

ISSN 1305 – 7774

**SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ DERGİSİ**

**Journal of Suleyman Demirel University Institute of
Social Sciences**

**Hakemli Dergi
(Refereed Journal)**

Yıl (Year) : 2011/2

Sayı (Number) : 14

Derginin Sahibi (Owner of the Journal)

Prof.Dr.Hasan İBİCİOĞLU (Süleyman Demirel Üniversitesi adına)

Genel Yayın Yönetmeni (General Manager of the Journal)

Doç.Dr.Süleyman SEYDİ

Genel Yayın Editörü (Editor-in-Cief of the Journal)

Yrd.Doç.Dr.Muharrem GÜRKAYNAK

Editör Yardımcısı (Assistant Editor)

Arş.Gör.Özlem DEMİRKIRAN

Arş.Gör. Tuğba GÜNER

Enstitü Yayın Kurulu (Institute Editorial Board)

Prof.Dr.Murat Ali DULUPÇU

Doç.Dr.İlker ÇARIKÇI

Doç.Dr.Haluk SONGUR

Doç.Dr.Süleyman SEYDİ

Doç.Dr.İ.Latif HACINEBİOĞLU

Doç.Dr.Metin TOPÇUOĞLU

Yrd.Doç.Dr.Ümit AKCA

Dizgi ve Tashih (Composition)

Bil.İşl.Ramazan DAĞ

Kapak (Cover)

S.D.Ü. Basın ve Halkla İlişkiler

Baskı (Print)

S.D.Ü. Basım Evi

Tel: +90 246 211 30 01

Dergide yayınlanan yazıların sorumluluğu yazarlarına aittir.

Dergide yayınlanan makale ve yazılar kaynak gösterilmek
şartıyla iktibas ve atıf şeklinde kullanılabilir.

SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi EBSCO tarafından
taranan dergiler arasında yer almaktadır.

©SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Isparta-2011

İsteme Adresi (Communication Adress)

Süleyman Demirel Üniversitesi Orman Fakültesi Zemin Kat Doğu Kampüsü

32260 ÇÜNÜR/ISPARTA

Tlf: 0 246 211 30 58

Fax: 0 246 237 00 60

E-Posta: sbedergi@sdu.edu.tr

DANIŞMA VE HAKEM KURULU
(BOARD OF ADVISORY AND ACADEMIC REFEREES)

İ.İ.B.F.

Prof.Dr.Hasan İBİCİOĞLU,
Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof.Dr.Kamer KASIM,
Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Prof.Dr. Murat Ali DULUPÇU,
Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof.Dr.Durmuş ACAR,
Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof.Dr.Metin TOPRAK,
Osmangazi Üniversitesi
Prof.Dr.Şaban SİTEMBÖLÜKBAŞI,
Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof.Dr.Neşe KUMRAL,
Ege Üniversitesi
Prof.Dr.Hüseyin GÜL,
Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Mesut KÜÇÜKKALAY,
Osmangazi Üniversitesi
Prof.Dr.Orhan KURUÜZÜM,
Akdeniz Üniversitesi
Prof.Dr.Hüseyin ÖZGÜR,
Pamukkale Üniversitesi
Prof.Dr.Mustafa ÖKMEN,
Celal Bayar Üniversitesi
Prof.Dr.Sedat LAÇİNER,
USAK,
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Doç.Dr.İlker H. ÇARIKÇI,
Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç.Dr.Ramazan ERDEM,
Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç.Dr.Ramazan ARMAĞAN,
Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç.Dr.Şeref KALAYCI,
Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç.Dr.Yusuf DEMİR,
Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç.Dr.Adem KORKMAZ,
Süleyman Demirel Üniversitesi

Doç.Dr.Uysal KERMAN,
Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç.Dr.Murat OKÇU,
Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç.Dr.Bekir GÖVDERE,
Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç.Dr.Ali YAVUZ,
Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç.Dr.Serpil AĞCAKAYA,
Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç.Dr.Mesut ALBENİ
Süleyman Demirel Üniversitesi
Yrd.Doç.Dr.İsmet TİTİZ,
Süleyman Demirel Üniversitesi
Yrd.Doç.Dr.Nedret DEMİRCİ,
Kırıkkale Üniversitesi
Yrd.Doç.Dr.Murat KAYALAR,
Süleyman Demirel Üniversitesi
Yrd.Doç.Dr.Kürşat ÖZDAŞLI,
Süleyman Demirel Üniversitesi
Yrd.Doç.Dr.Mehmet AKTEL,
Süleyman Demirel Üniversitesi
Yrd.Doç.Dr.M. Hakan KİRİŞ,
Süleyman Demirel Üniversitesi
Yrd.Doç.Dr.Muharrem GÜRKAYNAK,
Süleyman Demirel Üniversitesi
Yrd.Doç.Dr.İrfan ATEŞOĞLU,
Süleyman Demirel Üniversitesi
Yrd.Doç.Dr.Orhan ADIGÜZEL,
Süleyman Demirel Üniversitesi
Yrd.Doç.Dr.Hamza Bahadır ESER,
Süleyman Demirel Üniversitesi
Yrd.Doç.Dr.A.Hüsrev EROĞLU,
Süleyman Demirel Üniversitesi
Yrd.Doç.Dr.Hidayet KESKİN,
Süleyman Demirel Üniversitesi

FEN-EDEBİYAT-EĞİTİM

Prof.Dr.Menderes COŞKUN,
Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof.Dr.Mehmet GÜROL,
Fırat Üniversitesi

Prof.Dr.Harun ARIKAN,
Çukurova Üniversitesi
Prof.Dr.Bayram AKÇA,
Muğla Üniversitesi

Prof.Dr.Süleyman İNAN,
Pamukkale Üniversitesi
Prof.Dr.İbrahim KAYA,
Dumlupınar Üniversitesi
Prof.Dr.Cihat GÖKTEPE,
TOBB Ekonomi ve Teknoloji
Üniversitesi

Doç.Dr.Süleyman SEYDİ,
Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç.Dr.Kamil KAYA,
Süleyman Demirel Üniversitesi

Yrd.Doç.Dr.Hayri ÇAPRAZ
Süleyman Demirel Üniversitesi
Yrd.Doç.Dr.Ümit AKÇA,
Süleyman Demirel Üniversitesi

Yrd.Doç.Dr.Mehmet Hakkı SUÇİN,
Ankara Üniversitesi

Yrd.Doç.Dr.Hasan Hüseyin ÖZKAN,
Süleyman Demirel Üniversitesi
Yrd.Doç.Dr.Ömer ŞEKERCİ,
Süleyman Demirel Üniversitesi

İLAHİYAT

Prof.Dr.Kemal SÖZEN,
Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof.Dr.Ramazan BUYRUKÇU,
Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof.Dr.Saffet KÖSE,
Selçuk Üniversitesi

Prof.Dr.Levent ÖZTÜRK,
Sakarya Üniversitesi
Prof.Dr.Mustafa YILDIRIM,
Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr.Şamil DAĞCI,
Ankara Üniversitesi
Prof.Dr.Yunus APAYDIN,
Erciyes Üniversitesi
Doç.Dr.Mustafa ÖZEL,
Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç.Dr.Rıfat OKUDAN,
Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç.Dr.Adem EFE,
Süleyman Demirel Üniversitesi
Dr. Celalettin DİVLEKÇİ,
Süleyman Demirel Üniversitesi
Öğretim Gör. Erdoğan ATEŞ,
Süleyman Demirel Üniversitesi

HUKUK

Prof.Dr.Faruk TURHAN,
Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç.Dr.Muharrem KILIÇ,
Akdeniz Üniversitesi
Doç.Dr.Metin TOPÇUOĞLU,
Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç.Dr.Yüksel METİN,
Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç.Dr.Haluk SONGUR,
Süleyman Demirel Üniversitesi
Yrd.Doç.Dr.Vahdettin AYDIN,
Süleyman Demirel Üniversitesi
Yrd.Doç.Dr.Abdurrahman KAVASOĞLU,
Süleyman Demirel Üniversitesi
Yrd.Doç.Dr.Fahrettin ÖNDER,
Süleyman Demirel Üniversitesi
Yrd.Doç.Dr.Süleyman DOST,
Süleyman Demirel Üniversitesi

İÇİNDEKİLER (CONTENTS)

Editörden VII

Süleyman SEYDİ

Demokrat Parti'nin Dış Politikada Alternatif Arayışı (1957–1960) 1
*(Search For A Multi-Dimensional Foreign Policy Of Democrat Party
And Its Repercussions (1957-1960))*

Bahadır ESER- Özlem DEMİRKIRAN - Eda ÇİÇEK

II. Dünya Savaşı Sonrasında Türk Siyasetinin Liberalleşmesi
Bağlamında Türk-Amerikan İttifakının Ortaya Çıkışı:
Batı Bloğuna Geçiş 17
*(In The Context Of Liberalization Of Turkish Policy, The Emergence
Of Turkish-American Alliance: Transition To Democracy Bloc)*

Fulya AKYILDIZ

Binyıl Kalkınma Hedefleri, İnsan Hakları Ve Demokrasi 39
(Millennium Development Goals, Human Rights And Democracy)

Erdal ABDULHAKİMOĞULLARI - Özcan SEZER - Mahmut AKPINAR

Küresel Ulusal Ve Yerel Düzeyde Bir İnsan Hakkı Olarak
Çevre Hakkının Gelişimi 61
*(The Development Of Right To Environment As A Human Right
At The Global National And Local Level)*

Fikret ÇELİK - Sefa USTA

Liberal Düşünür Hayek'in Özgürlük Düşüncesi ve Bu
Perspektiften Yerel Yönetimlere Bakışı 89
*(Liberal Thinker Hayek's Approach To The Local Governments
From The Perspective Of Freedom)*

Ali SOYLU

“AB 2020” Ve “Vizyon 2023” Stratejilerinde İnovasyon
Hedeflerinin Karşılaştırılması 105
*(The Comparision Of Innovaion Targets Regarding "AB 2020"
And "Vision 2023" Strategies)*

Serdar ÖZTÜRK

Küresel Ekonomik Krizin Çin Ekonomisine Etkileri:
Çin'in Büyüme Stratejisinin Sürdürülebilirliği..... 123
JEL Kodu: F15,F21,G01,N15,O16
(*Effects Of The Global Economic Crisis On China's Economy:
The Sustainability Of China's Growth Strategy*)

Ümmühan KAYGISIZ - Mehmet DİNÇ

Küresel Şirketlerde Yeni Bir Yetkinlik Alanı Olarak İşletme
Diplomasisi Yönetimi: Shell, Mampf Foods Ve Coca-Cola Vakaları..... 141
(*Business Diplomacy Management As A New Competency Sphere In
The Global Companies: Shell, Mampf Foods And Coca-Cola Cases*)

Nurdan KUŞAT - Levent KÖSEKAHYAOĞLU

Şekerleme, Kakao Ve Çikolata Alt Sektöründe İnovasyon: Batı
Akdeniz Bölgesinde Firmaları Yurtiçi Ve Yurtdışı Piyasalarda
Güçlü Ve/Veya Zayıf Kılan Faktörler Üzerine Bir İnceleme 167
(*Innovation In Confectionary, Cacao And Chocolate Subsector:
An Analysis On The Factors Making Firms Strong And/Or Weak
In Domestic And International Markets*)

Adnan KALKAN

Kişisel Tutum, Öznel Norm ve Algılanan Davranış Kontrolünün
Girişimcilik Niyeti Üzerindeki Etkisi: Üniversite Öğrencileri
Üzerine Bir Uygulama 189
(*The Effect Of Personal Attitude, Subjective Norm And Perceived
Behavioral Control On Entrepreneurial Intention: An Application
On University Students*)

Nilüfer NEGİZ - Aygen OKSAY - Elvettin AKMAN

İşe Bağlılık Ve İşten Tatmin Açısından Cinsiyet Ve Sektörel
Farklılık: Kamu Ve Özel Sektör Kuruluşlarında Karşılaştırmalı
Bir İnceleme (Isparta Örneği) 207
(*Gender And Sectoral Differences In Terms Of Job Satisfaction And
Commitment To Work: A Comparative Study Of The Organizations
In Public And Private Sectors*)

Ahmet Emin SEYHAN	
Din Hizmetlerinde Verimlilik Ve Kalite Açısından Hizmet İçi Eğitimin Rolü Ve Önemi	231
<i>(The Importance Of In-Service Training In Religious Services In Terms Of Quality And Effectivity)</i>	
Osman ŞAHİN - M.Nurettin ALABAY	
Kobi'lerde Entelektüel Sermayenin Firma Performansı Üzerine Etkileri.....	249
<i>(Impact Of Intellectual Capital On Business Performance Of Sme's)</i>	
Mehmet GENÇTÜRK - İsmail ÇELİK - Nagihan KARAMAN	
Maddi Duran Varlıkların Kobi'ler İçin UFRS, Tam Set UFRS ve Vergi Usul Kanunun'da(VUK) Karşılaştırılması	269
<i>(The Comparison Of Fixed Assets In IFRS For Smes, Fullset IFRS And Tax Procedural Law(TPL))</i>	
Gökhan DÖKMEN	
Maliye Politikalarının Etkinliğine Yönelik Paradigmalar: Literatür İncelemesi	291
<i>(The Paradigms On The Effectiveness Of Fiscal Policies: A Survey Of The Literature)</i>	

Editörden

On dördüncü (2011/14) sayımızla yeniden sizlerin karşısındayız. Her yeni sayımızla birlikte daha da güçlenmekte ve yayınlamakta olduğumuz makale sayısında bir artış yaşamaktayız. Bu vesile ile dergimize makale göndererek destek olan herkese şükranlarımızı sunuyoruz.

Bu sayımızda:

Süleyman SEYDİ; “Demokrat Parti’nin Dış Politikada Alternatif Arayışı (1957–1960)” başlıklı makalesinde Menderes’in tek yanlı dış politikadan çok taraflı dış politikaya geçiş gayretlerini değerlendirmekte ve ayrıca ABD’nin, 1957 sonrası Ortadoğu politikalarındaki değişime bağlı olarak Menderes hükümetinin Sovyetlere yaklaşması karşısında verdiği tepkiyi analiz etmektedir.

Bahadır ESER Özlem DEMİRKIRAN ve Eda ÇİÇEK; “II. Dünya Savaşı Sonrasında Türk Siyasetinin Liberalleşmesi Bağlamında Türk-Amerikan İttifakının Ortaya Çıkışı: Batı Bloğuna Geçiş” başlıklı makalelerinde, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye’nin Amerika Birleşik Devletleri liderliğinde oluşan girme sürecini iç ve dış dinamikler biçiminde ikili bir ayrıma giderek değerlendirmektedirler.

Fulya AKYILDIZ; “Binyıl Kalkınma Hedefleri, İnsan Hakları ve Demokrasi” başlıklı makalesinde, 2000 yılında Birleşmiş Milletler tarafından düzenlenen ve 147 devlet ve hükümet başkanı ve 189 ülke temsilcisinin katıldığı Binyıl Zirvesi sonucunda kabul edilen, Binyıl Kalkınma Hedefleri’nin insan hakları ve demokrasi ile olan bağını irdelemektedir.

Erdal ABDULHAKİMOĞULLARI, Özcan SEZER ve Mahmut AKPINAR; “Küresel Ulusal ve Yerel Düzeyde Bir İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkının Gelişimi” başlıklı makalelerinde, ekolojik olarak sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşamaya dikkat çekerek, gelecek nesillere yaşanabilir bir çevre bırakabilme bağlamında çevre hakkının önemini değerlendirmektedirler.

Fikret ÇELİK ve Sefa USTA; “Liberal Düşünür Hayek’in Özgürlük Düşüncesi ve Bu Perspektiften Yerel Yönetimlere Bakışı” başlıklı makalelerinde, Hayek’in özgürlük anlayışını ele alarak, yerel yönetimlere yönelik bakış açısını analiz etmeye çalışmaktalar.

Ali SOYLU; “‘AB 2020’ ve ‘Vizyon 2023’ Stratejilerinde İnovasyon Hedeflerinin Karşılaştırılması” başlıklı makalesinde, Dünyada

yaşanan yoğun rekabetin, ülkeleri ve toplumları yeni arayışlara itmesi ve rekabette öne geçmek, siyasal, sosyal ve ekonomik açıdan sürdürülebilirliği sağlamak için Avrupa Birliği ve Türkiye'nin bu doğrultuda hazırladıkları yeni stratejileri incelenmektedir.

Serdar ÖZTÜRK; “Küresel Ekonomik Krizin Çin Ekonomisine Etkileri: Çin'in Büyüme Stratejisinin Sürdürülebilirliği” başlıklı makalesinde; 1949 yılından itibaren Çin ekonomisinde yaşanan dönüşümleri inceleyerek, Çin ekonomisi için en büyük sorunun büyümenin istikrarsız, dengesiz, koordinasyonsuz ve sürdürülemez olduğunu vurgulamaktadır.

Ümmühan KAYGISIZ ve Mehmet DİNÇ; “Küresel Şirketlerde Yeni Bir Yetkinlik Alanı Olarak İşletme Diplomasisi Yönetimi: Shell, Mampf Foods ve Coca-Cola Vakaları” başlıklı çalışmalarında; üç örnek olay ekseninde, küresel işletmeler açısından işletme diplomasisinin önemine vurgu yaparak, başarılı ve başarısız işletme diplomasisi davranışları ekseninde kısa ve uzun vadede işletmelere olan etkilerini incelemektedirler.

Nurdan KUŞAT ve Levent KÖSEKAHYAOĞLU; “Şekerleme, Kakao ve Çikolata Alt Sektöründe İnovasyon: Batı Akdeniz Bölgesinde Firmaları Yurtiçi ve Yurtdışı Piyasalarda Güçlü ve/veya Zayıf Kılan Faktörler Üzerine Bir İnceleme” başlıklı makalelerinde, en gelenekçi gıda alt sektörlerinden birisi olan Şekerleme, Kakao ve Çikolata Alt Sektörü'nün, inovasyon açısından bir değerlendirmesini yaparak, bu alt sektörde faaliyette bulunan firmaların inovasyon yapıp yapmama durumlarına göre, yurtiçi ve yurtdışı piyasalarda kendilerini güçlü ve zayıf hissettikleri alanlar açısından farklılıklarını incelemektedirler.

Adnan KALKAN'ın “Kişisel Tutum, Öznel Norm ve Algılanan Davranış Kontrolünün Girişimcilik Niyeti Üzerindeki Etkisi: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Uygulama” başlıklı makalesinde, girişimcilik kavramı, girişimcilik niyeti ve girişimcilik niyetini etkilediği düşünülen kişisel tutum, öznel norm ve algılanan davranış kontrolü açıklanarak, algılanan davranış kontrolü kavramının netliğe kavuşturulması için de Planlanmış Davranış Teorisi ile ilgili bilgi verilmektedir. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi-Zeliha Tolunay Uygulamalı Teknoloji ve İşletmecilik Yüksekokulu öğrencilerine uygulanan anket çalışması ile de üniversite öğrencilerinde kişisel tutumun, algılanan davranış kontrolünün “girişimcilik niyeti” üzerinde etkilerinin olduğu değerlendirilmektedir.

Nilüfer NEGİZ, Aygen OKSAY ve Elvettin AKMAN, “İşe Bağlılık ve İşten Tatmin Açısından Cinsiyet ve Sektörel Farklılık: Kamu ve Özel Sektör Kuruluşlarında Karşılaştırmalı Bir İnceleme (Isparta

Örneği)” başlığını taşıyan makalelerinde, Isparta’daki kamu ve özel sektör çalışanlarının iş tatmin düzeyleri ve örgütsel bağlılık türlerini analiz ederek; cinsiyetin ve örgüt türünün yaşanan tatmin ve bağlılık üzerindeki etkilerini değerlendirmektedirler.

Ahmet Emin SEYHAN’ın, “Din Hizmetlerinde Verimlilik ve Kalite Açısından Hizmet İçi Eğitimin Rolü ve Önemi” başlıklı makalesinde, etkin bir din hizmeti sunabilmek için din görevlilerinin alması gereken hizmet içi eğitimin önemi ve hangi şartlar altında bunların verilmesi gerektiği konusu ele alınmaktadır

Osman ŞAHİN ve M. Nurettin ALABAY, “Kobi’lerde Entelektüel Sermayenin Firma Performansı Üzerine Etkileri” başlıklı çalışmalarında, 2008-2010 yılları arasında İMKB’ye kayıtlı olarak faaliyet gösteren AB kriterlerine göre KOBİ niteliği taşıyan firmaların verilerini kullanarak, İMKB’ye kayıtlı olan KOBİ’lerin entelektüel sermayelerinin firma performanslarına etkisini değerlendirmektedirler.

Mehmet GENÇTÜRK, İsmail ÇELİK ve Nagihan KARAMAN, “Maddi Duran Varlıkların KOBİ’ler için UFRS, Tam Set UFRS ve Vergi Usul Kanunun’da (VUK) Karşılaştırılması” başlıklı çalışmalarında, Maddi Duran Varlıklarda meydana gelen farklılık uygulamalarına odaklanarak, KOBİ UFRS’de KOBİ kavramını değerlendirmektedirler. Daha sonra 2012 yılında Türkiye’de geniş bir uygulama alanı bulacağını düşündükleri KOBİ standartlarında “Maddi Duran Varlıkların” özelliklerine de vurgu yaparak, ortaya çıkan farklılıkları örnek uygulamalarla incelemektedirler.

Gökhan DÖKMEN ise, “Maliye Politikalarının Etkinliğine Yönelik Paradigmalar: Literatür İncelemesi” ismini taşıyan makalesinde, maliye politikalarının etkinliğini, daraltıcı maliye politikalarının genişletici etkileri bağlamında, hem teorik hem de ampirik literatür açısından incelenmektedir. Mevcut ampirik literatürde daraltıcı maliye politikalarının genişletici etkilere neden olduğuna ilişkin çeşitli bulgular da değerlendirilmektedir.

Son olarak dergimizin bu sayısının ortaya çıkmasına emek harcayan herkese minnet ve şükranlarımızı yineliyoruz. Gelecek sayımızda buluşmak üzere saygılarımızla...

Muharrem GÜRKAYNAK

DEMOKRAT PARTİ'NİN DIŞ POLİTİKADA ALTERNATİF ARAYIŞI (1957-1960)*

Süleyman SEYDİ**

ÖZET

Adnan Menderes dönemi dış politikası bir bütün olarak ele alındığında iki kutuplu bir dünyada Amerikan eksenli bir dış politika izlendiği aşikârdır. Bu açıdan bakınca tek yönlü bir dış politika anlayışının hâkim olduğunu söylemek mümkündür. Ancak 1957'den itibaren ABD'nin izlediği Ortadoğu politikasına bağlı olarak bu çizginin değiştiğini görüyoruz. Batıdan yeterli desteği göremeyen Menderes hükümeti Türkiye'nin iç ve dış politikada sıkışmışlığın gidermek adına alternatif arayışına girdi. Bunun üzerine Menderes'in 1958 yılı itibarıyla dış politikada ABD'ye bağımlılıktan kurtulmak ve hareket alanını genişletmek adına, Soğuk Savaş kutuplaşmasındaki yumuşamanın da etkisiyle SSCB'ye yakınlaştığını görüyoruz. Ancak bu yakınlaşma Washington nezdinde büyük yankı/tepki uyandırdı.

Bu çalışmada Menderes'in tek yanlı dış politikadan çok taraflı dış politikaya geçiş gayretleri üzerinde durulacaktır. Ayrıca ABD'nin, 1957 sonrası Ortadoğu politikalarındaki değişime bağlı olarak Menderes hükümetinin Sovyetlere yaklaşması karşısında verdiği tepki analiz edilecektir.

Anahtar Kelime: *Menderes'in Moskova ziyareti, Eisenhower Doktrini, 27 Mayıs darbesi, DP dönemi Dış politika*

SEARCH FOR A MULTI-DIMENSIONAL FOREIGN POLICY OF DEMOCRAT PARTY AND ITS REPERCUSSIONS (1957-1960)

ABSTRACT

Democrat Part's western oriented policy within the context of Cold War politics began to shift starting 1957 on as the result of new rapprochement of American foreign policy regarding the Middle East.

* Bu makale 12-14 Mayıs 2011 tarihleri arasında Adnan Menderes Üniversitesi'nde düzenlenen "Türk Tarihinde Adnan Menderes Sempozyumu"nda sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

** Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, 32260, Isparta, suleymanseydi@sdu.edu.tr

Despite the fact that she had still kept its geostrategic importance for White House, Turkey's role in the US's policy making endeavours in the Middle East became a secondary matter. As a result of which, Turkish government began to build a multilateral foreign policy through making an effort to have a closer relations with Moscow. When one closely examines the Menderes administration's foreign policy track record from 1958 onwards, one is impressed by the evidence that Turkey inclined to abandon its unilateral foreign policy. In fact, Ankara tried to establish a balance in its relations with the superpowers by courting Moscow with the parallel of easing of strained relations between the blocs.

However, this raised suspicion among official circles in Washington because they it was perceived as a challenge to the American authorities' political establishment in the region. This study will focus on Democrat Party's attempts to transition from unilateral foreign policy into multilateral one.

Keywords: *Menderes visit to Moscow, Eisenhower Doctrine, 27 May intervention, Foreign Policy of DP.*

GİRİŞ

Demokrat Parti (DP) iktidarı ve onun lideri Adnan Menderes ile beraber Türkiye'nin aktif dış politika izlediğini söylemek mümkündür. Bu dönemde Türkiye bölgesinde ittifak arayışına giren ve Ortadoğu'da lider ülke olma gayretleri sergileyen bir ülke görünümündedir. DP'yi aktif dış politikaya iten neden ise Sovyet tehdidinin yarattığı endişeye bağlı olarak güvenlik arayışı içine girmesiydi. NATO üyeliği de bu güvenlik arayışını sonlandırmadığından komünizm tehdidi algısı Türkiye'nin bölgesel paktların kuruluşuna öncülük etmesine neden oldu. Kuşkusuz aktif dış politika izlenmesinde kendi tehdit algılamasıyla ABD'nin tehdit algılamasının örtüşmesinin payı büyüktür. Her şeyden önce SSCB'nin sadece Türkiye ve bölge için değil aynı zamanda dünya barışı için de büyük tehdit olduğuna inanan Menderes, Atlantik'ten Pakistan'a uzanan çizgide güvenlik zinciri tamamlama noktasında çok hevesli gözükmüş; bu düşünceyle NATO'ya katıldıktan sonra Balkan Pakti'nin ve hemen sonra da Bağdat Pakti'nin en hevesli mimarı olmuştur.¹

Türkiye'nin aktif dış politika izleyebilmesi de zaten ABD ile çıkarlarının çatışmamasına bağlıdır. Diğer bir deyişle ABD'nin desteğini hissetmeden Türkiye gibi orta büyüklükte bir devlet için Ortadoğu'da etkin olma ihtimali zayıftı. Bu anlamda Türkiye 1950'lerde etkin bir bölgesel Soğuk Savaş oyuncusudur. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'nin güvenlik endişesi ile Batı'ya eklenme arzusu Türk dış politikasını tek

¹ Hüseyin Bağcı, *Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar*, Ankara: METU Pres, 2001, s. 37.

tarafı bir çizgiye sürükledi. Özellikle 1947 Truman Doktrini ile başlayan yardımlarla birlikte Washington'un Türk iç ve dış politikasında etkisi arttı. Ama bu her zaman Türkiye'nin ABD'nin yörüngesine girdiği anlamına gelmemektedir. Zira küresel gücün şemsiyesi altında olsa da zaman zaman bölge siyasetini kontrol etme gayretlerine girdiği vakidir. Mesela Bağdat Paktı bu anlamda Nasır'ın Ortadoğu siyasetini kontrol altına alma gayretlerini belli ölçüde sınırlandırdı.²

MENDERES DÖNEMİ TÜRKİYE-ABD İLİŞKİLERİNİN TABİATI

Menderes iktidara geldiğinde bir an evvel kapsamlı bir ekonomik kalkınma hamlesini gerçekleştirmek istiyordu. Belki de Türk modernleşmesinin en önemli eksik yanı ekonomiydi. Zaten Atatürk de modernleşme ve güvenliğe öncelik vermişti, ama modernleşmenin ekonomik boyutunda istenen atılımlar gerçekleşmemişti. Dolayısıyla ilk önce ekonomik kalkınma sağlanmalıydı. Ancak bunun da önceliği ülke güvenliğinin sağlanmasıydı. Menderes'in hariciye bürokratlarına göre de iyi ve verimli bir dış politika için önce güvenlik gerekiyordu. Bu amaçla Batı'nın kolektif güvenlik sistemi içinde yer almak dış politikada ilk uğraş verilmesi gereken konu oldu. Aslında bu aynı zamanda batıdan ekonomik destek sağlamak için de önemli bir adım olduğu düşünülür.³ Bu noktadan hareketle Türk dış politikasının ilk temel hedefinin güvenlik ve buna bağlı olarak da Sovyet yayılmacılığının önlenmesi olduğunu söylemek mümkündür.

ABD'nin aynı endişeyle kurulmasını teşvik ettiği Bağdat Paktı⁴ Menderes'i Ortadoğu'da daha fazla söz sahibi yaptı. Her şeyden önce bu pakt Sovyetlere karşı oluşturulmak istenen güvenlik zincirinin önemli bir halkasını oluşturuyordu. Türkiye'ye biçilen rol de Arap Ortadoğusunu bu paktın içine dâhil edebilmektir. Ama Irak dışında Arap Ortadoğusu bu pakta ilgi göstermedi. Üstelik bu girişim emperyalist güçlerin Ortadoğu'nun petrolünü güvenlik altına almak ve İsrail'in çıkarlarına hizmet etmek olarak algılandı. Nitekim 1956 Süveyş Krizi bu Pakt'ın güvenilirliğinin zayıflamasına, 1958 Irak Darbesi ise dağılmasına sebep oldu. Daha doğrusu Pakt, CENTO'ya (Central Treaty Organisation – Merkezi İşbirliği Teşkilatı) dönüştü ama işlevselliği tartışılan bir örgüt olarak kaldı.⁵ Zaten ABD de bu

² Erol Mütercimler ve Mim Kemal Öke, *Düşler ve Entrikalar: Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası*, İstanbul: ALFA, 2004, ss. 264-265; Ayşegül Sever, *Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Ortadoğu 1945-1958*, İstanbul: 1997, s. 255.

³ Cihat Göktepe, "Demokrat Parti Dönemi İç ve Dış Siyasi Gelişmeler (1950-1960)", Adem Çaylak, Cihat Göktepe vd. (eds.), *Osmanlı'dan 2000'li Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi*, Ankara: Savaş Yayınevi, 2009, s. 373.

⁴ Bağdat Paktı için bkz. Behçet Kemal Yeşilbursa, *Ortadoğu'da Soğuk Savaş ve Emperyalizm*, İstanbul: IQ Kültür Sanat yayıncılık, 2007.

⁵ CENTO'ya geçiş süreci için bkz. Cihat Göktepe, "Bağdat Paktı'ndan CENTO'ya Geçiş", *Türkler*, Cilt. 16, s 928-942.

Pakt ile Batı'nın Ortadoğu'daki çıkarlarının korunamayacağını anladığı için Türkiye gibi araçlar ile değil, 5 Ocak 1957 tarihli Eisenhower Doktrini'nde de ifadesini bulduğu üzere bizzat kendisi bölgeye aktif olarak müdahil olmak istedi.

Her şeyden önce Süveyş Krizi emperyalist güçler karşısında Arap devletlerinin koruyucusu gibi davranan SSCB'nin bölgedeki itibarını artırdı. Üstelik SSCB'nin bölgede etkin olmasını engellemeye yönelik kurulan Bağdat Paktı'na rağmen Sovyet hükümeti Suriye ve Mısır başta olmak üzere Arap dünyası ile iyi ilişkiler geliştirdi. Bu bir anlamda Bağdat Paktı'nın başarısı hakkında da ipuçları vermekteydi. Eisenhower, Paktın başarısız olması üzerine Sovyetlerin bölgede dengeleri değiştirmesinin önüne geçmek amacıyla aktif olarak Ortadoğu siyasetine girmeyi amaçladı. Zira İngiltere ve bölge ülkeleri üzerinden yürüttüğü politikalar sonuç vermemişti. Bu açıdan bakıldığında Eisenhower Doktrini⁶ ABD'nin Ortadoğu politikasında bir dönüm noktası olduğu görülür.

Diğer taraftan Eisenhower Doktrini, Türkiye ile Mısır ve Suriye başta olmak üzere Arap ülkeleri ve SSCB arasında krize yol açtı. Zaten 1957 ve 1958 yılları özellikle Irak, Ürdün, Suriye ve Lübnan'da krizlerin patlak verdiği yıllardır. Bu krizler ilk etapta Türkiye'nin aleyhine olmadı. Zira ABD'nin Ortadoğu'da operasyonlarını yürütülebilmesi için Türkiye'ye ihtiyacı vardı. Nitekim bu krizler sonrasında, 1954 yılında kurulan İncirlik Üssü geliştirildi. Hülasa, giderek azalan ABD yardımları bu yılda arttı. Bu krize yönelik Türkiye'nin güvenlik çıkarları ile ABD'nin bölgesel çıkarları büyük oranda örtüşüyordu. Bu anlamda ABD'nin politikası da Menderes Hükümeti'nin politikası gibi Ortadoğu'da komünizmin yayılmasını önlemeye dayanan bir anlayış hâkimdi.⁷ Bu ortak anlayışın sonucu 1959 yılı bir yönüyle Türk-Amerikan ilişkilerinin en iyi yılı oldu. Özellikle Başkan Eisenhower'ın ve diğer Amerikan üst düzey yetkililerinin Ankara'yı ziyaret etmesi bu anlamda önemliydi. Üstelik Eisenhower'a Türk halkı yoğun ilgi gösterdi; başkan da bu ilgiden memnuniyetini saklamadı. Yine aynı yıl Türkiye ABD'nin oyuyla ilk kez BM Güvenlik Konseyi'ne seçildi.⁸ Türkiye'nin bu üyeliğe tekrar 2009'da seçilmiş olması bu anlamda önemli olsa gerek. Ayrıca ABD'de ile 5 Mart 1959'da ikili anlaşma imzalandı. Bu anlaşma ile Beyaz Saray her hangi bir tehlike karşısında Türkiye'ye silahlı yardım taahhüt ediyordu. Anlaşmanın giriş bölümünde bu yardımın doğrudan veya dolaylı saldırılar karşısında verileceği ifade edilmekteydi. Muhalefet ise anlaşma metninde yer alan "dolaylı saldırı" ifadesinin iktidara

⁶ Eisenhower Doktrini hakkında bkz., Baskın Oran, '1945-1965: Batı Bloku Ekseninde Türkiye - I', Baskın Oran (ed.), *Türk Dış Politikası, Cilt: I, 1919-1980*, İstanbul: İletişim, 2002, s. 564-568; Sever, a.g.e., s. 176.

⁷ Bağcı, a.g.e. s. 133.

⁸ Zeki Kunalp, *Sadece Diplomat*, İstanbul: İsis 1999, s. 76.

yönelik halk hareketini de kapsayacağından, böyle bir durumda ABD'nin Türkiye'ye müdahalesi için zemin yaratacağı gerekçesiyle karşı çıktı.⁹ Bu biraz da iç siyasetin etkisiyle yapılan bir muhalefetti.

DEMOKRAT PARTİ'NİN DIŞ POLİTİKA AÇILIMI

Türk-Amerikan ilişkilerinin bu görüntüsünün yanında 1959 yılı itibarıyla net olarak Türk dış politikasında zikre değer bazı arayışların olduğunu gözlemliyoruz. Biryandan ABD ile ilişkiler devam ettirilmek istenirken, diğer yandan da ABD dışındaki seçenekler Türk Dışişlerinin gündemini meşgul etmeye başladı. Mesela Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'nun 1959 yılı Dışişleri Bakanlığı bütçe görüşmeleri esnasındaki konuşması ABD'ye eklenmiş bir ülkenin Soğuk Savaş dönemi politik söyleminden nispeten uzak, Üçüncü Dünya ülkeleri ve SSCB ile ilişkilerin gelişmesine zemin hazırlayan bir içerikteydi. Daha önce şiddetle meydan okuduğu Tarafsızlar Bloğuna bu kez birçok atıfta bulundu. Hâlbuki 1955 yılında gerçekleşen Bandug Konferansında Hindistan lideri Cavaharlal Nehru'nun eski sömürgeci güçlerin üye olmasından dolayı NATO'ya tavır koymasına Zorlu şiddetle mukabelede bulunmuştu. Nehru'nun bağımsızlığına yeni kavuşmuş ülkeler içinde itibarı hayli yüksekti. Özellikle iki kutuplu siyaset izlenmesine karşı duruşu Tarafsızlar bloğunda kendisine önemli saygınlık kazandırmıştı. Bandug'ta Nehru Sovyetler ve Çin'i üzmeden kendisini Üçüncü Dünya ülkelerinin lideri konumuna getirip Komünist bloktan da sempati elde edecekti. Ama toplantıya katılan Zorlu bu oyunu bozmuştu. Hatta Nehru'nun sadece Batıyı hedef alarak sömürgeciliği kınamak istemesine itiraz edip izlediği taktikle sömürgeciliğin her türlüşününün kınanmasını sağlamıştı.¹⁰ 1955'te bu tavrı takınan Zorlu, 1958 yılı sonu itibarıyla Tarafsız Blok ile ilişkileri tamir etmekle kalmadı aynı zamanda Nehru'yu Türkiye'ye davet etti. Zorlu'dan sonra Cumhurbaşkanı Bayar'ın da 1 Kasım 1959'da Meclis'te yaptığı konuşmada benzer vurguyu yaptığını görüyoruz.¹¹ Bundan sonraki dönemde Menderes'in konuşmalarında da artık iki kutuplu dünyanın ötesindeki gerçeklerin olduğu teması işlenmeye başladı. Hâlbuki Türkiye SSCB'ye ve Tarafsızlar bloğuna karşı hep mesafeli davranmış, Moskova'dan gelen ılımlı mesajların arkasında bile başka niyetler aramış, bu anlamda ilişkilerini Soğuk Savaş misyonuna endekslemişti.

Global anlamda bakıldığında da 1959 yılında iki kutup arasında, hala önemli sorunlar olmakla beraber karşılıklı ziyaretler neticesinde belli oranda

⁹ Oran, *a.g.e.*, ss. 569-70.

¹⁰ Semih Günver, *Fatin Rüştü Zorlu'nun Öyküsü*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1985, s. 55-60; Kuneralp, *a.g.e.*, s. 61-63.

¹¹ Mütercimler ve Öke, *a.g.e.*, s. 240.

bir yumuşama havası yakalandı. Mesela Eylül 1959'da Kruşçev ABD'yi ziyaret etti ve aynı süreçte birçok Batılı ülke SSCB ile ekonomik alanda işbirliği içine girdi. Diğer yandan bu sıralarda ABD'nin yanı sıra NATO üyesi ülkelerin Moskova ile olan ekonomik ilişkilerini geliştirirken Türkiye'nin Sovyetlere karşı NATO'nun "en ağır seyreden gemisi olmasının anlaşılabilir olduğu"¹² eleştirileri yapıyordu.

Türk basınında da 1959 yılı itibarıyla Türk dış politikası hakkında önemli tartışmalar vardı. Özellikle stratejik füzeler konusundaki gelişmelerden dolayı ABD'nin geleneksel küresel politikalarında Türkiye'nin stratejik önemini yitirdiğine yönelik atıflar vardı. Bu yazılarda da Türkiye'nin Batı eksenindeki duruşuna karşı herhangi bir tenkit yokken, artık yeni bir döneme girildiğini ve Türkiye'nin stratejisinde değişikliğe gidilmesi üzerine vurgular yapıldı. *Forum* Dergisinin 15 Aralık 1959 tarihli yayınında Türkiye'nin bir dönüm noktasında olduğuna, Soğuk Savaş'ın buzlarının çözülmeye başladığına ve dünyanda yeni cereyanların ortaya çıktığına vurgu yapılıyordu.¹³ Aynı sayıda Mümtaz Soysal "ABD'nin Dış Siyasetindeki Yeni Gelişmeler ve Türkiye" başlıklı yazısında bu değişime dikkat çekiliyor ve Eisenhower'ın Ankara, Asya ve Avrupa seyahatini yanlış yorumlayıp hala eski anlayışın sürdürülmesinin hata olacağına değindi. Yazısında Soysal yeni teknoloji karşısında orta menzilli füzelerin stratejik değerini yitireceğini, komünizme karşı Batı ile ittifaka girmenin de Türkiye açısından eski anlayışın devamı anlamına geleceğini ve bunun da Türkiye'nin değişen Soğuk Savaş politikalarına ayak uyduramayıp kendini zora sokacağını belirtir. Ona göre yapılması gereken barış için yan yana yaşama stratejisinin geliştirilip dış politikada çok taraflı ilişkilerin geliştirilmesidir.¹⁴

Aslında hükümet de tam bu sıralarda dış politikada benzer mantıktan hareketle bazı hamleler peşindeydi. 1959 yılı Aralık ayında Sağlık Bakanı Lütfi Kırdar bir heyetle Moskova'yı ziyaret etmesiyle Sovyetlere üst düzey ziyaret başlatılmış oldu. Bu ziyaret Moskova ile ilişkilerin sadece bir başlangıç olduğu anlaşıldı. Nitekim Zorlu 9 Ocak 1960'ta TBMM'nde yaptığı konuşmada Moskova ile ilişkilerinin kurulmasından ve bu yöndeki kararlarının hükümete ait olduğunun altını çizdi. Nisan ayına gelindiğinde de Menderes-Kruşçev'in karşılıklı olarak ziyaretleri açıklanacaktır. Temmuz ayında önce Menderes Moskova'yı ziyaret edecek, sonrasında da Kruşçev iade edecekti.

Elbette bu SSCB ile ilişkilerin tamamen sorunsuz olduğu anlamına gelmemektedir. Jüpiter füzelerinin Türkiye'ye yerleştirilmesi yönünde karara

¹² Günver, *a.g.e.*, s. 137.

¹³ 'Eisenhower'ın Gezisi ve Dünya Politikası', *Forum*, s. 12.

¹⁴ Mümtaz Soysal, 'ABD'nin Dış Siyasetindeki Yeni Gelişmeler ve Türkiye', *Forum*, 15 Aralık 1959, cilt 12, Sayı 138, ss. 6-9.

imza atması¹⁵ ve İncirlikten havalanıp Sovyet semalarında gerçekleşen U-2 casus uçaklarının uçuşları Türk-Sovyet ilişkilerinde sorun olacaktır ama bu yıllarda bu sorun da her şeye rağmen belli bir diplomatik nezaket içinde yapılacaktır.

Sağlık Bakanının Moskova ziyaretinden sonra Washington Türk-Sovyet yakınlaşmasını daha yakından takip etmeye başladı. ABD'nin Ankara Büyükelçisi Fletcher Warren'in Adnan Menderes ile yaptığı mülakattan sonra, 13 Ocak 1960'da Washington'a gönderdiği raporda Sovyet Büyükelçiliğinin son dönemlerde Türk yetkilileri, kurumları ve basın kuruluşları ile yakın temasa geçtiğini, özellikle hükümete yakın olan *Zafer* gazetesine birçok defa ziyaretlerde bulunduğuna vurgu yaptı. Bu ziyaretlerin amacını da mevcut gelişmeler ışığında Türk yetkililer ile Sovyet yetkililer arasındaki diyalogu artırmak ve üst düzey ziyaretleri gerçekleştirmek olduğunu belirten Warren, Sağlık Bakanı'nın ziyaretinden sonra da üst düzey ziyaretler beklendiğini ifade etti. Nitekim Zorlu, 30 Ocak'ta Warren ile yaptığı görüşmede SSCB'nin Türkiye'den başbakanlık düzeyinde karşılıklı ziyaret isteklerinin olduğunu ifade etti. Görüşmede Türk-Sovyet yakınlaşmasının, son zamanlarda Sovyet ve Batılı liderler arasında gerçekleşen karşılıklı ziyaretlerin yarattığı atmosferin bir sonucu olduğunu vurgulayan Zorlu bu ilişkilerin seyrini NATO çerçevesi içinde mütalaa etmek gerektiğini ifade etti. Zaten Warren daha önce Washington'a yazdığı raporda Türkiye'nin müttefiklerine verdiği yükümlülükler sadık olduğunu, Doğu-Batı arasında ilişkiler gelişirken Türkiye'nin bu atmosferin dışında kalarak NATO üye ülkelerine Türkiye'nin Soğuk Savaş'taki buzların erimesine karşı olduğu imajını vereceğinden endişe ettiklerini de vurgulamıştı.¹⁶

TÜRK-SOVYET YAKINLAŞMASI

NATO üyesi ülkelerin SSCB ile ilişkileri geliştirirken Türkiye'nin buna seyirci kalması anlamsızdı. Ama bir bütün olarak bakıldığında DP hükümetinin Moskova ve Tarafsız Blok'a yaklaşma gayretlerinin arkasında yatan sebeplerin daha detaylı incelenmesi gerekmektedir. Menderes hükümetinin bu ziyaret neticesinde Türkiye'nin SSCB'ye yaklaşmasından endişe edecek olan Washington yönetiminin, Türk-Sovyet yakınlaşmasını önlemek adına daha fazla mali destek alabileceğini düşünmüş olması muhtemeldir. Ayrıca ekonomide bir takım ciddi sıkıntılar yaşayan hükümetin dünyadaki yumuşamadan yararlanarak SSCB'nin Türkiye'nin ihtiyacı olan

¹⁵ Bu konuda bkz Süleyman Seydi, *Turkish-American Relations and the Cuban Missile Crisis, 1957-1963*, Middle Eastern Studies, vol. 46, No.3, May 2010 pp. 433-455.

¹⁶ 611.82/1-1360 Microfilm.: Summary of a statement made by the Prime Minister during the interview granted to the US Ambassador on 13 January 1960, National Archives. Ayrıca bkz. Kunalp, *a.g.e.*, s. 77.

kamu yatırımlarına katkısını almak istemesi de bu yakınlaşmanın zeminini oluşturan unsurlar arasında sayılabilir. Soğuk Savaş mantığıyla ABD yardımlarını özel teşebbüsü canlandırmaya yönelik bir siyaset izlerken SSCB tam aksine kamuya yönelmişti. Türkiye ise karma bir model talep ediyordu.

Fatin Rüştü Zorlu'nun çalışma ekibinde yer alan diplomat Semih Günver'in anlatımına göre Menderes'in Moskova'yı ziyaret etme fikri kendisine aittir. "1958'de Çekoslovaklarla Clearing (Takas) Anlaşması imzalanmıştı. Clearing hesabından Türkiye'nin alacaklı olduğu meblağ ile taksitlerini ödemek sureti ile Çekoslovakya'ya Sümerbank'ın ve Çanakkale'nin porselen fabrikaları yaptırılmıştı. Türkiye'nin Batı dünyasına karşı ticaret dengesinin açık olmasına karşılık sosyalist ülkelerden alacaklı durumdaydı. Üstelik bu ülkelerden Türkiye'nin ihtiyacı olan kalemlere de rastlanmıyordu. Sovyetler Birliği ile olan durum da aynıydı. ABD başta olmak üzere Batılı müttefikler Sovyetlerle her alanda Türkiye'den çok fazla alışveriş yapıyorlardı. İşte buradan hareketle Günver, Zorlu'ya "Biz de niçin, bazı yatırım projelerini Moskova'ya finanse ettirmiyoruz. İhracatımızı biraz arttırır, Clearing hesabındaki alacaklı bakiyemizi çoğaltır, taksitleri bu hesaptan öderiz" önerisinde bulundu. Günver ekonominin rotasını tamamen Sovyetlere çevirmeyi önermiyordu. Sınırlı işbirliği ile bir iki önemli projenin gerçekleştirilmesi Türkiye için faydalı olur düşüncesini taşıyordu. Nitekim sonraki yıllarda Aliğa rafinerisi, İkinci Demir ve Çelik Fabrikası, Alüminyum Fabrikası vesaire bu şekilde gerçekleştirilecektir. Üstelik bu yolla Amerikalıların da Türk ekonomisine katkıda bulunmasına teşvik edilebilirdi.¹⁷

Yakınlaşmanın bir diğer sebebi de iç politikada Menderes'i muhalefet sürekli olarak yıpratma siyaseti takip ediyordu. Bazı CHP'liler Irak darbesini örnek göstererek DP'nin de benzer kaderi yaşayacağını dillendiriyordu. Hatta İnönü de bu anlama gelebilecek beyanatlar verdi. Ortadoğu'da patlak veren darbeler, kanlı rejim değişiklikleri Menderes'i endişeye sevk ediyordu. Menderes bu darbelerin arkasında muhtemelen Nasır ya da SSCB'nin olduğunu düşünüyordu. Buna karşı ABD'ye güvenebilirdi ama Washington son zamanlarda kayıtsız kalıyor hatta ikili oynuyordu. Ayrıca muhalefet Menderes'e özellikle Irak'ta General Kasım liderliğinde gerçekleştirilen darbeyi sık sık hatırlatıyordu.¹⁸ Üstelik 9 subay olayı¹⁹ örneğinde olduğu gibi Menderes'in Türk ordusu içinde darbe hazırlığı olduğuna dair bazı bilgilere sahip olması muhtemeldir. Bütün bunlar karşısında Menderes belki de Moskova'dan en azından Türkiye'ye karşı yıkıcı faaliyetlerden uzak durma garantisi alabilmeyi ummuş olabilir.

¹⁷ Günver, *a.g.e.*, s. 137-138.

¹⁸ Mustafa Albayrak, *Türk Siyasi tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, Ankara: Phoenix, 2004, s.477-479.

¹⁹ William Hale, *1789'dan Günümüze Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, İstanbul: Hil Yayın, 1996, ss. 95-99.

Bunların da ötesinde ABD başta olmak üzere NATO üyesi ülkelerin de Moskova ile ve Tarafsızlar ile ilişki kurmaları da Ankara'yı böyle bir arayışa itti.

Aslında Zorlu da uzun zamandır Türkiye'nin ABD'ye bu kadar bağımlı olmasından rahatsızdı. Dönemin gazetecilerinden Kemal Bağlum, anılarında Zorlu'nun Menderes'e “Amerika'nın neredeyse uydusu durumuna düşmekten kurtulmayı, sık sık tekrarladığını” ve başbakanın cevabının ise “bakalım, zaman ne gösterecek?” şeklinde olduğunu belirtir. Zorlu, Sovyetler ve tarafsızlarla kurulacak ilişkilerin aynı zamanda tek yanlı demokrasi anlayışını çeşitlendireceğine inanıyordu. Bağlum'a verdiği demeçte: “Bizim en büyük hatamız kayıtsız şartsız Amerika'ya tabi olmamız. Böyle bir politika sonsuza kadar devam edemez. Türkiye sırtını Amerika'ya dayamakla hiçbir sonuca varamaz. Aksine kendimizden çok şey veririz. Yine de onları memnun edemeyiz. Eğer Türkiye uluslararası platformda haklı olduğu bir davada Amerika'ya rağmen, aksine bir görüş ortaya koyabilse saygınlığımız daha da artar. Böyle bir politikayı uygulayan devletler her zaman öteki devletler nezdinde sözü dinlenen ve dikkate alınan devlet durumuna gelmiştir” ifadelerini kullandı.²⁰ Bu anlamda Zorlu Türkiye'nin ABD'ye bu denli bağımlı olmasının önlemenin bir yolu olarak da Moskova ile ilişkilerin geliştirilmesini önemsiyordu. Bunun Türkiye'nin iç ve dış politikada itibarını artıracığını düşünüyordu. Aslında bu dönem Türkiye'nin dış politikasının mimarı Zorlu'ydu.

Bu anlayışta olan Zorlu, Günver'in fikrini beğendi ve Menderes'e aktardı. Menderes ise bu fikri daha ileriye götürerek 1960 yılı Temmuz ayında ekonomik ve siyasi görüşmeler yapmak üzere Moskova'yı ziyaret etmeye karar verdi. Bayar ve Genelkurmay Başkanı Rüştü Erdelhun'un da onayını aldı. Zira danışılırsa Washington'un bu girişime engel olacağı düşünüldü. Sonrasında Zorlu, Moskova ziyaretinin iktisadi kısmının hazırlıklarının başlaması için hemen Semih Günver'i görevlendirdi. Günver Ankara'daki Sovyet Büyükelçisi Rijov ile birlikte bu ziyaret çerçevesinde şekillenecek Türk-Sovyet ilişkileri için hazırlık çalışmalarına başladı.²¹ Türkiye'nin ABD ile o zamana kadar olan ilişkilerin doğası gereği böyle bir karara varılmadan Washington'dan onay alınması gerekirdi. Ancak bu girişime karşı olur endişesiyle Washington'un Moskova ziyareti kesinlik kazandıktan sonra bilgilendirilmesine karar verildi. Ziyaret tarihi ise Moskova ile aynı gün açıklanacaktı.²²

²⁰ Levent Ayabakan, *Fatin Rüştü Zorlu'nun Hayatı ve Kıbrıs Meselesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009, s. 27-28. Mütercimler ve Öke, *a.g.e.*, ss. 428-29

²¹ Günver, *a.g.e.*, s. 133.

²² Levend Yılmaz, *Barışın Büyükelçisi Mahmut Dikerdem*, Ankara: Bileşim Yayınevi, 2004, s. 124.

Başbakan'ın Moskova gezisinden CENTO müttefiki İran ve Pakistan da henüz haberdar edilmemişti. Burada hassas denge İran'dı. Moskova ziyaretine başka anlamlar yükleyebilir endişesiyle Zorlu, Şah'ın bir an evvel bilgilendirilmesini istedi. Bu arada Türkiye'nin İran büyükelçi görevden alınmış, yerine Mahmut Dikerdem atanmıştı. Şah'a güven mektubunu sunması zaman alacağından Zorlu önce Dikerdem'den Şah'dan özel randevu alıp Moskova ziyaretinin nedenlerini kendisine aktarmasını istedi. Zorlu'nun endişesi Şah'ın başka kaynaklardan durumu haber alması durumunda zor duruma düşmekti.

Zorlu, Şah'a Menderes'in Moskova ziyaretinin özel bir amacının olmadığını; "nasıl ki Batılı müttefiklerimiz Sovyetlerle ikili ilişkiler kurmak için kendilerini serbest sayıyorlarsa, biz de ittifaklarımıza sadık kalmak kaydıyla aynı şekilde hareket etmek hakkına sahip bulunuyoruz" mesajının iletilmesini istedi. Bununla beraber Moskova'ya herhangi bir siyasi hatta ekonomik anlaşma imzalama niyetlerinin olmadığını Şah'a özellikle ve ısrarla belirtmesini tembihledi. Bu ziyaret sırasında Sovyetler Birliği'yle yalnız bir 'Sağlık Anlaşması' imzalanacaktı. Bunun dışında NATO ya da CENTO müttefiklerini ilgilendiren bir siyasi anlaşmanın müzakeresi bahis konusu olmayacağı garantisini Şah'a vermesini istedi.

Elbette Türkiye SSCB'den veterinerlik başta olmak üzere tıp alanında faydalanmak istiyordu. Ama sağlık anlaşması imzalamak için başbakanın Moskova'ya gitmesine gerek yoktu. Dikerdem bu tür gerekçe ile Şah'ın "Türkler gizli bir şeyler tezgâhlanmışlar, beni uyutmak istiyorlar" diye düşüneceğini söyledi ve gerçek amacın ne olduğunu öğrenmek istedi. Zorlu'nun cevabı ise "Sabırsızlık gösterme. Başbakanı bu ziyaretin gereğine ben inandırdım, şimdilik bu kadarını bilmen yeter, üst tarafını daha sonra konuşuruz"²³ oldu. Ancak Zorlu, durumun aciliyetine binaen Dikerdem'den önce Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Selim Sarper'i Şah'a durumu iletmesi için özel elçi sıfatıyla Tahran'a gönderdi.

Özel elçi Sarper'in açıklamaları Şah'ı tatmine yetmedi. Sarper'e bu konuları bizzat Menderes ile görüşmek istediğini söyledi. Böyle bir görüşme için de müsait bir fırsat mevcuttu. Zira CENTO Konferansı 26 Nisan 1960 sabahı Tahran'da toplanacaktı. Nitekim Bu toplantıya Menderes başkanlığında kalabalık bir heyetle katılmak kararı alınmıştı. Böylelikle Şah'ın Moskova ziyareti çerçevesindeki endişeleri giderilebilirdi.

Şah'ın bu konuda bilgilendirilmiş olmasına rağmen Şah, 20 Nisan'da Dikerdem'in kendisine güven mektubu sunduğu töreninde de ısrarla Menderes'in Moskova ziyareti hakkında gerçek niyet sorgulaması yapmaya devam etti. Ayrıca Dikerdem'e normalden fazla ilgi gösterdi. Şah'ın elçileri kabul törenleri çok şatafatlı olurdu. Ancak Şah ile elçinin baş

²³ a.g.e., s. 126.

başta görüşmeleri çok kısa sürer, ilk görüşmede siyasi konulara değinilmesi pek adet değildi. Oysa Dikerdem bu odada tam elli dakika kaldı. Üstelik Şah alışılanın dışında İran Dışişleri Bakanı Abbas'ı da yanına çağırtdı. Rıza Şah, birkaç gün önce Selim Sarper ile görüştüğü konuları bir de Büyükelçiden duymak istedi. Dikerdem, Şah'a Zorlu'nun kendisine söyledikleri çerçevede ziyaretin gerekçelerini anlatıyordu ama Şah tatmin olmuyordu. Şah bu ziyaretin altında başka bir gerekçe arıyor olmalı ki Dikerdem'in ifadesiyle onu "iyice sıkıştırıyor, başka bir konuya atlamasına fırsat vermeden sözü Türk-Sovyet ilişkilerine getiriyordu. Şah, Türkiye'nin CENTO müttefiklerinin sırtından Moskova'ya yanaşma planları hazırladığından kuşku duyduğunu ima ediyordu."²⁴

Şah'ın endişelenmesi için kendince haklı sebepleri vardı. 1953 yılında ABD'nin desteği ile Musaddık'ı iktidardan uzaklaştırıp ülkede kendi diktasını kurdu. Bu süreçte Pehlevi ailesinin servetinin ciddi oranda artmasının yanında ABD'nin de ülkede nüfuzu arttı. Ayrıca, Türkiye'yi örnek alarak Ortadoğu'da Amerikan politikaları ile örtüşen bir dış politika izlemişti. Hâlbuki şimdi kader birliği yaptığı Türk hükümeti farklı bir tutum içine girmişti. Şah Türkiye'nin bir oyununa gelmek tehlikesiyle karşı karşıya olduğuna inanmaya başladı. Eğer Türkler kendisinden önce Sovyetlerle ilişkilerine yeni bir düzen vermeyi başarırlarsa, treni kaçırmış durumunda kalabilir, Sovyet baskısını üzerine çekebilirdi.²⁵

27-30 Nisan 1960 tarihleri arasında Tahran'da gerçekleşen CENTO Bakanlar Konseyi toplantısında Türkiye'yi Başbakan Adnan Menderes'in başkanlığında bir heyetin temsil edecekti. Ancak 25 Nisan 1960'da Meclis Tahkikat Encümeni kurulmasını isteyen kanun tasarısının Meclise geldiğinde kopan fırtına Menderes'in Tahran'a gitmesine imkân vermedi. Bu Şah için bir talihsizlik oldu. Şah yine de Zorlu'dan Moskova ile ilişkiler konusunda bir şeyler öğrenebilmek adına 29 Nisan günü program dışı olarak Zorlu, Selim Sarper, Semih Günver ve Tahran Büyükelçisi Mahmut Dikerdem'i öğle yemeğine davet etti. Ama Zorlu Moskova ziyareti hakkında Şah'ın sorularına kaçamak cevap verdi.

Bu gezi esnasında Şah Zorlu'dan Moskova ziyaretinin sebebini öğrenememişti ama Dikerdem bu anlamda daha şanslıydı. Zorlu, Dikerdem'e bu ziyaretin Türk dış politikasında bir dönüm noktası olabileceğini söyledi. Çünkü şimdiye kadar Sovyetlerle ilişkilerde Amerika'nın müttefiki gibi davranmak ön planda tutuluyordu. "Soğuk savaş döneminde Amerika'nın müttefiki olmanın gereği Sovyetlerle ilişkilerimizi en alçak düzeyde tutmaktı. Amerika'ya bu dönemin sona erdiğinin işareti, Sovyetlerle baş başa görüşmelere başlamak suretiyle, verilmek isteniyordu. Şimdi bizim de

²⁴ a.g.e., s. 128.

²⁵ a.g.e., s. 128.

Sovyet hükümetiyle ikili müzakerelere girişmek, dondurulmuş ilişkilere canlılık vermek hem hakkımızdır hem de çıkarımıza uygundur. Bugüne kadar Sovyetlerin karşısına NATO bloğu olarak çıkıyorduk, Soğuk Savaş'ın mantığı bunu gerektiriyordu. Mademki Amerikalılar, Moskova ile diyalog kurmanın kendileri için zamanı geldiğine inandılar, bizim de vakit yitirmeden Sovyetlerle normal ve giderek dostça ilişkiye yönelmemiz zorunludur. Ben bu zorunluluğu Başbakanla, Cumhurbaşkanı'na da anlatıp onları düşüncemin doğruluğuna inandırdım. Bunun üzerine de Amerikalılara danışmadan Moskova ziyaretini düzenledik, çünkü Amerika'ya danışsak Ruslarla baş başa görüşmemizi engellemek isteyeceklerini biliyorduk. Sovyet hükümeti önerimizi hemen kabul ettiği gibi ziyaret tarihinin bir an önce açıklanmasını istedi. 15 Temmuz tarihi üzerine anlaştık²⁶.

Amerikan otoriteleri kendi inisiyatifi dışında Türkiye'nin dış politika noktasında yeni arayışlar içine girmesini İran gibi diğer ülkeler de izleyebileceği endişe uyandırdı. Bu endişelerin gerçekleşmesi Washington'un Ortadoğu siyaseti üzerinde ciddi sorunlar doğurabilirdi. Neticede Arap Ortadoğu'sunda da güçlü bir ABD karşıtlığı vardı. Bunlara Şah'ı da katma riski doğabilirdi.

ABD'NİN TEPKİSİ

Türkiye'nin girişiminden Washington'un kısa zamanda haberi olacağından karar alınıp netleştikten sonra Amerikan yetkililerine de durum iletilmişti. Günver, Türkiye'nin bu girişiminin amacı hakkında Amerikan Dışişlerine ve CIA'ye gerekli bilgiler verildiğini söylemektedir. Zaten Warren de hükümetinin Moskova ziyaretine bir itirazı olmadığını Zorlu'ya bildirdi. Ayrıca Warren kendi Dışişlerine, Menderes'in ziyaretini Soğuk Savaş diplomasisindeki ılımlı atmosferden kaynaklandığını Ankara'nın Batılı müttefikleri ile yollarını ayırmak gibi bir niyetini olmadığını rapor etti.²⁷

Fakat bu ilk olumlu tepkilerden hemen sonra ABD bu olaya bu kadar da serinkanlı yaklaşmadığı ortaya çıktı. Aslında Washington'da bir kesim Türkiye'nin Moskova'ya yaklaşmasından hiç hoşnut değildi. Hatta Türkiye-Sovyet yakınlaşmasını engellemek için harekete geçti. Olayın içinde olan Dikerdem, eserinde Şah'ın tutumunda Amerikalıların etkisi olduğuna dair kuşkusu olmadığını dile getirir ve bu noktada rahatsızlık Dışişlerinden ziyade CIA çevrelerinde ortaya çıktığı görüşündedir. Soğuk Savaş'ın başından beri Washington'a danışmadan hareket etmeyen Ankara bu sefer ABD'yi bilgilendirmeden Moskova ile diyalog kurmuştu. CIA ve Amerikan Dışişlerinde bir grup Türkiye'nin Moskova ile ilişkileri geliştirmek isteğini NATO içinde ve Hür Dünyada siyasi dalgalanmalara yol açacak nitelikte bir

²⁶ *a.g.e.*, s. 134.

²⁷ 611.82/1-1360 Microfilmden.: Summary of a statement made by the Prime Minister during the interview ge granted to the US Ambassador on 13 january 1960, National Archives.

olay olarak algıladı. Türkiye'nin bu hareketini boşa çıkarmak için, elini hızlı tutmuş ve Türkiye henüz bilgi vermeden Rıza Şah'ı uyarılmışlardı. Başka bir deyişle Amerikalı yetkililer Şah'ın kuşkularını canlı tutmaya özen gösterdi. Özellikle “Türkiye nereye gidiyordu?”, “İran'a bu konuda bilgi verme lüzumu bile hissedilmemişti. CENTO'nun sonu mu yaklaşıyordu?” gibi provokatif amaçlı bu sorular İran'ı Türkiye'nin niyetleri konusunda Şah'ı endişelendirmek için yetti.²⁸

Amerikalıların endişesi, bu yakınlaşma ile Türkiye'nin Sovyetlerden ekonomik yardım alacağı; bu yardımın ise Moskova'nın Türk dış politikası üzerinde nüfuz kurmasına yardımcı olmasıydı. Bu noktada Amerikan Millî Güvenlik Kurulu Türkiye'nin, Sovyetleri “egemenliğini tehdit eden bir güç” olarak görmemesinin ötesinde Moskova'dan yardım almasının SSCB'nin Doğu Akdeniz ve Ortadoğu'da nüfuz kazanmasına sebep olacağını; bunun ise ABD'nin bölgedeki nüfuzunu aşındıracağı uyarısında bulundu. Hâlbuki Türkler bir asırdan fazladır Rusları, egemenliklerini tehdit eden ülke olarak görüyorlardı ve bu algılama Türkiye'nin Batı yanlısı ve güçlü bir Rus karşıtı duruş sergilemesini sağlıyordu. Oysa aynı Türkiye şimdi Sovyetlerden ekonomik yardımın yanında siyasi ve askeri işbirliği de gerçekleştirmenin yollarını arayabilirdi ki bu Amerika'nın Orta Doğu'da inşa etmeye çalıştığı konumuna yönelik ciddi bir tehdit oluşurdu.²⁹

ABD'nin endişelerinden biri de Türkiye'nin tarafsızlar bloğuna katılmasıydı. Menderes'in son zamanlarında bu blokla ilişkilerin iyileştirilmeye çalışıldığı ve Nehru'nun Mayıs ayında Türkiye'yi ziyaret etmesi bu anlamda zikredilmesi gerekir. Bu algılama İsmet İnönü'de de var. Mütercimler ve Öke İnönü'nün 25 Şubat 1960 tarihinde, 27 Mayıs öncesi Mecliste yaptığı dış politika ile ilgili son konuşmada her zamankinin aksine DP politikalarını aklar tarzda bir konuşma yaptığına dikkat çeker. İnönü konuşmasında Bağlantısızları kınadıktan sonra, “yerimiz Batıdır, tarafsız kalamayız... NATO ve CENTO Lüzumludur. Rusya'ya asla taviz verilmemelidir”³⁰ diyerek kafalarda farklı sorular çağrıştıracak bir tutum sergiledi.

Washington'un bu türden endişelerini gidermek için Menderes ve Zorlu bunun Sovyet ve Batı liderler arasında son zamanlarda gerçekleştirilen karşılıklı ziyaret türünden olmanın ötesinde bir anlamı olmadığını, özgür dünyanın çıkarlarını tehdit edecek tek taraflı herhangi bir yükümlülük altına girmeyeceklerini izah etmeye çalıştı. Bu ziyaretin amacının sadece ülkenin içine düştüğü ekonomik sıkıntıyı hafifletmeye yönelik bir adım olarak algılanmak gerektiğini vurguladı. ABD yetkilileri de Türkiye'nin

²⁸ Günver, *a.g.e.*, 138.

²⁹ James S. Lay to the National Security Council, Policy papers, No. 6015-6109, 5 October 1963, folder RG 273, Records, the National Security Council, Box 53, National Archives.

³⁰ Mütercimler ve Öke, *a.g.e.*, s. 367.

algılamalarını etkilemek adına Batı ile SSCB arasında ilişkilerin gelişip bunun bir anlaşmaya varılacağına dair herhangi bir durumun söz konusu olmadığını defalarca tekrarlayarak Türkiye'ye mesaj vermeyi de ihmal etmediler.³¹

27 Mayıs darbesinin araya girmesi yüzünden gerçekleşemeyen bu ziyaret girişimi sonradan çeşitli yorumlara uğradı. Menderes'in Moskova'ya gitme kararının CIA'yi harekete geçirerek, DP iktidarının sonunu çabuklaştırdığını ileri sürenler oldu. 27 Mayıs sabahı Ankara radyosundan yayınlanan ilk bildiriye Milli Birlik Komitesi'nin NATO ve CENTO'ya bağlılığını vurgulaması bu söylentilere ağırlık kazandı. Bu konuda kesin yargıya varmak için somut delil elde etmek elbette zor. Ancak, 1960'ta Menderes-Zorlu ikilisini iktidardan düşürmek için ABD'nin ciddi nedenleri vardı. İkinci Dünya Savaşı'ndan beri ABD ile birlikte hareket etmeyi düstur edinmiş bir ülke ilk defa kendi iradesi ile dış politikasında o yeni arayışlar içine girmeye başlamıştı. Batı karşıtlığının arttığı bölgede Türkiye'nin izlediği politika diğerlerine de örnek teşkil edebilirdi ki Washington'u bu endişelendiriyordu.

27 Mayıs Darbesi sonrası işbaşına gelen askeri hükümet zamanında da Sovyetler yardım teklif etmiş, ekonomik zorluklara rağmen bu kabul edilmemişti. Ama aydın kesimde ve basında bu yardımın alınmasını savunanların olması bile Washington'u endişelendirebiliyordu. Yalnız Amerikan Dışişleri Yakın Doğu ve Güney Asya Masasının yapmış olduğu şu yorum manidar olsa gerek. "Sovyetler Birliği Türkiye için tehdit olarak kaldığı müddetçe Türkiye'nin Tarafsız Bloğa katılma ihtimali yoktur."³² Bu yaklaşım ise Menderes'in son zamanlarında Sovyetlere yaklaşılmasının yanında tarafsız bloğa da yakınlaşma çabalarının ABD'de de yaratmış olduğu endişeyi anlamamızı sağlıyor.

1970'de dönemin Genelkurmayı'nın ve her subayın başucu kitabı olarak takdim edilen Avcıoğlu'nun, Türkiye'nin Düzeni olmak üzere bazı kaynaklar, CIA'nin 27 Mayıs hazırlıklarından haberdar oldukları halde, bu darbe teşebbüsünü Menderes Hükümetine bildirmediğini kaydetmektedir.³³ Unutmamak lazım CIA'nin 1953'te İran'da aynı yıllara Latin Amerika ülkelerinde iktidarlara müdahale etmişti.

³¹ Telegram, Raymond R. Hare to Secretary of State, 4 May 1961, No. 1194, 611.82/4-561, Microfilm Publication M 1855, Records of Department of State Relating the Political Relations between the United States and Other States, 1960-1963, Political Relations between US and Turkey, National Archives.

³² Bureau of Near Eastern and South Asian Affairs, Record of the Turkish Affairs Desk, File: Menderes-Khrushchev Exchange Visits, 1958-63, RG 59, General Records of Department of State, Box 3, National Archives.

³³ Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın)*Cilt 2, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1979, ss. 774-75.

Menderes'in başlattığı Sovyet açılımı akamete uğradı ama 1964'ten itibaren Sovyetlerle oldukça önemli bir ekonomik işbirliği başlatıldı, siyasi yönden de ilişkilerde belirli bir düzelme sağlandı. Sovyetler, Türk Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'in Moskova ziyareti sonunda yayımlanan ortak bildirisinin Kıbrıs paragrafına "Kıbrıs Türk toplumu" ibaresinin konmasına razı olması, o zaman büyük bir başarı olarak karşılanmıştı.

SONUÇ

1957 sonrası Menderes hükümeti Soğuk Savaş politikalarına eklenmek yerine, Atatürk döneminde de hâkim olan çok taraflı dış politika anlayışına dönüyordu. Atatürk de Batı eksenli bir dış politika izliyordu ama sadece Batı'ya bağımlı olmamak adına SSCB ile de ilişkiler kurmuştu. Burada dış politikada bir eksen kaymasından ziyade Batı'ya karşı elini güçlendirecek hamle içine girmek hedeflenmişti. Bu gezinin tek bir amacı olduğunu ileri sürüp polemige girmek mümkün olmakla beraber gerçeklerin bunun ötesinde olduğunu görmek gerekir. Bu gezi dar boğaza giren ekonomiye ihtiyaç duyulan alanlarda işbirliğine girerek rahat bir nefes aldırarak olduğu kadar ülkenin varlığına yönelik en büyük tehdit olarak gözüken süper güç statüsündeki bir ülke ile ilişkileri geliştirip daha güvenli bir çevre yaratmaktır. Aynı zamanda iç politikadaki çalkantılı gelişmeler karşısında zor durumda kalan hükümetin içerdeki derin yapılanmaları dengeleme girişimidir. Hatta döneme damgasını vuran Zorlu'nun açıklamalarına bakılırsa kayıtsız-şartsız Washington'a bağımlılıktan kurtulup nispeten serbest hareket edebilme isteği de bu açılımda büyük etkidir. Aslında yapılmaya çalışılan bu alanda normalleşmedir. Yani olması gereken çizgiye çekme hareketidir.

Ancak anlaşılan Menderes hükümeti, özellikle Zorlu'nun çabalarıyla şartları oluşturmadan harekete geçip başta Washington olmak üzere bölge üzerinde çıkarları olan ve Türkiye'yi belli sınırlar içinde tutmaya çalışan odakları rahatsız ettiler. Buradan hemen Menderes'in Moskova'ya yaklaşmasından dolayı 27 Mayıs'ın arkasında ABD vardı demek, çok kolaycı bir yaklaşım olur. Ama zamanın Washington yönetimindeki karar alma mekanizmalarının kararlarına bakıldığında gözüken o ki Washington Menderes hükümetinin kendisine "danışılmadan" Moskova ile girişilen diyalogdan ciddi anlamda rahatsızdı. Hatta Menderes hükümetinin bu girişimini engellemeye çalıştığı da ortada. Zaten 27 Mayıs sonrası gelişmelere bakıldığında Washington'un Türkiye'deki iç siyaseti yönlendirmeye çalıştığını, bu anlamda doğrudan ve dolaylı müdahalede bulunduğu da ortada. Ama olayları dış güçlere bağlamak biraz da kolaycılığa kaçmak gibi duruyor. Bu süreçte muhalefetin iktidar hırsıyla hukuk dışı yapılanmalara destek çıkması kadar Menderes'in de süreci iyi yönetememesinin etkisi muhakkak.

KAYNAKÇA

- A- **Amerikan Milli Arşivi**
(National Archives), microfilm 611.82/1.
- B- **Kitap ve makaleler**
- ALBAYRAK, Mustafa, *Türk Siyasi tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, Ankara: Phoenix, 2004.
- AVCIOĞLU, Doğan, *Türkiye'nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın) Cilt 2*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1979.
- AYABAKAN, Levent, *Fatin Rüştü Zorlu'nun Hayatı ve Kıbrıs Meselesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.
- BAĞCI, Hüseyin, *Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar*, Ankara: METU Pres, 2001.
- GÖKTEPE, Cihat, "Demokrat Parti Dönemi İç ve Dış Siyasi Gelişmeler (1950-1960)", Adem Çaylak, Cihat Götepe vd. (eds.), *Osmanlı'dan 2000'li Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi*, Ankara: Savaş Yayınevi, 2009.
- GÜNVER, Semih, *Fatin Rüştü Zorlu'nun Öyküsü*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1985.
- _____ "Bağdat Paktı'ndan CENTO'ya Geçiş", *Türkler*, Cilt. 16, s 928-942.
- HALE, William, *1789'dan Günümüze Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, İstanbul: Hil Yayın, 1996.
- KUNERALP, Zeki, *Sadece Diplomat*, İstanbul: İsis 1999.
- MÜTERCİMLER, Erol ve Mim Kemal Öke, *Düşler ve Entrikalar: Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası*, İstanbul: ALFA, 2004.
- ORAN, Baskın, '1945-1965: Batı Bloku Ekseninde Türkiye -1', Baskın Oran (ed.), *Türk Dış Politikası, Cilt: I, 1919-1980*, İstanbul: İletişim, 2002.
- SEVER, Ayşegül, *Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Ortadoğu 1945-1958*, İstanbul: 1997.
- SEYDİ, Süleyman Turkish-American Relations and the Cuban Missile Crisis, 1957-1963, Middle Eastern Studies, vol. 46, No.3, May 2010, s.s. 433-455.
- SOYSAL, Mümtaz, 'ABD'nin Dış Siyasetindeki Yeni Gelişmeler ve Türkiye', *Forum*, 15 Aralık 1959, cilt 12, Sayı 138, ss. 6-9.
- YEŞİLBURSA, Behçet Kemal, *Ortadoğu'da Soğuk Savaş ve Emperyalizm*, İstanbul: IQ Kültür Sanat yayıncılık, 2007.
- YILMAZ, Levend, *Barişın Büyükelçisi Mahmut Dikerdem*, Ankara: Bileşim Yayınevi, 2004.

II. DÜNYA SAVAŞI SONRASINDA TÜRK SİYASASININ LİBERALLEŞMESİ BAĞLAMINDA TÜRK-AMERİKAN İTTİFAKININ ORTAYA ÇIKIŞI: BATI BLOĞUNA GEÇİŞ

Bahadır ESER*
Özlem DEMİRKİRAN**
Eda ÇİÇEK***

ÖZET

II. Dünya Savaşı süresince ve ardından yaşanan gelişmeler Türk siyasasında oldukça önemli değişiklikler meydana getirmiştir. Çalışmada II. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'nin Batı Demokrasilerinin Amerika Birleşik Devletleri liderliğinde oluşturduğu bloğa dâhil olma süreci ele alınmıştır. Bu geçiş süreci ele alınırken iç ve dış dinamikler olmak üzere ikili bir ayrıma gidilmiştir. İç dinamikler bölümünde Türkiye'nin II. Dünya Savaşı yılları esnasında dozunu artırarak uygulamaya geldiği otoriter politikalar, bu politikaların toplumda oluşturduğu rahatsızlıklar, toplumsal sınıfların iktidardan talepleri ve iktidarın kontrollü bir şekilde siyasal rejimi demokratikleştirmesi konuları incelenmeye çalışılmıştır. Dış dinamikler başlığı altında ise Sovyet Rusya ile savaş sonrası ilişkilerin niteliğinde yaşanan değişimler ve Türkiye'nin Birleşmiş Milletler'e kurucu üye olarak katılma süreçleri değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Varlık vergisi, 12 Temmuz Beyannamesi, Truman Doktrini, SSCB tehdidi, San Francisco Konferansı*

IN THE CONTEXT OF LIBERALIZATION OF TURKISH POLICY, THE EMERGENCE OF TURKISH-AMERICAN ALLIANCE: TRANSITION TO THE WESTERN BLOC

ABSTRACT

The developments during and aftermath of the World War II caused quite important changes in Turkish political life. The involvement process of Turkey into the bloc of Western Democracies, which has been led by USA,

* Yrd.Doç.Dr.,Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Isparta, bahadireser@sdu.edu.tr.

** Arş.Gör.,Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Isparta, ozlemdemirkiran@sdu.edu.tr.

*** Yrd.Doç.Dr.,Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Isparta, edacicek@sdu.edu.tr.

is handled in the study. While studying the transition process, a bilateral differentiation composed of interior and external dynamics has been used. In the part of interior factors, the authoritative policies practiced with a rising dose during the World War II in Turkey, disorder in Turkish society due to this policies, demands of social classes from government and the liberalization of political regime by government in a restrained manner are studied. Under the title of external factors, the changes in characteristics of the relations between Turkey and USSR and the accession period of Turkey into UN as a founder member are reviewed.

Keywords: *Wealth tax, Declaration of 12th July, Truman Doctrine, USSR threat, San Francisco Conference*

GİRİŞ

Türkiye, Kurtuluş Savaşı'nı kazanıp Lozan Barış Antlaşması'nı imzaladıktan sonra, “yurtta barış, dünyada barış” ilkesini temel alarak, ülke içinde yeni kurulan devleti güçlendirmeye ve halkını modern bir topluma dönüştürmeye çalışırken, bulunduğu bölgede istikrardan yana bir dış politika benimsemiştir. Bu doğrultuda Türkiye, kendi güvenliğini tesis etmeye üzere bir takım girişimlerde bulunmakla birlikte, diğer ülkeler arasındaki siyasi çekişmelerin de dışında kalmaya çalışmıştır. Yakın tarihinde bir dizi savaş yaşamış olan ülkenin yöneticileri, 1939'da başlayan II. Dünya Savaşı'na da dâhil olmak istememiş, çeşitli taktiklerle savaş dışı kalmayı başarmışlardır. Savaş boyunca ve savaş sonunda yaşanan bazı iç ve dış gelişmeler Türkiye'yi tarihsel olarak yüzünü dönmüş olduğu “Batı Bloğu”na katılmaya itmiştir. Çalışmada “Batı Bloğu” kavramı ile savaş sonrası ortaya çıkan iki kutuplu dünyanın demokratik yönetimleri ve özellikle “Batı Bloğu”nun başat belirleyicisi olan Amerika Birleşik Devletleri kastedilmektedir.

Türkiye ile ABD arasında ittifak niteliğinde ilişkilerinin başlangıcında, dolayısıyla Türkiye'nin demokrasi bloğuna dahil olmasında, içeride demokrasiye geçilmesini gerekli kılan huzursuzluklar yaşanmasının yanında uluslararası ortamda Batılı demokratik devletlerin ön plana çıkması ile birlikte hem Türkiye'nin hem de Batılı devletlerin Sovyetler Birliği'nden duydukları endişeler etkili olmuştur. Bu bağlamda çalışmada demokrasi bloğuna geçişi hızlandıran iç ve dış dinamikler kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır. Ülke içinde tercih edilen otoriter yönetim tarzı ve onun siyasete yansımaları olarak sayabileceğimiz varlık vergisi, milli korunma kanunu, toprak reformu diğer bir ifade ile çiftçiyi topraklandırma kanunu vb. uygulamalar iç siyasette alternatif iktidar arayışlarını beraberinde getirmiş, örgütlü bir muhalefet hareketini ortaya çıkarmıştır. II. Dünya Savaşı'nın bitimi arifesinde ve hemen sonrasında SSCB tehdidi, SSCB'nin Türkiye'den talepleri, Türkiye'nin bölgesel öneminin artışı ve Birleşmiş Milletler

teşkilatının kuruluşu gibi Türkiye’yi Amerika Birleşik Devletleri’ne yaklaştıran birtakım konjonktürel gelişmeler yaşanmıştır. Çalışmada Türkiye’nin iç siyasal gelişmeler ve dış siyasal konjonktür etkisi ile geçirdiği demokratikleşme süreci ve Batı Bloğu’na dahil olması süreci incelenmeye çalışılmıştır.

1. İÇ DİNAMİKLER:

İç dinamikler başlığı altında Türk siyasetinin¹ liberalleşmesi, siyasal rejimin demokratikleşmesi ve Türk-Amerikan ilişkilerinin başlamasında etkili olan siyasal, sosyal ve ekonomik gelişmeler ele alınacaktır.

1.1. Siyasal ve Sosyal Gelişmeler

Türkiye İkinci Dünya Savaşı’na aktif olarak katılmamıştır. Fakat sınırları etrafında ortaya çıkan büyük değişikliklerden hem ekonomik hem de sosyal olarak etkilenmiştir. Devlet savaşın her an için sınırları içerisine sığması ihtimaline karşı büyük bir orduyu savaş boyunca beslemiş, ülke içinde oldukça baskıcı bir rejim ile düzeni korumaya çalışmıştır. Bu durum ülke içinde en temel gereksinimlerin vesika ile edinildiği, sıkıyönetime dayalı, tek adamın “milli şefin” iktidarda olduğu, otoriter bir siyasal ve sosyal düzen ortaya çıkarmıştır. Bu düzenin icraatlarından muzdarip olan geniş halk kitleleri hoşnutsuzluklarını daha yüksek sesle dile getirmeye başlamışlardır. Savaş ekonomisi karaborsa ve stokçulukla haksız kazanç sağlayan yeni bir zengin sınıfı doğurmuş, söz konusu bu sınıf iktidarda söz sahibi olmak üzere baskı yapmaya başlamıştır.²

Merkezi devlet yapılanmasının kırsal yerleşim kesimleri üzerinde kurduğu etkin denetim 1920-1945 yılları arasında modern devletin öne çıkan özelliği olmuştur.³ Tek parti iktidarını halk, jandarma ve vergi tahsildarı ile somutlaştırmaktaydı. Zira halkın günlük yaşamında devlet ile olan ilişkisi bu iki kesim üzerinden olmaktadır. Örneğin yol vergisi, tarım ürünlerinden alınan vergiler ekonomik durumu savaş şartlarından dolayı oldukça bozuk

¹ Çalışmada siyaset terimi ile siyasetin algılanış ve yapılış şekli ve bu bağlamda siyaset değişimi ifadesi ile siyasal rejimin otoriter eğilimlerinin terk ederek daha özgürlükçü bir yapıya dönüşmesi anlatılmak istenmiştir. Siyaset terimi Türk Dil Kurumu tarafından şu şekilde tanımlanmıştır: “Devlet işlerine katılma ve devlet etkinliklerinin biçim, amaç ve içeriğini belirleme işi”, bkz. <http://tdkterim.gov.tr/bts/>, erişim tarihi: 25.05.2011

² Cem Eroğul, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, İmge Kitabevi, Ankara 1998, s.20; Erdoğan Günel, **Türkiye’de Demokrasinin Yüzyıllık Serüveni**, Karakutu Yayınları, İstanbul 2009, s.91; Ali Yaşar Sarıbay, **Türkiye’de Demokrasi ve Politik Partiler**, Alfa Yayınları, Bursa 2001, s.51; Şükrü Karatepe, **Tek Parti Dönemi**, İz Yayınları, İstanbul 1997, s.110. Ayrıca 1943 sonrası Cumhuriyet Halk Partisi’nin ekonomiye bakışına ilişkin kapsamlı bilgi için bkz., Nejat Doğan, “Türk Siyasal Partilerinin Uluslararası İlişkilere Yaklaşımı, 1923-1980: Partilerin Benimsedikleri Dışişleri, Güvenlik ve Savunma Politikaları”, içinde **Uluslararası İlişkiler ve Türk Siyasal Partileri**, Ed. Nejat Doğan, Mahir Nakip, Seçkin Yayınları, Ankara 2006, s.122.

³ Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul 2008, s. 304.

olan halkı daha da zor şartlar altında yaşamaya mecbur etmekteydi. Altı lira olan yol vergisini ödeyemeyen kimseler vergi borcuna karşılık olarak yol yapımında ya da madenlerde çalıştırılıyorlardı.⁴

Otoriter tek parti uygulamalarının geniş halk kitleleri tarafından içten içe eleştirilmesi ve kabul edilmemesinin diğer önemli bir nedeni de devletin uyguladığı katı laiklik politikalarıydı.⁵ Mardin, yapılan yasal düzenlemeler (hilafetin kaldırılması, şeyhülislamlık kurumunun kaldırılması, şerri mahkemelerin kapatılması, eğitimin birleştirilmesi, Latin harflerinin kabulü, anayasadan devletin dini ile ilgili düzenlemenin çıkarılması, anayasaya laiklik ilkesinin girilmesi, İsveç Medeni Kanununun kabulü) ile ilmiye sınıfının düzenin dışına itildiğini, tarikatların yasaklanması ile birlikte Türk toplumu içinde dinin iki temel bileşeninin ortadan kaldırıldığını ifade etmiştir. Bu dönemde kalan din adamları Diyanet İşleri Başkanlığı vasıtasıyla merkezi otoriteye bağlanmış, toplumu tek tip gören, katı, jakoben laiklik uygulamaları ile din kontrol altında tutulmuştur.⁶ Söz konusu politikalar dinin gündelik yaşam içindeki pratiklerinin dışı vurulmasını engelleyerek Türkiye coğrafyasının etnik ve dini renkliliğini yok saymak suretiyle, kırsalı/taşrayı diğer bir ifade ile siyasal sistemin yani merkezin çevresini teşkil eden geniş halk kitlelerinin merkeze daha da uzaklaşmasına⁷, devlet ve vatandaş arasındaki ideolojik kamplaşmanın derinleşmesine neden olmuştur.⁸

1945'te sanayi işletmelerinde çalışan işçiler için ise herhangi bir iş güvenliği ya da sosyal yardım uygulaması yoktu.⁹ Türkiye'de sınıf yapısına bağlı olarak ortaya çıkabilecek sendika gibi örgütlenmeler 1945 yılına kadar yasaktı. Savaş yılları sırasında işçilerin de satın alma gücü oldukça azalmıştı. Diğer ücretli kesimleri oluşturan memurların da savaş döneminde alım gücü oldukça düşmüştü. Bu düşüşün temel nedeni savaş yılları esnasında büyük bir ordunun ihtiyaçlarının karşılanması için Merkez Bankasının para basması ve bu durumun ekonomi üzerinde enflasyonist bir baskı oluşturmasıdır. Alım gücündeki düşüşe paralel olarak hayat şartlarının zorlaşması bürokrasinin de kendi içinde sistemi sorgulaması sonucunu doğurmuştur.¹⁰

Ülkenin sosyal ve ekonomik düzenini derinden etkileyen bir diğer düzenleme de varlık vergisi düzenlemesidir. Genel olarak gayrimüslim

⁴ Ercan Haytaoğlu, "İnönü Döneminde Siyasal Yaşam 1938-1950", **Yakın Dönem Türk Politik Tarihi**, Ed. Süleyman İnan, Ercan Haytaoğlu, Anı Yayınları, Ankara 2006, s.85; Zürcher, a.g.e., s.304.

⁵ Zürcher, a.g.e., s.304.

⁶ Şerif Mardin, **Türkiye'de Din ve Siyaset**, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s.121; Şerif Mardin, **Türkiye'de Toplum ve Siyaset**, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s.65.

⁷ Mardin, **Türkiye'de Toplum...**, s.65.

⁸ Zürcher, a.g.e., s.304.

⁹ Haytaoğlu, a.g.e., s.85.

¹⁰ Zürcher, a.g.e., s.304-305.

sermaye sahiplerini diğer bir ifade ile gayrimüslim burjuvayı derinden etkileyen bir düzenleme olan Varlık Vergisi Kanunu Türk burjuvazisini de rahatsız etmiştir. Bu uygulama, merkez bürokrasinin her an için burjuvanın sermaye bütünlüğünü tehdit edebileceğini göstermiş ve bu kesimin siyasal sistemi ciddi biçimde sorgulaması sonucunu doğurmuştur. Zira yerli bir burjuva oluşturma kaygıları rejimin temel hedeflerinden birisiydi. Bunun doğal sonucu olarak gittikçe güçlenen bu yeni sınıf bağımlı bir siyasal pozisyonu artık reddetmekteydi.¹¹ Varlık vergisi uygulaması ekonomik gelişmeler başlığı altında daha kapsamlı bir şekilde ele alınacaktır.

Bununla birlikte tek parti yönetimi halk üzerindeki baskısına ek olarak toprak reformu ve ormanların devletleştirilmesi gibi icraatları ile de geniş toprak sahipleri gibi diğer egemen sınıfların da tepkisini çekmekteydi.¹² Cumhuriyet Halk Partisi içinde giderek etkisini artıran devletçi kesimin toprak reformunu uygulamaya yönelik ciddi bir çaba içine girmesi parti içindeki bölünmeleri hızlandırmıştır.¹³ Özellikle I. Dünya Savaşı ve devam eden süreçte devleti destekleyen en büyük güç geniş arazileri ellerinde tutan kesimdi. II. Dünya Savaşı yıllarında artan enflasyona karşı tedbir olarak tarım ürünlerinin doğal olmayan bir biçimde düşük fiyatlandırılması ve toprak ürünlerinden vergi alınması gibi icraatlar ile artan tepkiler topraksız kimseleri topraklandırmaya yönelik toprak reformu ile zirveye ulaştırmıştır. Özellikle meclis içinde ortaya çıkan siyasal muhalefette toprak sahiplerine yönelik bu uygulamalar önemli bir bileşendir.¹⁴

Cumhuriyet Halk Partisi içinden sisteme yönelik eleştiriler daha sesli dile getirilmekteydi. Örneğin devletçi politikaları benimseyen bir devlet adamı olan Recep Peker, 1945 yılında Şirketi Hayriye'nin devletleştirilmesine yönelik yapılan oylamada yedi arkadaşı ile birlikte ret oyu kullanmıştır.¹⁵ Arif Çubukçu, Ali Rıza Erem, İzzet Arıkan, Muhtar Berker, Münir Birse, Recep Peker ve Hazın Atıf Kuyucak oylamada ret oyu kullandılar. Koçak bu yedi ret oyunun bir dönemin sonuna işaret ettiğini ve Recep Peker'in devletçilik ilkesinden vazgeçtiğinin bir göstergesi olduğunu

¹¹ Zürcher, a.g.e., s.305.

¹² Eroğul, a.g.e., s.20; Mardin, a.g.e. ,s.72.

¹³ Ozan Örmeci, **İttihat ve Terakki'den AKP'ye Türk Siyasal Tarihi**, Güncel Yayıncılık, İstanbul 2008, s.60.

¹⁴ Zürcher, a.g.e., s.305-306; Sarıbay, a.g.e., s.51; Koçak, , a.g.b., s.170; Murat Çemrek, "İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye", **Türk Dış Politikası 1919-2008**, Ed. Haydar Çakmak, Barış Platin Yayınevi, Ankara 2008, s.273. Tosun, Cumhuriyet Halk Partisi'nin sermaye sınıfı ile birlikte hareket etme geleneğinin toplumun diğer katmanları ile arasındaki ayrımı daha belirgin hale getirdiğini görmesi üzerine ortaya koyduğu, oldukça büyük bir reform girişimi olarak vasıflandırılabilir Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun beklenen aksine Türk burjuvasının ve özellikle tarım burjuvasının örgütlü siyasal muhalefeti güçlendirdiğini vurgulamıştır. Tanju Tosun, **Türk Parti Sisteminde Merkez Sağ ve Merkez Solda Parçalanma**, Boyut Yayıncılık, İstanbul 1999, s.82-83.

¹⁵ Günel, a.g.e. ,s.94.

vurgular.¹⁶ 1945 yılı Bütçe Kanunu oylamasına 77 milletvekili katılmamış, Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan, Emin Sazak ve Fuat Köprülü oylamada ret oyu kullanarak hükümete karşı duydukları güvensizliği açıkça ifade etmişlerdir.¹⁷ Devrimlerin halk tarafından tam olarak benimsenmemiş olması, savaş zenginleri, büyük toprak sahipleri, otoriter devlet uygulamaları ve savaşın ekonomik yükü altında ezilmiş geniş halk kitlelerinin merkezi bürokrasi ile arasında yaşanan bu çatışma yeni siyasal düzen arayış ve taleplerinin daha güçlü ifade edildiği bir siyasal iklimi ortaya çıkarmıştır.¹⁸

Tüm ülke geneline yayılan muhalif dalga giderek büyümektedir. Halkın, yukarıda açıklanmaya çalışılan çeşitli kesimlerinin, devlete karşı duydukları memnuniyetsizlikler Cumhuriyet Halk Partisi'nin devlete bütünleşmiş yapısından ötürü parti üzerinde yoğunlaşmaktaydı. Bu muhalif iklim İsmet İnönü tarafından da bilinmekte, değerlendirilmekteydi. İnönü bu bağlamda siyasetin ve ülkenin daha fazla gerilerek rejim ve devlet açısından tehlikeli sonuçlar doğmasını önlemek amacıyla siyasal sistemin daha özgürlükçü bir yapıya kavuşmasına ve muhalefetin siyasal düzlemde temsil edilmesine olanak sağlayacak düzenlemelerin önünü açmıştır.¹⁹ Bu bağlamda siyasal liberalleşme süreci hız kazanmıştır. 7 Eylül 1945'te Milli Kalkınma Partisi, 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti kurulmuştur. 11 Mayıs 1946'da "Milli Şef" unvanı Cumhuriyet Halk Partisi tüzüğünden çıkartılmış, 5 Haziran 1946'da sınıf temelli siyaset yapmanın önü açılarak, 12 Haziran 1946'da üniversitelere özerklik tanıyan yasa kabul edilmiştir. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından 12 Temmuz 1947'de "12 Temmuz Beyannamesi" yayınlanmış ve bu beyanname ile İsmet İnönü, iktidar partileri ile muhalefet partilerine eşit muamele edeceğini deklare etmiştir. Ayrıca 13 Kasım 1947 yapılan Cumhuriyet Halk Partisi kurultayında laiklik ve devletçilik ilkelerinin daha ılımlı uygulanmasına yönelik karar alınmıştır.²⁰ Bununla birlikte söz konusu özgürleşmenin ülkenin iç dinamiklerinden kaynaklanan bir hareket olduğu kadar dış gelişmelerden de etkilendiği gözden kaçırılmamalıdır.²¹

1.2. Ekonomik Gelişmeler

Çalışmanın bu kısmında yukarıda siyasal ve sosyal sebepler başlığı altında çok kısa bir şekilde değinilen II. Dünya Savaşı dönemi Türkiye ekonomisinin durumuna ve söz konusu dönemin ekonomik faaliyetlerine

¹⁶ Koçak, a.g.b., s.175.

¹⁷ Günel, a.g.e., s.94.

¹⁸ Sarıbay, a.g.e., s.51.

¹⁹ Zürcher, a.g.e., s.306.

²⁰ Baskın Oran, "1945-1960: Batı Bloku Ekseninde Türkiye-1- Dönemin Bilançosu", **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt 1: 1919- 1980)**, Ed. Baskın Oran, İletişim Yay., İstanbul 2001, s. 492. "12 Temmuz Beyannamesi"nin tam metni için bkz. Haytaoğlu, a.g.e., s.113-114.

²¹ Zürcher, a.g.e., s.306.

değirmek konunun daha anlaşılır olmasına katkı sağlayacaktır. Kısaca 1939-1945 yılları olarak özetleyebileceğimiz tarihsel evrede devlet savaşa girmemekle beraber sanayileşme faaliyetlerine büyük ölçüde ara vererek tüm ekonomik gücünü savunma harcamaları üzerine yoğunlaştırmıştır. Bu dönemde 900.000 kişi silah altına alınmıştır. Bu büyüklükte bir ordunun finansmanının bütçe gelirlerinden karşılanamaması sonucu Merkez Bankası enstrümanları ile söz konusu açık kapatılmaya çalışılmış ve bu durum 1938'ten 1945'e kadar fiyatlarda %400'lük bir artışın ortaya çıkmasına neden olmuştur.²² Merkez Bankası fiyatların artmasıyla, doğru orantılı bir biçimde yükselen kamu kurum ve kuruluşlarının kredi taleplerini karşılayabilmek için kredi limit hacmini savaş boyunca genişletmek zorunda kalmıştır. Örneğin, 1938 yılında 89 milyon Türk Lirası olan kredi hacmi, 1944'te 773 milyon Türk Lirası'na ulaşmıştır. Bu durumun doğal bir sonucu olarak piyasalardaki para arzı (dönem rakamları ile) 219 milyon Türk Lirası'ndan 995 milyon Türk Lira'sına yükselmiştir.²³

Bu dönemde ülkenin gayrisafı milli hâsılası (dönem rakamları ile) 1,975 milyon Türk Lirası'ndan, 1,484 milyon Türk Lirası'na gerilemiştir. Gayrisafı milli hasıla % 24,9 oranında azalmıştır. Söz konusu dönemde Türkiye'de üretim düşüşü, ithalat tıkanıklığı, korumacı politikalar, dünya ticaretinden soyutlanma ve ihracatın aşırı teşvik edilmesi gibi nedenlerden ötürü ekonomide arz daralması ve talep artışı yaşanmıştır. Bu gelişmelerin doğal bir sonucu olarak stokçuluk ve karaborsacılık faaliyetleri hızla artarak haksız kazanç artışından zenginleşen yeni bir sınıf ortaya çıkmıştır. Bu yeni gelişmeler ile mücadele etmek üzere öncelikle 1940 yılında Milli Korunma Kanunu çıkarılarak, sanayi üretimi denetlenmeye çalışılmıştır. Bu dönemde özel sektörün yatırım yapabilmesi için hükümetten izin alınması zorunluluğu getirilmiştir.²⁴ 1941 yılında hükümet birtakım malların ihracat ve ithalatının yapılması ve iç piyasadan alınarak iç piyasaya satılmasına yönelik olarak Ticaret Bakanlığı'na bağlı olarak ofisler kurmuştur. Bu doğrultuda kurulan Ticaret Ofisi gıda ve temel tüketim mallarının ticareti, Petrol Ofisi ise petrol ürünleri üzerinden yapılan ticarete tam yetkili kurumlar haline getirilmiştir.²⁵ 1942 yılının Ocak ayında temel tüketim maddelerinde ilk olarak Ankara ve daha sonra İstanbul'da karne ile verme uygulaması yürürlüğe konmuştur. Uygulamanın ilk yıllarında 300 gram ekmek verilirken daha sonraları bu miktar 175 grama kadar düşmüştür. Karne uygulaması 1

²² Rıdvan Karluk, **Türkiye Ekonomisi Tarihsel Gelişim, Yapısal ve Sosyal Değişim**, Beta Yayınları, İstanbul 1997, s.207.

²³ Erdiç Tokgöz, **Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi**, İmaj Yayınevi, Ankara 1999, s.99-100.

²⁴ Karluk, a.g.e., s.207-208. 3780 sayılı Milli Korunma Kanunu 18.01.1940 tarihinde kabul edilmiştir. Kanun metni için bkz. <http://www.mevzuat.adalet.gov.tr/html/816.htm>, erişim tarihi: 09.05.2011.

²⁵ Tokgöz, a.g.e., s.100.

Eylül 1944'e kadar sürmüştür.²⁶ Milli Korunma Kanunu kapsamında alınan tedbirler ile sanayi üretimi yapan kuruluşların ve büyük hacimli üretim yapan çiftçilerin, neleri üretilip yetiştirebilecekleri kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. 1942 yılının temmuz ayında Başbakan Refik Saydamın ölümü ile hükümet değişikliği olmuş ve Şükrü Saraçoğlu Başbakan olarak göreve başlamıştır. Söz konusu yeni hükümet özel sektör üzerindeki kontrolleri azaltarak Milli Korunma Kanunu kapsamında sağlanan kontrollü üretim politikalarını gevşetmişlerdir. Bu durumun sonucunda temel tüketim mallarının fiyatları hızla yükselmiştir. Bu durum özel sektör ile kamu kesimi arasında ciddi bir görüş ayrılığının somut göstergesi olarak algılanabilir.²⁷ Ahmad, savaş döneminde kamu sektörü ve özel sektörün birlikte büyüdüğünü, özel sektörün büyüme oranının kamu sektörüne karşılaştırıldığında daha fazla olduğunu, bu büyüme ve onun ortaya çıkardığı "güven duygusu"nun devlet himayeciliğine karşı tutumları güçlendirdiğini vurgulamıştır.²⁸ Sonuç olarak karaborsa ve haksız rekabet üzerinden zenginleşen kesimler ile mücadelede devlet başarısız olmuştur.

Savaş döneminde hükümetin en tartışmalı icraatlarından bir diğeri de yukarıda da kısaca değinilen varlık vergisi uygulamasıdır. Bununla birlikte yukarıda kısaca özetlenmeye çalışılan toplumsal ve ekonomik tablo söz konusu uygulamaların nasıl bir psikolojik iklimde ortaya konduğunun tahlilinde göz önünde bulundurulmalıdır. Uygulama, Başbakan Şükrü Saraçoğlu döneminde 12 Eylül 1942 tarihinde 4305 sayılı yasa ile hayata geçirilmiştir. Vergi bir defaya özgü uygulanmak için çıkarılmış bir vergidir.²⁹ Bu düzenleme ile savaşın başlangıcından düzenleme tarihine kadar geçen sürede elde edilen zenginliğin vergilendirilmesi öngörülmekteydi. Yasanın tüm savaş zenginleri üzerinde uygulanması öngörülürken pratikte Müslüman-Türk unsurlara karşı hoşgörülü davranılmış, yasa gayri Müslim unsurlara oldukça katı bir şekilde uygulanmıştı. Tahakkuk ettirilen vergiye itiraz yolu kapalıydı. Tahakkuk ettirilen verginin %60-65'inin ve elde edilen vergi gelirlerinin %55'inin gayri Müslim vatandaşlardan tahsil edildiği görülmüştür. Bu durumu gayri Müslimlerin elinde bulunan sermayenin

²⁶ Karluk, a.g.e., s.207-208; Tokgöz, a.g.e., s.101. Tarım ürünlerinin üretimi ile ilgili diğer bir görüş ise şöyledir; Oran, yaklaşık olarak 1.000.000 erkeğin, ülke savaşa katılmamış olmasına rağmen silah altına alınmış olmasının, ülke nüfusunun büyük bir kısmının köylerde yaşadığı bir tarım ülkesi olan Türkiye'de tarım üretimi üzerinde daraltıcı bir etki doğurduğunu ifade etmiştir. Baskın Oran, "1939-1945 Savaş Kaosunda Türkiye: Görelî Özerklik 2- Dönemin Bilançosu", **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt 1: 1919- 1980)**, Ed. Baskın Oran, İletişim Yay., İstanbul 2001, s. 388-389.

²⁷ Tokgöz, a.g.e., s.101-102.

²⁸ Feroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, Sarmal Yayınevi, İstanbul 1995, s.144.

²⁹ Karluk, a.g.e., s.208.

Müslüman-Türk burjuvaya aktarılması olarak da görmek mümkündür.³⁰ Uygulamada 3873'ü gayri Müslim olmak üzere toplamda 114.000 kişiye vergi tahakkuk ettirilmiştir. Vergi yükümlülerinin %70'i İstanbul'da ikamet etmektedir.³¹ Uygulama ile 465 milyon Türk Lirası vergi tahakkuk ettirilerek bu rakamın 314 milyon Türk Lirası tahsil edilebilmiştir. Uygulama gerek ulusal gerekse uluslar arası ölçekte çok tepki çekmiş ve 1943 yılında durdurulmuştur. Yukarıda siyasal ve sosyal gelişmeler başlığı altında da değinildiği üzere varlık vergisi ödeyen Müslim ve gayri Müslim kesim merkez bürokrasiye ve Cumhuriyet Halk Partisi'ne karşı örgütlü bir siyasal muhalefete girişmişlerdir.³²

Henüz II. Dünya Savaşı devam ediyor iken 1 Temmuz 1944'de Amerika Birleşik Devletleri'nin Bretton Woods şehrinde Uluslararası Para Fonu ve Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (Dünya Bankası) kurulmasına karar verilmişti. Uluslararası Para Fonu uluslararası para dolaşımının hangi kurallara göre yürüyeceğine karar vermek üzere tasarlanmış bir kuruluşken diğer kuruluş, Dünya Bankası'nın temel amacı ise Avrupa'nın yeniden inşa faaliyetleri ile sınaî kalkınmasını desteklemektir. Savaş sonunda Türkiye'nin krom, canlı hayvan ve tarımsal ürünlerden oluşan ihracatı hızla azalmış, ithalatı artarak dış ticaret açıklarında hızlı bir artış görülmüştü.³³ Türkiye'de, ihracatı artırarak, dış ticaret açığını kapatmak ve Uluslararası Para Fonu'na üye olabilmek için 7 Eylül 1946'da Türk Lirası'nın değeri düşürüldü.³⁴ 11 Mart 1947'de Türkiye Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası'na üye oldu. Bu gelişmelerin hemen ardından Türkiye 12 Temmuz 1947'de Truman Doktrinin yardım sözleşmesini imzaladı.³⁵

Yukarıda da kısaca özetlendiği üzere, Türkiye, II. Dünya Savaşı'na katılmamış olmasına rağmen savaş sonrasında ekonomik açıdan kötü durumda idi. Savaş süresince hazır halde tuttuğu büyük ordusu Türkiye'nin askeri harcamalarını yükseltmişti. Savaş sonrasında ortaya çıkan Sovyet

³⁰ Cemil Koçak, "Siyasal Tarih (1923-1950)", **Türkiye Tarihi 4: Çağdaş Türkiye 1908-1980**, Yayın Yönetmeni: Sina Akşin, Cem Yayınevi, İstanbul 2002, s.170-171. Erdinç, Başbakan Şükrü Saraçoğlu ve dönemin Maliye Bakanı Fuat Ağralı'nın uygulama ile enflasyonla mücadele için dolaşımdan para çekmek, devletin gelirlerini artırmak ve savaş zenginlerinden vergi alınmasını hedeflediklerini vurgulamıştır. Bkz. Tokgöz, a.g.e., s.102. Varlık vergisi ile ilgili kapsamlı bilgi için bkz. Necdet Ekinci, **II. Dünya Savaşı'ndan Sonra Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 1997, s.179-195.

³¹ Karluk, a.g.e., s.208.

³² Tokgöz, a.g.e., s.103-104. Bu bağlamda, Ahmad, Varlık Vergisi uygulamasını devletin öngörülemez ve "keyfi" biçimde hareket etme potansiyelinin somut bir göstergesi olduğuna dikkat çekerek, özellikle II. Dünya Savaşı sonrası Türkiye'de ortaya çıkan gelişmeleri, sermaye sınıfının ekonomik güven ihtiyacı ve devleti "sorumlu", öngörülebilir bir varlığa dönüştürme çabasının bir tezahürü olarak nitelemiştir. Daha kapsamlı bilgi için Bkz. Ahmad, a.g.e., s.144.

³³ Tokgöz, a.g.e., s.105-106.

³⁴ Oran, "1945- 1960...", a.g.b., s.492., Tokgöz, a.g.e., s.106.

³⁵ Oran, "1945- 1960...", a.g.b., s.492.

tehdidi ordunun mevcut durumunun devamı ile birlikte askeri harcamaların da artışını gerektirdi. Böylece, Türkiye'nin SSCB'yi dengelemek için Amerikan desteğine ihtiyaç duymasının yanında ihtiyacı olan askeri ve ekonomik yardımı da ABD'den sağlayabilecek olması Türkiye'nin ABD ile ittifak kurmasını kolaylaştırdı.³⁶

Türkiye bakımından, ittifakın ilk adımı olan Truman Doktrini'nin ana amaçlarından biri, ABD'den sağlanacak askeri yardımla ordusunu modernleştirmek, asker sayısını 1/3 oranında azaltmak suretiyle bütçesinde savunmaya ayırdığı payı düşürmek ve bu sayede ekonomik gelişimini sağlamaktır. NATO içinde yer aldığı için NATO stratejileri gereği asker sayısını azaltma isteğinin gerçekleşmesi mümkün olmadı. Fakat Türkiye'nin askeri ve ekonomik ilerlemesini gerçekleştirmek için ABD'nin yardımları süreklilik arz etti.³⁷

Türk yöneticilerin hemen hepsi Amerikan yardımını Türkiye'nin ulusal çıkarları için neredeyse hayati önemde görmüştür. 1947'de Başkan Truman Türkiye'ye yardım edeceğini açıkladığında Cumhurbaşkanı İsmet İnönü kararı alkışlamış, 1948'de Türkiye Marshall planına dâhil edildiğinde Türk Dışişleri Bakanı karardan dolayı Türkiye'nin Amerika'ya minnettar olduğunu açıklamıştır.³⁸ Çok partili hayata geçildikten sonra iktidara geçen ve ekonomide değişik açılımlar planlayan Demokrat Parti Hükümeti Türkiye'nin ekonomik gelişiminin ancak daha fazla Amerikan yardımı ile sağlanabileceğine inanmıştır.³⁹ Yukarıda da değinildiği üzere siyasal rejimin liberalleşmesinin önemli adımlarından bir olan "12 Temmuz Beyannamesi" ile Amerika ile imzalanan yardım sözleşmesinin aynı güne denk gelmesi siyasal ve ekonomik olarak Amerika Birleşik Devletleri'ne yakınlaşma politikasının somut bir örneği olarak görülebilir.

2. DIŞ DİNAMİKLER:

Türkiye'de tek parti rejiminden vazgeçilerek, çok partili demokratik bir siyasal yaşam tesis edilmesinde yurtiçinde yaşananların yanında bir takım uluslararası gelişmeler de etkili olmuştur. Özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında demokratik idarelerin dünya siyasetine egemen olması, otoriter ve totaliter rejimlerin Avrupa'da tasfiye olması, Birleşmiş Milletlerin kurulması⁴⁰, II. Dünya Savaşı sonrası uluslararası arenada yalnız kalan

³⁶ Nasuh Uslu, **Türk- Amerikan İlişkileri**, 21. Yüzyıl Yay., Ankara 2000, s. 19.

³⁷ Oral Sander, **Türkiye'nin Dış Politikası**, der. Melek Fırat, İmge Yay., Ankara 1998, ss. 117-118.

³⁸ Uslu, **Türk- Amerikan İlişkileri**, s. 89.

³⁹ Nasuh Uslu, "1947'den Günümüze Türk-Amerikan İlişkilerinin Genel Portresi", **Avrasya Dosyası**, C. 6, S. 2 (Yaz 2000), s. 205; Uslu, **Türk- Amerikan İlişkileri**, s. 89.

⁴⁰ Kemal H. Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi-Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller**, Afa Yayınları, İstanbul 1996, s.125.

Türkiye'nin müttefik arayışları, Batı diğer bir ifade ile demokrasi bloğu içinde yer almak istemesi⁴¹ ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (çalışmanın devamında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği SSCB kısaltması ile ifade edilecektir) Türkiye'den talepleri⁴² Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin demokrasi bloğuna yaklaşmasının ve siyasal sisteminin liberalleşmesini hazırlayan dış nedenler olarak anılabilir. Çalışmanın bu bölümünde yukarıda sayılan nedenler güvenlik, jeopolitik ve savaş sonrası yeni dünya düzeni başlıkları altında kapsamlı bir şekilde ele alınacaktır.

2.1. Güvenlik

II. Dünya Savaşı sürerken, özellikle Boğazların kontrolünü elinde bulundurduğu için Türkiye, savaşın gidişatına göre Müttefik ve Mihver devletler tarafından savaşa dâhil olması konusunda baskılara maruz kalmıştır. Almanya ile SSCB'nin ittifak imzalaması ve 1941 ilkbaharında Sovyet ve Alman ordularının sınırlarına dayanması üzerine Türkiye'yi, Polonya gibi çift yönlü bir işgale uğramak korkusu sardı. SSCB'nin Stalingrad zaferinden sonra ise, Türkiye'de bu devlet tarafından "kurtarılmak" endişesi hâkim oldu.⁴³ Nitekim savaşın sonuna doğru, SSCB'nin özellikle sınırda kendisi lehine değişiklik yapılması ve boğazlarda Sovyetlere üs verilmesi taleplerini uluslararası platformlarda dile getirmesiyle, Türkiye'nin güvenlik endişelerinin yersiz olmadığı ortaya çıktı. Türkiye de bu endişelerinden kurtulmak için Batılı devletlerin desteğini aradı.

2.1.1. Yalta Konferansı

Yalta Konferansı 4-11 Şubat 1945'te II. Dünya Savaşı bitmek üzereyken toplanmıştır. Konferansın temel odak noktası, savaş sonrası düzenin nasıl olacağı konusudur. Bu yönüyle Yalta Konferansı'nı savaşın sonu savaş sonrası dönemin başlangıcı olarak nitelemek mümkündür.⁴⁴ Konferans'ta Türkiye, Stalin'in Montreux Sözleşmesi'nin günün şartlarına uygun olmadığını savunması ve tadil edilmesini istemesiyle gündeme gelmiştir. Stalin, Sözleşme'nin hazırlanmasında Japonya'nın bile SSCB'den daha önemli rol oynadığını belirtmiştir. Ayrıca, Sözleşme'nin İngiliz-Sovyet ilişkilerinin iyi olmadığı bir dönemde yapılmış olduğunu, Türklere yalnızca savaş zamanı değil, savaş tehdidi durumunda da Boğazları kapama yetkisi vermesinden duyduğu rahatsızlığı dile getirmiştir. Stalin Boğazlarda serbest geçiş rejimi talep etmiş, Türkiye'ye "Sovyetlerin boğazını sıkma hakkı" veren durumun kabul edilemeyeceğini savunmuştur. Roosevelt ve Churchill

⁴¹ Günel, a.g.e., s.92-93; Karatepe, a.g.e., s.110-111; Doğan, a.g.m., s.123.

⁴² Rıfıkı Salim Burçak, **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş 1945-1950**, Olguç Yayınevi, y.y. 1979, s.39; Örmeci a.g.e., s.60.

⁴³ Oran, "1939-1945...", a.g.b., s. 394.

⁴⁴ Oral Sander, **Siyasi Tarih 1918-1994**, İmge Kitabevi, Ankara 2001, s.193.

konuya olumlu yaklaşmış ve Dışişleri Bakanları'nın Londra'da yapacakları müteakip toplantıda, Sovyet Hükümeti'nin ileri süreceği teklifleri değerlendirip hükümetlerine bilgi vermeleri kararlaştırılmıştır.⁴⁵

2.1.2. SSCB'nin Türkiye'den Talepleri

II. Dünya Savaşı sonunda Türkiye uluslararası siyasette yalnız kalmıştı ve SSCB ciddi bir dış tehdit olarak algılanıyordu. Özellikle 1943 yılında Rusların Almanları Stalingrad'da yenmesi ile Almanya'ya karşı savaşta üstünlük elde eden SSCB giderek şiddetlenen bir biçimde Türk dış politikasını eleştirmeye, Türk yönetiminin faşist bir rejim olduğu yönünde dünya kamuoyunu yönlendirmeye başladıkları görülmektedir.⁴⁶ Almanya'nın teslim olmasıyla birlikte SSCB Türkiye ile 1925 yılında imzalamış olduğu ve her 10 yıl da bir yenilenen saldırmazlık anlaşmasını yenilemeyeceğini 19 Mart 1945'de⁴⁷ Türkiye'ye duyurmuş, Türkiye'nin doğu sınırında SSCB lehine birtakım düzenlemeler yapılmasını ve bu doğrultuda Kars, Ardahan ve Artvin'in SSCB'ye verilmesini istemiştir. SSCB ayrıca Montreux rejiminin yeniden düzenlenmesi ve boğazların güvenliğinin sağlanmasına yönelik Türkiye'den üs talebinde bulunmuştur.⁴⁸ Söz konusu talepler Türk-Sovyet ilişkilerini neredeyse bitme noktasına getirmiş iki devlet arasında savaş çıkması güçlü bir olasılık olarak gündeme düşmüştür. Bu durum ve şartlar altında Türkiye batılı devletlerden yardım ve destek alma yollarını araştırmaya başlamıştır.⁴⁹ Aynı dönemde ABD, Japonya ile tek başına savaşıyordu. Bu savaşta Stalin'den destek alma umudu ile SSCB'nin Türkiye üzerindeki taleplerine Amerika bir dönem sessiz kalmıştır.⁵⁰

Burçak, artan SSCB tehdidine karşı İsmet İnönü'nün, tek parti rejimi ve onun diktatoryal idaresinden vazgeçilerek demokratik devletlerin safında yer almak suretiyle devletin korunabileceğine inandığını ifade etmiştir.⁵¹ Yalta Konferansı'ı sonunda yayınlanan, Faşist ve Nasyonalist parti ve rejimlerin egemenliğinden kurtarılmış Avrupa ülkelerinde demokratik rejimler kurulacağını açıklayan "Kurtarılmış Avrupa Demeci" tek parti yönetimine sahip ve totaliter rejimleri anımsatan uygulamaları olan

⁴⁵ Kamuran Gürün, *Savaşın Dünya ve Türkiye 3 (Savaş 1939-1945)*, Tekin Yayınevi, İstanbul 2000, s. 645-646; Ekinci, a.g.e., s. 252; Mustafa Aydın, "İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt 1: 1919-1980)*, Ed. Baskın Oran, İletişim Yay., İstanbul 2001, s. 472.

⁴⁶ Burçak, a.g.e., s.38.

⁴⁷ Feroz Ahmad, Bedia Turgay Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1976, s.12; Karatepe, a.g.e., s.111.

⁴⁸ Sarıbay, a.g.e., s.51; Süleyman Kocabaş, *Türkiye'de Demokrasi Buhranı İcazetli, Muvazaalı, Emanetçi Partiler 1920-1987*, Vatan Yayınları, İstanbul 2007, s.36; Burçak, a.g.e., s.39; Karatepe, a.g.e., s.111.

⁴⁹ Haytaoğlu, a.g.e., s.84.

⁵⁰ Burçak, a.g.e., s.39.

⁵¹ Burçak, a.g.e., s.41-42.

Türkiye'nin de üstüne alacağı bir mesaj içermektedir.⁵² Savaşın sonunda da faşist devletlerin yıkılmış olması Türkiye'yi zorunlu olarak yeni bir siyasal model arayışına itmiştir.⁵³

Kocabaş, tarihin tekrar yaşandığını Mısır İsyanı ve Osmanlı-Rus savaşı esnasında Batı Avrupa Devletleri'nden yardım alan Osmanlı Devleti gibi, II. Dünya Savaşı neticesinde Türkiye Cumhuriyeti'nin de Sovyet tehdidine karşı Batı Avrupa ve özellikle Amerika Birleşik Devletlerinin yardım ve desteğini aradığını ifade etmiştir.⁵⁴ Zira başta İngiltere ve diğer Batı Avrupa devletlerinin, Mısır İsyanı'nın bastırılmasında Osmanlı Devleti'ne yardım etmesini sağlamak ve teşvik etmek için hazırlanan 1839 Tanzimat Fermanı ve Osmanlı-Rus Savaşı'nda benzer bir şekilde yardım aldığı İngiltere, Fransa ve Sardunya devletlerinin verdikleri destek neticesinde Rusya yenilmiş ve 1856 Islahat Fermanı ilan edilmiştir. Zira savaş sonrasında imzalanan Paris Anlaşması'nda Islahat Fermanına atıfta bulunulması bu yönü ile manidardır. Son olarak Türk Demokrasi tarihinin şekillenmesinde etkili olan diğer bir dış faktör, yine Rusya'nın savaş tehditlerine yönelik çözüm arayışlarının gündeme geldiği İstanbul Tersane Konferansı esnasında I. Meşrutiyet'in ilan edilmesidir. Demokrasiye geçiş noktasında temel taşları ifade eden bu adımların elbette yegâne sebebi olarak dış tehditleri ortaya koymak eksik bir bakış açısıdır. Bununla birlikte söz konusu gelişmelerin ortaya çıkmasında dış konjonktürün yadsınamaz bir rolü olduğu unutulmamalıdır.⁵⁵ Yakın tarihimizde benzer bir şekilde Türkiye Cumhuriyeti Devleti de, II. Dünya Savaşı sonrasında dış tehditlerin de etkisi ile Batı dünyasına demokrasiye geçişe yönelik reformları yapacağını beyan ve vaat etmiştir.⁵⁶ Siyasal düzende ortaya çıkan özgürleşme eğilimi, 1945'in ortalarında hızlanmıştır. Batı'nın Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni desteklemesinin sağlanmasının temel şartının bu eğilim olduğu İsmet İnönü tarafından da kabul edilmekteydi.⁵⁷

2.1.3. Potsdam Konferansı

17 Temmuz 1945 günü çalışmalarına başlayan Potsdam Konferansı ise Türkiye'nin demokrasi bloğuna dahil olmaya iten Sovyet tehdidi açısından önemlidir. Sovyet istekleri Konferans'ta bir kez daha gündeme gelmiş ve daha çok gayri resmi görüşmelerin konusu olmuştur. Sovyet tarafının Türkiye ile bir ittifak yapılması için sınırdaki 'haksızlığın düzeltilmesi' gerektiği ancak değişiklik yapılamaması durumunda ittifaktan

⁵² Ekinci, a.g.e., s. 252.

⁵³ Burçak, a.g.e., s.41-42.

⁵⁴ Kocabaş, a.g.e., s.37.

⁵⁵ Mümtaz'er Türköne, *Siyaset*, Lotus Yayınevi, Ankara 2005, s.211-212.

⁵⁶ Kocabaş, a.g.e., s.37.

⁵⁷ Nihal Kara İncioğlu, "Türkiye'de Çok Partili Sisteme Geçiş ve Demokrasi Sorunları", içinde *Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme*, Ed. Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay, Alfa Yayınları, İstanbul 2000, s.207.

vazgeçileceğini ifade etmesi üzerine sınır değişikliği talebi gündemden düşmüştür. Sadece Montreux Sözleşmesi'nin günün şartlarına uyarlanabilmesi için Amerikan, İngiliz ve Sovyet hükümetleriyle Türkiye arasında doğrudan görüşme yapılmasının uygun görüldüğü Konferans Protokolü'ne yansımıştır.⁵⁸

Bu doğrultuda ilk notayı ABD 2 Kasım 1945'te göndermiş, şu değişiklikleri önermişti: Boğazlar bütün devletlerin ticaret gemilerine her zaman açık olmalı; yalnızca Karadeniz'e kıyıdaş devletlerin savaş gemilerinin transit geçişine açık olmalı; Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin savaş gemilerinin geçişi ise belli istisnalar (Karadeniz'e kıyıdaş devletlerin rızası veya BM tarafından görevlendirilmiş olma) haricinde yasak olmalıdır; Montreux Sözleşmesi'nde Milletler Cemiyeti'nin yerini BM almalı, Japonya taraflar arasından çıkarılmalıdır. İngiltere'de 21 Kasım'da benzer içerikte bir nota verdi. SSCB 8 Ağustos 1946'da ilk notasını verdi. Sovyet notasının ilk üç maddesi Amerikan notasının ilk üç maddesiyle benzerdi. Sovyetler ayrıca, Boğazlar rejiminin Karadeniz'e kıyıdaş devletlerce düzenlenmesini ve Boğazların savunmasını Türkiye ve SSCB'nin birlikte yapmalarını istemiştir. ABD ve İngiltere cevabi notalarında bu önerilere karşı çıkmışlardır.⁵⁹ Amerikan Dışişleri Bakanlığı yetkilileri bu notanın Türkiye'yi Sovyet egemenliğine sokmak için kaleme alındığına inanıyor ve Türkiye'nin Yunanistan'la birlikte Sovyet egemenliğine girmesinin Akdeniz ve Ortadoğu'nun ulaştırma ve petrol yollarını tehlikeye düşüreceğini savunuyorlardı.⁶⁰ Türkiye de verdiği notada ilk üç öneriyi kabul ettiğini ancak diğerlerinin kabul edilemez olduğunu açıklamıştır. SSCB, 24 Eylül'de benzer içerikli bir nota daha göndermiştir. 9 Ekim'de ABD ve İngiltere bu notayı yanıtlamış ve Potsdam'da alınan karar doğrultusunda başlatılan bu yazışmaların sonlandırılması gerektiği ifade edilmiştir. SSCB, ikinci notanın reddinden sonra bir daha konuyu gündeme getirmemiş, 1953'te Stalin'in ölümünden sonra da bu taleplerinden tümüyle vazgeçtiğini resmen açıklamıştır.⁶¹

Türkiye'nin 12 Temmuz 1947'de dâhil olduğu Truman Doktrini' ne kadar Türkiye ABD'den beklediği ilgiyi görememiş ve Sovyet tehdidine karşı büyük oranda kendini yalnız hissetmiştir.⁶² Ancak SSCB'nin İran, Türkiye ve (komünistlerin ayaklanması nedeniyle iç savaşın yaşandığı)

⁵⁸ Gürün, a.g.e., s. 658.

⁵⁹ Erel Tellal, "SSCB'yle İlişkiler (1945-1960)", **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt 1: 1919- 1980)**, Ed. Baskın Oran, İletişim Yay., İstanbul 2001, s.504-505.

⁶⁰ Çağrı Erhan, "ABD ve NATO'yla İlişkiler (1945-1960)", **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt 1: 1919- 1980)**, Ed. Baskın Oran, İletişim Yay., İstanbul 2001, s. 526.

⁶¹ Tellal, a.g.b., s. 506.

⁶² Erhan, a.g.b., s.528.

Yunanistan'daki faaliyetleri ve İngiltere'nin Yunanistan ve Türkiye'ye daha fazla yardım edemeyeceğini ABD'ye bildirmesi, Amerika'nın SSCB'ye karşı daha ciddi önlemler alması gerektiğini ortaya çıkarmıştır.⁶³ 12 Mart 1947'de Başkan Truman'ın Kongre'de yaptığı, daha sonra "Truman Doktrini" olarak anılacak konuşması, ABD'nin geleneksel dış politikasında bir dönüm noktasına işaret ediyordu. Truman, Kongre'den komünist tehdit altındaki Yunanistan ve komşusu Türkiye'ye 400 milyon dolarlık yardım yapılması ve bu devletlerin istemesi durumunda sivil ve askeri personel gönderilmesi, Türk ve Yunan personelin Amerika'da eğitilebilmesi konularında yetki istedi.⁶⁴ Çoğunlukla Yunanistan'ın Amerikan yardımına ihtiyacının anlatıldığı konuşmada, Ortadoğu'da düzenin korunması için Türkiye'nin toprak bütünlüğünün korunması gerektiği vurgulandı.⁶⁵ ABD bu doktrinle, tarihinde ilk kez barış zamanında Amerika kıtası dışında kalan ülkelerin sorunlarına müdahale etmeyi seçiyordu.⁶⁶

Truman Doktrini, Türk-Amerikan ittifakının 1990'lara kadar ilişkinin ana unsuru olmaya devam edecek olan Sovyet tehdidini önleme temelinde doğuşunu simgelemekteydi.⁶⁷ Türkiye doktrine katılırken, komşusundan algıladığı tehdiye karşı ABD ile sıkı ama dar kapsamlı bir işbirliğine gitmeyi amaçlıyordu. Fakat doktrin uygulanmaya başlandıktan sonra Türkiye, SSCB'nin yayılmacı politikası nedeniyle Ortadoğu'da çıkarları tehlikeye giren Batının blok politikasının uygulayıcısı haline geldi ve Ortadoğu politikasını da Amerika'nın politikası doğrultusunda oluşturdu.⁶⁸ Yukarıda da değinildiği üzere Türkiye, ABD ile 12 Temmuz 1947'de bir yardım anlaşması imzalayarak Truman Doktrini ile verilen yardımı almayı kabul etti.⁶⁹

2.2. Jeopolitik Önem

Türkiye, Hıristiyanlık ve İslamiyet, Doğu-Batı ve Kuzey-Güney gibi birçok farklılığın kavşağında yer almaktadır ve Boğazlardan çok uzak

⁶³ Uslu, *Türk-Amerikan İlişkileri*, a.g.e., ss. 95-96; Tayyar Arı, *Irak, İran ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya*, Alfa Yay., İstanbul 2004, s. 218.

⁶⁴ Oral Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1964*, Ankara Üniv. SBF. Yay., Ankara 1979, s. 21; Mehmet Gönlübol, Haluk Ülman, "İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Türk Dış Politikası (1945-1965), Genel Durum", *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 9. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara 1996, s. 214.

⁶⁵ Fahir Armaoğlu, *20. yy. Siyasi Tarihi*, Genişletilmiş 13. Baskı, Alkım Yay., t.y., s. 442; George S. Harris, *Troubled Alliance: Turkish-American Problems in Historical Perspective 1945-1971*, American Enterprise Institute, Washington 1972, s. 26.

⁶⁶ Stephen E. Ambrose, *Dünyaya Açılım: 1938'den Günümüze Amerikan Dış Politikası*, çev. Ruhican Tul, Dış Politika Enstitüsü Yay., Ankara 1992, s. 67; Burcu Bostanoğlu, *Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası*, İmge Kitabevi Yay., Ankara 1999, s. 244.

⁶⁷ Uslu, *Türk-Amerikan İlişkileri*, a.g.e., s. 98.

⁶⁸ Sander, *Türk-Amerikan ...*, a.g.e., ss. 36-37.

⁶⁹ Anlaşmanın İngilizce tam metni için bkz. Harris, a.g.e., ss. 213-215. Anlaşmanın Türkçe özeti için bkz. George McGhee, *ABD-Türkiye-NATO-Ortadoğu*, çev. Belkis Çorakçı, Bilgi Yay., Ankara 1992, ss. 87-88.

mesafeleri bile etkileme potansiyeline sahiptir. Soğuk Savaş zamanında Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'nün (*North Atlantic Treaty Organisation/NATO*) güneydoğu savunmasının temel direği olan Türkiye, günümüzde Avrupa Birliği'nin de üyeliğe aday ülkesidir.⁷⁰

II. Dünya Savaşı sonrasındaki uluslararası ortam Türkiye ile ABD arasında bir ittifak kurulmasını gerekli kıldı. Savaşın ABD ve SSCB güçlenerek çıktığı İngiltere başat güç konumunu kaybettiği için Batı'nın çıkarlarını koruma görevini ABD yükledi. SSCB de, savaşta kazandığı güce güvenerek yayılmacı bir politika izlemeye başladı. Bu ortamda Türkiye, SSCB ile uzun bir sınıra sahip olmakla beraber, SSCB'nin, petrolün bulunmasından sonra Batı ekonomisi için hayati önem kazanan Ortadoğu'ya, Avrupa'nın anahtarı niteliği taşıyan Balkanlara ve Boğazlar yoluyla açık denizlere ulaşmasını sağlayacak Akdeniz'e geçiş noktasında konumlanmış olduğu için önem kazandı.⁷¹

Amerikan karar alıcıları, Türkiye'nin SSCB lehine kaybedilmesinin, SSCB'ye bölgede değerli bir stratejik pozisyon sağlayacağı ve sadece Batı'nın Körfez'deki petrol çıkarlarını değil, Avrupa'nın ekonomik devamlılığını da tehdit edeceğini düşünüyorlardı.⁷² Stratejik konumu dolayısıyla Türkiye'nin Sovyet siyasi ve askeri etkisinin Doğu Akdeniz ve Ortadoğu'ya yayılmasını engellenmesinde “şişenin ağzındaki tıpa” görevi gördüğüne inanıyorlardı.⁷³

Türkiye'nin coğrafi konumunun önemi, Türkiye'nin NATO'ya katılmasından sonra daha da arttı. NATO ittifakı çerçevesinde kurulan hava üsleri ve depolama tesisleri ABD tarafından Ortadoğu bölgesine harekât düzenlenmesinde, asker sevkiyatında ve lojistik destek sağlamada kullanıldı.⁷⁴ Bunun dışında, Türkiye, sınırları içinde kurulmasına izin verdiği istihbarat toplama, erken uyarı radar ve haberleşme tesisleri ile SSCB'nin faaliyetlerinin, nükleer denemelerinin ve silahların sınırlandırılması anlaşmalarına uyup uymadığının takip edilmesinde önemli bir rol üstlendi.⁷⁵ Ayrıca, Türkiye, Montreux Boğazlar Sözleşmesi'ne göre savaş zamanında kendi güvenliğini tehlikeli gördüğü anda Boğazları kapatabilme yetkisine

⁷⁰ Robert S. Chase, Emily B. Hill ve Paul Kennedy, “Pivotal States and U.S. Strategy”, *Foreign Affairs*, Vol. 75, No. 1 (January-February 1996), s. 47.

⁷¹ Uslu, *Türk-Amerikan İlişkileri*, a.g.e., s. 88.

⁷² Bruce R. Kuniholm, “Turkey and the West Since World War II”, *Turkey Between East and West: New Challenges for a Rising Regional Power*, Ed. Vojtech Mastny, R. Craig Nation, Boulder & Oxford, 1996, s. 49; Bruce R. Kuniholm, “Turkey and the United States: Views and Expectations”, *Turkish-American Relations: Forty Years of Continuity and Change*, 2-4 April 1986, İstanbul SİSAV, 1987, s. 32.

⁷³ Halil Sıddık Ayhan, *Dynamics of the Alliance Between Turkey and USA: The South Caucasus Case*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003, s. 9; Uslu, *Türk-Amerikan İlişkileri*, a.g.e., s. 88.

⁷⁴ Uslu, *Türk-Amerikan İlişkileri*, a.g.e., s. 88.

⁷⁵ Sander, *Türkiye'nin ...*, a.g.e., ss. 112-116.

sahipti. Bu sayede Türkiye, savaş zamanında Sovyet savaş gemilerinin Karadeniz'e hapsedme ve Akdeniz'deki Sovyet donanmasının birliklerinin ana limanlarından destek almasını engelleme⁷⁶ ve barış zamanında ise, savaş gemilerinin geçişini önceden haber verme ve denizaltıların suyun üstünden gitme zorunlulukları sayesinde SSCB'nin faaliyetleri hakkında bilgi edinme imkânına sahipti.⁷⁷

2.3. Birleşmiş Milletler'in Kuruluşu

Yalta Konferansı'nda savaş sonrası düzeninin temel ögesi olacak, milletler arası barış ve güvenliği sağlayacak Birleşmiş Milletler Teşkilatı'nın Anayasası'nı hazırlamak üzere San Fransisco'da toplanacak konferansa çağrılacak devletler tespit edilirken Türkiye de tartışılmıştır. Stalin, Türkiye'yi kastederek, Birleşmiş Milletler'de Almanya'ya karşı bütün gücüyle savaşmış devletlerin, savaş sırasında sallantıda kalmış, "hilekârlık" yapmış olanlarla yan yana oturmasının savaşmış devletleri kızdıracağını savunmuştur. Stalin'in önerisi kabul edilerek, 1 Mart 1945 tarihi itibarıyla Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmiş olan devletlerin San Fransisco Konferansı'na davet edilmesi kararlaştırılmıştır. Türkiye de 23 Şubat'ta bu iki devlete savaş ilan ederek, BM konferansına kurucu üye olarak katılabilmek için gerekli hukuki koşulu yerine getirmiştir.⁷⁸

San Fransisco Konferansı Türkiye'nin demokrasiye geçişinin sinyallerinin verilmesi bakımından önem taşımaktadır. 1 Mart 1945'e kadar Almanya'ya ve Japonya'ya savaş ilan etmiş olan devletlerden oluşan San Fransisco Konferansı 25 Nisan 1945 günü toplanmış ve 26 Haziran'da Birleşmiş Milletler Anayasası'nın imzalanması ile çalışmalarını sona erdirmiştir.⁷⁹

Türk heyeti San Fransisco Konferansı'nda her fırsatta çok partili siyasal rejime geçileceğini ifade etmişlerdir. Burçak yurt dışında özellikle Amerika Birleşik Devletleri'ne bu tür bir garanti verilirken Türk kamuoyunda henüz bu tür bilgilendirilme yapılmadığını vurgular. Türk kamuoyu ülkenin siyasal rejiminde ortaya çıkması düşünülen bu değişiklik niyetine dair ancak San Fransisco Konferansı'ndan yaklaşık bir ay sonra haberdar olacaktır. İsmet İnönü Gençlik ve Spor Bayramı'ndan ötürü yaptığı 19 Mayıs 1945'teki tarihi konuşmasında "Harp zamanlarının ihtiyatlı tedbirlere lüzum gösteren darlıkları kalktıkça, memleketin siyaset ve fikir hayatında demokrasi prensipleri daha geniş ölçüde hüküm sürecektir" diyerek demokratik bir rejime geçileceğinin ilk işaretini vermiştir.⁸⁰

⁷⁶ Sander, *Türkiye'nin ...*, a.g.e., s. 117; Uslu, *Türk-Amerikan İlişkileri*, a.g.e., s. 204.

⁷⁷ Uslu, *Türk-Amerikan İlişkileri*, a.g.e., s. 205.

⁷⁸ Gürün, a.g.e., s.643-645; Ekinci, a.g.e., s. 253-254.

⁷⁹ Gürün, a.g.e., s.538.

⁸⁰ Burçak, a.g.e. ,s.45-47; Sarıbay, a.g.e., s.52; Ahmad ve Ahmad, a.g.e., s.13.

Haytaoğlu İsmet İnönü'nün bu beyanı ile Batıyla ve özellikle Amerikan Birleşik Devletleri ile yakınlaşmayı sağlarken aynı zamanda ülke içinde biçimsel de olsa bir demokratik siyasal yapılanmaya geçmeyi hedeflemiş olmasının güçlü bir olasılık olduğunu ifade etmiştir.⁸¹ Burçak, İsmet İnönü'nün totaliter ve faşist idarelerin Avrupa'daki akıbetini değerlendirmiş olacağı ve otoriter bir yönetim tarzında ısrar etmenin ülkeye bir fayda sağlamayacağını farkında olduğu, tespitini yapmaktadır. Dolayısıyla dünyadaki değişen konjonktür ve iç gelişmeler demokrasiye geçiş sürecini hızlandırmıştır.⁸²

SONUÇ

Türkiye, II. Dünya Savaşı sırasında hem Müttefik hem de Mihver devletlerinin baskılarını bir şekilde bertaraf ederek savaşın dışında kalmıştır. Ancak bu durum savaşın sonuna doğru Türkiye'nin aleyhine bazı gelişmeler ortaya çıkarmıştır. Savaşta yer almadığı için kurulacak Birleşmiş Milletler örgütüne kurucu üye olması tartışılmış, savaşın iki gerçek galibinden biri olan Sovyetler Birliği Türkiye'den toprak ve Boğazlar'da üs talep ettiğinde Türkiye uluslararası ortamda yalnız kalmıştır. Zamanla SSCB'nin yayılmacı bir politika izleyeceği ve Batılı devletlerin çıkarlarını tehdit ettiği anlaşılınca, Ortadoğu ve Akdeniz'e geçişin anahtarı olan ve Boğazlar'ı kontrol eden Türkiye'ye Sovyet Rusya karşısında yardım edilmesinin önemi ortaya çıkmıştır.

Esasında Türkiye, II. Dünya Savaşı sonunda yavaş yavaş kendini gösteren iki kutuplu dünyada Batı Bloku'nu seçmek zorunda kalmıştır. Türkiye'nin yakın zamanda bağımsızlığını büyük bir mücadeleyle kazanmış bir devlet olarak varlığını devam ettirebilmesi için, giderek güçlenen SSCB'nin yanında yer alması zaten beklenemezdi. Bununla birlikte Türkiye, daha önce yaşadığı savaşlar nedeniyle neredeyse tükenmiş olan ülke ekonomisi düzeltilmeye çalışılırken, yaşanan yeni savaştan da oldukça

⁸¹ Haytaoğlu, a.g.e., s.85. Ayrıca İsmet İnönü'nün 1945 Mayıs'ında bir konuşmalarında Nihad Erim'e "Ben ömrümü tek parti rejimiyle geçirebilirim. Benden sonrasını düşünüyorum. Bu sebepten çok partili hayata geçmeliyiz" şeklinde beyanat verdiği hususu Nihad Erim tarafından da teyit edilmiştir. Müftüoğlu, İsmet İnönü'nün bu görüşünde samimi olmadığını kanaatindedir. Daha kapsamlı bilgi için bkz. Mustafa Müftüoğlu, **Cumhuriyet Döneminde Önemli Olaylar İkinci Cilt**, Başak Yayınları, İstanbul 2007, s. 98-101.

⁸² Burçak, a.g.e., s.52-53. Ayrıca İsmet İnönü 1 Kasım 1945'te meclisin açılış konuşmasında "Bizim tek eksiğimiz hükümet partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır. Bu yolda geçmiş tecrübeler vardır. Hatta iktidarda bulunanlar tarafından teşvik olunarak teşebbüse girişilmiştir..." Kapsamlı bilgi için bkz. Ahmad ve Ahmad, a.g.e., s.15. Ertunç, söz konusu ifadeler ile yeni parti kurmayı düşünenlerin cesaretlendirilmeye çalışıldığını ifade eder. Ertunç'a göre bu duruş ile tek parti idaresinin halk idaresinin yönetime yansıtılması yönünde değişeceği ifade edilirken hali hazırda uygulana gelen politikaların halktan uzak olduğu kabul edilmektedir. Daha kapsamlı bilgi için bkz. Ahmet Cemil Ertunç, **Cumhuriyetin Tarihi Yaşadıklarımızın Dünü Bugünü**, Pınar Yayınları, İstanbul 2008, s.347.

olumsuz etkilenmişti. Bu bağlamda Türkiye hem siyasalhem de ekonomik bağımsızlığını sürdürebilmesi noktasında Batılı devletlerin desteğine ihtiyaç duymuştur. Bu çerçevede Türkiye, Batı Bloku'nun lideri ABD ile ilişkilerini geliştirmeye yönelmiştir.

Bilindiği üzere Batı Bloku demokrasiyi benimsemiş ülkelerden oluşmaktaydı. II. Dünya Savaşı'nda otoriter rejimler yenilgiye uğratılmış ve galip devletler "kurtarılan" ülkelerde demokratik kurumların tesis edilmesi konusunda anlaşmışlardı. ABD ve SSCB demokratik siyasal yapılar kurulmasını farklı yorumlamaktaydılar. Bu kapsamda her iki kutup diğer bir ifade ile her iki kuptun lideri olan Sovyet Rusya ve Amerika Birleşik Devletleri, etki alanları altındaki ülkelerde kendi anladıkları şekilde rejimler oluşturdu. Türkiye de, iki kutuplu sistemde ABD tarafında yer aldığı için Amerikan bakış açısını temel almıştır. Bu doğrultuda, daha ABD'yle ittifak kurulmadan iç siyasal düzenini Amerika'nın demokrasi anlayışı çerçevesinde dönüştüreceğinin sinyallerini vermiş ve girişimlerde bulunmuştur. Esasen ülke içinde de II. Dünya Savaşı öncesi uygulana gelen otoriter politikalar savaş boyunca şiddetini artırarak devam emiş, varlık vergisi yasası, toprak reformu yasası uygulamalar tek parti yönetimine karşı tepkileri arttırmış ve örgütlü bir siyasal muhalefetin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ülke içinde yaşanan bu siyasal gelişmeler, uluslararası konjonktürün de etkisi ile siyasal rejimin liberalleşmesi sonucunu doğurmuştur. Bu bağlamda çok partili siyasetin önü açılmış, otoriter tek parti ve tek lider çağrışımı yapan "milli şef" unvanının kullanımı terk edilmiş, üniversiteye özerklik tanınmış, devletçilik ve laiklik politikalarının daha ılımlı uygulanması gündeme gelmiştir. İsmet İnönü 1947'de 12 Temmuz Beyannamesi ile çok partili siyasal rejimin tesis edileceğini deklare etmiştir. Tüm bu gelişmeler sonucunda Türkiye 12 Temmuz 1947'de ABD ile bir yardım anlaşması imzalayarak, Truman Doktrini vasıtasıyla yardım almayı kabul etmiştir. Türk-Amerikan ittifakı siyasal ve ekonomik olarak ortaya çıkmıştır.

KAYNAKÇA

- AHMAD, F., **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, Sarmal Yayınevi, İstanbul 1995.
- AHMAD, F. ve AHMAD, B. T., **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971**, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1976.
- AMBROSE, S. E., **Dünyaya Açılım: 1938'den Günümüze Amerikan Dış Politikası**, çev. Ruhican Tul, Dış Politika Enstitüsü Yay., Ankara 1992.
- ARI, T., **Irak, İran ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya**, Alfa Yay., İstanbul 2004.

- ARMAOĞLU, F., **20. yy. Siyasi Tarihi**, Genişletilmiş 13. Baskı, Alkım Yay., t.y.
- AYDIN, M., “İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye”, **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt 1: 1919- 1980)**, Ed. Baskın Oran, İletişim Yay., İstanbul 2001, s. 399-475.
- AYHAN, H. S., **Dynamics of the Alliance Between Turkey and USA: The South Caucasus Case**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2003.
- BOSTANOĞLU, B., **Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası**, İmge Kitabevi Yay., Ankara 1999.
- BURÇAK, R. S., **Türkiye’de Demokrasiye Geçiş 1945-1950**, Olgaç Yayınevi, y.y. 1979.
- CHASE, R. S., Hill, E. B. ve Kennedy, P., “Pivotal States and U.S. Strategy”, **Foreign Affairs**, Vol. 75, No. 1 (January-February 1996), s.33-51.
- ÇEMREK, M., “İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye”, **Türk Dış Politikası 1919-2008**, Ed. Haydar Çakmak, Barış Platin Yayınevi, Ankara 2008, s. 268-274.
- DOĞAN, N., “Türk Siyasal Partilerinin Uluslararası İlişkilere Yaklaşımı, 1923-1980: Partilerin Benimsedikleri Dışişleri, Güvenlik ve Savunma Politikaları”, içinde **Uluslararası İlişkiler ve Türk Siyasal Partileri**, Ed. Nejat Doğan, Mahir Nakip, Seçkin Yayınları, Ankara 2006, s.117-154
- EKİNCİ, N., **II. Dünya Savaşı’ndan Sonra Türkiye’de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 1997.
- ERHAN, Ç., “ABD ve NATO’yla İlişkiler (1945-1960)”, **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt 1: 1919- 1980)**, Ed. Baskın Oran, İletişim Yay., İstanbul 2001, s. 522-575.
- EROĞUL, C., **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, İmge Kitabevi, Ankara 1998.
- ERTUNÇ, A. C., **Cumhuriyetin Tarihi Yaşadıklarımızın Dünü Bugünü**, Pınar Yayınları, İstanbul 2008.
- GÖNLÜBOL, M. ve Ülman, H., “İkinci Dünya Savaşı’ndan Sonra Türk Dış Politikası (1945-1965), Genel Durum”, **Olaylarla Türk Dış Politikası**, 9. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara 1996, s. 191-334.

- GÜNAL, E., **Türkiye’de Demokrasinin Yüzyıllık Serüveni**, Karakutu Yayınları, İstanbul 2009.
- GÜRÜN, K., **Savaşın Dünya ve Türkiye 3 (Savaş 1939-1945)**, Tekin Yayınevi, İstanbul 2000.
- HARRIS, G. S., **Troubled Alliance: Turkish-American Problems in Historical Perspective 1945-1971**, American Enterprise Institute, Washington 1972.
- HAYTAOĞLU, E., “İnönü Döneminde Siyasal Yaşam 1938-1950”, **Yakın Dönem Türk Politik Tarihi**, Ed. Süleyman İnan, Ercan Haytaoğlu, Anı Yayınları, Ankara 2006, s.79-114.
- İNCİOĞLU, N. K. “Türkiye’de Çok Partili Sisteme Geçiş ve Demokrasi Sorunları”, içinde **Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme**, Ed. Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay, Alfa Yayınları, İstanbul 2000, s. 205-215.
- KARATEPE, Ş., **Tek Parti Dönemi**, İz Yayınları, İstanbul 1997.
- KARLUK, R., **Türkiye Ekonomisi Tarihsel Gelişim, Yapısal ve Sosyal Değişim**, Beta Yayınları, İstanbul 1997.
- KARPAT, K. H., **Türk Demokrasi Tarihi-Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller**, Afa Yayınları, İstanbul 1996.
- KOCABAŞ, S., **Türkiye’de Demokrasi Buhranı İcazetli, Muvazaalı, Emanetçi Partiler 1920-1987**, Vatan Yayınları, İstanbul 2007.
- KOÇAK, C., “Siyasal Tarih (1923-1950)”, **Türkiye Tarihi 4: Çağdaş Türkiye 1908-1980**, Yayın Yönetmeni: Sina Akşin, Cem Yayınevi, İstanbul 2002, s. 127-211.
- KUNIHOLM, B. R., “Turkey and the United States: Views and Expectations”, **Turkish-American Relations: Forty Years of Continuity and Change**, 2-4 April 1986, SİSAV, İstanbul 1987.
- KUNIHOLM, B. R., “Turkey and the West Since World War II”, **Turkey Between East and West: New Challenges for a Rising Regional Power**, Ed. Vojtech Mastny, R. Craig Nation, Boulder & Oxford, 1996, s. 45-69.
- MARDİN, Ş., **Türkiye’de Din ve Siyaset**, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.
- MARDİN, Ş., **Türkiye’de Toplum ve Siyaset**, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.
- McGHEE, G., **ABD-Türkiye-NATO-Ortadoğu**, çev. Belkıs Çorakçı, Bilgi Yay., Ankara 1992.

- MÜFTÜOĞLU, M., **Cumhuriyet Döneminde Önemli Olaylar İkinci Cilt**, Başak Yayınları, İstanbul 2007.
- ORAN, B., “1939-1945 Savaş Kaosunda Türkiye: Göreli Özerklik 2- Dönemin Bilançosu”, **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt 1: 1919- 1980)**, Ed. Baskın Oran, İletişim Yay., İstanbul 2001, s. 387-398.
- ORAN, B., “1945-1960: Batı Bloku Ekseninde Türkiye-1- Dönemin Bilançosu”, **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt 1: 1919- 1980)**, Ed. Baskın Oran, İletişim Yay., İstanbul 2001, s. 479-498.
- ÖRMECİ, O., **İttihat ve Terakki’den AKP’ye Türk Siyasal Tarihi**, Güncel Yayıncılık, İstanbul 2008.
- SANDER, O., **Siyasi Tarih 1918-1994**, İmge Kitabevi, Ankara 2001.
- SANDER, O., **Türkiye’nin Dış Politikası**, der. Melek Fırat, İmge Yay., Ankara 1998.
- SANDER, O., **Türk-Amerikan İlişkileri 1947- 1964**, Ankara Üniv. SBF. Yay., Ankara, 1979.
- SARIBAY, A. Y., **Türkiye’de Demokrasi ve Politik Partiler**, Alfa Yayınları, Bursa 2001.
- TELLAL, E., “SSCB’yle İlişkiler (1945-1960)”, **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt 1: 1919- 1980)**, Ed. Baskın Oran, İletişim Yay., İstanbul 2001, s. 499-521.
- TOKGÖZ, E., **Türkiye’nin İktisadi Gelişme Tarihi**, Ankara, İmaj Yayınevi, 1999.
- TOSUN, T., **Türk Parti Sisteminde Merkez Sağ ve Merkez Solda Parçalanma**, Boyut Yayıncılık, İstanbul 1999.
- TÜRKÖNE, M., **Siyaset**, Lotus Yayınevi, Ankara 2005.
- USLU, N., **Türk- Amerikan İlişkileri**, 21. Yüzyıl Yay., Ankara 2000.
- USLU, N., “1947’den Günümüze Türk-Amerikan İlişkilerinin Genel Portresi”, **Avrasya Dosyası**, C. 6, S. 2 (Yaz 2000), s. 203-232.
- ZURCHER, E. J., **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul 2008.
- <http://www.mevzuat.adalet.gov.tr/html/816.htm>, erişim tarihi: 09.05.2011.
- <http://tdkterim.gov.tr/bts/>, erişim tarihi: 25.05.2011

BİNYIL KALKINMA HEDEFLERİ, İNSAN HAKLARI VE DEMOKRASİ

Fulya AKYILDIZ*

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, 2000 yılında Birleşmiş Milletler (BM) tarafından düzenlenen ve 147 devlet ve hükümet başkanlarının da dahil olduğu, 189 ulusun temsilcilerinin katıldığı Binyıl Zirvesi sonucunda kabul edilen Binyıl Kalkınma Hedefleri (BKH'ler)'nin insan hakları ve demokrasi ile olan bağımlı ortaya koymaktır. Zirve sonunda ülkeler BKH'ler olarak belirlenen sekiz hedefe 2015 yılına kadar ulaşma kararı almışlardır.

Çalışmada, kalkınmanın insan hakları ve demokrasi ile olan ilişkisi ortaya konulmakta ve BKH'ler bu ilişki üzerinden değerlendirilmektedir. BKH'lerdeki kalkınma yaklaşımı, insan hakları ve demokrasi bağlamında bütüncül bir yaklaşımla ele alınmadığından dolayı eleştirilmektedir.

Anahtar Kavramlar: *Binyıl Kalkınma Hedefleri, İnsan Hakları, Demokrasi, Kalkınma, Yoksulluk.*

MILLENNIUM DEVELOPMENT GOALS, HUMAN RIGHTS AND DEMOCRACY

ABSTRACT

The purpose of this study is to determine that, relevance to human rights and democracy of Millennium Development Goals adopted as a result of the the Millennium Summit attended by the United Nations (UN) in 2000, and held by representatives of 189 nations including 147 the heads of state and government. Countries as a result of the Summit decided to reach the eight goals set as the MDGs by 2015.

In the study, those are made that, reveals the relationship between development, human rights and democracy and the MDGs are assessed on this relation. The development approach in the MDGs is criticized because it is not handled with a holistic approach in the context of human rights and democracy.

Keywords: *Millennium Development Goals, Human Rights, Democracy, Development, Poverty.*

* Yrd.Doç.Dr., Uşak Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, 64200, Uşak, Türkiye, fulya.akyildiz@usak.edu.tr

1. GİRİŞ

Küresel ekonomide yaşanan büyük refah artışına rağmen yoksulluk bugün dünyanın en önemli sorunlarının başında gelmektedir. Günümüzde 2.8 milyardan fazla insan (dünya nüfusunun yarısına yakını) Dünya Bankası tarafından belirlenen günlük 2 ABD doları olan yoksulluk sınırının, 1.2 milyardan fazla insan da (dünya nüfusunun yaklaşık yüzde yirmisi), günlük 1 ABD doları olan açlık sınırının altında bir gelire yaşamaktadır (UN, 2011). Küresel ekonomide bir yandan giderek artan zenginlik gözlemlenirken diğer yanda şiddetli ve geniş çaplı bir yoksulluk yaşanmaktadır.

Yoksulluğun ve az gelişmişliğin önemli nedenleri arasında gelişmekte olan ülkelerin zayıf kurumsal ortamlarında uygulanan politikalar, küçük büyüme oranları, yüksek enflasyon, büyük ve sürdürülemeyen bütçe açıkları ve dış açıklar gibi makroekonomik istikrarsızlığa yol açan sorunlar bulunmaktadır. Yoksul insanların sahip olduğu yetersiz fiziki ve beşeri sermaye, kredi piyasalarındaki aksaklıklar ve yüksek doğurganlık oranları yoksulluğun en önemli mikroekonomik nedenleri olarak kabul edilmektedir. Yoksulluğun ve az gelişmişliğin görünmeyen ya da göz ardı edilen bir diğer önemli nedeni de, yönetsel ve yasal nedenlerdir. Bunlar, gelişmekte olan ülkelerde görülen demokrasi açıkları, hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması ve insan hakları ihlalleridir.

İktisadi kalkınmaya sosyal ve demokratik kalkınmadan daha fazla önem verenlerin yanı sıra, kalkınma sürecine giren ülkelerin otoriter rejimlerini demokratikleşmeye zorlamalarının yoksullukla mücadele ve kalkınma sürecine zarar vereceği düşüncesidir. Bunu, İkinci Dünya Savaşı'ndan beri, demokratik bir rejime sahip Japonya ile 1987'den itibaren demokratikleşen Güney Kore, Tayvan ve hatta Çin, belki başlangıçta otoriter olan rejimlerini, kalkınma sürecine girdikçe gevşetmeye başlatarak demokratikleşme sürecinin kalkınmayı kesmediğini göstererek kanıtlamışlardır. Çünkü söz konusu ülkeler demokratikleşmeyi popülizm şeklinde algılamamışlardır (Türkcan, 2003: 318). Przeworski (2003: 2)'nin de belirttiği gibi, kalkınmanın mihrabında demokrasiyi kurban etmek için tek bir neden bile yoktur. Ancak İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda siyaset bilimciler ve iktisatçılar demokrasiyi iktisadi kalkınmaya göre ikincil bir sorun olarak ele almışlardır.¹ Dolayısıyla demokrasi, Mali gibi yoksul ülkelerde nadiren görülür.

'80'lere gelindiğinde ise, insan hakları, demokrasi ve kalkınma konusunda varolan düşünce değişmeye başlamıştır. Batı'da 1980'lerde yükselen neoliberalizm dalgasıyla birlikte, bu kez serbest piyasa ekonomisinin kurumları olarak tanımlanan insan hakları ve demokrasinin,

¹ Demokrasiyi iktisadi kalkınmanın ön koşulu olarak değerlendirmeyen yaklaşımlar için bkz. Doğan, 2005; Chang, 2003; Acemoglu ve Robinson 2006.

kalkınma için önkoşul olduğu ileri sürülmeye başlanmıştır.² Yeni tartışma, insan hakları ve demokrasinin iktisadi kalkınmanın nedeni ve başlıca kolaylaştırıcısı olup olmadığı üzerinedir. Demokrasi bağımsız değişken, iktisadi kalkınma bağımlı değişkendir. Gelişmiş ülkelerden üçüncü dünya ülkelerine ithal edilen bir politika aracı olarak insan hakları ve demokrasi artık kabul edilebilir, tahammül edilebilir ve bütün toplumlar için teşvik edilebilirdir (Adejumobi, 2000: 3'ten akt. Doğan, 2005: 2).

Bu dönemde, gelişmiş ülkelerin gelişmemiş/azgelişmiş ülkelerde eksikliğinden yakındıkları tek sorun insan hakları ve demokrasi açığı değildir. Gelişmiş ülkelerle gelişmemiş ülkeler arasında varolan varsıllık-yoksulluk açığı da kabul edilemez -kabul edilemez de ötesinde, gelişmiş ülkelerin ve bir bütün olarak kapitalist sistemin geleceğini tehdit eder- bir seviyeye ulaşmıştır. Kalkınma kavramının sürdürülebilir kalkınma kavramına evrildiği bu süreçte BM çatısı altında uluslararası ölçekte birçok toplantı düzenlenmiştir. Yoksulluk, insan hakları, demokrasi ve kalkınma kavramlarına vurgu yapan bu toplantıların en önemlilerinden biri, 2000 yılında toplanan BM Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi (Binyıl Zirvesi-Millennium Summit)'dir.³ Zirvenin temel konusu, az gelişmiş ülkelerdeki yoksulluğun 2015 yılına kadar yarıya indirilmesidir. Zirve sonucunda ülkeler Binyıl Kalkınma Hedefleri (BKH'ler -the Millennium Development Goals - MDGs) olarak belirlenen sekiz hedefe 2015 yılına kadar ulaşma kararı almışlardır.

Esasında BKH'lerin temelinde yoksullukla mücadele vardır. Ancak, Clark (1996: 14)'in da belirttiği gibi, "yalnızca yoksulların temel gereksinimlerini karşılamak, yoksulluğun ortadan kaldırılması için yeterli değildir. Bunun için hak eşitliği, sosyal adalet, insan hakları, sürdürülebilir kalkınma ve demokrasi de gerekir. Yoksulların asıl muhtaç olduğu maddi yardım değil, kalkınma kavramının değişmesidir." Bununla birlikte, BKH'lerin hiçbir maddesinde kalkınma, insan hakları ve demokrasi arasında yukarıda sözü edilen türden bir ilişkiye yer verilmemektedir. BKH'lerde kalkınma, sosyal, ekonomik ve çevresel nitelikli bir kavram olarak ele alınmaktadır. Oysaki kalkınma ya da daha popüler bir kavram olarak sürdürülebilir kalkınma, ekonomik, sosyal ve çevresel olduğu kadar politik ve demokrasi ile yakından ilgili bir kavramdır. Demokrasi ve kalkınmanın el ele gittiği konusunda bir inkâr söz konusu olamaz. BKH'lerde ortaya konulan hedeflere insan hakları ve demokrasiyi içselleştiren bir yönetim ve kalkınma anlayışı ile ulaşılabacağına kuşku yoktur. Ancak demokrasi ya da

² Neoliberalizm, teoride insan hakları ve demokratikleşmeyi kalkınmanın önkoşulu olarak görürken pratikte ise, sosyal politikalara ve kamu hizmetlerine ayrılan kamu kaynaklarının azalmasına yol açarak sosyal haklarda aşınmaya neden olmaktadır.

³ 2000'li yıllarda gerçekleştirilen diğer toplantılar arasında Herkes için Eğitim (Education for All-EFA), Herkes için Sağlık (Health for All-HFA) ve Herkes için Sağlık Sigortası (Medicare for All-MFA) sayılabilir.

demokratikleşme, BKH'lerde kamunun yönetiminde “iyi yönetim” anlayışının uygulanması ve belirlenen hedeflere ulaşmada, sorumluluğun hükümetin yanı sıra, toplumun tüm paydaşlarına (şirketlere, sivil topluma, parlamentoya) aktarılması olarak yorumlanmaktadır. Bu anlayış zaten sekizinci hedefte de görülmekte ve kalkınma için küresel işbirliğinden söz edilmektedir.

Bu çalışmanın amacı, 2000 yılında uluslararası toplum tarafından kabul edilen BKH'lerin özellikle azgelişmiş/gelişmekte olan ülkelerde insan hakları ve demokrasiyi içeren bütüncül bir kalkınmadan çok ikinci ve üçüncü kuşak haklara dayalı bir insani kalkınma hedeflediğini vurgulamaktır. Oysaki kalkınma, insan hakları ve demokrasi ile el ele yürümelidir. Çalışmada BKH'ler, bütüncül insan haklarına ve demokratikleşmeye dayanan bir kalkınma yaklaşımına sahip olması ve “hak” kavramına dayandırılmayan “sosyal hedefler” içermesi bakımından eleştirilmektedir.

Çalışmada, kalkınmanın insan hakları ve demokrasi ile olan ilişkisi ortaya konulmakta ve BKH'ler bu ilişki üzerinden değerlendirilmektedir. Çünkü BKH'lerdeki kalkınma anlayışı, ülkelerin kalkınma politikalarını da etkilemekte, kalkınma plan ve programlarına yansımaktadır. BKH'ler, Türkiye'de 2007–2013 yıllarını kapsayan Dokuzuncu Kalkınma Planı'na şekil vermiştir.

2. İNSAN HAKLARI, DEMOKRASİ VE KALKINMA

İnsan hakları, bütün insanların, herhangi bir ayırım gözetilmeksizin, yalnızca insan olmalarından dolayı ve insanlık onurunun gereği olarak sahip olmaları gereken hakları ifade eder (UNDP, 2000: 16). İnsan hakları evrenseldir -her nerede olursa olsun herkes için aynıdır. İnsan hakları devredilemezdir -ne alınabilir ne de vazgeçilebilir. İnsan hakları bölünemezdir -haklar arasında bir hiyerarşi yoktur ve hiçbir hak başka bir hakkı artırmak için baskı altına alınamaz (UNDP, 2007, 8). İnsan hakları, devlet tarafından tanınsın ya da tanınmasın, anayasalarla güvence altına alınsın ya da alınmasın, ayırım gözetmeksizin bütün insanların kullanacağı hak ve özgürlükleri içeren ahlaki-moral bir kavramdır. Yasal hükümlerden daha ziyade moral inançlara dayanır (Koller, 1997: 253).

İnsan haklarının bir bütün olarak görülmesi, onların bir sınıflandırmaya tabi tutulmasını engellemez. Farklı ulusal ve uluslararası insan hakları belgelerinde farklı şekillerde sınıflandırılan insan haklarının en yaygın sınıflandırması tarihsel gelişim sürecine göre yapılan birinci, ikinci ve üçüncü kuşak haklar sınıflandırmasıdır. Bunlardan birinci kuşak haklar olarak adlandırılan ve günümüz anayasaları ve insan hakları belgelerinde, “kişisel haklar” ve “siyasal haklar” diye adlandırılan hak ve özgürlükler,

burjuvazinin, kral ve aristokraziye karşı vermiş olduğu mücadeleye dayanmaktadır. Kişi güvenliği, özel hayatın gizliliği, mülkiyet hakkı, din ve vicdan özgürlüğü, ifade özgürlüğü, basın özgürlüğü, örgütlenme özgürlüğü gibi kişisel haklarla, dilekçe hakkı, seçme ve seçilme hakkı, siyasal parti özgürlüğü, kamu hizmetine girme hakkı gibi siyasal hakları içine alan birinci kuşak haklar, hem bireyin, iktidarın karışmadığı bir alanda maddi ve manevi gelişimini dilediği gibi gerçekleştirmesini hedef alırlar, hem de siyasal iktidara katılmasını sağlamayı amaçlarlar (Kaboğlu, 2002: 41–42; Bulut, 2009: 27–29). Liberal bireycilik düşüncesinden ve “bırakınız yapınlar” doktrininden esinlenen bu haklar, negatif bir karakter gösterirler (Ran, 2000: 1060).⁴

Kuşkusuz, 18.yüzyılın sonları ile 19.yüzyılın başlarında uygulamaya konan birinci kuşak haklar, insan haklarını ön plana çıkarıp, devleti hukuka bağlı kılmada ve böylece siyasal iktidarı sınırlandırmada başarılı olmuştur. Ancak kurulan bu yeni düzen sosyal ve ekonomik haklara yer vermemiş ve dolayısıyla kişileri ekonomik alanda serbest bırakmıştır. Ne var ki değişen toplumsal koşullar, 1789 Bildirisi ekseninde kabul edilen hak ve özgürlüklerin, insanı gerçekten özgür kılmak bakımından yetersiz olduğu gerçeğini ortaya koymuştur. Çünkü toplumun büyük bir çoğunluğu, özellikle de sanayi devrimi ile birlikte ortaya çıkan işçi sınıfı, yoksulluk nedeniyle, bu haklardan gerçek anlamda yararlanamıyordu. Bu arada devlet, yapısı ve işlevi gereği, olup bitenlere karışmayıp, pasif kalmayı yeğlemiştir. Çünkü o çağın liberal anlayışına göre, ticaret ve endüstrinin gelişmesi için devletin ekonomik yaşama karışmaması gerekmektedir. Bireyin mutlak özgürlüğüne inanan ve dolayısıyla sanayi devriminin doğurduğu toplumsal tezatları aldırmanın bu anlayışa karşı getirilen eleştiriler ve yapılan mücadeleler, ikinci kuşak hakların hayata geçirilmesini sağlamıştır (Bulut, 2009: 29–30). Çalışma hakkı, eğitim hakkı, sağlık hakkı, sosyal güvenlik hakkı, konut hakkı ile kadınlar, çocuklar ve yaşlılar gibi korunmaya muhtaç kişilerin gözetilmeleri ile ilgili hakların yaşama geçirilmesi, yoksul kimselerin insan haklarından tam manasıyla yararlanmalarını sağlamıştır. İkinci kuşak hakların pek çoğu, devlete bir hizmet sunma görevi yükleyen haklardır ve gerçekleşmeleri büyük ölçüde mali kaynakların seferber edilmesine bağlıdır. Söz konusu hakların gelişimi ve kurumsallaşması, sosyal devletin kurumsallaşmasına paralel olmuştur.

Liberal görüş, birinci kuşak haklara ikinci kuşak haklara göre daha fazla önem vermekte ve ikinci kuşak hakları insan haklarından saymamaktadır. Oysaki temelde sosyal eşitlik amacına dayanan ikinci kuşak hakların hayata geçirilmesi, varlıklı ya da yoksul, herkesin insan haklarından tam olarak faydalanmasına olanak tanımıştır. Bu anlamda birinci kuşak

⁴ Jellinek'in klasik sınıflandırmasında, kişisel haklar “negatif statü”, siyasal haklar “aktif statü”, sosyal ve ekonomik haklar ise “pozitif statü” hakları olarak adlandırılmaktadır (Algan, 2007: 38).

hakların önemini azaltmamış, tam terine güçlendirmiştir. Devletin geri plana itildiği bir aşamada (küreselleşme), doğal olarak sosyal haklar da zayıflatılmaktadır. Bu durum siyasal hakları ve demokrasinin geleceğini de etkilemektedir. Çünkü bu sürecin sonunda toplumun zayıf, kırılğan kesimleri siyasal alanın dışına itilmektedir.

Tarihsel süreç içerisinde en son ortaya çıkan haklar, yeni insan hakları ve dayanışma hakları olarak da adlandırılan üçüncü kuşak haklardır. Üçüncü kuşak hakların, en temel özelliği, insan için gerekli olan dayanışma ortamını yaratabilme amacına dayanmalarıdır. Bu hakların gerçekleşmesi için sadece devletin müdahalesi yeterli değildir. Devletin yanında, birey ve kurumların ortak çabası, başka bir deyişle, toplumda yaşayan herkesin etkin biçimde katılımı gereklidir. Bu bağlamda özellikle devletlerin uluslararası alanda işbirliği yapmalarının önemli olduğunu belirtmek gerekir (Uygun, 2000: 25; Bulut, 2009: 31). Çevre hakkı, gelişme hakkı ve barış hakkı olarak özetlenen dayanışma haklarının hukuk öncesi temelini toplumsal ve uluslararası dengesizlik ve çatışmalar oluşturmaktadır. Gelişme sorunu, “toplumsal ve ulusal-üstü topluluklar arasındaki dengesizlikler”in damgasını taşıdığından; gelişme hakkı kaynağını yerel, bölgesel ve global ölçekteki dengesizliklerde, çekişme ve çatışmalarda bulur. Benzer bağlamda, insan haklarının tümünden yadsınması olan barış çelişkisi, sınai ve teknolojik ilerlemenin çevrede yol açtığı zararlar, toplumlar için hem çelişkiler hem de bilinçlenme yaratmış; bu ise yeni istemleri gündeme getirmiştir (Kaboğlu, 2002: 45-46).

Bir ülkede insan hakları ve demokrasinin gelişmişliği o ülkenin kalkınmışlığı ile yakından ilgilidir. Çünkü kalkınma ekonomik, siyasal, sosyal kurumların, insanların kendi arasında ve kurumlar arasındaki ilişkiler sonucunda ortaya çıkar (Işık, 2006: 40). İktisadi kalkınma kavramı ile siyasi rejimin niteliği arasında yakın ilişki bulunmaktadır. Amartya Sen (1999)’in de belirttiği gibi özgürlükler, kalkınmanın sadece birincil sonuçları değil, özgürlükler aynı zamanda kalkınmanın birincil amaçları arasında yer almaktadır. Kalkınma genel olarak özgürlükleri genişletme süreci olarak ele alınabilir. Sen’e göre kalkınmanın gerçekleşebilmesi için yoksulluğun, zulmün, ekonomik olanaklardaki eksikliğin, sosyal yoksunluğun, kamu hizmetlerindeki ihmalin ve baskı aygıtlarının yok edilmesi gerekir.

Yoksulluk ve demokrasi arasındaki ilişki konusunda 19 Afrika ülkesinde 2000 ile 2008 yılları arasında yapılan bir araştırmada, siyasi özgürlükler genişletildikçe yoksulluk düzeyinin gerilediği ve demokratikleşmenin yoksulluğun gerilemesiyle sıkı sıkıya bağlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlantının en güçlü olarak görüldüğü ülkelerden Zambiya ve Gana’da yoksulluk 1999 yılından bu yana düşerken siyasi özgürlüklerin kısıtlandığı Zimbabve, Senegal ve Madagaskar’da yoksulluk sürekli olarak artmaktadır (Afrobarometer Network, 2009: 2).

Kalkınma ile siyasi rejimin niteliği arasında yukarıda kurulan ilişkiye benzer bir diğer ilişki, iktisadi büyüme kavramı⁵ ile demokrasi arasında kurulmaya çalışılmaktadır. Ellis ve Fender (2009: 119–145) yaptıkları çalışmada, demokrasinin ortaya çıkışının iktisadi büyüme süreci tarafından öncelendiği; bununla birlikte demokrasinin ortaya çıkışının gelecekteki büyümeyi teşvik edebilmesinin ancak gelirin yeniden dağıtımının sermaye birikimini önemli ölçüde engellememesi koşuluna bağlı olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Bu konu ile ilgili bir diğer genel kabul de, yoksul ülkelerin varlıklı ülkelerden daha düşük oranda büyüdükleri varsayımdır. En yoksul ülkeler diktatörlük ve tüm varlıklı ülkeler demokrasi çatısı altında yönetildikleri için ekonomik büyümenin demokratik yönetimler altında daha hızlı gerçekleştiği varsayılmaktadır. Ancak, bu geçerliliği olmayan bir varsayımdır. Ayrıca, iktisadi büyüme ve kalkınma kavramları arasındaki ayrımı da göz önünde bulundurmamaktadır. Nitekim Przeworski (2003: 2), (1) iktisadi kalkınmanın siyasi rejimlerin ortaya çıkmasını ve hayatta kalmasını ve (2) siyasi rejimlerin iktisadi performansı etkileyip etkilemediğine ilişkin birbirleriyle yakından ilişkili iki soruya yanıt aradığı çalışmasında, 1985 tarihinde diktatörlükle yönetilen Mali ile demokrasi ile yönetilen Fransa karşılaştırmasını yapmıştır. 1985 yılında Mali yüzde 5.35 oranında büyürken bir demokrasi olan Fransa ise, yüzde 1.43 oranında büyümüştür. Mali, 1985 yılında Fransa'dan daha yüksek oranda büyümesine karşın kişi başına düşen milli geliri 532 dolardı. Fransa'da ise kişi başına milli gelir 12,206 dolar olarak gerçekleşmiştir. Kısacası, Fransa'nın Mali'den daha düşük bir büyüme göstermesi kalkınmış bir ülke olmasını etkilememiştir. Bu açıdan, bir ülkenin büyüme oranının yüksek olması o ülkenin kalkınmasının temel göstergeleri arasında sayılan kişi başına düşen milli gelirin ya da Amartya Sen'in kalkınma göstergeleri arasında saydığı eğitim ve sağlık istatistiklerinin yüksek olması anlamına gelmemektedir. Bu anlamda iktisadi büyüme, kalkınma anlamına gelmemekte ve doğrudan doğruya siyasi rejimin niteliği ile de ilgili değildir. Yıl içinde ekonominin büyümesi ya da küçülmesi çok değişik koşullardan kaynaklanabilir. Buna karşın kalkınmadan söz edebilmek için büyümenin olması gerekir. Ancak, kalkınma büyümenin bir sonraki evresidir. Büyüme gelirdeki artış, kalkınma ise alt yapıdaki değişimdir. Milli gelir gelişmenin bir ölçütüdür. Milli gelir ile yapılan karşılaştırmalarda kişi başına gelir bir ortalama göstermektedir. Yaşam standartlarını görebilmek için milli gelirin kişiler ve gruplar arasında nasıl bölüştüğüne bakmak gerekir. Azgelişmiş ülkelerde kişi başına düşen gelirden belirli bir grubun faydalanması olasıdır. Önemli olan milli gelirin

⁵ Büyüme, ekonomilerin nicel yönleriyle ilgili bir kavramdır. Milli gelirin büyüklüğü, büyüme oranı, kişi başına düşen gelir düzeyi büyümeyle ilgilidir (Karagül, 2002: 9). İktisadi kalkınma ise, iktisadi büyümenin sağladığı gelişme ve ilerlemedir. Büyüme üretim hacminin artması, kalkınma da bu artışın yansımasıdır.

yüksek olması değil, yüksek gelirin herkese adil bir şekilde dağıtılmasıdır. Bu bir sosyal devlet ilkesidir ve demokrasinin varlığıyla yakından ilgidir.

Demokrasinin varlığı için her ne kadar oy kullanmak önemliyse de, demokrasi, yalnızca seçimlerde oy kullanma hakkı demek değildir. Demokrasi, bir hükümet açık, güvenilir ve katılımcı olacaksa; vatandaşlarına tanıyacağı bir dizi hakların toplamıdır. Bu haklar; ifade özgürlüğü, basın özgürlüğü, sendika ve baskı grupları gibi gruplar kurma özgürlüğü, özellikle belirli konularda kişileri doğrudan etkileyen devlet politikalarından haberdar olma ve bu politikaların belirlenmesi sürecinde kendilerine danışılması ve cinsiyet, ırk, inanç ayrımı yapılmaması demektir.

Demokrasinin bu şekilde uygulanmamasının neden olduğu sonuçlar 2011 yılına damgasını vuran Arap dünyasındaki demokrasi ayaklanmaları ve “Arap Baharı” ile kendini çok net göstermiştir. Bu ayaklanmalar gerçekte dünyanın başka köşelerinde de baş göstereceğe benzemektedir. Çünkü dünyanın her köşesinde iktidar hırsı baş göstermektedir. İnsanlar, toplumlarının şekillenmesinde söz sahibi olmak istemektedir. Merkezden yönetilen ülkeler, karşılaştıkları güçlüklerin ve yetersiz kaldıkları noktaların ancak reform yaparak giderilebileceğini anlamış görünmektedirler. Hepsinin seçtikleri yol aynı değilse de, kişilere daha çok ekonomik özgürlük vermek ve devlet kurumlarını halka daha açık hale getirmek için gayret göstermektedirler. Yapılan reformların halkı tatmin etmediği durumlarda sonucun Arap dünyasındakinden farklı olmayacağı ortadadır.

Ayaklanmalar kısmen bastırılrsa da bu gelişmeler, insanların demokrasi için ne kadar aç olduğunu göstermektedir. Arap halkı, dünyanın diğer bölgelerindeki diktatörlükler için de ders vermiştir. Diktatörler, kaçınılmaz olarak, iktidarlarını tehdit eden demokrasi ruhunu gördüler. Bu açlığın, kısmi reformlarla susturulduğunda, giderilmediğinde, insanların uygun zaman bulunca tekrar ayaklanacağını bilmeleri gerekir. Demokrasi için benzeri patlamalar, iktidarın özgürlükleri halka değil, özel sektöre tanıdığı ülkelerde görülmektedir.

Dünyanın her tarafında, Batı'dan Doğu demokrasilerine, kalkınmakta olanlardan kalkınmış olanlarına kadar her yerde halk hareketleri baş göstermektedir. Bu hareketler çoğu zaman gönüllü kuruluşların önerisi ya da desteğiyle gerçekleşmektedir. Kalkınma konusunda çalışan gönüllü kuruluşlar için bu gelişmeler, 2000'lerde giderek daha önemli aynı zamanda da çekişmeli bir hale gelmiştir/gelecektir. Yalnızca yoksulların koruyucusu olmak yetmemektedir. Bu hareketleri destekleyenler, etkili olmak istiyorlarsa yoksulluğun sadece görünen yönlerine değil, temeldeki nedenlerine de yaklaşmalıdırlar. Bu yaklaşım, taraf tutmayı ve taban hareketlerinde yoksulları desteklemeyi gerektirmektedir. Politik çıkışlar yapmak, taktikleri zorlamak ve tartışmalara katılmaktan çekinmemelidirler.

Demokrasinin iktisadi kalkınma üzerindeki etkisi konusunda önemli çalışmalar yapılmıştır. Demokrasi ve kalkınma arasındaki ilişkiyi ortaya koyan çalışmaların bir kısmında demokrasinin kalkınma için bir önkoşul olduğu, bir kısmında bir önkoşul olmadığı, üçüncü bir grup çalışmalarda ise, siyasi rejim ile kalkınma arasında bir ilişkinin olmadığı vurgulanmaktadır. Demokrasi ve kalkınma arasında ‘demokrasi iktisadi kalkınmaya yol açar’ biçiminde nedensel bir ilişkinin belirlenebilmesinin güçlüğüne rağmen, demokrasi ve kalkınma arasında bir uyumun/birlikteliğin olduğunu kabullenmek için oldukça makul göstergeler bulunmaktadır. Her şeyden önce, dünyanın en zengin ülkeleri dünyanın en demokratik ülkeleridir. Yüksek beşeri gelişme düzeyine sahip 48 ülkenin 42’si demokrasiyle yönetilmektedir. Elbette ki, bu tür bir kabul, günümüzün zengin ülkelerinin iktisadi kalkınmasına teknolojik üstünlük, fiziki ve beşeri sermaye birikimi gibi birçok faktörün önemli katkıları olduğunun inkârı anlamına gelmemektedir (Doğan, 2005: 3).

Barro (1996) ve Perotti (1996) yaptıkları çalışmalarda, siyasal hakların varolan düzeylerini geliştirmek için demokratikleşmede yapılacak bir iyileşmenin büyüme azalttığı sonucuna ulaşmışlardır. Minier (1998) ve Papaioannou ve Siourounis (2004) tarafından daha sonra yapılan çalışmalar bu ilişkiyi pozitif yönde bulmuştur. Bu karışık bulgular şaşırtıcı değildir. Kuramsal literatür demokratikleşmenin birkaç çatışmalı etkisini ortaya koymaktadır. Negatif tarafta Persson ve Tabellini (1994) ve Besley ve Coate (1998), demokrasi ile birleşen yeniden dağıtım politikalarının yatırım teşviklerini azaltabileceğini belirtmektedirler. Daha sonraki kamu tercihi geleneği, demokrasi ile birleşen siyasal lobiciliğin toplum üzerinde ağırlığının azalacağını savunmaktadır. Bu, siyasal piyasaların onların ekonomik suretleri kadar etkili olduğunu savunan Wittman (1989) tarafından sınımlanmıştır. Bunun yanı sıra birkaç yazar demokrasinin büyüme üzerindeki pozitif etkisini ortaya koymaktadır. Olson (1993), demokrasinin taahhüt sorunlarını çözdüğünü, mülkiyet hakları konusunda güven verdiğini ve etkili bir hukuk sistemi sağladığını savunmaktadır. Aynı zamanda demokrasilerin yeniliğe daha açık olduğu (Acemoglu, 2003), beşeri sermaye birikimini daha fazla beslediği (Tavares ve Wacziarg, 2001) ve eğitime daha fazla harcama yapılmasını teşvik ettiği (Saint Paul ve Verdier, 1993; Bourguignon ve Verdier, 2000) belirtilmektedir.

3. İNSAN HAKLARI VE DEMOKRASİ BAĞLAMINDA BİNYIL KALKINMA HEDEFLERİ

Eylül 2000’de BM Genel Kurulu’nda 189 dünya lideri (zengin-yoksul fark etmeksizin) aşırı yoksulluğu azaltmak ve insani kalkınma ve insan haklarını gerçekleştirmek için yeni bir küresel taahhüt olan Binyıl

Bildirgesi'ni (the Millennium Declaration) onaylamıştır.⁶ Taahhütü eyleme dönüştürme gereksinimi duyan uluslararası toplum, insani kalkınma konusuna yoğunlaşan ve sekiz hedefi içeren BKH'leri kabul etmiştir.

Bildirge, “kendi toplumumuza karşı sorumluluğumuzun yanı sıra küresel düzeyde insan haysiyeti, eşitlik ve adalet ilkelerinin uygulanması konusunda ortak bir sorumluluğa sahip olduğumuzdan söz etmektedir” (UN, 2000: paragraf 2). Binyıl Bildirgesi, yirmi birinci yüzyılın uluslararası ilişkileri açısından zorunlu görülen temel değerlere yer vermiştir. Bu temel değerler şu şekilde özetlenebilir (UN, 2000):

• Özgürlük: Kadınlar ve erkekler, açlık ve şiddet korkusu duymaksızın, baskı ve adaletsizliğe uğramaksızın, onurlu bir biçimde kendi hayatlarını yaşama ve çocuklarını yetiştirme hakkına sahiptirler. Bu hakların en büyük güvencesi insanların kendi iradelerine dayalı demokratik ve katılımcı yönetişimdir.

• Eşitlik: Hiç bir birey ve hiç bir ulus, kalkınmadan yararlanma olanağından mahrum edilmemelidir. Kadın ve erkeklerin hak ve fırsat eşitliği güvence altına alınmalıdır.

• Dayanışma: Küresel sorunlar, maliyet ve külfetin temel eşitlik ve sosyal adalet ilkelerine uygun olarak adil bir biçimde paylaşıldığı yollardan çözümlenmelidir. En çok zarar görenler ya da en az yararlananlar, en çok yararlananların yardımını hak ederler.

• Hoşgörü: İnsanlar, tüm inanç, kültür ve dil farklılıklarıyla birbirlerine saygı duymalıdır. Toplumların kendi içlerindeki ve birbirleriyle olan farklılıkları, korkulacak ya da bastırılacak değil, insanlık değeri olarak yüceltilecek niteliklerdir. Uygarlıklar arasında bir Kültür ve Barış Diyalogu aktif biçimde desteklenmelidir.

• Doğaya Saygı: Sürdürülebilir kalkınma ilkeleri doğrultusunda tüm canlı türlerinin ve doğal kaynakların yönetimine özen gösterilmelidir. Ancak bu yoldadır ki doğanın bize sunduğu sonsuz zenginlikler korunabilir ve gelecek kuşaklara aktarılabilir. Bugünkü sürdürülemez üretim ve tüketim kalıpları, kendi esenliğimiz ve çocuklarımızın esenliği adına değiştirilmelidir.

• Ortak Sorumluluk: Dünya ölçeğinde ekonomik ve sosyal kalkınmanın ve uluslararası barış ve güvenliğe yönelik tehditlerin yönetim sorumluluğu dünya uluslarınca paylaşılmalı, bunların gerekleri çok taraflı olarak yerine getirilmelidir. Dünyanın en evrensel ve temsil gücü en yüksek

⁶ BKH'ler, bugün 192 devlet ve 23 uluslararası örgüt tarafından kabul edilmiştir.

örgütü olarak Birleşmiş Milletler bu konuda merkezi bir rol oynamalıdır.”

Bildirge şu başlıklardan oluşmaktadır: (1) Değerler, İlkeler, (2) Barış, Güvenlik ve Silahsızlanma, (3) Kalkınma ve Yoksullukla Mücadele, (4) Ortak Çevrenin Korunması, (5) İnsan Hakları, Demokrasi ve İyi Yönetişim, (6) Güçsüz Kesimlerin Korunması, (7) Afrika'nın Özel İhtiyaçlarının Karşlanması ve (8) Birleşmiş Milletler'in Güçlendirilmesi.

Konu açısından önemli olması nedeniyle “İnsan Hakları, Demokrasi ve İyi Yönetişim” başlıklı bölüme aşağıda yer verilmiştir (UN, 2000):

“.....

24. Demokrasinin geliştirilmesi ve hukukun üstünlüğünün yanısıra, kalkınma hakkı dahil olmak üzere, uluslararası kabul gören insan hakları ve temel özgürlüklere saygının güçlendirilmesi için hiç bir çabadan kaçınmayacağız.

25. Dolayısıyla:

• İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'ni bir bütün olarak saymaya ve yüceltmeye;

• Ülkelerimizde herkesin medeni, siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel haklarını korumaya ve geliştirmeye;

• Ülkelerimizin, azınlık hakları dahil olmak üzere, demokrasi ve insan haklarına saygı ilkeleri ve uygulamaları hayata geçirme kapasitesini güçlendirmeye;

• Kadına yönelik her tür şiddetle mücadele etmeye ve Kadına Yönelik Her Tür Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi'ni uygulamaya;

• Göçmenlerin ve göçmen işçiler ile onların ailelerinin insan haklarının korunması ve bu haklara saygının güçlendirilmesi, pek çok toplumda giderek artmakta olan ırkçı ve yabancı düşmanı eylemlere son verilmesi ve tüm toplumlarda daha geniş bir uyum ve hoşgörünün sağlanması için gerekli önlemleri almaya;

• Ülkelerimizdeki her bireyin katılımını sağlayacak daha geniş kapsamlı siyasal süreçler doğrultusunda ortak çaba harcamaya;

• Medyanın zorunlu görevini yerine getirme özgürlüğünü ve halkın bilgi alma hakkını güvence altına almaya karar vermiş bulunuyoruz.”

Bildirge ile kabul edilen BKH'ler, IMF, Dünya Bankası ve OECD'nin katkılarıyla BM tarafından hazırlanmış ve 2015 yılına kadar az gelişmiş ülkelerin kalkınmasını amaçlayan temel hedefleri ortaya koyması bakımından önemlidir.

Söz konusu sekiz hedef (ve on sekiz alt hedef) şu şekilde özetlenebilir:

“Hedef 1: Aşırı yoksulluğun ve açlığın azaltılması.

Alt Hedef 1: 2015 yılına kadar günlük geliri 1 doların altında olan nüfusu yarıya indirmek.

Alt Hedef 2: 2015 yılına kadar açlıkla karşı karşıya olan nüfusun oranını yarıya indirmek.

Hedef 2: Herkesin temel eğitim alması.

Alt Hedef 3: 2015 yılına kadar dünyanın her yerindeki kız ve erkek çocukların ilköğretimi eksiksiz olarak tamamlamasını sağlamak.

Hedef 3: Kadınların durumunu güçlendirmek ve toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamak.

Alt Hedef 4: Toplumsal cinsiyet eşitsizliğini ilk ve orta öğretimde tercihen 2005 yılına kadar ve eğitimin her düzeyinde 2015 yılına kadar ortadan kaldırmak.

Hedef 4: Çocuk ölümlerinin azaltılması.

Alt Hedef 5: 2015 yılına kadar 5 yaş altı çocukların ölümlerini 2/3 oranında azaltmak.

Hedef 5: Ana-çocuk sağlığının iyileştirilmesi.

Alt Hedef 6: 2015 yılına kadar gebelik, doğum ve loğusalık sırasında meydana gelen anne ölümlerinin 3/4 oranında azaltmak.

Hedef 6: HIV/AIDS, sıtma ve diğer salgın hastalıklarla mücadele edilmesi.

Alt Hedef 7: 2015 yılına kadar HIV/AIDS yayılımını durdurmuş olmak ve geriletmeye başlamak.

Alt Hedef 8: 2015 yılına kadar sıtma ve diğer salgın hastalıkların yayılımını durdurmuş olmak ve geriletmeye başlamak.

Hedef 7: Çevresel sürdürülebilirliğin sağlanması.

Alt Hedef 9: Sürdürülebilir kalkınma ilkelerini ülke politikaları ve programları ile bütünleştirmek ve çevresel kaynakların yok oluşunu tersine çevirmek.

Alt Hedef 10: 2015 yılına kadar güvenli içme suyuna ve temel atık sistemine erişimi olmayan nüfusun oranını yarı yarıya azaltmak.

Alt Hedef 11: 2020 yılına kadar gecekonduda yaşayan en az 100 milyon kişinin yaşamlarında belirgin bir iyileşme sağlamak.

Hedef 8: Kalkınma için küresel bir ortaklığın geliştirilmesi.

Alt Hedef 12: Ulusal ve uluslararası düzeyde iyi bir yönetim, kalkınma ve yoksulluğun azaltılmasını da içeren açık kurallara dayalı, tahmin edilebilir, ayrımcı olmayan bir ticari ve finansal sistem geliştirmek.

Alt Hedef 13: Az gelişmiş ülkelerin ihracatları için tarife ve kota muafiyetleri; ağır borç yükü altındaki yoksul ülkeler için geliştirilmiş borç rahatlatma programları ve ikili resmi borçların iptalini ve ayrıca yoksulluğu azaltmayı hedefleyen ülkeler için daha cömert resmi kalkınma yardımı sağlayarak bu ülkelerin özel ihtiyaçlarını karşılamak.

Alt Hedef 14: Denize kıyısı olmayan ülkelerin ve kalkınmakta olan küçük ada ülkelerinin özel ihtiyaçlarını ele almak.

Alt Hedef 15: Borçları uzun vadede sürdürülebilir hale getirmek için ulusal ve uluslararası önlemler almak ve kalkınmakta olan ülkelerin borç problemleri ile kapsamlı şekilde ilgilenmek.

Alt Hedef 16: Kalkınmakta olan ülkeler ile işbirliği içinde gençler için uygun ve üretken iş imkânları yaratmak için stratejiler geliştirmek ve uygulamak.

Alt Hedef 17: Kalkınmakta olan ülkelerin önemli ilaçlara makul fiyatlarla ulaşması için ilaç şirketleri ile işbirliği yapmak.

Alt Hedef 18: Başta bilgi ve iletişim olmak üzere yeni teknolojilerden yararlanmak için özel sektör ile işbirliği içinde olmak.”

2015 yılına beş yıldan az bir zaman kala söz konusu sekiz hedefe ulaşılma durumunu değerlendirmek amacıyla IMF-Dünya Bankası tarafından yapılan Bahar Toplantıları kapsamında, “Küresel İzleme Raporu 2011: Binyıl Kalkınma Hedeflerine Ulaşılması Olasılıklarını Artırmak (Global Monitoring Report 2011 -Improving the Odds of Achieving the MDGs)” başlıklı Rapor yayımlanmıştır. Raporda, gelişmekte olan ülkelerin üçte ikisinin, aşırı yoksulluk ve açlıkla mücadele konusunda belirlenen kilit hedeflere ulaşılmasında doğru yolda ilerlediği ya da bu hedeflere çok yaklaştığı, ancak en yoksul ülkelerin acil yardıma ihtiyaç duyduğu belirtilmektedir. Raporda, günde 1,25 dolardan daha az parayla geçinen insanların sayısının, 2015 yılında 883 milyon civarında olmasının beklendiği ifade edilmektedir. Bu ilerlemenin önemli bir bölümünün, Çin ve Hindistan’ın hızlı büyümesinden kaynaklandığı ve Afrika kıtasındaki 17 ülkenin aşırı yoksulluğun yarıya indirilmesi hedefinden çok uzakta olduğu

Afrika kıtasında yaşanan kuraklık ve kıtlıkla da görülmektedir (The World Bank, 2011: xi).

Rapor ayrıca gelişmekte olan ülkelerin, güvenli içme suyuna erişim ile ilk ve ortaöğretimde cinsiyet eşitliğinin sağlanması konularında BKH'leri başaracak gibi görüldüğü, açlık ve ilköğretimi tamamlama oranı gibi konularda da başarıya yaklaşacaklarını belirtmektedir. Ancak genel olarak gelişmekte olan ülkelerde ilerlemenin yavaş olduğu ve diğer bazı alanlarda hedeflere ulaşamayabileceği ifade edilen Raporda, gelişmekte olan ülkelerin yüzde 45'inin sağlık hizmetlerine erişim, yüzde 39'unun anne ölümleri, yüzde 38'inin de çocuk ölümlerini engelleme noktasında hedeflerin çok uzağında kaldığı belirtilmektedir (The World Bank, 2011: xi-xii).

Söz konusu sekiz hedefin kabul edildiği 2000 yılından bu yana, BKH'ler kalkınma gündeminin en üst seviyesine oturmuştur. Geçen on yıllık zaman dilimi içinde, kalkınma politika ve programlarında insan hakları daha ön plana çıkmış;⁷ çok sayıda iki taraflı ve çok taraflı yardım ajansları, programlarında insan hakları politikalarını kabul etmiş; ve insan hakları ve kalkınma konusundaki konferans ve tartışmalar da oldukça yaygınlaşmıştır. Yardım ajanslarının çalışmaları, her ne kadar, insan hakları ve kalkınma arasındaki ilişkiyi vurgulasa da, uygulamada bu ikisi arasındaki farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Nitekim birçok gözlem de, uygulamada BKH'ler ve insan hakları arasındaki ilişkinin çok zayıf olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu sorun mudur? Bu soru, insan hakları ve BKH'ler arasındaki ilişki konusunda 2006 yılında yapılan sanal bir tartışmada kalkınma uygulayıcılarına sorulmuştur. BM bilgi ağları ev sahipliğinde, altı hafta devam eden tartışmalar sonunda insan hakları ve BKH'ler arasındaki ilişkinin sorunlu olduğu sonucuna varılmıştır. Bununla birlikte, insan hakları çerçevesi; eşit, adil ve sürdürülebilir bir şekilde yürütülen çalışmalarla Hedefleri güven altına almakta ve BKH'lerin gerçekleşebilmesi için önemli bir araç sunmaktadır. İnsan hakları aynı zamanda, evrensel değerler zemininde kalkınma çalışmasına tartışmasız bir normatif çerçeve eklemektedir. BKH'ler ve insan hakları arasındaki ilişki, insani kalkınmayı

⁷ BKH'lerin gerçekleşmesini garanti altına almak için köprü olma gereksinimi, her bir katılımcı ülkenin kalkınma plan çabası içine entegre edilmiş ve bunlara üst düzeyde öncelik verilmiştir: etkili izleme, yerleşme ve mekan içinde savunma sistemleri kurma; güvenli önemli finansman sağlama; harekete geçirilmiş çoksektörlü destek; ve BKH'ler sorumlu politika çerçevesi ve meşruiyeti ile yaratılan elverişli bir çevre. BKH'ler, örneğin Türkiye'de 2007–2013 yıllarını kapsayan Dokuzuncu Kalkınma Planı'na yön vermiştir. Aynı şekilde 2011–2016 yıllarını kapsayan Filipinler Kalkınma Planı (the Philippine Development Plan 2011–2016) ve 2010–2013 yıllarını kapsayan Nepal Kalkınma Planı (the Approach Paper of the Government's National Three Year Plan 2010–2013)'nda da BKH'ler dikkate alınmıştır. BM, Nepal'de kalkınma planının hazırlanması sürecinde yer almıştır. Filipin Kalkınma Planı'nı da desteklemiş ve ardından Filipinler için bir kalkınma yardımını (the United Nations Development Assistance Framework (UNDAF) 2012–2018) onaylamıştır (Olchondra, 2011).

başarma çabasının odağına insan haklarını yerleştiren Binyıl Bildirgesi'nin ruhu ve vizyonu konusunda samimiyetimizi sürdürmemizi sağlamakla birlikte, bu ikisi arasında belirgin bir ilişki kurmanın kolay ya da basit olmadığı da açıktır (UNDP, 2007, 4).

İnsan hakları kavramı, bir taraftan ırk, dil, din vb. ayrımı gözetmeden tüm insanların yararlanabileceği hakları ifade ederken diğer taraftan da bir ideali içerir. İnsan hakları kavramsal düzeyde “soyut” bir ideali içermekle birlikte bunlar başta 1948 İnsan Hakları Evrensel Bildirisi olmak üzere, birçok sözleşme ve bildiriye liste halinde sayılarak somutlaştırılmış taleplere dönüştürülmüştür.⁸ Öte yandan bu talepler ya da haklar, sadece dokunmama biçiminde negatif talepleri değil; aynı zamanda bireyler için bir şeyler yapılmasını gerektiren pozitif talepleri de kapsamaktadır. Binyıl Zirvesi sonunda kabul edilen BKH'ler ise, insan hakları gibi BM tarafından kabul edilmiş, tamamen “somut” ve 2015 yılına kadar gerçekleştirilmesi beklenen hedefleri ve pozitif talepleri ortaya koymaktadır. İnsan hakları ile BKH'ler arasındaki temel ayırım noktaları aşağıdaki çizelgede gösterilmektedir:

Çizelge: İnsan Hakları ve BKH'ler Karşılaştırması

İnsan Hakları	BKH'ler
Yasal olarak bağlayıcı	Bağlayıcı olmayan hedefler
Zaman sınırı yok	Zaman sınırı 2015
Ölçmesi zor	Nicelenebilir hedefler ve göstergeler
Minimum standartlar	Ulaşılabilir hedefler
Zorunlu	Gönüllü
Evrensel her yerdeki tüm insanlar için	Belirli ülkelere ve gruplara odaklanma
İnsanın durumu ve onun gerektirdiği temel haklarla ilgili	Yoksulluğa odaklanma

Kaynak: UNDP, 2007: 14.

BKH'ler ve insan hakları arasındaki ilişkinin sorunlu olması kadar önemli olan bir diğer konu da, BKH'lerin insan haklarını bütüncül bir yaklaşımla ele almamasıdır.⁹ BKH'ler insan haklarını sadece ikinci ve üçüncü kuşak haklar düzeyinde ele almaktadır. İkinci kuşak sosyal ve

⁸ Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi, Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Tasfiye Edilmesine Dair Sözleşme, Çocuk Haklarına Dair Sözleşme, Gelişme Hakkına Dair Bildiri, Kadınlara Karşı Şiddetin Tasfiye Edilmesine Dair Bildiri, Halkların Barış Hakkına Dair Bildiri, Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi, Tüm Göçmen İşçilerin ve Aile Fertlerinin Haklarının Korunmasına Dair Sözleşme gibi.

⁹ Gerçekte insan hakları ya da hak ve özgürlükler Bulut (2009: 24-25)'un da belirttiği gibi, birbirinin “sine qua non”u yani “olmazsa olmaz” şartıdır. Bu tespit, insan haklarının birbirini tamamladığına işaret eder ve buna “hakların bütünlüğü” ilkesi denir. Bu ilke çerçevesinde siyasal iktidara düşen görev, bir bütün olarak hak ve özgürlüklerin işlerliğini sağlayacak ortamı hazırlamaktır. Çünkü insan hakları arasından bir grubu çıkarmak bu bütünlüğü bozar ve diğer hakları da anlamsız hale getirir.

ekonomik haklar ile üçüncü kuşak dayanışma haklarını “hedefler” olarak düzenlemekte ve bu hedeflere de “dayanışma” ve “ortak sorumluluk” temel değer ve ilkeleri ile ulaşmayı taahhüt etmektedir. Bu, bir anlamda ikinci kuşak sosyal ve ekonomik hakların üçüncü kuşak dayanışma hakları ile örtüştürülüp tek başlık altında ele alınmasıdır. İnsan haklarına bu tarz bir yaklaşımın sorunlu olduğu açıktır. Nitekim tarihsel süreç incelenecek olursa, toplumsal bir mücadele sonucunda elde edilen sosyal ve ekonomik hakların gerçekleşmesinin devletin “yükümlülük” alanına bırakıldığı görülür. Üçüncü kuşak dayanışma haklarının gerçekleşmesi ise, ulusal ve uluslararası toplumun “dayanışma ve ortak sorumluluk” alanına bırakılmıştır. Yükümlülük, sorumluluktan öte daha kapsamlı yaptırımları gerektirmektedir. Ancak, BKH’ler incelendiğinde sözü edilen hedeflerin yerine getirilmesinde “yükümlülük” sahibi bir aktör yerine “ortak sorumluluk” sahibi aktörlerden söz edilmektedir. Griffin (2008: 257)’in de belirttiği gibi, bir hak, başka birisi o hak karşısında ödevli kılınmışsa haktır. BKH’lerde hedeflerin muhatabının saptanması sorunlu olduğu gibi hak sahibi hedef kitle de çok net olarak saptanamamaktadır. Oysaki bilindiği gibi, insan haklarının içeriği dört öge ile somutlaşır (Donnelly 1995: 153–156): Hak sahibinin tam olarak belirlenebilmesi, hakkın konusunun açık bir tanımı, hakkın muhatabının saptanabilmesi ve hakka saygıyı sağlayabilmek için özgül bir yaptırım olanağı. BKH’lerde ilk üç ögenin saptanabilmesi zor ve sorunludur; dördüncü ögeye ise hiç yer verilmemiştir. “BKH’lerin 2015 yılına kadar yerine getirilememesinin yaptırımı ne olacaktır?” sorusu hala yanıtsız kalmaktadır.

Binyıl Bildirgesi ve BKH’ler liberal ve geleneksel insan hakları yaklaşımının etkisi altında kabul edilmiştir. Nitekim liberal yaklaşım, ikinci kuşak sosyal ve ekonomik hakları, devlet müdahalesini öngörmeleri nedeniyle insan hakları ve özgürlükler açısından sorunlu bulmakta ve insan hakları olarak sadece birinci kuşak haklara değer atfetmektedir. Aynı şekilde geleneksel yaklaşım da, yukarıda belirtilen insan haklarının dört özelliğinden bazılarının dayanışma haklarında bulunmadığı gerekçesiyle bunların hukuksal belirsizlik içinde olduklarını ileri sürmektedir.

BKH’ler, en basit düzeyde, tüm dünyadaki insanların tek bir sosyal alan ve çevrede yaşadığına ilişkin oluşan küresel bilincin bir parçası olarak görülebilir. Fakat bunun da ötesinde BKH’ler, son on yıl süresince kalkınma yaklaşımını değiştirmiş ve ulusal kalkınmacılığı küresel entegrasyona dönüştürerek yeni bir uluslararası kalkınma konsensüsü için zemin oluşturmuştur. Binyıl Zirvesi, ikinci kuşak reformlara denk gelmektedir. Ancak 1990’lardaki insani kalkınma düşüncesinden etkilenerek küresel entegrasyona insani boyutun da eklenmesi gerekmiştir (Gore, 2011: 4–5). BKH’lerin ilk yedi hedefinde insani kalkınma boyutunun izlerini görmek mümkündür: Yaşama hakkı, eğitim hakkı, cinsiyetler arası eşitlik, sağlık

hakki ve çevre hakkı. İlk yedi hedef, 2015'e kadar küresel ve ulusal olarak başarılmaması gereken insani ve saygın bir yaşam sürmenin standartlarına yönelik süreci tanımlayan çıktılarla ilgilidir. Sekizinci hedef ise, yoksulluğun azaltılması, insani kalkınma ve çevresel sürdürülebilir standartların gerçekleştirilmesinin desteklenmesi ve kalkınma için küresel bir ortaklığın farklı açılarını tanımlayan ilişkilerle ilgilidir.

Kalkınma için küresel bir ortaklık kurmayı hedefleyen BKH'lerin sekizinci maddesinde, bunun "kurallara dayanan, önceden kestirilebilir ve ayrımcı olmayan bir serbest ticaret sistemi ve finansal sistem ile geliştirilerek mümkün olacağı" belirtilmektedir. Bunun anlamı, serbest piyasa düzeninin işleminin önündeki bütün engellerin kaldırılması ve bütün ülkelerin uluslararası kapitalist sisteme entegre edilmesidir.

Geleneksel kalkınma kuramları, ekonomik ve siyasal gelişmelerin aynı anda yaşanabileceği konusunda iyimser bir görüşe sahiptir. BKH'lerde demokratikleşme ve siyasal kalkınmaya yer verilmemesi bu görüşe dayanmaktadır. İktisadi kalkınmanın beraberinde demokrasiyi getireceği varsayılmaktadır. Nitekim söz konusu hedefler, demokratik bir katılım olmaksızın gelişmiş ülkeler tarafından kabul edilmiş ve az gelişmiş ülkelere önerilmiş olmaları bakımından da eleştirilmektedir. BKH'ler, az gelişmişliğin sonuçları olan sosyal, insani zayıflığın 2015 yılına kadar yok edilmesi üzerine vurgu yaparken az gelişmişliğin temel yapısal nedenlerini göz ardı etmektedir. Az gelişmişliğin temel nedenleri arasında gelişmiş ülkelerin dünya kaynaklarını kendi çıkarları doğrultusunda acımasızca kullanması yatmaktadır. Gelişmiş ülkeler, az gelişmiş ülkelerin kalkınmamasının nedeni olarak kendi yürütmüş oldukları politikaları sorgulamamakta, sadece az gelişmiş ülkelerin kalkınması için küresel işbirliği çerçevesinde yardım yapma çağrısında bulunmaktadırlar.

4. BULGULAR VE SONUÇ

Yoksullukla mücadele ve kalkınma konusunda 2000'li yıllara damgasını vuran BKH'leri insan hakları ve demokrasi açısından ele alan bu çalışmanın sonunda şu bulgular elde edilmiştir:

İnsan hakları tarihsel bir gelişim sürecinin ürünüdür ve süreç devam etmektedir (Kaboğlu, 2002: 532). On sekizinci, on dokuzuncu ve yirminci yüzyıl birinci, ikinci ve üçüncü kuşak haklar açısından mücadele yüzyılları olmuşken yirmi birinci yüzyıl ise başta sosyal devlet anlayışındaki aşınma ve neoliberal ekonomi politikalarına bağlı olarak bu haklarda geri adımların atıldığı yüzyıl olma özelliğine sahiptir. Binyıl Bildirgesi'nde belirtilen BKH'ler esasında devlet müdahalesini gerektiren ve bir takım kamu hizmetlerini hak olarak veren ikinci kuşak hakları -hak ve ödev kavramlarına

vurgu yapmadan- üçüncü kuşak haklara yani dayanışma haklarına dönüştürmektedir. Çünkü bir takım sosyal ve ekonomik hedeflerin gerçekleşmesini, devletin yanında, bireylerin, kurumların ve uluslararası toplumun ortak çabasına, başka bir deyişle, herkesin etkin biçimde katılımına bağlamaktadır. Nitekim bu zihniyet, BKH'lerin sekizinci maddesinde ve Binyıl Bildirgesi'nin temel değer ve ilkeleri arasında yer alan "Dayanışma" ve "Ortak Sorumluluk" başlıkları altında ifade edilmektedir.

BKH'ler ile öngörülen, sosyal hedeflere dayalı bir kalkınma yaklaşımıdır. Binyıl Bildirgesi'nde "Temel Değerler ve Başlıklar" altında ayırım yapmaksızın bütün haklara (birinci, ikinci ve üçüncü kuşak haklar) yer verilmesine karşın, BKH'ler ikinci ve üçüncü kuşak haklardan oluşmaktadır. Dolayısıyla BKH'ler kişi haklarını ve siyasal hakları içermemektedir.¹⁰ Buna bağlı olarak BKH'lerin özellikle azgelişmiş/gelişmekte olan ülkelerde insan hakları ve demokrasiyi içeren bütüncül bir kalkınmadan çok ikinci ve üçüncü kuşak haklara dayalı bir insani kalkınmayı hedeflediğinden söz edilebilir. BKH'ler ile "hak" kavramına dayandırılmayan "sosyal hedefler" belirlenmesinin temel nedeni, sosyal hakların özellikle küreselleşme sürecinin hızlanması ile birlikte bu süreçten olumsuz anlamda en çok etkilenen hak kategorisi olmasıdır.

BKH'lerin hiçbir maddesinde bir 'hak'tan söz edilmemektedir. Kalkınma için insan haklarına dayalı yaklaşım (a human right based approach –HRBA) özellikle önemlidir ve insan hakları yaklaşımı, "sorumlulukları ve yükümlülükleri" beraberinde getirmektedir (Khuo, 2005, 54). BKH'ler, pozitif statü (status positivus) hakları ile yakından ilgilidir. Pozitif statü hakları, bireylere devletten olumlu bir davranış, bir hizmet, bir yardım isteme imkânını tanıyan haklardır. BKH'ler ile birlikte yükümlülükler ortadan kalkmaktadır. BKH'ler ile belirlenen hedeflere ulaşmada sorumluluk sahipleri sayılmıştır. Bunlar tıpkı geleneksel hayırseverlik yaklaşımında olduğu gibi kişiler, kurumlar ve devlettir. BKH'lerin başarısı, sorumluluk sahibi olarak sayılanların dayanışma yaklaşımı çerçevesinde gönüllü olarak sundukları yardımlara bağlıdır. Ancak BKH'lere ulaşılması konusunda kişileri ve kurumları bağlayıcı yasal ve hukuksal bir belge ya da bir zorunluluk yoktur.

BKH'ler, gerçekte Dünya Bankası, IMF ve Dünya Ticaret Örgütü'nün GATT'ı ile birlikte yürütülmektedir. Birçok yazarın belirttiği gibi, BKH'ler, gerçekte neoliberalizmin yoksulluğa insani yüzü ile yaklaşmasından başka bir şey değildir. Dünya Bankası ve IMF, yapısal reformlar ve Yoksulluğu Azaltma Strateji Belgeleri ile yapmaya çalıştıklarını

¹⁰ BKH'lerin kalkınma yaklaşımı, geleneksel kalkınma kuramları ile uyumaktadır. Geleneksel kalkınma kuramlarının temel özelliği, kalkınma sürecinin basit modellere dayandırılmasıdır. Sosyal ve siyasal yapılar ile ilgili temel dinamikler göz ardı edilmektedir.

bu defa BM şemsiyesi altında daha geniş katılımlı ve daha kabul edilebilir bir yöntemle piyasaya sürmektedirler. Böylece BKH'ler ile birlikte neoliberal politikalar, ülkelerin sosyal politika alanında, ulusal ve yerel kalkınma plan ve programlarında uygulama alanı bulmaktadır.¹¹ Bu yönüyle BKH'ler, kamu siyasası belirleme sürecinde belirleyici niteliktedir. Buna bağlı olarak, kamu siyasalarının oluşturulma sürecine kişilerin hakları değil, "gönüllülük" ilkesine dayanan sorumluların sorumlulukları damgasını vermektedir.

Tüm bu değerlendirme ve eleştirilerin yanı sıra temel sorun, dünyanın geri kalmış tamamı için önerilmiş tek tip bir kalkınma modelinin varlığıdır. Clark (1996: 28)'ın da belirttiği gibi tek tip bir kalkınma modeli olamaz. Doğru yaklaşım, yerel kurumların gücüne ve geleneksel uygulamalara bağlı olarak ülkeden ülkeye değişmeli ve sosyal ve ekonomik kararlar demokrasi arayışında bir silah olarak görülmelidir. Azgelişmişlik sorununun kalıcı çözüm önerileri Batılı gelişmiş ülkeler kaynaklı yaklaşımlardan öte kendi ülkelerinin sosyo-kültürel, toplumsal, ekonomik ve siyasal özelliklerini anlayanlar tarafından geliştirilmelidir. Ayrıca, demokrasi açığının kapatılması yoksullukla mücadele açısından büyük önem taşımaktadır. Sorumluluğu sağlayan kurumlar ve mekanizmaların geliştirilmesi, yoksul insanların isteklerinin kamuoyunda daha çok işitilmesini sağlayarak yoksulluğun azaltılmasında etkili olacaktır. Kalkınma, insan hakları ve demokrasi ile el ele yürümelidir.¹² Yoksullukla tek başına mücadele demokrasiyi beraberinde getirmemektedir. Bu bağlantı, hem teorik hem de pratik düzlemde "dışlama/dışlanma" kavramı üzerinden rahatlıkla temellendirilebilir.

KAYNAKÇA

- ACEMOGLU, D. (2003), **The Form of Property Rights: Democratic Versus Oligarchic Societies**, Mimeo Massachusetts Institute of Technology, Cambridge.
- ACEMOGLU, D. ve J.A. Robinson (2006), **Economic Origins of Dictatorship and Democracy**, Cambridge University Press, Cambridge.
- ADEJUMOBI, S. (2000), "Between Democracy and Development in Africa: What are the Missing Links?", Being a Paper Presented to **the**

¹¹ bkz. Devlet Planlama Teşkilatı, 2005: 48-51.

¹² Nitekim Brundtland Komisyonu da, sürdürülebilir kalkınmanın en önemli koşullarından birinin "karar verme sürecine vatandaşların etkili biçimde katılmasını sağlamak" (WCED, 1987) olduğu sonucuna varmıştır.

- World Bank Conference on Development Thinking in the Next Millennium**, Paris 26–28 June 2000, Report Number: 28762, Vol: 1.
- AFROBAROMETER NETWORK (2009), “Poverty Reduction, Economic Growth and Democratization in Sub-Saharan Africa”, **Afrobarometer Briefing Paper**, No: 68, ss. 1–16.
- ALGAN, B. (2007), **Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hakların Korunması**, Seçkin Yayınevi, Ankara.
- BARRO, R.J. (1996) “Democracy and Growth”, **Journal of Economic Growth**, Vol: 1, Number: 1, ss.1–27.
- BESLEY, T., S. Coate ve T.W. Guinnane (2004), “Incentives, Information, and Welfare: England’s New Poor Law and the Workhouse Test”, Edt. T.W. Guinnane, W.A. Sundstrom ve W.C. Whatley, in **History Matters Essays on Economic Growth, Technology, and Demographic Change**, Stanford University Press, Stanford, CA.
- BOURGUIGNON, F. ve T. Verdier (2000), “Oligarchy, Democracy, Inequality and Growth”, **Journal of Devevelopment Economics**, Vol: 62, Issue: 2, ss.285–313.
- BULUT, N. (2009), **Sanayi Devriminden Küreselleşmeye Sosyal Haklar**, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul.
- CHANG, H.-J. (2003), **Kalkınma Reçetelerinin Gerçek Yüzü**, Çev: Tuğba Akıncılar Onmuş, İletişim Yayınları, İstanbul.
- CLARK, J. (1996), **Kalkınmanın Demokratikleşmesi**, Çev. Serpil Ural, Türkiye Çevre Vakfı Yayını, Ankara.
- DOĞAN, A. (2005), “Demokrasi ve Ekonomik Gelişme”, **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Sayı: 25, Temmuz – Aralık, ss.1–19.
- DONNELLY, J. (1995), **Teoride ve Uygulamada İnsan Hakları**, Çev. Mustafa Erdoğan ve Levent Korkut, Yetkin Yayınları, Ankara.
- DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI (2005), **Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007–2013: Gelir Dağılımı ve Yoksullukla Mücadele Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, Devlet Planlama Teşkilatı Yayını, Ankara.
- ELLIS, C.J. ve J. Fender (2009), “The Economic Evolution of Democracy”, **Economics of Governance**, Issue: 10, ss.119–145.
- GORE, C. (2011), “The Global Development Cycle, MDGs and the Future of Poverty Reduction”, http://www.eadi.org/fileadmin/MDG_2015_Publications/Gore_PAPER.pdf, 10.05.2011.

- GRIFFIN, J. (2008), **On Human Rights**, Oxford University Press, New York, USA.
- IŞIK, R. (2006), **Az gelişmişlik Sorunu, Demokrasi Krizi ve İnsani Kalkınma Endeksine Göre Az gelişmiş Demokrasiler**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- KABOĞLU, İ.Ö. (2002), **Özgürlükler Hukuku**, İmge Kitabevi, Ankara.
- KARAGÜL, M. (2002), **Beşeri Sermayenin Gelişmedeki Rolü ve Türkiye Boyutu**, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayını, Afyon.
- KHOO, S. (2005), “The Millennium Development Goals: A Critical Discussion”, **Trocaire Development Review**, Dublin, pp.43–56.
- KOLLER, P. (1997), “The Scope of Human Rights”, Edt. W. Krawietz, E. Pattaro ve A.E. Tay, in **Rule of Law: Political and Legal Systems in Transition**, Duncker & Humblot Publishing, Berlin, ss.253–272.
- MINIER, J.A. (1998), “Democracy and Growth: Alternative Approaches”, **Journal of Economic Growth**, Vol: 3, Number: 2, ss.241–266.
- OLCHONDRA, R.T. (2011), “7-Year Dev’t Plan Guide For Philippines Signed”, <http://www.undp.org.ph/?link=news&newsid=518&fa=1> 22.07.2011.
- OLSON, M. (1993), “Dictatorship, Democracy and Development”, **The American Political Science Review**, Vol: 87, No: 3 (Nov), ss.567–576.
- PAPAIOANNOU, E. ve G. Siourounis (2004), “Economic and Social Factors Driving the Thirdwave of Democratization”, **London Business School Economics Working Paper Series**, No: DP 2004/21.
- PEROTTI, R. (1996), “Growth, Income Distribution and Democracy: What The Data Say”, **Journal of Economic Growth**, Vol:1, Number: 1, ss.149–187.
- PERSSON, T. ve G. Tabellini (1994), “Is Inequality Harmful for Growth? Theory and Evidence”, **American Economic Review**, Vol: 84, No: 3, ss.600–621.
- PRZEWORSKI, A. (2003), “Democracy and Economic Development”, Edt. E.D. Mansfield ve R. Sisson, in **Political Science and the Public Interest**, Ohio State University Press, Columbus.
- RAN, H. (2000), “ “Negative” Rights vs. “Positive” Entitlements: A Comparative Study of Judicial Interpretations of Rights in an

- Emerging Neo-Liberal Economic Order”, **Human Rights Quarterly**, Vol: 22, Number: 4, (November), ss.1060–1098.
- SAINT-PAUL, G. ve T. Verdier (1993), “Education, Democracy and Growth”, **Journal of Development Economics**, Vol: 42, No: 2, ss.399–407.
- SEN, A. (1999), **Development as Freedom**, Oxford University Press, Oxford.
- TAVARES, J. ve R. Wacziarg (2001), “How Democracy Affects Growth”, **European Economic Review**, Vol: 45, Issue: 8, ss.1341–1378.
- THE WORLD BANK (2011), **Global Monitoring Report 2011 -Improving the Odds of Achieving the MDGs**, The World Bank Publishing, Washington DC, USA.
- TÜRKCAN, E. (2003), “Kalkınma İktisadının Dönüşü mü?”, **Mülkiye**, Cilt: 26, Sayı: 240, ss.315–319.
- UN -THE UNITED NATIONS (2000), **55/2. United Nations Millennium Declaration, Resolution** adopted by the General Assembly, United Nations, New York, USA.
- UN (2011), “Poverty”, <http://www.un.org/cyberschoolbus/briefing/poverty/poverty.pdf>, 12.05.2011.
- UNDP – THE UNITED NATIONS DEVELOPMENT PROGRAMME (2000), **Human Development Report 2000: Human Rights and Human Development**, UNDP, New York, USA.
- UNDP (2007), **Human Rights and the Millennium Development Goals: Making the Link, The Primer**, Publication of HURITALK hosted by the UNDP Oslo Governance Centre, Oslo.
- UYGUN, O. (2000), “İnsan Hakları Kuramı”, Edt. K. Tankuter, içinde **İnsan Hakları**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, ss.13–44.
- WCED -WORLD COMMISSION ON ENVIRONMENT AND DEVELOPMENT (1987), **Our Common Future**, Oxford University Press, Oxford.
- WITTMAN, D. (1989), “Why Democracies Produce Efficient Results”, **The Journal of Political Economy**, Vol: 97, No: 6, ss.1395–1424.

KÜRESEL ULUSAL VE YEREL DÜZEYDE BİR İNSAN HAKKI OLARAK ÇEVRE HAKKININ GELİŞİMİ

Erdal ABDULHAKİMOĞULLARI*
Özcan SEZER**
Mahmut AKPINAR***

ÖZET

Hızlı teknolojik gelişmeler, nüfus artışı, kentleşme ve sanayileşmenin doğa üzerindeki baskısı çevre sorunlarının boyutlarını artırmaktadır. Bu nedenle ekolojik olarak sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşamın önemine vurgu yapılmaktadır. Gelecek nesillere yaşanabilir bir çevre bırakabilme bağlamında çevre hakkının önemi giderek artmaktadır. Dayanışma hakları içerisinde yer alan çevre hakkı, gelecek nesillerin çevre hakkına sahip olduğuna vurgu yapmaktadır. Tüm ülkelerin işbirliği ile gerçekleştirilebilecek bir insan hakkıdır. Çevre hakkı, bireylere, sivil toplum kuruluşlarına ve devletlere sorumluluklar yüklemekte, çevre politikalarına ve çevresel yönetim sürecine katılımı gerektirmektedir. Bu çalışmada, çevre hakkının bir insan hakkı olarak küresel, ulusal ve yerel düzeydeki gelişimi ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *İnsan Hakları, Çevre Hakkı, Çevre Sorunları*

THE DEVELOPMENT OF RIGHT TO ENVIRONMENT AS A HUMAN RIGHT AT THE GLOBAL NATIONAL AND LOCAL LEVEL

ABSTRACT

The dimensions of environmental issues are getting expanded due to rapid technological advancements, increase in population, urbanization and industrialization. Thus, the importance of living in a healthy, adequate and well-balanced environment is emphasized. The significance of right to environment in the context of handing down an inhabitable environment to the future generations is gradually increasing. The right to clean environment

* Doç. Dr. 19 Mayıs Üniversitesi, Ali Fuat Başgil Hukuk Fakültesi, Anayasa Hukuku Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, Samsun, Türkiye, erdalabdulhak@hotmail.com

** Yrd. Doç. Dr. Zonguldak Karaelmas Üniversitesi, İİBF, Kamu Yönetimi Bölümü Öğretim Üyesi, Zonguldak, Türkiye, ozcansezer67@yahoo.com

*** Yrd. Doç. Dr. Mahmut AKPINAR, Turgut Özal Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü Öğretim Üyesi, Ankara, Türkiye, makpinar@turgutozal.edu.tr

which is included among the solidarity rights underlines the reality that future generations have a claim on the right to environment and is a human right that can be executed with the cooperation of all countries. Right to environment lays a burden on individuals, non-governmental organizations and states, and requires participating in environmental policies and administration processes. In this study, the development right to environment as a human right at the global, national and local levels is discussed.

Key Words: *Human rights, right to environment, environment problems.*

1. GİRİŞ

Çevre sorunlarının küresel bir boyut kazanması ile birlikte bu sorunların çözümünde ulusal düzeydeki çabalar giderek yetersiz hale gelmekte, buna paralel olarak ulusların çok yönlü işbirliği gerekmektedir. Bilimsel ve teknolojik gelişmeler insanlara çok önemli imkân ve faydaları beraberinde getirir de çevrenin bozulması ve tahrip edilmesi gibi bazı sorunları da ortaya çıkarmıştır. Bozulan ve tahrip olan çevrenin değeri daha çok anlaşılmaya başlamış, gelecek nesillere daha sağlıklı ve yaşanabilir bir çevrenin bırakılabilmesi için “sağlıklı bir çevrede yaşamın bir hak” olarak algılanması gerektiği anlayışı daha çok kabul görmeye başlamıştır.

Tarihsel süreç içerisinde insanoğlu, bazı hakları belirli bir mücadele ve fedakârlıkların sonucunda elde etmiştir. Yeni bir insan hakkı olarak gündeme gelen çevre hakkı, dünyanın çevre konusuna çekilen dikkatinin bir göstergesi ve geleneksel insan hakları araçlarıyla önlenemeyen çevre sorunlarına çözüm bulmaya yönelik uluslar arası belge ve anayasalara giren ve çevre korumanın en etkili ve önemli hukuksal aracını oluşturmaktadır. Bir insan hakkı olarak ilk kez 1972’deki Birleşmiş Milletler Çevre Konferansı’nda yayınlanan Stockholm Bildirgesi’nde somut ifadesini bulan çevre hakkı kavramı 1992 Rio Konferansı’nda ve daha sonraki uluslar arası belgelerde yer almıştır.

Geleceğe yönelik olarak bakıldığında, insanlığın var olma hakkını tehdit eden çevre sorunlarının “çevre hakkını” 21. Yüzyılın en önemli insan haklarından biri (Kabaoğlu, 1996: 5) haline getireceğine kesin gözüyle bakılmaktadır. Yeni bir insan hakkı olarak son yıllarda uluslar arası belge ve anayasalara giren ve çevre korumada önemli bir etkin koruma aracını oluşturan çevre hakkı, çevre hukukunun hem ulusal düzeyde hem de uluslar arası düzeyde ortaya çıkan yetersizliklerinin ve boşluklarının doğrudan bir sonucu olarak görülmektedir (Özdek, 1993: 71).

Çevre hakkının bireysel düzeyde algılanışında önemli gelişmeler olmakta buna bağlı olarak verilen mücadeleler de giderek artmaktadır. Bu

doğrultuda, Nisan 1995'te çevre ile ilgili kampanyaları yürüten Ken Saro-Wiwa "çevrenin insanoğlunun ilk hakkı" olduğunu belirtmiştir. Aynı yıl kasım ayında Nijerya Hükümeti tarafından idam edilmiştir. Bu durum insan hakları ve çevresel adalet arasında bağlantının sadece içsel bir örneğini oluşturmaktadır. Buradaki temel sorun, insan haklarının dili aracılığıyla çevre hakkında normatif iddiaları oluşturma yaklaşımına yardımcı olup olmamasıdır (Woods, 2006: 572-573). Dolayısıyla çevre hakkı için yapılan mücadeleler sonucunda aynı zamanda temel insan haklarının da korunup geliştirilmesi sağlanmış olacaktır. Bu açıdan bir insan hakkı olarak çevre hakkı son derece önemli bir hakktır.

Çevre hakkı en temel insan hakkı olan yaşam hakkı ve insanın maddi ve manevi varlığını geliştirme hakkı ile bağlantılıdır. Dolayısıyla insanın bedensel ve ruhsal yönden sağlığı, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama ile doğru orantılıdır. Bu çalışmada, bir insan hakkı olarak çevre hakkının anlamı ve niteliği, çevre hakkının küresel düzeyde gelişimi ve Dünyada ve Türkiye'de anayasal düzeyde nasıl düzenlendiği, çevre hakkını koruyucu ve geliştirici ilkelerin neler olduğu üzerinde durulacaktır.

2. ÇEVRE SORUNLARI VE BİR İNSAN HAKKI OLARAK ÇEVRE HAKKI KAVRAMININ ORTAYA ÇIKIŞI

2.1. Çevre Sorunları ve Çevre Hakkının Tanınma Süreci

Günümüzde insanlık, çevresiyle olan ilişkisinde kritik bir eşiğe ulaşmıştır. Çevre sorunlarının küresel ölçekte gelmiş olduğu nokta, doğanın büyük çoğunluğunun devamını ve toplumun gelişimini ve geleceğini tehdit etmektedir. Aşırı nüfus artışı, ozon tabakasının yok olması, küresel ısınma, türlerin yok oluşu, genetik çeşitliliğin kaybolması, asit yağmurları, nükleer kirlenme, tropikal ormanların yok olması, toprak erozyonu, çölleşme, sel baskınları, kıtlık, yer altı sularının çekilmesi ve kirlenmesi, denizlere petrol dökülmesi, balıkçılıkta aşırı avlanma, zehirli atıklar, kentlerdeki aşırı kalabalıklaşma (Foster, 1999: 11-12) çevreyi tehdit eden sorunlardan sadece bazılarıdır.

Çağdaş sanayi uygarlığı doğal kaynakların aşırı kullanımına dayalı olduğundan, doğayı ekonomik amaçlara boyun eğer duruma sokmuş ve doğanın kendini yenileme gereksinimini göz ardı etmiştir. Doğa, Sanayi Devrimi'nin başlattığı sonsuz büyümeyle ilgili ekonomik paradigma içinde ana kaynak olması gereken yerde birkaç varlıktan biri durumuna düşmüştür. Doğal çevrenin önemi giderek azalmış, doğaya özen gösterilmesi ve gelecek kuşaklara miras bırakılması gerektiği unutulmuştur (Türkiye Çevre Vakfı, 1996: 48). Çevre sorunlarının çok kısa bir sürede yerküreyi sardığı fark edilmeye başlanmış ve çevre sorunlarının bütünlüğü ve küreselliği çevre söylemine girmiştir (Keleş ve Hamamcı, 1998: 169).

Çevresel sorunların boyutlarının giderek genişlemesi ve uluslararası alana taşınması ile gündeme gelen çevreye yönelik duyarlılık ülkelerin çevre sorunlarının çözümünde ortak hareket etme çabalarını ortaya çıkarmıştır. Çevre sorunlarının giderek bütün evreni tehdit eder hale gelmesi, teknolojinin akıl almaz boyutlara ulaşması ve beraberinde getirdiği sorunlar dünyanın dikkatini bir kez daha çevre sorunlarına yöneltmiştir. Özellikle gelecek kuşaklara yaşanabilir bir çevrenin bırakılabilmesi için birtakım önlemlerin alınmasının gerekliliği tüm ülkeler tarafından kabul edilmeye başlamıştır.

Çevre sorunlarının çözümünde ulusal ve uluslararası düzeyde gelişen hukuk dalı ise çevre hukuku olmuştur. Çevre hukukunun amacı, çevre sorunlarını belirlemek suretiyle bunlarla ilgili tedbirler almak ve tedbirlere uyulmadığı takdirde gerekli müeyyidelerin uygulanmasına yol göstermektedir. Bu doğrultuda “çevre hakkı” konusu çevre hukuku ile bağlantılı olarak düzenlenen bütün uluslararası hukuki metinlerde yer aldığı gibi ulusların kendi iç hukukunda da düzenlenmektedir (İsbir, 1991: 143).

Çevre ve çevre sorunlarına ilişkin ülkeler bazında ortaya çıkan gelişmelerin ulusal, uluslararası ve yerel düzeyde farklı şekillerde ve farklı etkinlik alanlarında da ortaya çıktığı görülmektedir. Daha doğrusu çevre sorunlarının nasıl çözümleneceği küresel düzeyde vatandaşlığın kavramsallaştırılmasını önemli hale getirmiştir (Jelin, 2000: 47). Küresel düzeyde vatandaşlık anlayışı evrenin bütününe yönelik hak ve sorumlulukları da beraberinde getirmiştir.

Evrenin tümüyle ilgili olarak çevre sorunları bağlamında bütün insanlığın ortak paydada buluşmaya başlaması bazı kararların ve önlemlerin de dünya çapında alınmasına yol açan gelişmelere yol açmıştır. Ekosistemin giderek bozulması ile birlikte gelecek kuşaklara sağlıklı ve temiz bir çevrenin bırakılabilmesi için çevrenin korunmasına yönelik tedbirlerin alınması gerekmiş ve “sürdürülebilir kalkınma” yaklaşımını gündeme gelmiştir. “Sağlıklı ve yaşanabilir bir çevre” gelecek nesillerin de bir hakkı olarak görülmeye başlanmıştır.

1987 yılında Birleşmiş Milletler Çevre ve Gelişme Komisyonu’nun yayınladığı Brundtland Raporu olarak bilinen “Ortak Geleceğimiz” adlı rapor “sürdürülebilir kalkınma” kavramını gündeme getirmiştir. Sürdürülebilir gelişme anlayışının özünde insan ile bugünkü ve gelecek kuşaklar arasındaki dayanışma yer almaktadır. Sürdürülebilir gelişme kavramının tanımında yer alan öğeler, kuşak içi ve kuşaklararası dayanışma ve adalettir (Mengi ve Algan, 2003: 3). Çevre hakkının uygulamaya geçirilmesinde hâlihazırda yaşayan nesil ve bundan sonra yaşayacak olan nesil arasında dayanışma ve adaletin geliştirilmesi önem taşımaktadır.

2.2. Üçüncü Kuşak İnsan Hakları Bağlamında Çevre Hakkı

Üçüncü kuşak insan haklarının ortaya çıkışındaki en önemli gerekçelerden biri de insanlar arasındaki dayanışma duygusunu pekiştirmek ve bu doğrultuda ortak değerlerin dayanışma yoluyla korunup geliştirilebileceği bir ortam sağlamaktır. Bu amaçla UNESCO yeni insan hakları grubu oluşturmaya başlamıştır (Özdek, 1993: 91). Üçüncü kuşak haklar daha çok bireysel düzlemde ifade edilebilen hak taleplerinden ziyade toplumsal düzeyde topluluk düzeyinde ifade edilebilen haklar kategorisine dahil edilmektedir. Üçüncü kuşak haklar, insancıl bir toplum yaşamı düşüncesinin bir söylemi olarak aynı zamanda hem bireylere hem de topluluğun tümüne aittir (Hamamcı, 1984: 177).

2. Dünya Savaşı'ndan sonra ve özellikle sömürgecilikten çıkan Üçüncü Dünya olarak adlandırılan devletlerin baskısı ile “dayanışma” adı verilen haklar gündeme gelmeye başlamıştır. Bu açıdan çevre hakkının geçmişine bakıldığında çok gerilere gitmediği yeni bir hak olarak “barış hakkı”, “gelişme hakkı”, “insanlığın ortak malvarlığına saygı hakkı” ile birlikte 1986 yılında önerildiği görülmektedir (Kabaoğlu, 1996: 7). Aynı zamanda bu hakların bazı açılardan ulus devletin zayıflığını ya da yetersizliğini dayanak aldığı (Ökmen, 1998: 1202) söylenebilir. Dayanışma hakları olarak ifade edilen bu haklar toplumların ya da ulusların tek başına gerçekleştirmelerinin zor olduğu, ulusal ve uluslararası bütün toplumsal aktörlerin çabalarına gereksinim duyulan haklardır.

Üçüncü kuşak haklar kategorisinde yer alan çevre hakkı, iki yüzyıldan bu yana evrilen insan hakları düşüncesinin geldiği noktayı belirlemesi açısından ilginç ve önemli bir haktır. Çevre hakkı, hem bireysel hem de kolektif bir niteliğe sahiptir. Bireylerin ve toplumun tümüne ait olduğu gibi, ulusal ve uluslar arası niteliğe sahiptir (Özdek, 1993: 92). İnsanların yaşadığı fiziki şartların insan sağlığı için tehlikeli hale gelmesini önleme amacına yönelik olan çevre hakkı, özü itibarıyla çevrenin korunmasıyla yakından ilgilidir. Çevre kavramının içeriğine doğal çevrenin yanı sıra insan yapısı olan sosyo-kültürel çevre de girebilmektedir (Kuzu, 1997: 157).

İnsanoğlu açısından çağdaş çevresel haklar öncelikli olarak iki şekilde gelişmiştir (Gilbert-Philips, 2003: 318): Birincisi, temiz ve sağlıklı bir çevre için geliştirilen biçimsel haklar, ikincisi, vatandaşları ilgilendiren ya da etkileyen katılma haklarıdır. Birincisi, biçimsel haklar ve düzenleyici kuruluşlar bakımından yasal-çevresel haklar şeklinde sistematize edilmişken, diğeri halkla danışma toplantıları ya da yuvarlak masa toplantıları gibi mekanizmalar aracılığıyla yönetsel ortak politikalar ve uygulamaların bir gereği olarak ortaya çıkmıştır.

Üçüncü kuşak insan haklarının kapsamının belirlenmesinde ve hangi hakların bu tür hakların içerisinde yer alacağına ilişkin olarak kesin bir görüş birliği bulunmamaktadır. Bu hakların kavramsal ve işlevsel değeri ile ilgili olarak da tartışmalar devam etmektedir.

2.3. Çevre Hakkının İnsan Hakkı Açısından Önemi

İnsanın varlığını ve gelişmesini sürdürebilmesi ancak sağlıklı ve temiz bir çevreden yararlanabildiği ölçüde mümkündür. Bu açıdan bakıldığında çevre hakkı ilk olarak sağlık hakkının bir uzantısı olarak ortaya çıkmıştır (Şen, 1994: 33). Ancak bireysel olarak insanın sağlıklı oluşu ve çevre sağlığı birbirleriyle ilişkili olsa da bunları farklı değerlendirmek gerekmektedir. Ancak şu da bir gerçektir ki, bireyin sağlıklı oluşu ile çevrenin sağlıklı oluşu arasında da olumlu bir ilişki vardır. Sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşayan insanların daha sağlıklı bireyler oldukları görülmektedir.

Çevre hakkının bir insan hakkı olarak algılanmaya başlaması henüz yenidir.² Çevre hakkı 1970'li yıllardan sonra birçok ülkede Anayasalara girmeye başlamıştır. Uluslararası alanda ise uluslararası çevre hukukuna doğru giden bir süreç başlamıştır. İnsan haklarının gelişme seyrine bakıldığında hakların yere ve zamana göre ortaya çıktığı ve değer kazandığı görülmektedir. Örneğin; mülkiyet hakkı, bir zamanlar dokunulmaz bir hak iken günümüzde çevre hakkı gibi gerekçelerle sınırlandırılması gündemdedir (Tunç-Göven, 1997: 106). Çevre hakkı, diğer dayanışma haklarında olduğu gibi, belirli bir topluluk halinde yaşam anlayışını dile getirmekte ve toplumsal yaşama katılanların tümünün çabalarının birleştirilmesiyle gerçekleştirilebilecek bir olgu olarak görülmektedir. Sağlıklı ve dengeli bir çevrenin oluşturulması, çevresel yaşam kalitesinin artırılması bireylerin ortak çabalarına bağlıdır (Özdek, 1993: 91). Bu hakkın gerçekleşmesinde bireylerin çevre konularında bilgilendirme, kararlara katılma ve yetkili mercilere başvurma haklarını kullanmaları büyük öneme sahiptir. Dolayısıyla, bireylerin, İnsanlar arasındaki dayanışmanın bir ürünü olarak ortaya çıkan “çevre hakkı” sahiplerine, çevrelerindeki olumsuz etkilerden korunma, olumlu etkileri de isteme imkânı sağlamaktadır.

Çevre hakkının dayanışma hakkı niteliği ile ifade edilmek istenen, çevrenin bütünsel bir değer olması ve gelecekteki kuşakların da hak sahibi olması ile yakından ilgilidir. Diğer insan haklarından farklı olarak çevre hakkının zamansal ve yersel öğelerinin yokluğu, çevre hakkını teorik planda kabul edilebilse bile, hakkın uygulanışında önemli güçlükler yaratır. İlk

² Doktrinde Mustafa Erdoğan, dayanışma haklarının öznesinin kolektif varlıklar olması nedeniyle bunların insan hakları çerçevesinde değerlendirilmesinin bir takım kavramsal sorunlar doğuracağını belirtmektedir. Yazar, düşünme ve seçme yeteneğinin sadece bireylere özgü olduğunu kolektif varlıkların ise insan olmadıklarından onlara ahlakilik ve rasyonelliğin izafe edilemeyeceğini düşünmektedir (Erdoğan, 2007: 66-67)

olarak, çevre hakkı insanlığın gelecek kuşaklarına da aittir. İkincisi, çevre hudutlarla sınırlanmamıştır; çevre sorunları akışkandır (Özdek, 1993: 91-92). Dolayısıyla çevre hakkı, bir insan hakkı olarak uygulamaya geçirilmeye çalışıldığında teoride herhangi bir sorun gözükme de uygulama da önemli sorunlar ortaya çıkacaktır. Çünkü çevre hakkının etki alanını ve sınırlarını belirlemek kolay olmayacaktır.

Yukarıdaki açıklamalara yönelik olarak bir insan hakkı olarak çevre hakkını diğer insan haklarından ayıran en belirgin farklardan birisi, çevre hakkının gelecek kuşakları da kapsamaması, gelecek kuşaklara yönelik olmasıdır. Diğer insan hakları mevcut koşullarda bu hakların sağlanıp sağlanmaması ile ilgili iken, çevre hakkı insanların sadece hâlihazırdaki haklarını değil, geleceğe yönelik haklarını da içermektedir. Çünkü ekosistemde oluşabilecek tahribatlar sadece bugünün insanını değil, gelecekteki kuşakları da etkileyecektir. Bu nedenle çevre hakkının bir insan hakkı olarak tanınabilmesi için sadece çevre kirlenmesini önlemek, gerekli tedbirleri almak, yasal düzenlemeleri yapmak yeterli olmamaktadır.

2.4. Çevre Hakkının Unsurları ve İnsan Hakkı Niteliği

Bir insan hakkı olarak dayanışma hakları kategorisinde değerlendirilen çevre hakkının içeriği, nasıl korunacağı ve ne şekilde yansımalarının olacağı sürekli olarak tartışılan bir konudur. Bu açıdan çevre hakkının özünün, sorumlularının ve muhataplarının ortaya konulması çevre hakkının içeriğinin belirlenmesinde ve insan haklarıyla paralel olarak çevre korumanın sağlanmasında önemli olmaktadır.

2.4.1. Çevre Hakkının Özü

Genel olarak insan haklarının özünde, insan değerinin korunması yer almaktadır (Özdek, 1993: 84). İnsanlar arasında hiçbir ayırım gözetmeden onlara özgür ve eşit bireyler olarak, insan onuruyla bağdaşan tarzda muamele etmek, insan hakları kavramının özünü oluşturmaktadır (Coşkun, 2004: 83). Temel haklar, sosyal ve siyasal haklar ve daha sonra gündeme gelen dayanışma haklarının hepsinin özünde insanın onurunu ve değerini korumak ve geliştirmek yer almaktadır. Ekolojik ya da çevresel haklar yıllardır farklı yollarla ve farklı şekillerde formüle edilmektedir. Bunlar, sivil, siyasal, sosyal haklarla birlikte ifade edilmektedir. Diğer haklara paralel ve onlarla örtüşerek ortaya çıkmaktadır (Gilbert-Philips, 2003: 317).

Bir hakkın hak olmasını sağlayan temel ölçü, değerli olanın korunmasıdır. Bu değer sadece insanlar için korunan bir değer değildir. İnsanların yanı sıra diğer canlıların da korunması çevre hakkının temel felsefesini oluşturmaktadır. Bu doğrultuda insan dışındaki canlı ve cansız varlıkların da korunması ancak insanın korunmasını sağlamak içindir (Gökdayı, 1997: 38). Değerli olanı koruma ödevinin yüklenilmesi, bir yapma

ya da yapmamayı beraberinde getirmektedir. Çevre hakkının bir insan hakkı olarak kabul edilebilmesi için, insan değerinin korunmasına yönelik bir katkıya sahip olması, çevrenin insan açısından vazgeçilmez bir değerinin bulunması gerekmektedir (Özdek, 1993: 85).

Çevre hakkının temelinde diğer insan haklarında olduğu gibi bir hak istemi vardır. Çevre sorunlarının ve çevresel bozulmaların giderek arttığı, ulusal düzeyden küresel düzeye getirdiğimizde sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşamının haklı bir talep olarak dile getirilmesi ve bu taleplerin güvence altına alınması gerekmektedir (Özdek, 1993: 88). Çevre hakkının özünde de bu haklı talepler yer almaktadır. Ancak bu talepler kime karşı ileri sürülecek? Çevre hakkının muhatabı, sorumluları kim olacak? Şimdi bu konudaki tartışmaları ele almakta fayda vardır.

2.4.2. Çevre Hakkının Özneleri

Çevre hakkının da içinde yer aldı dayanışma haklarına yöneltilen eleştirilerin odağında bu hakların öğeleri üzerindeki belirsizlikler yer almaktadır. Her hakkın bir öznesi bulunması gerekmektedir. Bu özne ise insan veya birey olarak düşünüldüğünde çevre hakkının öznesi belirsiz kalmaktadır. Sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı, devlete, uluslar arası topluma, bireylere mi yoksa sadece sanayileşmiş devletlere karşı mı ileri sürülecektir bu noktalarda belirsizlik söz konusudur (Kabaoğlu, 1991: 37-38).

Yukarıdaki ifadeleri dikkate aldığımızda çevre hakkının özneleri yani sahipleri, bireyler, topluluklar ve gelecek kuşaklardır. Türkiye’de 1982 Anayasası’nın 56. maddesinde çevre hakkının sahipleri olarak “herkes” ibaresi kullanılmıştır. Dolayısıyla bireylerin hakkı olduğu belirtilmiştir. Ancak insanlar bireysel değil toplum içerisinde yaşadıklarından aynı zamanda toplulukların da çevre hakkına sahip olması gerekmektedir.

Bireylerin çevre hakkına sahip olmaları, çevre hakkı konusunun ihlali durumunda, çevre hakkına dışarıdan olumsuz bir müdahalede bulunulduğunda ya da çevre hakkının gerçekleştirilmesi için dışarıdan olumlu bir müdahalede bulunulması gerektiğinde, bireylerin haklarını yükümlüye karşı ileri sürebilmesini ifade etmektedir (Özdek, 1993: 107). Bunun sağlanabilmesi için çevre değerlerinin ve bunlar üzerindeki hakların bir tehlike ile karşı karşıya bırakılmaları durumunda bireylerin yargısal süreci işletebilmesi ve bu doğrultuda belirli mekanizmaların oluşturulması gerekmektedir (Keleş, 1994: 278).

Çevre hakkının bir başka öznesi de gelecek kuşaklardır. Şimdiki ve gelecek kuşaklar belirlemesi çevre hakkı için yapılmaktadır. Gelecek kuşaklar bu hakkın öznesi konumunda olduğundan bugünkü kuşaklar

gelecek kuşakların sağlıklı ve dengeli bir çevreden yararlanma hakkını ve onların haklarını kollamakla ödevlidirler.

Çevre hakkı, günümüz insanların eylem ve davranışlarıyla gelecekteki çevrenin niteliği arasında var olan ilişkileri, çağımız insanların çocuk ve torunlarına karşı sorumluluğunu, aynı zamanda günümüz insanı ile gelecekteki insanları birbirine bağlayan dayanışmayı ortaya çıkarmaktadır (Kabaoğlu, 1996: 39). Dolayısıyla çevre hakkı sadece bireysel çabalarla gerçekleştirilebilecek bir hak değildir. Toplumun bir bütün olarak katkısının yanı sıra kurumsal düzeyde devlet ve hatta küresel düzeyde de ulusların ve diğer toplumsal aktörlerin işbirliğini ve dayanışmasını gerektiren bir haktır.

2.4.3. Çevre Hakkının Konusu ve Muhatabı

Çevre hakkının sahipleri bugünün ve gelecek kuşakların bireyleri olduğuna göre bu hakkın muhatabı kimdir? Çevre hakkı kime karşı ileri sürülecektir. Eğer ortada bir hak varsa mutlaka o hakkın bir muhatabı da olmalıdır. Çevreyi kirletenler ve çevre sorunlarına sebebiyet verenlerin bilinmesi ve yaptırım uygulanabilmesi için muhatabının kim olduğunun ortaya konulması gerekmektedir.

Çevre hakkından yararlananlar aynı zamanda bu hakkın muhataplarıdır. Hak-ödev diyalektiği, çevre hakkının en belirgin özelliğidir. Bireyler, çevre hakkının sadece yararlanıcıları değil, aynı zamanda diğer bireyler, topluluklar ve devlet karşısında da ödevlidirler (Kabaoğlu, 1996: 48). Ödevin kapsamında yer alan hususlar ise (Turgut, 2009: 77); kirliliğin kontrol edilip önlenmesi; çevrenin korunması, iyileştirilmesi ve geliştirilmesi; doğal kaynakların rasyonel kullanımı; ekolojik istikrarın gözetilmesi; sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleştirilmesi gibi konulardır. Bu tür konularda devlet, özel sektör, sivil toplum ve bireylerin çevreyi korumak adına gerektiğinde aktif ve pasif olarak davranış sergilemeleri ya da belirli tutumları benimsemeleri gerekmektedir.

Çevre hakkının yükümlülerinin başında devlet yer almaktadır. Çevre sorunlarının ve çevresel bozulmaların önlenmesi gibi boyutları geniş olan sorunlar ancak devletin gücünün seferber edilmesiyle olanaklıdır (Kalabalık, 2009: 302). Çevre hakkı ile ilgili olarak devletin ödevi aktif ve pasif tutumları içeren geniş bir kapsama sahiptir. Bireyler ise, çevreyi korumak için devlet tarafından alınan kurallara uyarak çevreyi bozucu davranışlardan kaçınmakta, var olan bazı haklarına getirilecek sınırlamalara katlanmaktadırlar. Aktif devlet ise daha çok topluluk düzeyinde ve örgütler aracılığıyla çevreyi bozucu politika, plan ve kararlarla eylemlere karşı çıkmak şeklinde ifade edilebilir (Turgut, 2009: 77-78).

2.5. Uluslararası Düzeyde Çevre Hakkının Gelişimi

2.5.1. Uluslararası Çevre Hukukunun Doğuşu

Uluslararası çevre hukukunu uluslararası hukuktan ayıran en önemli farklılık, hareket noktası olarak insanoğlunu kabul etmesi ve onu bir hukuk süjesi olarak devletlerden farklı bir kimliğe sahip bir varlık olarak görmesidir. Bu açıdan hukuk süjesi olarak ortaya konulan insanlık kavramı, geçmiş, şimdiki ve gelecek nesilleri içine almaktadır (Başlar, 1992: 38). Uluslararası hukuk mevcut nesil üzerinde çevresel adaleti sağlamaya çalışırken uluslararası çevre hukuku ise nesiller arası adaleti sağlamaya çalışmakta dolayısıyla çevre hakkını gelecek kuşaklar açısından ele almaktadır.

Uluslararası çevre hukukuna giden süreçte çevre sorunları ve çevrenin korunmasına yönelik olarak uluslar arası düzeyde gerçekleştirilen çalışmalardan en önemlisi “Ortak Geleceğimiz” isimli Brundtland Raporudur. Bu Raporda çevre sorunlarının küresel hale geldiğine dikkat çekilerek gelişmiş ve gelişmemiş bütün ülkeleri tehdit eder hale geldiği ve gelecek kuşakların yaşamlarının tehlikede olduğu sayısal verilerle belirtilmiştir. Dolayısıyla gelecek kuşakların sağlıklı bir çevrede yaşama hakkına dolaylı da olsa vurgu yapılmıştır.

Bu Raporun bir başka önemli yanı çevre hukuku önerisini dile getirmesidir. Birleşmiş Milletler ve benzeri komisyonlarının çalışmalarına bakıldığında, bilgilendirme ve öneri üretmekle sınırlı olduğu görülür. Bu anlamda ülkeleri bu konuda zorlayacak düzenlemeler yapılamaz. Bu Rapor, bu durumu göz önünde bulundurarak, bir çevre hukuku önerisi getirmiştir (Görmez, 2003: 89). Bu bağlamda çevre hukuku uluslararası ölçekte çevrenin korunması amacına yönelik olarak oluşturulan kuralların tümüne denilmektedir. Çevresel etmenlerin sınır ötesi özellikleri, bölgesel ve uluslararası sözleşmelerin hazırlanıp yürürlüğe konmasını gerektirmiştir. “Çevre sorunlarının bütünselliği ve küreselliği” (Keleş ve Hamamcı, 1998: 169) çevre sorunlarına çözüm bulma girişimlerini artırmıştır. Çevrenin korunması yönündeki uluslararası çabalarda ekonomik etkenler de rol oynamıştır. Çevresel sorunların bir başka uluslar arasılaşma faktörü, “kirliliğin ihracı” tehlikesidir. Bu konuda mağdur olan ülkeler ise daha çok gelişmekte olan ülkeler olmuştur (Kabaoğlu, 1996: 98).

Çevre sorunları hem uluslararası hukukun geleneksel nitelikteki kurallarından etkilenmekte hem de uluslararası hukukun genel kurallarına birtakım yeni düzenlemeler ve kurallar eklenmektedir. Günümüzde çevre nedeniyle uluslararası sorumluluk anlayışı da değişmektedir. Daha önceleri devletin yaptığı eylem ve işlemlerden dolayı başka bir devletin zarar görmesi durumunda “kusur sorumluluğu” aranırken; günümüzde, devletin sorumlu olabilmesi için, zararın çıkması yeterli olmaktadır. Yani devletler düzeyinde

çevre sorunları ile ilgili olarak daha çok “kusursuz sorumluluk” ilkesi geçerli olmaktadır (Kılıç, 2000: 135).

Çevre sorunlarının küresel bir nitelik kazanması sadece devletleri değil devlet-dışı aktörleri de devreye sokmuştur. Çevre aynı zamanda uluslar arası kuruluşların ve uluslar arası uzmanlık kuruluşlarının temel uğraşı alanına dönüşmüştür (Keleş ve Hamamcı, 1998: 170). Avrupa Birliği, çevre sorunlarına yönelik olarak geliştirilen politikalar ve düzenlemelerle çevre hukukunun gelişmesinde önemli bir oluşumdur. Avrupa Birliği, çevre sorunlarına ilişkin düzenlemelerine uymayan ülkeleri Adalet Divanına verebilme gücü açısından önemli bir kurumdur (Görmez, 2003: 96). Böylece çevre ile ilgili düzenlemelere uymayan birlik ülkeleri yaptırımla karşılaşabilmektedirler.

2.5.2. Çevre Hakkına Giden Yolda Küresel Konferanslar

Çevre hakkının uluslararası ölçekte önem kazanmasında küresel düzeyde gerçekleştirilen konferanslar etkili olmuştur. Bu bağlamda 1972 Stockholm Birleşmiş Milletler Çevre Konferansı, Birleşmiş Milletlerin organizasyonu ile dünya ülkeleri temsilcilerini çevre sorunlarını tartışmak, kısa ve uzun vadeli önlemleri saptamak ve sorunları anlaşılabilir hale getirmek için konuya ilk defa el koyan tarihi bir köşe taşı oluşturmuştur (Sönmez, 1995: 194). Konferans bildirgesi, çevrenin korunması ve geliştirilmesi düşüncesini tüm insanlara benimsetecek, bu konuda onlara yol gösterecek olan sürekli karar ve görüşleri içermektedir. Böylece çevre sorunlarının evrenselliği kabul edilmiş ve “tek bir dünyamız var” sloganı da hafızalara yerleşmiştir (Keleş ve Hamamcı, 1997: 22). Çevre hakkının bir insan hakkı olarak düşünülmeyle başlamasında Stockholm Konferansı etkili olmuştur.

Stockholm Konferansı’nda kabul edilen belgenin birinci maddesine göre; “insanlar onurlu ve iyi bir yaşama olanak verecek kalitede bir çevreden, elverişli yaşam koşulları, eşitlik ve özgürlük temel haklarına sahiptirler.” Bu belge çevre hakkını insan merkezli ele almakta ve eşitlik ve özgürlük gibi klasik nitelikli haklarla ilişkilendirmektedir (Yıldırım vd., 2000: 107). Stockholm Konferansı’nın en önemli amacı ve hedefi; her ülkenin çevreye karşı sorumluluğunu kabul etmesi, insanın yeryüzündeki varlığını sürdürebilmesinin esas koşulu olduğu noktasında bileşilmesidir (Uz, 2008: 104).

1992’deki Rio Konferansı’nda ise, insanların sürekli ve dengeli kalkınmanın merkezinde olduğu, doğa ile uyum içerisinde, sağlıklı ve verimli yaşama haklarının olduğu belirtilmiştir. Ancak sürekli ve dengeli kalkınma ile sağlıklı ve verimli yaşama hakkının birlikte ele alınması çevre hakkı açısından çelişkileri de beraberinde getirmiştir. Sürekli kalkınma çevreyi tehdit eden bir durumdur. Bu çelişkiyi giderecek mekanizmalara

Konferans'ta değinilmemiştir. Konferans'ta sürekli kalkınma ile birlikte ortaya çıkacak çevresel bozulmalara yönelik olarak herhangi bir yaptırım öngörülmemiş ve bağlayıcı karar alınmamıştır.

Rio Konferansı'nda insanlar, belli hakları ve yükümlülükleri olan "kalkınma nesnesi" olarak görülmektedirler. Rio Bildirgesi, insan varlığına, doğayla uyumlu sağlıklı yaşam hakkını tanımaktaysa da, bu hakka üretim yönelimli mantığın bakış açısına göre yer vermiştir. Rio Bildirgesi'nin kalkınma hakkını bir insan hakkı mı? yoksa devletlerin bir hakkı mı? gördüğü konusunda belirsizlik vardır.³ Rio Bildirgesi, kalkınma hakkı ile şimdiki ve gelecek kuşakların gereksinimleri arasında bir bağ kurar, ama bireysel insan hakları ve gereksinimleri ile doğrudan ilgilenmemektedir. Bu açıdan Rio'nun hükümlerinin insan hakları yönünden Stockholm'dekinden bir adım daha geride olduğu ifade edilmektedir. (Pallemaerts, 1997: 622-623). Rio Konferansından sonra geçen 10 yıla bakıldığında başarısız olduğu görülmektedir. Geçen 10 yılda, küresel bir toplum olarak daha fazla enerji tüketimi, biyolojik çeşitliliğin daha çok kaybolması, daha tüketime meyilli davranış pratikleri, gelir ve servetin dağılımında daha fazla eşitsizlik göze çarpan belirgin gelişmelerdendir (Glass, 2002: 97).

2002 yılındaki Johannesburg Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi, sürdürülebilir kalkınmayı dünyanın en önemli gündem maddesi haline getirme çalışmalarının bir devamı şeklinde nitelendirilebilir. Johannesburg Konferansı genel olarak değerlendirildiğinde sadece ulus devletlerin katıldığı bir dünya zirvesi değildir. Sivil toplum örgütleri, uluslararası kuruluşlar bu konferansın çıktılarının oluşmasına katkı sağlamışlardır. Gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler arasında çevre sorunlarının önlenmesinde farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Az gelişmiş ülkelerin ve gelişmekte olan ülkelerin kalkınması sanki gelişmiş ülkelerin ekonomisinin sürdürülebilirliğine bir tehdit olarak görülmüştür. Kuşkusuz bu anlayış içerisinde çevresel değerler yok edilmekte ve ekolojik dengenin bozulması göz ardı edilmektedir. Sürekli kalkınma ve gelişme sanki sadece gelişmiş ülkelerin hakkıymış gibi görünmektedir. Bu açıdan çevre hakkının tüm dünyada herkese eşit olarak tanınması yönünde yeni bir açılım ortaya konulamamıştır.

³ Rio Çevre ve Kalkınma Bildirgesi'nin 10. İlkesi şu şekildedir: "Çevre konuları, duyarlı bireylerin belirli düzeydeki katılımları ile iyi biçimde ele alınabilir. Ulusal düzeyde, her birey kamu otoritelerindeki çevreyle ilgili bilgilere (tehlikeli maddelere ve faaliyetlere ilişkin bilgiler de için de olmak üzere) ulaşabilecek ve karar verme sürecine katılma olanağına sahip olacaktır. Devletler, bilgileri tüm kişilerin ulaşabilecekleri duruma getirerek kamu duyarlılığını ve katılımını kolaylaştıracak ve destekleyeceklerdir. İvedi çözüm ve yeni düzenlemelerle birlikte, adli ve idari uygulamalara etkin bir biçimde geçilmesi sağlanacaktır.", (Dinç, 2008: 23)

2.6. Anayasalarda Çevre Hakkının Düzenlenişi

Çağdaş anayasalara çevre hakkının girmesi, 1970’li yıllara rastlamaktadır. Günümüzde çevre hakkına bir insan hakkı olarak dayanışma haklarından biri gözüyle yaklaşılmaktadır (Keleş, 1994: 276). Çevre hakkının günümüzde birçok ülkede anayasal düzeyde çeşitli şekillerde yansımaları bulunduğu görülmektedir. Çevre konusunda formal haklar giderek artan bir şekilde ulusal politikalarda ve anayasalarda yer almaktadır. Uluslararası düzeyde yeni düzenlemeler dikkati çekmektedir. G. Afrika ve Brezilya bu bağlamda açık bir örnektir. Kanada’nın Ontario Eyaleti sağlıklı bir çevre için Ontario’nun haklarını korumak ve halkın katılımını sağlamak için 1994’te “Çevresel Haklar Beyannamesi” ni (Environmental Bill of Rights) uygulamaya koymuştur (Gilbert-Philips, 2003: 318).

Temiz ve sağlıklı bir çevre için anayasal bir hak olarak çevre hakkı günümüzde dünyada altmıştan fazla ülkenin anayasasında⁴ yer almaktadır.

⁴; Fransız Anayasası son bölümde “Çevre Şartı” başlığı altında ayrıntılı bir şekilde; Mevcut insanlığın ve gelecek kuşakların doğal çevrelerinden koparılamayacağını; Çevrenin tüm insanlığın ortak varlığı olduğu; Çevrenin korunmasının, Ulusun diğer temel değerleri ile aynı nitelikte ele alınması gerektiği, herkesin dengeli ve sağlığa saygılı bir çevrede yaşama hakkına sahip olduğu; Herkesin çevrenin korunmasına ve iyileştirilmesine katkıda bulunmak zorunda olduğu ve herkesin, yasanın belirlediği şartlar dâhilinde, çevreye yönelik zararların önlenmesi veya en azından zararlı sonuçların azaltılması ile yükümlü olduğunu vurgular (<http://www.constitution.org/cons/natlcons.htm>, E.T. 04.05.2011); İspanyol Anayasası’nın Çevre ve Yaşam Kalitesi başlığı altında 45. Maddesinde; Herkesin kişisel gelişimine uygun bir çevrede yaşama hakkı ve onu koruma ödevi olduğu; Kamu makamları, temel toplum dayanışmasına dayalı olarak, yaşam kalitesini geliştirme ve çevreyi koruma ve eski haline getirme amacıyla, doğal kaynakların akılcı kullanımını güvence altına alacağı; Bu hükümleri ihlal edenlere karşı, kanunun belirlediği koşullarda, zararın tazmin edilmesi yanı sıra, cezai veya, mümkünse, idari yaptırımlara başvurulacağı belirtilmektedir (<http://www.constitution.org/cons/natlcons.htm>, E.T. 04.05.2011). Polonya Anayasası’nın 74. maddesinde ise; Kamu makamlarının mevcut ve gelecek nesillerin ekolojik güvenliğinin sağlanmasına yönelik politikalar takip edeceği; Çevrenin korunmasının kamu makamlarının ödevi olduğu; Herkesin çevrenin niteliği ve korunmasından haberdar olma hakkına sahip olduğu; Kamu makamlarının, vatandaşların çevre kalitesini koruma ve artırmaya yönelik faaliyetlerini destekleyeceği ifade edilmektedir (<http://www.constitution.org/cons/natlcons.htm>, E.T. 04.05.2011) Rhode Island Devleti Anayasası, havanın, suyun, toprağın, bitkilerin, hayvanların, madenlerin ve öteki doğal kaynakların muhafazası ile doğal çevreyi, korunan değer ve konular olarak sıralar; Hindistan Anayasası, ormanları, gölleri, nehirleri ve yabanıl yaşamı doğal çevreye dahil etmektedir. Vietnam Anayasası’nda “Topraklar, dağlık ve ormanlık bölgeler, akarsular, göller, madenler, yer altının, deniz alanının ve kıta sahanlığının doğal zenginlikleri..... bütün halkın mülkiyeti” olarak koruma altına alınmıştır. Mali Cumhuriyeti Anayasasının 15. maddesi “Her insanın sağlıklı bir çevre hakkı vardır. Çevrenin korunması ve savunması ve yaşam koşullarının geliştirilmesi devletin ve herkesin görevidir”. 2005 Demokratik Kongo Cumhuriyeti Anayasası’nın 53. maddesi, Bütün insanların en iyi şekilde kendilerini geliştirmeleri için sağlıklı bir çevreye hakkı olduğunu belirtmektedir. 1995 Uganda Anayasası’nın 39. bölümünde, “her Ugandalının temiz ve sağlıklı bir çevre hakkı” olduğu belirtilmektedir. 1996 G. Afrika Cumhuriyeti Anayasasının 108. maddesinde, “Herkesin kendi sağlığı ve gönenci için zararlı olmayan bir çevreye hakkı olduğu” belirtilmektedir. 1976 Portekiz Anayasasının 66. maddesi, Herkes, sağlıklı ve ekolojik olarak dengeli bir çevre hakkına sahiptir ve onu korumak görevidir. Devletin görevi, bunu gerçekleştirmek için gerekli kurumlara oluşturmak ve kaynakları sağlamak ya da buna yönelik girişimleri desteklemektir. 1991 Bulgaristan Anayasası’nın 55. maddesinde “vatandaşlar belirli

Anayasalarda yer alan sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı, çeşitlilik göstermekle birlikte birçok ülkede, çevresel olarak düzenli gelişmeyi sürdürebilmek, doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımı ve vatandaşlarına sağlıklı ve temiz bir çevrede yaşamayı devlete ödev olarak yükleyen bir perspektifle düzenlenmiştir (Ebeku, 2007: 313).

Çevre hakkının Anayasal bir normla tanınması Türk pozitif hukuku açısından bir dönüm noktası olarak nitelendirilebilir (Kabaoğlu, 1998: 107). Bundan böyle çevre hakkı yargı kararında anayasal norm olarak dikkate alınacaktır. Ancak çevre hakkı açısından Türk Anayasalarına bakıldığında çevre hakkını daha çok “sağlık hakkı” ile bağlantılı olarak ele aldığı görülmektedir. 1961 Anayasasının Sağlık Hakkı başlığını taşıyan 49. maddesi, çevre hakkını dolaylı yoldan ilgilendirmekte ve tanımaktaydı (Tunç-Göven, 1997: 109). 1961 Anayasasının 49. maddesine göre, “Devlet yoksul ve dar gelirli ailelerin sağlık şartlarına uygun konut ihtiyacını karşılayıcı tedbirleri alır” denilmekteydi. Bu maddede çevre hakkı ile ilgili doğrudan bir belirleme yer almamaktadır. Herkesin beden ve ruh sağlığı içerisinde yaşayabilmesi ancak sağlıklı ve dengeli bir çevre ile mümkündür. Dolayısıyla çevre hakkına dolaylı bir vurgu söz konusudur.

1982 Anayasası'nın 56. maddesi çevre hakkını doğrudan düzenleyen bir hüküm getirmiştir. Anayasanın 56. maddesinin başlığı “Sağlık Hizmetleri ve Çevrenin Korunması”dır. Bu maddenin 1. ve 2. Fıkrasına göre; “Herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir. Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek Devletin ve vatandaşın ödevidir”. Anayasanın çevre hakkı ile ilgili bu düzenlemesi “Ekonomik ve Sosyal Hak ve Ödevler” bölümünde düzenlenmiştir. Böylece dengeli ve sağlıklı bir çevrede yaşamak bir sosyal hak olarak düzenlenmiştir. Burada içerik itibarıyla sağlık hakkında daha çok “sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı” na vurgu yapılmaktadır.

1982 Anayasasında çevre hakkının “Dayanışma Hakları” şeklinde bir kategoride değil de “Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler” şeklinde yer alması bir avantaj olarak değerlendirilebilmektedir. Çünkü, henüz maddi bir müeyyideye kavuşmamış, niteliği bile tartışılan dayanışma hakları içerisinde yer alması ona bir belirsizlik kazandırmaktadır. Çevre hakkı konusunun ise belirsizliğe tahammülü yoktur (Tunç ve Göven, 1997: 113).

standartlara ve normlara uyan sağlıklı ve elverişli bir çevre hakkına sahip olmalıdır. Çevreyi onlar korumalıdır”. 1987 Filipinler Anayasası'nın 16. bölüm 2. maddesinde “Devlet, doğayla uyumlu ve ahenkli sağlıklı ve dengeli bir ekoloji için insanların hakkını korumalı ve geliştirmelidir”. Massachusetts Eyalet Anayasası'nda “insanlar çevrelerinin estetik kalitesini, tarihsel, doğal ve manzarasını, gereksiz ve aşırı güdültüden bağımsız, temiz su ve hava hakkına sahiptir. Kamu yararına Kabul edilen hava, su, orman, mineral, tarım ve diğer doğal kaynaklardan faydalanmada koruma ve geliştirme hakkına sahiptirler.” Federe Devletlerden ABD Pennsylvania Anayasası: “Kişiler temiz hava, temiz su ve çevrenin doğal, peyzajla ilgili, tarihsel ve estetik değerlerinin korunması hakkına sahiptir”(Pennsylvania AY., 1.B1. 27)

Çevre sorunları artık tüm dünyayı etkileyen ve bir an önce tüm ulusların gerekli önlemleri alıp harekete geçmesini gerektiren bir öneme ve niteliğe sahiptir.

Anayasamıza göre, çevre hakkının da içinde bulunduğu sosyal hakların sınırı Anayasanın 65. maddesinde düzenlenmiştir. Bu maddeye göre; “Devlet, sosyal ve ekonomik alanlarda Anayasa ile belirlenen görevlerini, bu görevlerin amaçlarına uygun öncelikleri gözeterek mali kaynaklarının yeterliliği ölçüsünde yerine getirir”. Bireylerin çevre haklarını gerçekleştirmeleri, devletin çevre hakkının karşılığı olan ödevlerini yerine getirmesi Anayasanın 65. maddesindeki bu hükümle sınırlanmış olmaktadır (Kalabalık, 2009: 301).

Anayasanın 56. maddesinde çevrenin bir hak olduğu ya da çevre hakkı ifadesi kullanılmamış, daha çok yaşam hakkına vurgu yapılmıştır. Anayasanın 56. maddesinin bu düzenlemesi göz önüne alındığında; sadece devlete yol gösterici bir nitelikte olmadığı, aynı zamanda vatandaşlara ödev yanında hak tanıdığından, normatif değere sahip bağlayıcı bir hüküm olduğu söylenebilir (Kabaoğlu, 1996: 30). Anayasanın ilgili hükmü gereği, çevreyi kirletecek veya bozacak herhangi bir müdahale, insanın yaşamına ve sağlığına zarar verecekse, kişilerin sağlıklı ve dengeli çevrede yaşama hakkı ihlal edilmiş olacaktır (Gökdayı, 1997: 44). Görüldüğü gibi Anayasa çevre hakkını insan merkezli bir bakışla düzenlemiştir. Oysa ki, doğa, canlı ve cansız varlıkların oluşturduğu bir bütündür. Doğadaki insan dışındaki canlılara ya da cansız varlıklara zarar verildiğinde Anayasal anlamda bir ihlalin olmadığı ise tartışma konusu olabilecektir.

Anayasanın 56. maddesi dikkate alındığında hakkın sahibi, konusu ve yükümlüsü açıkça belirtilmiştir. Hakkın sahibi “herkes”, yükümlüsü “devlet ve vatandaş”, konusu “sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşamak”, yükümlünün konusu ise geliştirme, koruma ve kirlenmeyi önlemedir (Tunç-Göven, 1997: 114). Anayasal olarak ifade edilen çevre hakkı, beraberinde ödevleri de getirmektedir. Vatandaşların ödevi, sadece çevreyi kirletmeme ve bu doğrultuda getirilen her türlü yasaya uyma şeklinde pasif ödev değildir. Bunun yanı sıra, çevreyi bozucu faaliyetlere karşı aktif bir tutum takınıp bu konuda her türlü girişimi gerçekleştirmek, alınacak karar ve eylemlere katılmak şeklinde aktif sayılabilecek ödevleri bulunmaktadır (Turgut, 2009: 79). Çevre hakkında devletin ödevi ise “kaçınma yükümlülüğü” değildir. Devletin ödevi, bu hakkın kullanılma koşullarını düzenleme, güvence altına alma, bu amaçla kamusal makamları, sivil toplum örgütlerini yönlendirme biçiminde bir edim yükümlülüğü vardır. Çevreyi bozucu politika, plan, program, karar, düzenleme ve eylemlerden kaçınmak; başkalarının bu tür faaliyetlerini önleyici tedbirler almak (Turgut, 2009: 79, Kabaoğlu, 1996: 48) devletin çevre hakkı konusundaki diğer görevleri arasındadır.

Günümüzde Anayasal düzeyde temiz ve sağlıklı bir çevrede yaşama hakkının bir insan hakkı olarak algılanışı giderek genişlemektedir. Yargı, birçok ülkede belirli olaylarda Anayasal hükümlerden hareket etmektedir. Temiz ve sağlıklı bir çevrede yaşama hakkını içeren yaşam hakkını tehdit eden uygulamaların ve eylemlerin önlenmesinde, gerekli cezalara çarptırılmasında Anayasal hükümlerden yola çıkılmaktadır. Bu açıdan çevre hakkının bir insan hakkı olarak Anayasalarda düzenlenmesi son derece önemlidir.

2.7. Çevre Hakkı ile İlgili Olarak Türk Çevre Kanunu ve Türk Ceza Kanunu'nda Yer Alan Düzenlemeler

1983 yılında yürürlüğe giren 2872 sayılı Çevre Kanunu, çevre sağlığının korunması amacıyla idari, cezai ve hukuksal düzenlemeler getirmekte, vatandaşların çevre hakkı konusundaki duyarlılıklarını geliştirmek için vatandaşların çevresel denetim sürecine katılımlarına vurgu yapmaktadır. Türkiye'de pozitif hukuk açısından bakıldığında Çevre Kanunu, çevreye zarar verici veya tehlike ortaya çıkaran ve ekolojik dengeyi bozan eylemlerin çoğunu idari ihlaller olarak kabul etmekte ve idari yaptırımlara tabi tutmaktadır (Toroslu, 1987: 105). Çevre Kanunu 26.04.2006 tarih ve 5491 sayılı Kanun ile revize edilmiş ve çevre kirliliğine neden olduğu tespit edilen kurum kuruluş ve işletmelere ağır yaptırımlar getirmiştir. 2872 sayılı Çevre Kanununda (5491 ile değişik) idari yaptırım ön görülen çevre suçları 5237 sayılı Türk Ceza Kanununun yürürlüğe girmesi ile ayrı bir boyut kazanmıştır. Dünya üzerinde ilk kez Türkiye'de kabul edilen bir Ceza Kanunu'nda yasanın amaçlarından birinin çevreyi korumak olduğu belirtilmektedir. 5237 sayılı Kanunun 181. maddesi çevrenin kasten kirletilmesi hakkında hapis cezasını, 182. maddesi çevrenin taksirle kirletilmesi hakkında adli para cezasını gerektirmektedir.

2872 Sayılı Çevre Kanununa 2006 yılında eklenen hükümle (md.3/e) Çevre Bakanlığı ve yerel yönetimler vatandaşların çevre hakkını kullanacakları katılım ortamını yaratmakla yükümlü kılınmış, böylece çevre hakkı dolaylı bir ifadeyle Kanuna girmiştir (Turgut, 2009: 80). Çevrenin korunmasında, çevre kirliliğinin önlenmesinde yerel yönetimlerle birlikte, sivil toplum kuruluşlarının, meslek odalarının etkileşim içerisinde ve işbirliğine yönelik çabalarının gerekli olduğu görülmektedir.

Çevre Kanunu dolaylı olarak çevre hakkını tanımaktadır. Çevre hakkının yararlanıcıları "herkes" olmakla birlikte yükümlüleri de yine bütün bireylerdir. Çevrenin korunmasında sadece devlet ve kamu kurumları değil, STK'lar, özel sektör ve bireylerin tümü sorumludur. Bu bağlamda Çevre Kanunu'nun 28. maddesine göre; *çevreyi kirletenler ve çevreye zarar verenler sebep oldukları kirlenme ve bozulmadan doğan zararlardan dolayı kusur şartı aranmaksızın sorumludurlar. Aynı Kanunun 30. maddesine göre;*

çevreyi kirlüten veya bozan bir faaliyetten zarar gören veya haberdar olan herkes ilgili mercilere başvurarak faaliyetle ilgili gerekli önlemlerin alınmasını veya faaliyetin durdurulmasını isteyebilir”.

2.8. Yerel Düzeyde Çevre Hakkının Gelişimi

Çevre hakkı, küresel ve ulusal düzeylerde yansımalarını bulan ve bu doğrultuda gerçekleştirilmesi için çaba sarf edilen bir insan hakkı, dayanışma hakkı olarak gündeme gelmektedir. Küresel konferanslarda, bölgesel düzeyde yapılan anlaşma ve sözleşmelerde ve ulusal düzeydeki anayasalarda son yıllarda yoğun bir şekilde yer alan bir insan hakkı niteliğindedir. Günümüzde ulus-altı düzeyde ve yerel yönetimler düzeyinde de çevre hakkının uygulanması ve geliştirilmesine yönelik girişimler dikkati çekmektedir. Çevre hakkının gerçekleştirilmesinde geliştirilecek merkezi ve yerel politikalar son derece önemlidir. Yerel politikaların uygulanmasında ise ulus-altı ölçekte yerel yönetimler ön plana çıkmaktadır.

2.8.1. Çevre Hakkının Geliştirilmesinde Yerel Yönetimlerin Rolü ve Sorumluluğu

Genel olarak insan hakları ve yerel yönetimler arasında yakın bir ilişki vardır. İnsan özgürlüğünün temelinde devletin müdahale edemediği, insanların kendine ait özel, dokunulamaz ve özerk bir alanın varlığı söz konusudur. İnsan hakları ile doğal yaşam arasındaki ilişki değerlendirildiğinde yerel yönetimlerin merkezi yönetime göre doğal yaşama daha yakın olması (Al, 2005: 231) bu alanda yerel yönetimlerin katkılarının daha fazla olabileceğini ortaya koymaktadır. Yerel düzeyde, yereli ilgilendiren konularda yerel yönetimler en yakın kurumlardır ve çevre ile ilgili sorunların çözümünde, yerel halkta çevre duyarlılığı oluşturmada merkezi yönetime oranla daha fonksiyonel katkılar ortaya koyabilmeleri mümkündür.

Son yıllarda tüm dünyada yerel yönetimlerin görev ve sorumluluklarında önemli bir artış yaşanmaktadır. Yerelleşme politikalarının etkisiyle merkezi yönetimlerin sunmuş olduğu birçok hizmet yerel yönetimlere devredilmektedir. Çevre sorunlarını önlemede, çevreyi koruma ve çevre sağlığını geliştirmede, kentlinin yaşam kalitesini geliştirmede yerel yönetimlere hem yeni görevler verilmekte hem de yeni sorumluluklar yüklenmektedir. Çevre ve insan sağlığını ilgilendiren konularda yerel yönetimler çok önemli işlevler üstlenmektedirler. Son yıllarda dayanışma hakkı olarak gündeme gelen çevre hakkı, diğer dayanışma haklarında olduğu gibi, belirli bir topluluk halinde yaşam anlayışını dile getirmekte ve toplumsal yaşama katılanların tümünün çabalarının birleştirilmesiyle gerçekleştirilebilecek bir olgu olarak görülmektedir. Sağlıklı ve dengeli bir çevrenin oluşturulması, çevresel yaşam kalitesinin artırılması bireylerin ortak çabalarına bağlıdır. Bu tür çabaların organize edilmesinde, yerel halkın

kararlara katılımının sağlanmasında, kentlilik bilincinin ve kente karşı sorumluluklarının geliştirilmesinde yerel yönetimlere çok önemli görevler düşmektedir.

21. yüzyılda çevre sorunları, devletlerin öncelikli gündem maddelerinden biri olarak yer almaktadır. Dolayısıyla çevreye yönelik geliştirilecek politikalar devletlerin önemli bir sorumluluk alanını oluşturmaktadır (Bell-McGillivray, 2000: 38). Çevre sorunları insan sağlığı için büyük tehlikeler ve tehditler içermekte olduğundan acil çözüm üretilmesi gerekmekte ve bu çözüm mercilerinden ilk akla gelen yönetim birimi yerel yönetimler olmaktadır. Çevrenin korunması denilince bu konuda görev alması ve çevrenin kirlenmesinin engellenmesi konusunda önlemler olması, daha da önemlisi kaynakların verimli ve kontrollü kullanılmasında yerel yönetimlere görevler düşmektedir (Bell-McGillivray, 2000: 41).

Yerel yönetimlerin öncelikli görevlerinden birisi de çevrenin korunmasını ve insanlara yaşanabilir bir çevrede hayatlarına devam etme olanağını sağlamaktır. Çevre şartlarının insan sağlığını olumsuz etkileyebilecek etkenlerden arındırılması için yerel yönetimler gerekli tedbirleri almak durumundadırlar (Çolak, 2005: 56).

Türkiye’de yerel yönetimlere çevreyi koruma ve çevre bilincini geliştirme konusunda yeni yerel yönetim yasalarıyla görevler verilmiştir. Bu görevler doğrudan çevre hakkı ile bağlantılı olmasa da temiz ve sağlıklı bir çevrede yaşamının koşullarını sağlaması açısından önemlidir. Bu açıdan 5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu ile il özel idarelerine, 5393 sayılı Belediye Kanunu ile belediyelere, 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu ile Büyükşehir belediyelerine çevre ile ilgili olarak birçok görev verilmiştir.

Belediyeler, birçok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de çevresel sağlığı ve çevre koruma hizmetlerini gerçekleştirmektedirler. Anayasal olarak düzenlenen çevre hakkının ilk muhatabı belediyelerdir. Çevreyi kirleten ve çevre sağlığını bozucu ve tahrip edici eylemlerin karşısında belediyeler yer almaktadır. Belediyelerin sorumluluğu cezai yaptırımlar uygulama açısından önem kazanmaktadır. Belediyeler, çevreye zarar veren işletmeleri denetlemekte, çevreye verdikleri olumsuz etkileri engellemekte, gerektiğinde bu tür işletmelerin faaliyetlerine son verebilmektedirler.

Çevrenin korunması ve çevre sağlığı ile ilgili hizmetler kamusal niteliğe sahiptir. Özel mallar gibi bir kişinin yararlanmasına sunulmadığı için, hizmetler kamu dışında bir kuruluşa yaptırılsa da hizmetin niteliği gereği denetim ve sorumluluk yerel yönetimlere aittir (Toprak, 1989: 99-100). Vatandaşlara en yakın yönetim birimleri olan yerel yönetimlerin çevre hakkı ve diğer insan haklarının korunması ve bu konuda yapılacak etkinliklerin geliştirilmesi ve planlanmasında önemli katkıları olmaktadır. Türkiye’de belediyelerin çevre ile ilgili görevleri sosyo-ekonomik gelişme ve

kentleşme sürecine paralel olarak giderek genişlemektedir. Çevre sorunları ile mücadele etmede ve çevre hakkının uygulamaya yansıtılabilmesinde siyasi, mali ve teşkilat olarak güçlendirilmesi gerekmektedir.

2.9. Çevre Hakkını Koruyucu ve Geliştirici İlkeler

2.9.1. Sürdürülebilir Kalkınma ve Çevre Hakkı

Sürdürülebilir kalkınma kavramı ilk kez 1987 yılında Brundtland Raporu'nda yer almaktadır. Buna göre sürdürülebilir kalkınma “bugünün ihtiyaçlarını, gelecek kuşakların kendi ihtiyaçlarını karşılayabilme olanağından ödün vermeksizin karşılamaktır” (Türkiye Çevre Sorunları Vakfı, 1990: 71). Sürdürülebilir kalkınma iki kavrama dayanmaktadır (Keleş ve Hamamcı, 1998: 157-158): Birincisi, gereksinim kavramı ve Dünyadaki yoksulların temel gereksinimlerini karşılama, ikincisi, çevrenin bugünkü ve gelecekteki gereksinimleri karşılayabilme yeteneğine teknolojinin ve toplumsal örgütlenmenin getirdiği sınırlamalardır. Dolayısıyla sürdürülebilir kalkınmanın en önemli amaçlarından birisi gelecek kuşaklara sağlıklı ve yaşanabilir bir doğa bırakabilmektir. Çevre hakkının en önemli öznelerinden biri de “gelecek kuşaklar”dır. Bu bağlamda sürdürülebilir kalkınma ile çevre hakkı amaç-araç ilişkisi içerisinde bulunmaktadır. Sürdürülebilir kalkınma aslında çevre hakkına giden yolda bir araç olarak değerlendirilebilir.

Sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkını temel amaç edinen sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak için gerekenler ise şunlardır (Gökdayı, 1997: 171):

- Kararların alınmasında vatandaşların etkin katılımını sağlayacak bir siyasal sistem,
- Kendi çabasıyla ve sürdürülebilir olarak üretim fazlası ve teknik bilgi sağlayabilecek bir ekonomik sistem,
- Uyumsuz kalkınmadan doğan gerilimlere çözüm bulabilen bir sosyal sistem,
- Kalkınma için gerekli ekolojik tabanı korumaya saygı gösteren bir üretim sistemi,
- Durmadan yeni çözümler arayabilecek bir teknolojik sistem,
- Ticaret ve finansmanda sürdürülebilir düzenleri destekleyen bir uluslar arası sistem,
- Esnekliğe, kendini düzeltme yeteneğine sahip bir yönetim sistemi gereklidir.

Sürdürülebilir kalkınma ile ilgili olarak çevresel politika araçlarına bakıldığında bunların tüketici davranışlarını etkilemekten çok üreticilerin faydasına olduğu görülür. Çünkü tüketicilerin faydasına olan çevresel politika araçları daha çok maliyetlidir. Günümüzde gelişmiş ve gelişmekte

olan birçok ülkede çevresel politika araçları modern teknolojilerle birlikte gerçekleştirilse de bireylerin tüketim davranışlarını kontrol etmek zor olmaktadır. Bu nedenle, sürdürülebilir kalkınmada bireylerin yaşam stillerinin ve davranışlarının da sürdürülebilir kalkınmanın gereklerine uyarlanması gerekmektedir (Evans vd., 2005: 25).

Yukarıda da ifade edildiği gibi, sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak için bazı koşullar gereklidir. Doğal kaynakları sadece üretim ve tüketim süreçlerinde görmek çevre sorunsalının ekonomik ağırlıklı olarak ele alınması anlamına gelmektedir. Ancak, yanlış ekonomik ve sosyal uygulamalarla geri dönüşü olmayan ekolojik süreçlerin yaratılması daha başından sürdürülebilir kalkınma için bir tehdit unsuru olacaktır (Talu, 2009: 15). Günümüzün sürdürülebilir kalkınma anlayışı; sürdürülebilir kalkınmayı çevrenin korunmasından, kalkınma haklarına ve toplumsal adalete kadar geniş bir perspektifte ele almaktadır (Talu, 2009: 16). Sürdürülebilir kalkınma anlayışı çevre ile ilgili olarak hem onarımcı hem de önleyici politikaları bünyesinde barındırmaktadır (Kılıçoğlu, 2005: 5). Bu doğrultuda sürdürülebilir kalkınmanın çevre hakkını gerçekleştirmede etkili olabilmesi için “sosyal ve ekonomik kalkınma ve sürdürülebilir çevre ilişkilerini göz önünde tutan bir sürdürülebilir kalkınma politikasının” (Güzel, 2011: 1) belirlenmesi gerekmektedir.

Sürdürülebilir kalkınmanın kabul ettiği en önemli varsayımlarından biri de bütün insanların bugün ve gelecekte yaşamaya değer sürdürülebilir bir çevreye ve uygun yaşam standartlarına hakkı olmasıdır (Bozdoğan, 2002: 62). Çevre hakkının amacı da bugünün ve gelecek kuşakların sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşayabilmesinin gereklerini, yol ve yöntemlerini ortaya koymak ve bunu sağlayabilmektir. Sürdürülebilir kalkınmanın hedefi sadece ekonomik ve sosyal gelişmenin sağlanması değildir. Bunların yanı sıra ekolojik gelişmenin sağlanması da gerekmektedir. Ekolojik boyut temel alınmadan sürdürülebilir kalkınmanın ele alınması durumunda bu kavram daha çok ekonomik kalkınma perspektifinden yorumlanabilir. Salt böyle bir yorumlama ise çevre hakkının gerçekleştirilmesinde hiçbir somut fayda ortaya koyamayabilir.

2.9.2. Kirleten Öder İlkesi ve Çevre Hakkı

Kirleten öder ilkesi, ilk kez çevre sorunlarının yoğun olarak uluslararası ölçekte dile getirildiği ve çözümler arandığı bir dönemde OECD'nin 1972 yılındaki bir toplantısında dile getirilmiş (Turgut, 1995-96: 617) ve kullanımı giderek yaygınlaşmıştır. Çevrenin korunması ve çevre kirliliğinin önlenmesi amacıyla gerekli tedbirlerin alınması çevre hakkının güvenceye kavuşturulmasında çok önemlidir. Kirleten öder ilkesi Türk Çevre Kanunu tarafından da benimsenmiş bir ilkedir. 2872 sayılı Çevre Kanunu'nun 3/a maddesine göre, “*Başta idare, meslek odaları, birlikler ve*

sivil toplum kuruluşları olmak üzere herkes, çevrenin korunması ve kirliliğın önlenmesi ile görevli olup bu konuda alınacak tedbirlere ve belirlenen esaslara uymakla yükümlüdürler". Yine Çevre Kanunu'nun 8. Maddesinde "kirletme yasağı"ndan söz edilmektedir. Bu maddeye göre, "Kirlenme ihtimalinin bulunduğu durumlarda ilgililer kirlenmeyi önlemekle; kirlenmenin meydana geldiği hallerde kirleten, kirlenmeyi durdurmak, kirlenmenin etkilerini gidermek veya azaltmak için gerekli tedbirleri almakla yükümlüdürler". Çevre Kanunu'nda çevreyi kirletenin sorumluluğu ilkesi kabul edilmiştir. Çevre Kanunu'nun 28. maddesine göre, "çevreyi kirletenler ve çevreye zarar verenler sebep oldukları kirlenme ve bozulmadan doğan zararlardan dolayı kusur şartı aranmaksızın sorumludurlar. Kirletenin, meydana gelen zararlardan ötürü genel hükümlere göre de tazminat sorumluluğu saklıdır".

Çevre Kanununa göre kirlenme ve zarar için kusur şartı aranmamakta, objektif sorumluluk ilkesi geçerli olmaktadır. Çevreyi kirletenler kusuru bulunmasa da sorumlu olacaktırlar. Mevzuatta yer alan önlemleri almış olmaları veya yasaklara uymuş olmaları onları sorumluluktan kurtarmamaktadır. Çevreyi kirletenler, kirlenme ve bozmanın neden olduğu bütün zararlardan sorumlu olmaktadır. Çevreyi kirletenlere karşı sadece zarar görenler değil herkesin dava açabilmesi mümkün olmaktadır (Kabaoğlu, 1996: 53).

Çevre Kanunu'nda çevreyi kirletenlerin sorumluluğu ile ilgili düzenlemelerin yeterli olmadığı, sadece idari yaptırımlarla kirlenmenin önlenmesi olanaklı görünmemektedir. Bu doğrultuda 5237 Sayılı Türk Ceza Kanunu'nda "Çevreye Karşı Suçlar" ayrı bir bölüm halinde düzenlenmiştir. Zaten Kanunu'nun 1. maddesinde Ceza Kanunu'nun amaçları arasında, kamu sağlığı ve çevre koruma yer almaktadır. Dolayısıyla, Kanun çevreye karşı işlenen suçlarda idari ve cezai yaptırımlar öngörmekle birlikte çevre kirlenmesine neden olan fiilleri toplamış ve bu fiilleri işleyenlerin 5 yıla kadar varan hapis cezaları ile cezalandırılabilceğini öngörmüştür (TCK md. 181-182).

Çevre Kanunu'nda "kirleten öder ilkesi" nin kabul edilmesiyle birlikte, doğanın sınırlı olduğu, doğada hiçbir şeyin yok olmadığı, doğanın geri tepmesi ve bedelsiz yarar olmaz ilkesi gibi ekolojik ilkelerin hayata geçirilmeye çalışıldığı (Turgut, 1995-96: 609) ifade edilebilir. Bu ilkenin kabul edilişi doğal kaynakların sınırlı olduğunu göstermekte ve gelecek kuşakların da bu kaynaklardan üretim ve tüketimlerinde gelecekte yararlanmaları gerektiği bilincine varılmış olduğunu ortaya koymaktadır. Çevre hakkını güvenceye almada kirleten öder ilkesi önemli bir çevre koruma unsuru ve sürdürülebilir kalkınma ilkesi olarak kabul edilebilir.

Kirlenen öder ilkesinin uygulamada bazı zorlukları da vardır. Bu ilkeye göre çevrenin “kabul edilebilir” ya da “makul” bir durumda olmasının sağlanması, aynı zamanda çevrede belli derecede bir kirliliğin de kabul edilebilir olduğu ve katlanması gerektiği anlamına gelmektedir. Kabul edilebilir bir kirlilik düzeyinin belirlenmesinde ise, teknik veriler ve ekonomik etkenler önemli olsa da politik boyut nihai belirleyici olmaktadır. Ayrıca kirliliğin kontrol ve önleme masraflarının belirlenmesinde de güçlükler (insan sağlığı, doğal çevre üzerinde uzun dönemde ortaya çıkacak kayıplar vs.) ortaya çıkabilecektir (Turgut, 1995-96: 627-631).

2.9.3. İhtiyat İlkesi ve Çevre Hakkı

İhtiyat ilkesi kesin olarak tanımı ortaya konulabilmiş bir terim değildir. İhtiyat ilkesi herhangi bir karar alınmadan önce karardan doğacak etkilerin çevreye olan etkisi test edilmeden tedbir alınması anlamına gelmektedir (Candan, 2003: 7). İhtiyat ilkesi çevre koruma açısından “önleyici olma” özü nedeniyle çevre korumasında benimsenen bir yaklaşımdır. İhtiyat ilkesinde “bilimsel belirsizlik” ve “çevresel zarar riski (tehdit-tehlike)” olmak üzere iki önemli unsur vardır (Turgut, 2009: 187). Bilimsel belirsizlik için “bilimin tam olarak yanıt getirememesi”, “bilimsel bulguların inandırıcı olmayışı”, “hiçbir bilimsel verinin bulunmaması” gibi ifadeler kullanılırken, risk için “potansiyel zarar verici etkiler”, “makul dayanıklı zararlar”, “ciddi veya geri döndürülemez zarar” gibi ifadeler kullanılmaktadır (Turgut, 2009: 187).

İnsan yaşamı ve insanın yaşadığı çevre sürekli olarak risklerle doludur. Teknolojik gelişmeler çevre ve sağlık açısından, yaşam kalitesi ve sağlığın gelişiminde önemli faydaları beraberinde getirirse de belirsiz, öngörülemeyen, geri döndürülemeyen, insan ve ekosistemin sağlığını tehdit eden riskleri de beraberinde getirmiştir. İhtiyat ilkesi, insan sağlığından ekosisteme kadar bütün zararların önlenmesinde politik bir sorumluluk hareketi olarak köprü rolü görmektedir (Martuzzi-Tickner, 2004: 7). Uluslar arası alanda çevresel karar verme sürecinde ihtiyat ilkesinin gerekliliği ve rolü üzerine yapılan vurgu giderek artmakta ve genişlemektedir (Manson, 2002: 274). İhtiyat ilkesi, Avrupa Birliği’nde Maastricht Anlaşması’na dahil edilmiştir.

1992 Rio Deklarasyonu’nda ihtiyat ilkesi ile ilgili olarak, çevreyi korumak için devletlerin kendi yeteneklerine göre yaygın bir şekilde uygulamaları gereken bir ilke olduğundan hareketle, ciddi ya da geri döndürülemez zararların tehdit oluşturması ve tam anlamıyla bilimsel belirsizliğin eksikliği durumunda çevresel bozulmaların önlenmesinde en uygun maliyetin geciktirilmesi için bir neden olarak kullanılmamalıdır denilmektedir (UNESCO, 2005: 11).

İhtiyat ilkesinin temel hareket noktası, bilimsel belirsizliğin saptandığı durumlarda, gereken çevre koruma önlemlerini almanın gerekliliğinin kabul edilmesidir (Turgut, 2009: 186). İhtiyat ilkesi ile ilgili tartışmalar ve bu ilke ile ilgili öne sürülen görüşler çok önemlidir. Sağlıklı ve temiz bir çevre hakkı ve en iyi yaşam standartlarına yönelik olarak insan yaşamının temel boyutları bu ilke ile ilgilidir. Bu ilke göz ardı edildiğinde ya da önleyici tedbirlerin alınmaması durumunda çok fazla ekonomik ve sosyal maliyetler ortaya çıkabilir.

İhtiyat ilkesi çevre hakkı açısından gelecek nesillerin yani çocukların daha sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşayabilmesinin garantisi olabilecek bir ilkedir. Bu ilkenin en önemli amaçlardan birisi de çocukların sağlığı üzerindeki çevresel etkilerle ilgili endişe verici alanlardaki kamu sağlığı önlemlerini geliştirmek ve teşvik etmektir.

2.9.4. Katılım İlkesi ve Çevre Hakkı

Çevre hakkı, bir insan hakkı olarak yaşam hakkının en önemli unsurlarından biridir. Sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşamının koşullarına ilişkin olarak ileri sürülebilecek talepler devlet tüzel kişiliğine yönelik olsa da bireye de bu süreçte önemli görevler düşmektedir. Çevre hakkının gerçekleştirilmesinde devletten olumlu bir edim beklenilmesine karşılık, bireyler ve diğer toplulukların da sorumlulukları vardır. Bu bağlamda dayanışma hakkı olarak gerçekleşmesi mümkün olan çevre hakkının geliştirilmesinde, korunmasında bireylere önemli sorumluluklar düşmektedir.

Çevre hakkının gerçekleşmesini sağlayacak bazı hakların çevreye özgü olması ya da çevre alanında kullanılabilirliğinin güvenceye kavuşturulması da önem taşımaktadır. Bunlar, çevresel belgelere ulaşma ve bilgi edinme özgürlüğü, çevre yönetimine katılma ve başvuru haklarıdır (Kobaoğlu, 1996: 109). Çevre hakkının Anayasada düzenlenmesi bu hakkın geliştirilmesi açısından çok önemlidir. Ancak düzenlemelerin uygulamaya da aktarılabilmesi gerekmektedir.

Çevre hakkı açısından katılım sadece bir ilke olarak algılanmamalı doğrudan doğruya çevre hakkının gerçekleştirilmesinde usuli haklardan biri olarak değerlendirilmelidir (Turgut, 2009: 149). Çevre hakkının eksiksiz kullanılması, çevreyi etkileyebilecek kararların alınması sürecine herkesin katılımının sağlanması ile gerçekleşebilir. Halkın katılımının gerçekleştirilebilmesi için de çevre konularında bilgilendirilmesi, idari bilgi, rapor ve belgelere ulaşabilmesi gerekmektedir (Gürseler, 2008: 202). Çevre ile ilgili alınacak kararlara katılım sürecinde çevre ile ilgili gönüllü kuruluşların ve sivil toplum örgütlerinin etkin rol oynaması, vatandaşları katılıma yöneltecek faaliyetleri gerçekleştirmesi fayda sağlayacaktır.

Çevre hakkının gerçekleştirilmesinde katılım ilkesine Stockholm Bildirgesi'nde, Rio Konferansı'nda ve özellikle Aarhus Sözleşmesi'nde özel önem verilmiştir. Aarhus Sözleşmesi'nin hazırlanması için Avrupa düzeyindeki çevreci örgütlerin yoğun baskısı olmuştur ve bu metin 2001'de yürürlüğe girmiştir. Sözleşmede katılım, bilgi-belge edinme ve yargıya başvuru hakları düzenlenmiştir (Turgut, 2009: 149-150).

Çevreye karşı ilgisizlik çevre sorunlarının ve çevresel bozulmaların en önemli nedenlerinden birisidir. *“önemli olan, herkesin, sahip olduğu çevreye tıpkı onun bir evladı gibi ilgi göstermesi, koruması ve kollamasıdır. Çevreye karşı duyulan ilgisizlik, çevreyi tahrip eden ve kirletenlere de cesaret vermektedir”* (Gökdayı, 1997: 120). Halkın katılımı ve rolü olmadan, yerel düzeyde etkin bir çevre yönetimi geliştirmek olası görünmemektedir.

SONUÇ

Çevre sorunları yaşadığımız dünyayı tehdit etmekte ve bu sorunları çözmeye devletlerin çabaları giderek yoğunlaşmaktadır. Sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşamın bir insan hakkı olarak gündeme gelmesi ile birlikte çevre hakkının hem şimdiki kuşak hem de gelecek kuşaklar için önemli olduğu gerçeği fark edilmeye başlanmıştır. Modern teknolojiler bireylere yaşam açısından birçok imkanları sunmuş olmasına karşın ekolojik düzen üzerindeki olumsuz etkilerinin önüne de geçilememektedir. Birçok hayvan ve bitki türü yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalmakta, dünya nüfusunun hızlı artışıyla birlikte doğal kaynaklar hızla tükenmekte ve gelecek nesillere yararlanabilecekleri bir çevrenin bırakılabilmesi çevre hakkını önemli bir insan hakkı olarak uluslararası platforma taşımaktadır.

Çevre sorunlarının ve çevresel bozulmaların geldiği nokta düşünüldüğünde, hem mevcut neslin sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşaması hem de gelecek nesillerin çevre hakkını gerçekleştirmek ancak küresel düzeyde oluşabilecek bir dayanışma ile mümkündür. Mevcut neslin gelecek nesillere temiz bir çevre bırakma konusunda insani, ahlaki ve hukuki sorumlulukların bulunması çevre hakkının önemini bir kez daha ortaya koymaktadır.

İnsan hakları açısından çevre hakkı, dayanışma hakları kategorisi içerisinde yer almaktadır. Çevre hakkı bu yönü ile ekolojik dengenin korunması, gelecek kuşaklar adına çevresel değerlere sahip çıkılması, gelişmiş ülkelerin geliştirmekte olan ülkelere olan yardım etmesini gerektirmektedir. Bu yardımların ahlaki bir ödev olmaktan öte, uluslararası dayanışmayı gerçekleştirecek bir nitelikte olmalıdır. Çünkü çevre hakkı küresel düzeyde ancak devletlerin dayanışması ile gerçekleştirilebilir.

Çevre hakkının bir insan hakkı olarak gelişebilmesi ve uygulamaya yansımada kitleler arasında çevre bilincinin geliştirilmesi, çevresel etik değerlerin bireyler tarafından algılanması gerekmektedir. Bu aşamada devletlerin çevre politikaları belirlenirken bu politikaların oluşturulma sürecinde toplumsal aktörlerin de söz sahibi olması gerekmektedir. Mevcut çevre hukuku anlayışı insan merkezli bir yaklaşımın ürünü olarak çevreyi tahrip edenlerin cezalandırılması ya da kirletenin kirlettiği bedeli ödemesi anlayışına dayanmakta, bu anlayış sorunların çözümünde etkili olamamaktadır. Reformist ya da onarımcı çevrecilik olarak adlandırılan bu bakış açısıyla çevre hakkının bir insan hakkı olarak tanınması zor görünmektedir. Sadece çevre korumacı zihniyetle bir tarafta bireysel özgürlüğü diğer tarafta toplum yararını, bugünkü kuşaklarla gelecek kuşakların haklarını sağlamak mümkün değildir. Bu doğrultuda küresel bir çevre eğitiminin oluşturulması ve ulusal çevre politikaların bu doğrultuda hazırlanması çevre hakkının bir insan hakkı olarak tanınmasında ve geliştirilmesinde önemli olacaktır.

KAYNAKÇA

- AL, H., “Katılımcı Demokrasi ve Yerel Yönetimlerin İnsan Haklarına Katkıları”, Uluslar arası İnsan Hakları Sempozyumu, Bursa, 11-12 Aralık 2004, Motif Matbaacılık, İstanbul, 2005, ss. 225-235.
- BAŞLAR, K., “Uluslar arası Çevre Hukukunda Gelecek Nesillerin Durumu”, *Ekoloji*, S. 5, Ekim-Kasım-Aralık, 1992, ss. 38-41.
- BELL, S.-McGillivray, D., *Environmental Law*, 5th Edition, Londra, 2000.
- BOZLAĞAN, R., “Sürdürülebilir Gelişme Düşüncesine Giriş”, *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 11 (1), Ocak-2002, ss. 56-72.
- CANDAN, A., *AB'nin Çevre Politikası*, İktisadi Kalkınma Vakfı, İstanbul, 2003.
- COŞKUN, V., “İnsan Haklarının Korunması ve Yargı”, Uluslar arası İnsan Hakları Sempozyumu, Bursa Büyükşehir Belediyesi, 11-12 Aralık 2004, Motif Matbaacılık, İstanbul, 2005, ss. 83-96.
- ÇOLAK, N. İ., *Avrupa Birliği Uyum Sürecinde İdari Reformlar: İngiltere ve Türkiye*, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2005.
- DİNÇ, G., *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne Göre Çevre ve İnsan*, Türkiye Barolar Birliği Yayını, Ankara, 2008.
- EBEKU, S. A. K., “Constitutional Right to a Healty Environment and Human Rights Approaches to Environmental Protection in Nigeria: Glemre v. Shell Revitesed”, *Reciel*, 16 (3), 2007, pp. 312-320.

- ERDOĞAN, M., *İnsan Hakları Teorisi ve Hukuku*, Orion Kitabevi, Ankara, 2007.
- EVANS, B., - Joas, M., -S. Sundback-K. Theobald, *Governing Sustainable Cities*, Earthscan, London, 2005.
- FOSTER, J. B., *Savunmasız Gezegen: Çevrenin Kısa Ekonomik Tarihi*, Çev. Hasan Ünder, Epos Yay., Ankara, 1999.
- GİLBERT, L., Philips, C., “Practices of Urban Environmental Citizenship: Rihts to the City and Right to Nature in Toronto”, *Citizenship Studies*, 7 (3), 2003, pp. 313-330.
- GLASS, S., M., “Sustainability and Local Government”, *Local Environment*, 7(1), 2002, pp. 97-102.
- GÖKDAYI, İ., *Çevrenin Geleceği, Yaklaşımlar ve Politikalar*, Türkiye Çevre Vakfı Yayını, Ankara, 1997.
- GÖRMEZ, K., *Çevre Sorunları ve Türkiye*, 3. Baskı, Gazi Kitabevi, Ankara, 2003.
- GÜRSELER, İ. G., “İnsan Hakları, Çevre, Anayasa”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Sayı.75, 2008, ss. 199-208.
- GÜZEL, A. “Sürdürülebilir Kalkınmada Yerel Yönetimlerin Mali Sorumlulukları”, 2011, http://www.tubitak.gov.tr/tubitak_content_files/vizyon2023/csk/EK-10.pdf.
- HAMAMCI, C., “Çevre ve Hukuk”, Fehmi Yavuz’a Armağan, AÜSBF Yay., Ankara, 1983.
- İSBİR, E., *Şehirleşme ve Meseleleri*, 2.Baskı, Gazi Büro Yayınları, Ankara, 1991.
- JELİN, E., “Towards a Global Environmental Citizenship?”, *Citizenship Studies*, 4 (1), 2000, ss. 47-63.
- KABAOĞLU, İ., *Çevre Hakkı*, 3. Baskı, İmge Yayınevi, Ankara, 1996.
- KABAOĞLU, İ., “Dayanışma Haklarının Hukuksal Değeri”(Soyut Talepler mi? İnsan Hakları mı?”, *İnsan Hakları Yıllığı*, TODAİE, 13 (1), 1991, ss.37-48.
- KABAOĞLU, İ., “Çevre Hakkı Üzerine (Bir Danıştay Kararının Düşündürdükleri)”, *İnsan Hakları Yıllığı*,10 (1), TODAİE, 1998, ss.107-137
- KALABALIK, H., *İnsan Hakları Hukuku*, Seçkin yayınevi, Ankara, 2009.

- KELEŞ, R., “Kent ve Çevre Haklarının Korunması Üzerine Gözlemler”, *AÜSBF Dergisi*, 49 (3), 1994, ss. 275-281.
- KELEŞ, R., Hamamcı, C., *Çevrebilim*, 3. Baskı, İmge Kitabevi. Ankara, 1998
- KILIÇ, S., “Uluslar arası Çevre Hukukunun Gelişimi Üzerine Bir İnceleme”, *Cumhuriyet Üniversitesi İİBF Dergisi*, 2 (2), 2001, ss.131-149.
- KILIÇOĞLU, P., *Türkiye'nin Çevre Politikalarında Sürdürülebilir Gelişme*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2005.
- KUZU, B., *Sağlıklı ve Dengeli Bir Çevrede Yaşama Hakkı: Çevreye Bir Kamu Hukuku Yaklaşımı*, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1997.
- MANSON, N., A., “Formulating the Precautionary Principle”, *Environmental Ethics*, Vol. 24, Fall, 2002, pp. 263-274.
- MARTUZZI, M., -Tickner, J., “Introduction: The Precautionary Principle: Protecting, Public Health, the Environment and the Future of Our Children”, *The Precautionary Principle: Protecting, Public Health, the Environment and the Future of Our Children* Ed. (M. Martuzzi and J. Tickner), 2004, WHO. http://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0003/91173/E83079.pdf
- MENĞİ, A., Algan, N., *Küreselleşme ve Yerelleşme Çağında Bölgesel Sürdürülebilir Gelişme*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2003.
- ÖKMEN, M., “Bir İnsan Hakkı Olarak Kentsel Haklar ve Bazı Mülahazalar”, *Yeni Türkiye*, Sayı: 22, 1998, ss. 1199-1207.
- ÖZDEK, E. Y., *İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı*, TODAİE Yayını, Ankara, 1993.
- PALLEMAERTS, M., “Stockholm'den Rio'ya Uluslararası Çevre Hukuku: Geleceğe Doğru Geri Adım mı? *AÜSBF Dergisi*, Cilt:52, Ocak-Aralık, 1997, ss. 613-632.
- SÖNMEZ, N., “Ortak Geleceğimiz Stockholm 1972-Rio 1992 ve Sonrası” *Yeni Türkiye Dergisi (Çevre Özel Sayısı)*, Temmuz-Ağustos, 1995, ss. 193-209.
- ŞEN, E., *Çevre Ceza Hukuku*, Kazancı Hukuk Yay., İstanbul, 1994.
- TALU, N., *Yerel Yönetimlerde AB Çevreciliği*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2009.
- TOPRAK, Z., “Çevre Hakkı ve Yerel Yönetimler”, *İnsan Hakları Yıllığı*, Cilt 10-11, 1989, ss. 92-106.

- TOROSLU, N., “Ceza Hukuku ve Çevre”, Çevre Kanununun Uygulanması, TÇSV Yayını, Ankara, 1987, ss. 105-131.
- TUNÇ, H., -Göven, Y., “Çevre Hakkı ve 1982 Anayasası”, *A.Ü. Erzurum Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1 (1), 1997, ss. 103-127.
- TURGUT, N., “Kirlenen Öder İlkesi ve Çevre Hukuku”, A.Ü. Hukuk Fakültesi 70. Yıl Armağanı, 44 (1-4), 1995-96, ss. 607-654.
- TURGUT, N., Y., *Çevre Politikası ve Hukuku*, İmaj Yayınevi, Ankara, 2009.
- Türkiye Çevre Sorunları Vakfı, *Ortak Geleceğimiz*, Çev. Belkıs Çorakçı, 3. Baskı, Ankara 1990.
- Türkiye Çevre Vakfı, *Geleceğe Özen*, Çev. Belkıs Çorakçı Dişbudak, Oxford University Pres, 1996.
- UNESCO, *The Precautionary Principle*, United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, France, 2005 (<http://unesdoc.unesco.org/images/0013/001395/139578e.pdf>).
- UZ, A., “Türkiye’de Çevre Hakkının Mülkiyet Hakkı ve Özel Teşebbüs Hürriyeti Üzerindeki etkileri”, *Amme İdaresi Dergisi*, 41 (3), Eylül, 2008, ss. 99-124.
- WOODS, K., “What Does the Language of Human Rights Bring to Campaigns for Environmental Justice”, *Environmental Politics*, 15 (4), August, 2006, pp. 572-591.
- YILDIRIM, U., -Gençtürk, M. Baş, İ. E., “Sürdürülebilir Kalkınmaya İlişkin Uluslar arası Düzenlemeler ve Bunların Hukuki Niteliği”, *Türk İdare Dergisi*, 72 (426) Mart, 2000, ss. 107-119.

LİBERAL DÜŞÜNÜR HAYEK'İN ÖZGÜRLÜK DÜŞÜNCEŞİ VE BU PERSPEKTİFTEN YEREL YÖNETİMLERE BAKIŞI

Fikret ÇELİK*
Sefa USTA**

ÖZET

XIX. ve XX. yüzyıl düşünürlerini etkileyen klasik liberal teorinin en önemli argümanlarından birisi “birey özgürlüğü”dür. Birey özgürlüğü halen limitleri ve kullanım alanlarının nereler olduğuna yönelik siyaset felsefesinin önemli sorun alanlarından biridir. Bu düşüncenin kullanımında günümüzde önemli bir yeri olan Hayek’in görüşleri incelenmeye değerdir. Bu minvalden hareketle çalışmada Hayek’in özgürlük anlayışı ele alınmakta ve düşünürün yerel yönetimlere yönelik bakış açısı analiz edilmeye çalışılmaktadır. Çalışmanın amacı, Hayek’in özgürlük anlayışının irdelenip, bu çerçevede düşünürün görüşlerinden yararlanarak yerel yönetimlere yönelik bakış açısının analiz edilmesidir. Çalışmanın özgünlüğünün sağlanması açısından, Hayek’in görüşlerinin değerlendirilebilmesi için birincil ve ikincil kaynaklardan yararlanılmıştır. Özellikle düşünürün bazı eserleri içerik analizi yöntemi kullanılarak incelenmiş ve konuya katkıları ortaya çıkartılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Hayek, Liberalizm, Özgürlük, Birey Özgürlüğü, Yerel Yönetimler, Yerel Özgürlük, Yerel Demokrasi.*

LIBERAL THINKER HAYEK'S APPROACH TO THE LOCAL GOVERNMENTS FROM THE PERSPECTIVE OF FREEDOM

ABSTRACT

Freedom of individual is one of the most important arguments of classical liberal thought, which was influential over the thinkers from the 19th and the 20th centuries. Freedom of individual, regarding its restrains and how it is used, is still an important and problematic field of political philosophy. It is worth analyzing Hayek's opinions that have a role in using this thought in today's context. From this point of view in this study,

* Yrd.Doç.Dr., Kırıkkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, 71000, Kırıkkale, Türkiye, fikretcelik23@gmail.com

** Arş.Gör., Sakarya Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, 54187, Sakarya, Türkiye, usta@sakarya.edu.tr

Hayek's understanding of freedom and his approach to the local governments are discussed. The aim of this study is to examine Hayek's understanding of freedom and evaluating his approach to local governments by using his arguments. Primary and secondary sources were used in order to provide originality to the study. Specifically, some of Hayek's books were examined by content analysis method and their contributions to the topic were revealed.

Key Words: *Hayek, Liberalism, Freedom, Freedom of Individual, Local Governments, Local Freedom, Local Democracy*

1.GİRİŞ

Özgürlük düşüncesinin tarihi, otoriteye karşı insanların başkaldırışına kadar götürülebilmektedir. Bu başkaldırımın, tarihin güçlü medeniyetleri olan özellikle eski Yunan, Roma ve İngiltere’de bariz bir şekilde ortaya çıktığı görülmektedir. Fakat bu dönemlerdeki özgürlük mücadelesinin halkla ya da halkın belli bir sınıfı ile iktidar (hükümet) arasında olduğu bilinmektedir. Bu nedenle anlaşılmaktadır ki eski çağlarda özgürlük deyince akla “politik egemenliğin zorbalığına karşı korunma” gelmektedir (Mill, 2000: 11). Ancak Aydınlanma ile başlayan süreçten itibaren -özellikle de liberal düşünceyle birlikte- özgürlük, “bir kimsenin diğer insanların müdahalesi olmadan kendi hareket biçimini seçebilme imkânına sahip olması (Ashford, 2009: 57)” şeklinde basit, ancak içeriğinin önemli ögesini “birey” oluşturacak şekilde yeniden tanımlanmıştır.

Tanımdaki özgürlük anlayışının ve tanımın öznesi konumundaki bireyin özgürlüğünün nasıl ortaya çıktığı ve sağlanabildiğine/sağlanabileceğine ilişkin olarak liberal bir düşünür olan Friedrich August von Hayek’in (1899-1992) görüşleri günümüzde de geçerliliğini korumaktadır. Özellikle düşünür tarafından dile getirilen ve onun birey ile bireyin kendisine sağlayabileceği özgürlüğün modern temellerinin anlaşılabilmesi adına ipucu/ıpuçları sunan aşağıdaki ifadeleri önemlidir:

“Sert bir hiyerarşi sisteminden, insanın hiç değilse kendi mukadderatına şekil vermeyi bir kere tecrübe edebileceği, birçok hayat tarzlarını görmek ve bunlardan birini seçmek fırsatını bulabileceği bir rejime doğru vuku bulan tedrici istihale, ticaretin inkişafına muvazî olarak gelişmiştir. Kuzey İtalya’nın ticaret sitelerinde doğan yeni hayat telakkisi, ticaretle birlikte batıya ve kuzeye doğru, Fransa ve Almanya üzerinden Hollanda ve Britanya adalarına kadar yayıldı ve onu boğacak bir siyasî istibdadın bulunmadığı yerlerde,

adamakıllı kök saldı. Tam inkişafa Hollanda ve Büyük Britanya'da mazhar oldu ve ilk defa buralarda serbestçe gelişme imkânını bularak siyasî ve içtimaî hayatın temeli haline geldi. XVII. Yüzyılın sonunda ve XVIII. Yüzyılda, daha tekâmül etmiş bir şekilde, buralardan başlayarak doğuya ve batıya doğru, Yeni Dünya'ya ve vaktiyle tahripkâr harbler, siyasî tazyikler yüzünden inkişaf edemediği Orta Avrupa'ya doğru yeniden yayılmaya başladı. Modern Avrupa tarihinin bütün bu devri boyunca, umumi olarak içtimai tekamül, ferdi, günlük faaliyetlerini köstekleyen ananevi ve mecburi bağlardan kurtarmaya doğru gitmiştir ... (Hayek, 1999: 19-20)".

Kitabında birey özgürlüğünün gelişimini insanlık tarihi içerisinde bu şekilde ele aldığı bir süreçle açıklamaya çalışan Hayek, genel olarak klasik liberal düşünürler arasında sayılmakta ve özgürlük konularına ilişkin bakış açılarının tümü bu minvalde değerlendirilmektedir (Yayla, 2002: 17; Butler, 1996: 1; Gray, 2004: 44). Ancak bazı yazarlar Hayek'i, muhafazakâr düşünce içerisinde önemli bir yere koymakta ve muhafazakârlığın XX. yüzyılın özellikle ikinci yarısında gelişmesindeki önemli düşünürlerden biri olarak görmektedir. Ayrıca, Hayek yeni sağ, neoliberalizm ile neomuhafazakârlık gibi düşüncelerin fikir babalarından biri olarak da nitelendirilmektedir (Burns, 1984: 294-299; Heywood, 2006: 69-71). Bu iddialara karşın Gray bir karşı sav geliştirmekte ve Hayek'in klasik liberal bir düşünür olduğuna ilişkin olarak ayrıntılı bir açıklama yapmaktadır¹.

Klasik bir liberal düşünür olarak ele alındığında Hayek'in birey özgürlüğünü "bastırılmaması gereken bir durum" olarak gördüğü muhakkaktır. Özellikle bu konuyu uygarlıktan faydalanmanın bir ön koşulu olarak değerlendiren Hayek'in bu durumu, insanoğlunun dâhli olmayan "kudretli" bir sürecin başlangıç nüvesi olarak gördüğü (Hayek, 1996: 86-87) anlaşılmaktadır. Bu bakış açısı, Hayek'in en az müdahale edilen, kendisine en yakın ve en uygun şekilde geliştirilmesini isteyebileceği idari yapılanmalara ilişkin görüşlerinin de nasıl şekillendiğini göstermesi açısından önem arz etmektedir.

Bu çalışmada, günümüzdeki birey özgürlüğü anlayışının, ekonomik özgürlükler çerçevesinde gelişmesinde önemli bir yere sahip olan Hayek'in görüşleri ele alınacak ve bu çerçevede düşünürün bir idari otorite olarak yerel yönetim birimlerinin önemini açığa çıkartan görüşlerine ulaşılmaya çalışılacaktır. Hayek, bireyin özellikle adem-i merkezî otorite

¹ John Gray "Post-Liberalizm" adlı eserinde (2004: 44-51) "Bir Muhafazakâr Olarak Hayek" başlıklı bölümde bu konuya ilişkin geniş bir tartışma alanı oluşturmuştur. Gray'ın bölümü "Hayek Bir muhafazakâr mıdır?" şeklinde başlattığı ve Hayek'in klasik bir liberal düşünür olarak ele alınması gerektiğini ayrıntılı olarak tartıştığı görülmektedir.

yapılanmaları çerçevesinde sosyal, ekonomik ve siyasal bir varlık olarak kendisine adaletle, mülkiyet haklarının sağlanması konusunda en uygun yaşam koşullarını sağlayabileceğini varsaymıştır (Barry, 2004: 147, 244). Bu minvalden hareketle, Hayek'in ekonomik, sosyal ve siyasal teorileri içinde yer alan birey özgürlüğü düşüncesine bağlı bir şekilde oluşturduğu görüşleri çerçevesinde yerel idarelerin işlevlerine vurgu yaptığı görülmektedir.

Bu savların ortaya konulabilmesi ya da ortaya çıkartılabilmesi için bu çalışmada öncelikle Hayek'in özgürlük ve birey özgürlüğü anlayışı birincil ve ikincil kaynaklardan faydalanılarak ele alınacaktır. Bu bakış açısı tam olarak ortaya çıkartıldıktan sonra ikinci bölümde Hayek'in ekonomik, siyasal ve sosyal anlamda geliştirdiği özgürlük anlayışı incelenecektir. Ardından bireysel özgürlük teorileri çerçevesinde geliştirdiği yerel özgürlük ve bu minvalde ele aldığı yerel yönetim anlayışı üzerinde durulacaktır. Hayek'in birey özgürlüğü ve yerel yönetim konularına ilişkin görüşlerinin analizinden sonra çalışma bir değerlendirme bölümüyle nihayetlendirilmeye çalışılacaktır.

2. XX. YÜZYIL LIBERAL DÜŞÜNÜRLERİNDEN HAYEK'TE BİREY ÖZGÜRLÜĞÜ ANLAYIŞI

XX. yüzyılda klasik liberal teorinin, geliştirilerek ele alınmasında ve güncellenmesinde önemli bir yere sahip olduğu ifade edilen Hayek'in (Heywood, 2006: 70) özgürlüğe ilişkin görüşlerinin daha net anlaşılabilmesi için şu görüşü önemlidir: "...İnsanın geleceğini, geleceği bilinçli şekilde yaratabileceğimiz hülyasına bırakmalıyız. Kendimi bu sorunlara adadığım kırk yılın nihai neticesi budur" (aktaran Bülbül, 1997: 127). Hayek'in bu ifadeleriyle, özgürlüğü tamamen birey odaklı gördüğü ve bunu bireyin gelecekle ilgili hayalleri de dâhil olmak üzere çok geniş bir alanda değerlendirdiği anlaşılmaktadır.

Hayek'e göre toplumsal yaşamda iki tür düzenden bahsedilebilir. Birincisi güdümlü ya da tasarımı düzen (taxis), ikincisi ise kendiliğinden doğan düzen (kozmos) dir. Taxis düzenler, çok karmaşık olmayıp yapıcılarının amaçlarına hizmet ederken, kozmos düzenler Smith'in "görünmez elinde" olduğu gibi belirli bir "yapıcı" tarafından gerçekleştirilmediği için belirli bir amaca da hizmet etmezler. Fakat bu düzenin amaçsızlığı başıboşluğundan değil, fonksiyonlarını kendiliğinden yerine getirmesindedir (Hayek, 1996: 57).

Buna göre Hayek, modern ve karmaşık bir toplumda planlamanın mümkün olmadığını ve bütün bu karmaşıklığı organize edecek bir aklın bulunmadığını söylemektedir. Bu nedenle meydana gelen karışıklık karşısında yapılması gerekenin, her şeyin doğal akışı içerisinde "özgür"

birakılmasından ibaret olduğunu vurgulamaktadır. Hayek, piyasada doğal olarak oluşan kaynak dağılımının devlet eliyle “ahlaki değerler”, “adalet”, “sosyal adalet”, “refah devleti” gibi gerekçelerle yeniden dağıtılmasına da karşı çıkmaktadır. Ayrıca Hayek’e göre, tüm toplum için geçerli bir değerden bahsedilemez. Değerler bireyler için söz konusudur ve değerler bu bağlamda değerlendirilirse bir anlam kazanabilirler (1995: 137). Bu bağlamda Hayek’in sosyal olarak nitelendirilen tüm ilişkilere karşı olduğu savunulmaktadır. Çünkü Hayek’e göre, sosyal kelimesinin piyasa ekonomisi veya birçok insanlar arası ilişkiyi nitelendiren olguları betimlemekte kullanılması gereksizdir. Hayek, sosyal kelimesini bu anlamda “gereksiz bir sıfat” olarak nitelendirmiştir (Barry, 1997: 30).

Bu görüşleri dile getiren Hayek’in özgürlük anlayışındaki temel noktalardan biri de özgürlüğün sadece insanın diğer insanlarla olan ilişkisi ile bağlantılı olduğudur. İnsanın fiziksel dünya ve hatta kendi iç dünyası ve fiziksel yetenekleri ile olan ilişkisi ise “özgürlük” çerçevesinde değerlendirilemez. Özgürlük doğal-fiziksel değil, sosyal bir olaydır ve ancak sosyal ilişkiler bağlamında var veya yok sayılabilecek bir durumdur (Yayla, 2000: 22-23). Bu bağlamda Hayek’in bireyi ele alan görüşlerinin temelinde tarihsel liberal bireyci geleneğin etkilerinin mutlak olduğu görülmektedir. Hayek’in bu görüşlerinin ele alınış biçiminde ve sunulmasında, Locke, Mandeville, Hume, Tucker, Ferguson, Smith ve Burke’ün görüşlerinin etkili olduğu ifade edilmektedir (Burns, 1984: 298). Bu yönüyle bireysel özgürlüğe ilişkin görüşlerinde tamamen klasik liberal teoriye dayandığı şüphe götürmez bir gerçek olan Hayek’in düşüncelerinin temellerinin bilinmesi önemli bir sorun alanını aydınlatması bakımından önemlidir. Bu teoriden yola çıkan Hayek, yine bireyi özne olarak ele aldığı “klasik liberal hukuk teorisi”nde hukuk ile siyaset (policy) arasındaki ayrımın önemini ön plana çıkarmıştır. Hayek bu teoride, bireysel etkileşimi idare eden” özel kurallarla”, belirli sosyal amaçlar çerçevesinde geliştirilerek yönetim tarafından planlanan “kamu mevzuatı” arasında ayrım olduğunu dile getirmiştir. Bu bağlamda Hayek’e göre bireyin kendini daha özgür kılabilmek adına geliştirdiği haklar, onlar için zorunlu birer araç olarak değerlendirilmelidir. Bu haklar hiçbir kamu siyaseti adına sınırlanmaması gereken kurallardır. Kamu mevzuatından kaynaklanan hukuk ise tamamıyla kamunun topyekûn yararı adına olduğu varsayılan eylemleri kapsar ve demokratik sorumluluğa uygun bir şekilde yerine getirilmeleri mecburidir. Bu da demokratik şartlar dâhilinde oluşturulan parlamentolar tarafından çıkartılan kanunları içerir (Barry, 1997: 40).

Düşünsel temelleri Aydınlanma dönemi klasik liberal düşünürlere giden Hayek’in özgürlük anlayışı, özellikle XX. yüzyıla özgü modern devlet olgusu çerçevesinde ele alınan yeni anlamının “olumsuza” doğru ilerlediğine yönelik kaygılarla birlikte ele alınmaktadır. Hayek’in bu görüşlerinden

hareketle, yine günümüzde de tekrarlanan tartışmaların da aynı minvalde değerlendirilmesinde yarar görüldüğü muhakkaktır. Yine Hayek'in, genellikle ekonomik güvenlik kavramını da tıpkı ekonomik özgürlük kavramı gibi gerçek bir özgürlüğün vazgeçilmez şartı olarak ileri sürdüğü görülmektedir. Bu bir bakıma hem doğrudur, hem de özgürlüğün günümüzdeki değerlendirmeleri çerçevesinde önemli olarak görülebilecek olguları da içeren bir durum olarak nitelendirilebilir. Özellikle ekonomik güvenlik düşüncesi, benzeri pek çok kavram gibi muğlak bir kavramdır. Bu yüzden ki güvenlik kavramına olan rağbet, özgürlük kavramını da tehlikeye sokmaktadır. Gerçekten, mutlak anlamıyla ele alındığında güvenlik kavramı, özgürlük alanını genişletmek bir yana, onu giderek daraltıp yok edecek olan en büyük tehlikedir. Bu bağlamda iki çeşit güvenlikten söz edilebilir. Birincisi dar anlamlı olup, toplumda her ferdin gerçekleştirebileceği ve hiç kimse için ayrıcalık oluşturmayan son derece meşru bir arzu nesnesidir. İkincisi ise özgür bir toplumda herkesin ulaşamayacağı mutlak bir özgürlüğü ifade eder. İkinci anlam ile özgürlük hiç kimseye bir imtiyaz olarak verilemez. Kuşkusuz bunun bazı istisnaları olabilir; sözcümleri bağımsızlıkları toplum için hayati önem arz eden yargıçlara tanınan özgürlük bu türdendir. Bu iki farklı güvenlik kavramından birincisi, asgari bir geçim düzeyinin sürdürülmesi ve aşırı fiziksel mahrumiyetlerden korunma arzusu ile ilgilidir (Hayek, 1999: 167). Bu anlayışların bu şekilde değerlendirilmeleri konunun ana minvalinin değerlendirilebilmesi ve önemli argümanların sağlanması adına gereklidir.

Buna ek olarak özgürlük, belli bir hayat standardının sürdürülebilmesi veya bir kişi ya da grubun başkalarına oranla sahip olduğu görece avantajlı konumlarının korunması şeklinde değerlendirilebilir. Kısaca ifade edilirse özgürlük, birincisi asgari bir "gelir güvencesi", ikincisi de kişilerin hak ettiklerine inandıkları "özel bir gelir güvencesi"nin sağlanmasıyla gündeme gelebilir. Bu durumda da liberalizmin ortaya koyduğu özgürlük düşüncesinin, piyasa düzeni tarafından herkese sağlanan güvenlik ile piyasa düzeninin kontrol altına alınması veya tamamen ortadan kaldırılması ile temin edilebilecek olan güvenlik kavramlarıyla çakıştığı görülür (Hayek, 1999: 168). Ayrıca Hayek, piyasayla ilgili olarak şu tespit de bulunmaktadır;

"ortak amaçlar hiyerarşisine hizmet etmeyen ama her birinin kendi bireysel amaçlarını takipte ancak bu şekilde karşılıklı yardımlaşabilecekleri için birbirleriyle işbirliği yapan çok sayıda aktörün bulunduğu bir sistemin işleyişinden daha fazlasını istemek elbette makul olmaz ... Katılanların özgür olduğu bir düzende bundan başkası da hakikaten mümkün değildir" (Butler, 1996: 63).

Hayek'in bu görüşlerinin, 1960'lardan sonra muhafazakârlar tarafından klasik liberal ekonomik politikaların da benimsenmesinde ve müdahaleci ekonomik politikalar karşısında saf tutmalarında etkisi olmuştur. Bu durum, Hayek'in ekonomi alanındaki özgürlük düşüncesi minvalinde değerlendirildiğinde, günümüz dünyasındaki birçok ideolojik yaklaşımın klasik liberal teoriden etkilenerek yaşadığı dönüşümlerinde önünü açan bir görüş olarak değerlendirilmektedir (Özipek, 2004: 154).

Hayek, özgürlüğü bireyin başkalarının zorlaması altında kalmaksızın davranabilmesi şeklinde "gerçek özgürlük" olarak tanımladıktan sonra bundan farklı üç özgürlük türünden de bahseder. Siyasal özgürlük, iç özgürlük ve iktidar anlamında özgürlük. Siyasal özgürlük bireyin siyasal faaliyetlere katılmasıdır. Siyasal özgürlük, asıl özgürlüğün bir insan grubuna bir bütün olarak onlara bir kolektif özgürlük verir tarzda uygulanmasından kaynaklanır. Ancak bu durum halkın zorunlu olarak özgür olmasını gerektirmediği gibi, bireyin özgür olması için de kolektif özgürlüklerden bir pay sahibi olmasını gerektirmez. Örneğin bir ülkede oturma izni olmayanlar ile seçme yaşına gelmeyenlerin oy kullanmaması onların özgür olmadığını göstermez. Keza halk, milyonlarca oyla bir diktatörü seçimle iş başına getirdi diye de özgür olmaz (Yayla, 2000: 23-24).

Yukarıdaki görüşler çerçevesinde ele alındığında, Hayek'in özgürlük anlayışı negatif özgürlük olarak değerlendirilebilir. Çünkü özgürlük toplumsal boyutta değil, bireysel bazda ele alınabilecek bir olgudur. Hayek'in ifade ettiği siyasal özgürlüklerin sağlanması ile vatandaşlar siyasal ve yönetsel süreçte söz sahibi olacaklardır. Bunu sağlamanın en önemli yollarından biri de merkezi yönetimin yetkilerinin bir kısmının yerele devredilmesidir. Hizmeti halka en yakın birimin yürütmesi anlayışından yola çıkarak oluşturulan yerel yönetim kuruluşları, halkın yönetim sürecine katılması noktasında önemli görevler üstlenmiştir. Vatandaşların istek ve taleplerini daha kolay iletebildikleri birimler olan yerel yönetimler, yönetsel ve siyasal sürece katılımın en önemli araçları olarak ifade edilebilir.

Bir başka ifadeyle, Robert Dahl'ın da vurguladığı gibi yönetim sürecine katılımın en demokratik yolu yerel yönetimlerdir. Bu bağlamda Dahl, uygulandığı toplumlar adına kültürel ihtiyaçların karşılandığı ve kendilerine yetecek siyasal, ekonomik, idari argümanlara dayanan siyasal sistemlerin başarı şansını daha yüksek bulmaktadır. Bu durumların yerel demokrasi vesilesiyle, bütüncül demokrasilerin sağlıklı gelişmesine katkı sağlanması olası bir durum olarak görülmektedir (2001: 157-158).

Bu savı destekleyebilmek adına liberalizmin özgürlük düşüncesinde önemli bir yer işgal eden "özerklik" anlayışı çerçevesinde konu değerlendirildiğinde, yerel yönetimlerin yerel demokrasi ve siyasal katılma noktasında daha etkili olabileceği savunulabilir. Özerklik bu şekilde ele

alındığı zaman da liberalizm ile yerel yönetimler arasındaki ilişkinin daha iyi anlaşılabilir.

3. HAYEK'İN ÖZGÜRLÜK ANLAYIŞI ÇERÇEVESİNDE YEREL YÖNETİMLERE BAKIŞI

Hayek'in birey özgürlüğüne ilişkin görüşlerinin temelinde onun bir şekilde sınırlandırılmasından kaynaklı olarak meydana gelebilecek zararların kestirilemeyen sonuçları vardır. Bu bağlamda Hayek'in merkezi yönetimin (hükümetin) yasal ve idari gücünü kullanarak sağladığı/sağlamaya çalıştığı toplumsal düzenin, birey özgürlüğüne verdiği/verebileceği zararı şu şekilde ifade etmiştir:

“... Özgürlük üzerinde herhangi bir sınırlama ve genel kuralların icrasından başka herhangi bir zorlama, bazı önceden görülebilir sonuçların elde edilmesini hedefleyecektir, fakat onlarla neyin engellediği genellikle bilinmeyecektir. (Özellikle) Piyasa düzenine herhangi bir doğrudan müdahalenin dolaysız sonuçları çoğu durumda yakın ve açıkça görülebilir olacak, daha dolaylı ve uzak etkileri ise bilinmeyecek ve bu sebeple ihmal edilecektir. Bu gibi müdahalelerde belirli sonuçları elde etmenin bütün maliyetlerinin hiçbir zaman tam olarak farkında olmayız” (Hayek, 1996: 87).

Hayek'e göre özgürlüğe ilişkin zararlarını kestiremediğimiz, merkezi yönetimin asli görevi, bireylerin ve grupların karşılıklı amaçlarını gerçekleştirebilecekleri bir çatı işlevi görmekten ibarettir. Çünkü bu bağlamda “korunma” amaçlı ortak bir zemin sağlamaya “mâtuf” güç hükümdür (Butler, 1996: 149-150). Diğer bir ifadeyle devlet, piyasaya müdahalede bulunmayarak onları yukarıda izleyen bir konumda olmalı, onları bir çatı etrafında toplamalı, düzenleyen ve denetleyen bir devlet rolünü üstlenmelidir. Ancak günümüzde modern devletlerin bu süreçlerin ötesinde bir devlet vizyonu öne sürmeleri, Hayek tarafından şiddetle eleştirilmiştir. Bu bağlamda John Gray'ın Hayek'in görüşleri doğrultusundaki yorumları dikkat çekicidir. Gray'a göre Hayek'te kilit öneme sahip özgürlük “yitirme alanları”, hiyerarşik örgütlenmelerin, devletin veya otoriter yapılanmaların güçlerini arttırdığı siyasal sistemlerde özgür bireysel faaliyet alanlarının daralmasının doğal bir sonucudur. Bu da özgürlüğün yitirilmesi adına kaçınılmaz bir durumdur. Çünkü Hayek'e göre bu durum, devlet, birey ve toplumun tüm hayat alanlarını kapsayan “şeytani bir süreç” olarak görülmektedir. Bu süreç öyle bir süreçtir ki, Hayek tarafından sivil toplumun özgür üyesinin özgürlüğünü yitirdiği ve köleleştiği bir durumun başladığı bir dönüm noktası olarak ifade edilmiştir (Gray, 2004: 23). Ayrıca Hayek'e göre

tek bir birey veya grup tarafından planlanarak veya belli amaçlar gözetilerek oluşturulan siyasi ve anayasal kurulların yapısı, bireyin yaşamı için önemlidir. Ancak bu yapıların, bireyin de içinde olduğu büyük toplumsal yapının bir siyasi irade olarak oluşan devlet de dâhil birçok kurumsal yapının “yegâne” eseri olduğu savı da bir o kadar yanlıştır (Barry, 2004: 18). İşte bu yanlışa düşüldüğü için de birey özgürlüğünün modern devlet örgütlenmesi içerisinde mutlak bir özgür olma durumunu yaşama olasılığı çok zayıftır. Bu nedenle de Hayek birey özgürlüğünü sağlamanın merkezi yönetime ait birçok hizmet alanının yerel yönetime devredilmesiyle mümkün olacağını ifade etmiştir:

“... (merkezi hükümetin aldığı) çoğu tedbirler, onların etki alanlarının onlar tarafından tedarik edilen hizmetler için ödemede bulunmaya hazır kişilerle sınırlanamamasına rağmen, yalnız bazı az çok açık biçimde fark edilebilir grupları faydalandırabilecekleri, bütün vatandaşları eşit olarak faydalandırabilecekleri anlamında ‘hedeflenecek’lerdir. Muhtemelen, âdil davranışın infazı dışında hükümet tarafından sağlanan hizmetlerin çoğu bu türdendir. Doğru problemler, bu cins hizmetlerin, mahalli yönetimlere veya su dairesi ve benzerleri gibi özgül bir gaye için yaratılmış özel bölgesel hükümet dairelerine bırakılarak, ancak kısmen çözülebilecektir” (Hayek, 1996: 208).

Hayek'e göre, zorlayıcılık unsurunu içeren faaliyetler ve zorlama içermeyen veya sadece vergilendirme ihtiyacından dolayı zorlama içeren sırf hizmet faaliyetleri olmak üzere, devletin iki tür görev alanı bulunmaktadır (Yayla, 2000: 157). Merkezi yönetim, piyasaya arz edemediği hizmetleri sunmak için gelir elde etmek amacıyla zorlayıcı gücünü kullanabilir. Yerel yönetimlerin sunacağı bazı yerel hizmetler de, hizmetin karşılığını almanın zor olduğu hizmetler arasında sayılabilir. Bunlar, ondan faydalanan bireye ücret ödetilemeyeceği için özel teşebbüs tarafından üretilemeyecek hizmetlerdir (Yayla, 2000:157-158). Bu bağlamda yerel hizmetlerden bir kısmının da piyasa dışında tutulması ve bu hizmetlerin yerel yönetim birimleri tarafından yerine getirilmesi gerektiği Hayek tarafından dile getirilmiştir. Ona göre yerel yönetimlerin en önemli görevi, kendilerine bağlı olan imkan ve vasıtaları, halkın amaçları doğrultusunda en üst düzeyde “verimli” biçimde kullanabilecekleri şekilde tutmaktır (Hayek, 1996: 207).

Daha açık bir ifadeyle Hayek, herkesin uyacağı genel kuralların doğrudan merkezi yönetim yerine yerel yönetimler tarafından konulmasının faydalı olacağını ifade etmiştir (Hayek, 1999: 90). Ona göre yerel yönetim serbest piyasanın dengidir. Özel sektörün yapmadığı ya da yapmaktan kaçındığı bazı işlerin merkezi yönetim yerine yerel yönetimler tarafından yapılması daha uygun olacaktır. Diğer bir ifadeyle yerel yönetimler, özel

sektörden sonraki ikinci en iyi çözüm yoludur (Keleş, 2006: 50, Ökmen ve Parlak, 2008: 34). Bu bağlamda Hayek, bir devlet otoritesinin siyasal anlamda statüsel bir yasama ve yargı gücü de dâhil, varlığını ve duyarlılığını en üst düzeyde sürdürmesinin olanaksızlığı üzerinde durmaktadır. Hayek'e göre devlet otoritesi -yargı üzerinden bir değerlendirilmeye tutulduğu zaman bile- adem-i merkeziyetçi bir yaklaşımla oluşturul(a)madığı zaman ayakta kalamaz (Gray, 2004: 49). Hayek adem-i merkeziyetçi yönetim anlayışının bir ülkede egemen olmasıyla, merkezi devletin elindeki birçok faaliyet alanının yerel yönetimlere devredilmesinin mümkün olacağını belirtmiştir. Böylece, merkezi hükümetin bireyin aleyhine gelişen güçlenme sürecinin, tersine çevirebilmesi için önemli bir adım atılmış olacaktır (Hayek, 1999: 288-289).

Bu yaklaşımdan yola çıkarak Hayek'e göre belirli hizmetlerin yerine getirilmesinde vergileme yoluyla kaynak oluşturmanın meşruluğu, gücün mutlaka merkezi yönetime verilmesi anlamına da gelmemektedir. Hayek, devletin elindeki bu mali gücün (vergileme gücünün) yerel yönetimlere aktarılmasının, merkezi yönetimin eylemlerinin yük ve yararlarının dengeli olmasını sağlayacak en iyi yollardan birisi olduğunu vurgulamıştır (Yayla, 2000: 162). Diğer bir ifadeyle yerel otoritelere mali özerkliğin sağlanması, yerel yönetimlerin sunacağı hizmetler için parasal kaynak sağlanmasına yardımcı olacaktır. Zaten Hayek'e göre bireyin kendisinin de içinde yer almasını sağlayabileceği ve en önemlisi de bireyin kendisini "muktedir" olarak görebileceği organizasyonlara katılabilmesi veya bu tip organizasyonları kendisinin yaratabilmesi birey özgürlüğünün en önemli göstergesidir (Hayek, 1996: 86). Bu yaklaşımıyla Hayek'in yerel yönetimleri halka en yakın organizasyonlar olarak gördüğü söylenilebilir. Ayrıca, bireylerin kendilerini bu yerel organizasyonların bir parçası olarak gördükleri sonucuna varılabilir.

Öte yandan Hayek'e göre, devlet bütün faaliyetleri fiili olarak üzerine almamalıdır. Düşünür, bu bağlamda birey özgürlüğüne ilişkin düşüncelerinden bir parça ayrılarak, ancak yine bireyi hedef alan bir şekilde geliştirdiği teoriler üzerinden merkezi yönetimin ya da yerel yönetim birimlerinin, yapacakları işlerin mali sorumluluklarını üzerlerine alıp, yürütülmesini ise rekabetçi kurumlar olan özel sektöre bırakmalarının yararlı olacağını savunmaktadır (Yayla, 2000: 157). Çünkü Hayek, en büyük siyasal ve toplumsal organizma olarak devleti kastederek "... kendiliğinden yararlandığımız çok az şey vardır ya da hiç yoktur" demektedir (aktaran Gray, 2004: 63). Hayek, böylece özel sektöre atıfla tamamen toplumsal fayda ele alınarak kurulan piyasa için kurumsal bir yapı oluşturulacaksa bunun israfa ve zarara yol açmayacak bir nitelikte olması gerektiğini ifade etmektedir (aktaran Gray, 2004: 64). Bu kurumsal yapının, merkezi yönetim

yerine, yerel yönetim birimleri tarafından oluşturulmasının önemine vurgu yapılmaktadır.

Hayek ayrıca, yerel yönetimlerin hem halka hem de yerel yöneticilere siyasal bir eğitim okulu işlevi gördüğünü belirtmiştir. Demokrasinin etkin olarak işleyebilmesi için de yerel yönetime önem verilmesinin altını çizmiştir (Eryılmaz, 2002: 4). Bununla birlikte yerel yönetimler, halkın istek ve ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak, ellerindeki imkânları onların çıkarına olacak şekilde kullanılmalıdır (Hayek, 1996: 207). Diğer bir ifadeyle yerel yönetimler özellikle halkın ihtiyaçlarını gözeterek ona göre hizmet götürmeli/sunmalıdır. Çünkü Hayek'e göre sosyal düzeni tahrip edebilecek olan kasırga, sel, deprem gibi felaketler halkın bilinçli bir şekilde kendi örgütlenmesiyle en az zararla atlatılabilir (Butler, 1996: 137). Bu tip bir yönetimin halka en yakın yönetim birimi olarak nitelendirilen bir siyasal ve sosyal yapıda olması gereği muhakkak bir sonuç olarak karşımızda durmaktadır. Bu şekilde Hayek tarafından "beledi hizmetler" (aktaran Butler: 1996: 138) olarak ifade edilen faaliyetlerin yerel düzeyde yürütülmesinin gereği kendiliğinden ortaya çıkan bir durumdur.

Tablo 1: Hayek ve Yerel Yönetimler²

Merkezi Yönetim ve Yerel Yönetime İlişkin Düşünceleri	<ul style="list-style-type: none">• Devlet otoritesi adem-i merkeziyetçi bir yaklaşımla oluşturulmadığı zaman ayakta kalamaz.• Merkezi yönetimin (hükümetin) görevi, bireylerin ve grupların karşılıklı amaçlarını gerçekleştirebilecekleri bir çatı işlevi görmektir.• Devlet denetleyen ve düzenleyen bir konumda olmalıdır.• Herkesin uyacağı genel kuralların, doğrudan merkezi otorite yerine mahalli otorite tarafından konulması daha faydalı olacaktır.• "Beledi hizmetler" olarak ifade edilen faaliyetler yerel düzeyde yürütülmelidir.• Yerel yönetimler hizmetin karşılığını almanın zor olduğu, ondan faydalanan bireye ücret ödetilemeyeceği hizmetler sunmaktadır.• Merkezi yönetim ya da yerel yönetim birimleri, yapacakları işlerin mali sorumluluklarını üzerlerine almalı, yürütülmesini ise özel sektöre bırakmalıdırlar.• Özel sektörün yapmadığı ya da yapmaktan kaçındığı işlerin merkezi yönetim yerine yerel yönetimler tarafından yapılması daha uygundur.• Yerel yönetim, özel sektörden sonraki ikinci en iyi çözüm yoludur• Yerel yönetim serbest piyasanın dengidir.
--	--

² Bu tablo oluşturulurken, "Butler, 1996: 137, 138, 149-150; Eryılmaz, 2002: 4; Gray, 2004: 23, 49, 63-64; Hayek, 1996: 86-87, 207-208; Hayek, 1999: 90, 288-289; Keleş, 2006: 50; Ökmen ve Parlak, 2008: 34; Yayla, 2000: 22-24, 157-158, 162" adlı eserlerden yararlanılmıştır.

Yerel Özerkliğe (Mali ve İdari Özerkliğe) İlişkin Düşünceleri	<ul style="list-style-type: none"> • Belirli hizmetlerin yerine getirilmesinde vergileme yoluyla kaynak oluşturmanın meşruluğu, gücün mutlaka merkezi yönetime verilmesi anlamına gelmemelidir. • Merkezi yönetimin eylemlerinin yük ve yararlarının dengeli olmasını sağlayacak en iyi yollardan birisi, devletin elindeki mali gücün (vergileme gücünün) yerel yönetimlere aktarılmasıdır. • Yerel yönetimlere mali özerkliğin sağlanması önemli bir husustur.
Yerel Demokrasiye ve Katılıma İlişkin Düşünceleri	<ul style="list-style-type: none"> • Yerel yönetimler, hem halk için hem de yerel yöneticiler için siyasal bir okul işlevi görmektedir. • Demokrasinin etkin olarak işleyebilmesi için yerel yönetime önem verilmesi gerekmektedir. • Yerel yönetimler, halkın ihtiyaçlarını gözetenek ona göre hizmet götürmelidir/sunmalıdır. • Yerel yönetimler, yönetsel ve siyasal sürece katılımın önemli araçlarıdır.
Yerel Özgürlüklere İlişkin Düşünceleri	<ul style="list-style-type: none"> • Özgürlük anlayışı negatif özgürlük olarak değerlendirilebilir. Çünkü özgürlük toplumsal boyutta değil, bireysel bazda ele alınabilecek bir olgudur. • Siyasal özgürlükle, vatandaşlar siyasal ve yönetsel süreçte söz sahibi olacaktır. • Bireye yakınlık açısından ve onun kendisini bir parçası olarak görebileceği adem-i merkezietçi yapılanmalar olan yerel yönetim birimleri, bireysel ve siyasal özgürlüklerin yaşanabildiği önemli birimlerdir.

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Liberalizm, her yönden özgürlük üzerine inşa edilen bir siyasal düşüncedir. Önemli bir liberal düşünür olan Hayek'in düşüncelerinin tüm yönleri irdelenerek tartışılmasının da önemli bir gereklilik olduğu muhakkaktır.

Bu çalışmada ilk olarak Hayek'in özgürlük anlayışı üzerinde durulmaya çalışılmıştır. Burada üzerinde durulan konu, Hayek'in özgürlüğe bakış açısıdır. Bu bağlamda çalışmada Hayek'in çok yönlü özgürlük anlayışı ve teorik nitelikteki görüşleri ele alınmış ve özgürlük anlayışı perspektifinden yerel yönetimlere bakışı irdelenmiştir. Çalışma, özellikle birey özgürlüğü ve yerel özgürlük konularının Hayek tarafından nasıl değerlendirildiğinin tespitinin yapılmasını amaçlamıştır.

Hayek'in özgürlük anlayışı, genel anlamda klasik liberal düşüncenin ekonomik özgürlüğe ilişkin teorileri üzerinden açıklanmaya çalışılsa da bu durumun sadece onun görüşlerinin bir yönünü oluşturduğu ifade edilebilir. Çünkü Hayek'in özgürlük anlayışının, genel hatlarıyla ele alındığında bireyin

toplum içerisindeki sosyal, siyasal ve ekonomik yaşamında değerlendirildiği ve toplumsal bir varlık olarak bireyin her türlü faaliyetinde özgürlüğünün sağlanmasına dayandırıldığı görülmektedir. Özel anlamda ise Hayek'in özgürlük anlayışının temelinde devleti kabul eden bir anlayış mevcuttur. Ancak Hayek'in devleti kabul eden bu anlayışı, devletin faaliyetlerinden korunan, kollanan hatta tüm hürriyet alanı kolaylaştırılan bir birey anlayışı çerçevesinde kurgulanmaktadır. Hayek'in düşüncelerinin büyük bölümünde devletin gerekliliği noktasında beyanları mevcut iken, bu gerekli devletin, bireyin hayatını kolaylaştıran ve yapması elzem olan işler açıkça sıralanan "hizmet" odaklı bir yapıda olması gerektiği vurgusu da göze çarpmaktadır. Bu devlet öyle bir devlettir ki ekonomik anlamda özel sektörün çalışma alanını genişletmeli, bu bağlamda ele alınan özgürlükleri rahatlatmalıdır. Aynı şekilde birey özgürlüğünün en iyi şekilde yaşanabilmesi için gerekli şartları oluşturmakla mükellef bir devlet rolünü de yerine getirmelidir. Hatta bu noktada Hayek, XX. yüzyılda bir iktidar aygıtı olarak ele alınan "modern devleti", bu anlamda müdahaleci, şekillendirici ve inşa edici yapısı dolayısıyla özgürlükler üzerinden ciddi eleştirilere tabi tutmaktadır.

Özgürlük anlayışı bu kıstaslar üzerinden değerlendirilebilecek olan Hayek'in yerel yönetimlere bakış açısı da bu minvalde çalışmanın ikinci kısmında değerlendirilmiştir. Hayek'te bir idari yapı olarak yerel yönetimlerin önemi, birey ile toplumun özerkliği ile siyasal katılım için gerekliliği nispetinde ve tamamen özgürlük bağlamında ele alınmıştır. Düşünürün yerel yönetimlere bakışı, yerel özerklik, katılım, yerel demokrasi ve yerel özgürlük kavramları çerçevesinde değerlendirilmiştir. Bu noktada Hayek'in de vurguladığı üzere, devlet otoritesi, adem-i merkeziyetçi bir yaklaşımla oluşturulmalıdır. Diğer bir ifadeyle, vatandaşların uyacağı kurallar merkezi yönetim yerine yerel yönetimler tarafından konulmalıdır.

Hayek'in bu görüşlerinden çıkan özgürlük anlayışına göre, merkezi yönetim müdahaleci bir yaklaşım yerine düzenleyen ve denetleyen bir konumda olmalıdır. Bu noktada, devlet yapacakları işlerin mali sorumluluklarını üzerine alarak, yürütülmesini özel sektör kuruluşlarına devretmelidir. Bu bağlamda, serbest piyasa ekonomisi çerçevesinde özel sektör faaliyet göstermeli, devlet ise piyasayı denetleyebilmek için kurumsal bir yapı oluşturmalıdır. Kurumsal yapının oluşturulması sürecinde merkezi yönetim yerine yerel yönetimlere görev verilmesi gerektiği, düşünürün görüşlerinden ulaşılabilecek bir sonuçtur.

Özel sektörden sonra ikinci en iyi çözüm yolu olarak görülen, hatta serbest piyasanın dengi olarak da dillendirilen yerel yönetim birimlerine önemli görevler düşmektedir. Özel sektörün yapamayacağı yani hizmetten faydalanan bireye ücret ödetilemeyeceği alanların yerel yönetimler tarafından doldurulması gerektiği vurgusu göze çarpmaktadır. Bu noktada Hayek'in yerel yönetimleri devlet mekanizması çarkının en önemli dişlisi

olarak gördüğü tespiti yapılabilir. Bu bağlamda, merkezi yönetimin görev ve yetkilerinin yerel yönetimlere aktarılması hususun önemi ortaya çıkmaktadır.

Çalışma sonucunda elde edilen bir diğer bulgu da Hayek'in özerklik üzerine yaptığı vurgudur. Hayek yetki ve kaynak aktarılması suretiyle yerel yönetimlerin idari özerkliğinin sağlanması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu bulguyu doğrulayacak tespitlerden biri de düşünürün devletin elindeki mali gücün (vergileme gücünün) yerel yönetimlere aktarılması gerektiği yönündeki ifadesidir. Hayek'in bu görüşünden, yerel yönetimlere idari anlamda özerkliğin verilmesi yanında mali özerkliğin de sağlanması gerektiği sonucu çıkarılabilir. İdari ve mali özerkliğin bir arada uygulanması, yerel özerkliği sağlayacaktır.

Hayek diğer liberal düşünürler gibi, yerel siyasal katılımın, yerel özgürlüğün ve yerel demokrasinin yerel yönetimlere yetki devredilerek gerçekleştirilebileceği düşüncesindedir. Yerel demokrasinin etkin olarak işleyebilmesi için yerel yönetimler önemli bir sorumluluk yüklenmelidir. Halka yakın birimler olması sebebiyle yerel yönetimler, halkın istek ve düşüncelerini iletilebildiği, yönetimin yapmış olduğu faaliyetlerden doğrudan haberdar olabildiği önemli demokratik mekanizmalardır. Diğer bir ifadeyle, düşünür tarafından yerel yönetimler, yönetsel ve siyasal sürece katılımın en önemli araçları olarak görülmüştür. Bu yaklaşımdan hareketle, yerel yönetimlerin demokrasi, yönetime katılıma ve etkin yönetimin sağlanması noktasında da önemli işlevler göreceği sonucuna varılabilir.

Bu görüşler ışığında yerel yönetimlerin, yerel özgürlüklerin hayata geçirilebildiği (uygulanabildiği) en önemli kuruluşlardan biri olduğu söylenebilir. Merkeziyetçi yapılar yerine adem-i merkeziyetçi yapıların oluşturulması hem bireysel özgürlükleri hem de siyasal ve yönetsel özgürlüğü sağlayabilecektir. Bu bağlamda, yerel yönetim kuruluşlarının özgürlük düşüncesinin uygulanabildiği, etkin ve işlevsel kuruluşlar oldukları ya da olması gerektiği sonucuna ulaşılabilir. Bu anlamda Hayek'in özgürlük düşüncesi üzerinden, klasik liberal geleneğin birey özgürlüğü anlayışına göre yerel yönetimlere bakış açısının olumlu yönde ele alınmasının doğru olacağı görülmektedir. Sonuç olarak, Hayek'in de içinde bulunduğu klasik liberal düşünürlerin özellikle ekonomik, sosyal ve siyasal anlamda öne sürdükleri "özgürlük" anlayışının, yerel yönetimlerin merkezi otoriteden maksimum düzeyde bağımsız bir idari yapılanma olabilmesi açısından değerlendirilmesi gereken önemli bir husus olduğu sonucuna varılabilir.

KAYNAKÇA

- ASHFORD, N. (2009), *Özgür Toplumun İlkeleri*, (Haz. Atilla Yayla), Liberte Yayınları, Ankara.
- BARRY, N. (1997), *Komünizm Sonrası Dönemde Klasik Liberalizm*, (Çev. Mustafa Erdoğan), LDT Yayınları, Ankara.
- BARRY, N. (2004), *Modern Siyaset Teorisi*, (Çev. Mustafa Erdoğan ve Yusuf Şahin), Liberte Yayınları, Ankara.
- BURNS, E. M. (1984), *Çağdaş Siyasal Düşünceler '1850-1950'*, (Çev. Alâeddin Şenel), Birey ve Toplum Yayınları, Ankara.
- BUTLER, E. (1996), *Hayek, Çağımız, İktisat ve Siyaset Felsefesine Katkısı*, (Çev. Yusuf Ziya Çelikkaya), Liberal Düşünce Yayınları, Ankara.
- BÜLBÜL, K. (1997), "Locke, Mill, Hayek ve Liberal Özgürlük Düşüncesinin Gelişimi", *Liberal Düşünce Dergisi*, C:2, S:8, ss.122-133.
- DAHL, R. A. (2001), *Demokrasi Üstüne*, (Çev. Betül Kadioğlu), Phoenix Yayınevi, Ankara.
- ERYILMAZ, B. (2002), "Belediyeler'de Demokrasi Geleneği ve Değişim İhtiyacı", *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, C:11, S:3, ss.3-21.
- GRAY, J. (2004), *Post Liberalizm*, (Çev. Müfit Günay), Dost Yayınevi, Ankara.
- HAYEK, F. A. (1995), *Kanun Yasama Faaliyeti ve Özgürlük (Sosyal Adalet Serabı)*, (Çev. Mustafa Erdoğan), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
- HAYEK, F. A. (1996), *Hukuk, Yasama ve Özgürlük (Kurallar ve Düzen)*, (2. Baskı), (Çev. Atilla Yayla), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
- HAYEK, F. A. (1999), *Kölelik Yolu*, (Çev. Turhan Fevzioğlu, ve Yıldırım Arslan), Liberte Yayınları, 2. Baskı, Ankara.
- HEYWOOD, A., (2006), *Siyaset*, (Çev. Bekir Berat Özipek vd.), Liberte Yayınları, Ankara.
- KELEŞ, R. (2006), *Yerinden Yönetim ve Siyaset*, Cem Yayınevi, Beşinci Basım, İstanbul.
- MİLL, J. S. (2000), *Özgürlük Üstüne*, (Çev. Alime Ertan), Belge Yayınları, İstanbul.

- ÖKMEN, M. ve B. PARLAK (2008), *Kuramdan Uygulamaya Yerel Yönetimler-İlkeler, Yaklaşımlar ve Mevzuat*, Alfa Yayınları, Bursa.
- ÖZİPEK, B. B. (2004), *Muhafazakârlık 'Akıl Toplum Siyaset'*, Liberte Yayınları, Ankara.
- YAYLA, A. (2000), *Özgürlük Yolu; Hayek'in Sosyal Teorisi*, Liberte Yayınları, 2. Baskı, Ankara.
- YAYLA, A. (2002), *Liberalizm*, Liberte Yayınları, Ankara.

“AB 2020” VE “VİZYON 2023” STRATEJİLERİNDE İNOVASYON HEDEFLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Ali SOYLU*

ÖZET

Dünya çapında yaşanan yoğun rekabet ülkeleri ve toplumları yeni arayışlara itmiştir. Rekabette öne geçmek, siyasal, sosyal ve ekonomik açıdan sürdürülebilirliği sağlamak en önemli hedeflerden biri haline gelmiştir. Avrupa Birliği ve Türkiye bu doğrultuda yeni stratejiler geliştirmiştir. Avrupa Birliği'nin “AB 2020” ve Türkiye'nin “Vizyon ‘2023” stratejileri bu doğrultuda hazırlanan projelerdir.

AB'nin ve Türkiye'nin stratejilerinde inovasyon kavramının önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Her iki strateji de başarı koşulu olarak inovasyon alanındaki ilerlemeleri görmekte ve bu konuya büyük önem vermektedir.

İnovasyon kavramının AB ve Türkiye boyutunda karşılaştırılması, özellikle Avrupa Birliğine katılım müzakerelerini yürüten Türkiye'nin hedefleriyle, birliğin hedeflerinin ne derece örtüştüğünü gösterecektir. Sonuçta inovasyon konusunda oluşturulan temel politikaların, planların ve kurumların karşılaştırılarak incelenmesi iki önemli partner açısından yol gösterici olabilecektir.

Anahtar kelime: *Avrupa Birliği 2020 Stratejisi, Vizyon 2023 Stratejisi, İnovasyon*

THE COMPORISON OF INNOVATION TARGETS REGARDING "AB 2020" AND "VISION 2023" STRATEGIES

ABSTRACT

The strong rivalry has impelled the countries and societies to find new pursuits globally. To lead the rivalry and to provide the sustainability in terms of political, social and economic conditions have become one of the most important targets. Turkey and European Union have developed new strategies regarding this issue. The strategies of “EU 2020” by European

* Yrd.Doç.Dr, Pamukkale Üniversitesi Honaz MYO, asoylu@pau.edu.tr

Union and “Vision ‘2023” by Turkey are the projects prepared regarding this issue.

The term ‘innovation’ has been regarded very important in terms of the strategies of EU and Turkey. These both strategies regard the progress in the issue of innovation as the success stipulation and give this issue a big importance.

The comparison of ‘innovation’ term regarding EU and Turkey will show to what extent the targets of Turkey, which conducts the consultations of attending European Union, overlaps the targets of EU. Finally, the comparison and analysis of the developed basic politics, plans and foundations about ‘innovation’ may be a good guide for both important partners.

Keywords: *Innovation, The strategy of EU 2020, The strategy of Vision 2023*

GİRİŞ

21. yüzyıl dünya çapında köklü değişimlerin yaşanacağı bir dönem olmaya doğru yol almaktadır. Özellikle geçen yüzyılın son çeyreğinden itibaren işaretleri güçlü bir biçimde ortaya çıkan bu süreç hızını giderek arttırmaktadır. Siyasal, sosyal ve ekonomik alanda meydana gelen değişimler dünyayı derinden etkilemeye devam etmektedir.

Bilim ve Teknolojide yaşanan baş döndürücü ilerlemeler iletişimi kolaylaştırmış, globalleşme sürecini başlatarak inovasyon, kalite ve uygun fiyata dayalı bir rekabet dünyası oluşturmuştur. Ülkeler ve firmalar tüm dünya ile yarışmak durumunda kalmıştır. Yaşanan süreç rekabete ve değişime ayak uyduramayanları derinden etkilemiştir. Bu süreç halen devam etmektedir. Son dönemde yaşanan global ekonomik kriz bir çok şirketin zarar etmesine, iflasına yol açarken ülkeler bazında da derin sarsıntılara yol açmıştır. Özellikle AB ülkelerinin bir bölümü derin bir mali krize gömülmüş, ülke iflasları gündeme gelmeye başlamıştır. Dünya ekonomisine yön veren aktörler değişmeye başlamış, yakın geçmişe kadar en önde görünen ABD, Japonya, Almanya, İtalya, Fransa gibi ülkeler bu rollerini Çin, Rusya, Hindistan gibi yeni aktörlere bırakmaya başlamışlardır. Türkiye ise bu dönemde kaçınılmaz olarak gelişmelerden etkilenmiştir.

Avrupa Birliği özellikle kendi bünyesinde yer alan ülkelerin gelişmelerden çok olumsuz biçimde etkilenmesi karşısında geçmiş dönemlerde uyguladığı stratejilerini geliştirmek ve etkinleştirmek amacıyla yeni bir strateji oluşturma yoluna gitmiştir. “AB 2020 Stratejisi” adı verilen bu yaklaşım akıllı, sürdürülebilir ve kapsayıcı bir büyüme hedefi oluşturmuştur. Avrupa 2020 Stratejisinin çıkış noktası, dünyada yaşanan

küreselleşme, iklim değişikliği gibi hızlı gelişmeler ve Avrupa’da nüfusun yaşlanması gibi AB ekonomisinin yaşadığı yapısal problemlerdir. Bu problemlerin, AB üzerindeki etkileri değerlendirilerek, AB’nin 2020 yılı itibarıyla belirlenen hedefler çerçevesinde yapısal dönüşümü hedeflenmektedir.

AB’nin 2020 stratejisinin gerçekleşmesinde önemli konu başlıklarından biri de bilgi ve inovasyona dayalı akıllı bir büyümedir. Bu doğrultuda bir “İnovasyon Birliği” kurulması hedeflenmiştir.

Türkiye, Avrupa Birliği’nin stratejisine benzer bir biçimde “Vizyon 2023” başlığı altında Cumhuriyetimizin yüzüncü yılında ulaşılmak istenen hedefleri ortaya koyan bir strateji belgesi geliştirmiştir. Bu stratejinin önemli bir hedefi bilim ve teknoloji alanında inovasyona dayalı bir sistem oluşturmaktır. Türkiye’nin rekabetçi gücünü arttırmaya dönük bu adım aynı zamanda Avrupa Birliğine katılma hedefini de destekleyecek bir strateji olarak ele alınabilir.

Avrupa Birliği’nin ve Türkiye’nin inovasyon konusuna bakış açılarının belirlenmesi, özellikle üyelik sürecini devam ettiren Türkiye’nin bu alandaki girişimlerini değerlendirmek ve bunun yanında AB ve Türkiye’nin inovasyon algılamalarını her açıdan karşılaştırabilmek için önem taşımaktadır.

1. “AB 2020” VE “VİZYON 2023” STRATEJİLERİNDE İNOVASYON KAVRAMININ TANIMLANMASI

OECD ve Avrupa Birliğinin ortaklaşa hazırladığı Oslo Kılavuzu’nda inovasyon kavramı ayrıntılı biçimde tanımlanmıştır. Buradaki tanımlamaya göre inovasyon; işletme içi uygulamalarda, işyeri organizasyonunda veya dış ilişkilerde yeni veya önemli derecede iyileştirilmiş bir ürün (mal veya) hizmet veya süreç, yeni bir pazarlama yöntemi veya yeni bir organizasyonel yöntemin gerçekleştirilmesidir.¹

AB Komisyonunun bir diğer belgesinde inovasyon süreç olarak bir fikri, pazarlanabilir bir ürün ya da hizmete, yeni ya da geliştirilmiş bir imalat ya da dağıtım yöntemine ya da yeni bir toplumsal hizmet yöntemine dönüştürmeyi ifade eder. Aynı sözcük, süreç sonunda ortaya çıkan “pazarlanabilir yeni ya da geliştirilmiş ürün, dağıtım ya da hizmeti” de anlatır.²(European Commission, Green Papers, 1995:4).

Bu tanımda dikkati çeken nokta “pazarlanabilirlik” üzerindeki vurgulamadır. Diğer bir deyişle gerçekleştirilen inovasyonun ortak özelliği

¹ Oslo Kılavuzu: Yenilik Verilerinin Toplanması ve Yorumlanması İçin İlkeler, TÜBİTAK, 3. Baskı,2005,s. 3 www.tubitak.gov.tr/tubitak_content_files/BTYPD/.../Oslo_3_TR.pdf

² www.europa.eu/documents/comm/green_papers/pdf/com95_688_en.pdf

pazarlanabilir olması, ekonomik anlam taşımasıdır.³İnovasyon kavramının Türkçe karşılığı “yenilik” veya yenilikçilik olarak verilmesine karşın her yenilik ticari sonuç doğurmuyor. Bu anlamda inovasyon kavramını Türkçeye para kazandıran yenilikçilik olarak çevirmek veya teknik bir kavram olarak orijinal ifadesiyle kullanmak uygun olacaktır.⁴ Bu çalışmada da kavramın taşıdığı uluslararası nitelik ve teknik anlamından dolayı “inovasyon” teriminin kullanılması tercih edilmiştir.

“Vizyon 2023” Stratejisinde de inovasyon kavramı temel referans olarak Oslo Kılavuzu’ndaki yaklaşımı almaktadır. Bu doğrultuda Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu (BTYK) 2005 yılında aldığı bir kararla Oslo Kılavuzu’nun TÜBİTAK tarafından tercüme edilmesini sağlamıştır. Bu çalışmanın amacı olarak yenilik (inovasyon),yenilik faaliyetleri, yenilikçi firma gibi temel yenilik kavramlarını sistematik biçimde tanımlayan Oslo Kılavuzu’nun Türkiye’de yaygın bir dil ve kavram birliği sağlayarak bütüncül ve sağlıklı bir bilim ve teknoloji politikası yürütebilmesi ve uluslararası karşılaştırmaların yapılabilmesine bir zemin hazırlamak gösterilmiştir.⁵

2. AB 2020 STRATEJİSİ

Avrupa Birliği son dönemde yaşanan krizler, yoğun rekabet ve buna bağlı olarak ortaya çıkan sorunlarla birlik adına bütüncül bir şekilde baş edebilmek amacıyla yeni bir strateji oluşturma yoluna gitmiştir. Avrupa Komisyonu tarafından 2010 yılında açıklanan bu strateji çerçevesinde yüksek istihdam, üretkenlik ve sosyal uyumun tesis edilmesi amacıyla temel öncelikler olarak;

- Akıllı Büyüme: Bilgi ve yeniliğe dayalı ekonominin geliştirilmesi,
- Sürdürülebilir Büyüme: Kaynakların etkin kullanıldığı, daha yeşil ve daha rekabetçi ekonominin desteklenmesi,
- Kapsayıcı Büyüme: Sosyal ve bölgesel uyumun sağlanması amacıyla yüksek istihdam seviyesinin yakalanması, belirlenmiştir.⁶

Avrupa 2020 Stratejisinin çıkış noktası, dünyada yaşanan küreselleşme, iklim değişikliği gibi hızlı gelişmeler ve Avrupa’da nüfusun yaşlanması gibi AB ekonomisinin yaşadığı yapısal problemlerdir. Bu problemlerin, AB üzerindeki etkileri değerlendirilerek, AB’nin 2020 yılı

³ Akyos Müfit, “Sürekli Yenilikçilik (İnovasyon) için Teknolojik Yetenek Değerlendirmesi” (Aralık 2005) <http://www.inovasyon.org/getfile.asp?file=MA.TYD.pdf>

⁴ Arman Kırım, *Karlı Büyümenin Reçetesi: İnovasyon*, Sistem Yayıncılık, İstanbul,2007,6

⁵ *Oslo Kılavuzu*, age, s.1

⁶ *Avrupa 2020 Stratejisi*,s.1 www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/AB/SanayiSektorDb/AB2020.pdf

itibariyle belirlenen hedefler çerçevesinde yapısal dönüşümü hedeflenmektedir.

Avrupa 2020 stratejisi, belirlediği akıllı, sürdürülebilir ve kapsayıcı büyüme öncelikleri kapsamında istihdam, eğitim, sosyal içerme, Ar-Ge ve iklim ve enerji konularında birbirini destekleyen 5 hedef belirlemiştir. Sözü edilen bu hedeflerin gerçekleştirilmesi amacıyla 7 girişimin hayata geçirilmesi öngörülmektedir. Bu girişimler “İnovasyon Birliği”, “Hareket Halinde Gençlik”, “Avrupa için Dijital Gündem”, “Kaynakları Verimli Kullanan Avrupa”, “Küreselleşme Çağı için Sanayi Politikası”, “Yeni Beceri ve İşler için Gündem” ve “Yoksulluğa Karşı Avrupa Platformu”dur.⁷

2020 yılında ulaşılması hedeflenen ekonomik hedefler şu şekildedir:⁸

- i. 20-64 yaş arası nüfusun istihdam oranının %69 seviyesinden %75'e çıkarılması,
- ii. GYİH'nin %3'ünün Ar-Ge'ye ayrılması hedefinin gerçekleştirilmesi; özel sektörün Ar-Ge'ye yatırım yapması için koşulların iyileştirilmesi ve inovasyonun izlenmesi için yeni bir gösterge oluşturulması,
- iii. Sera gazı salınımının 1990 yılına göre en az %20, şartlar elverişli ise %30 oranında azaltılması, AB'nin enerji tüketiminde yenilenebilir enerjinin payının %20'ye yükseltilmesi ve %20 oranında enerji verimliliği sağlanması
- iv. Okulu erken bırakanların oranının %15'ten %10 seviyesine düşürülmesi, 30-34 yaş arası yüksek öğrenim mezunu nüfus oranının %31 düzeyinden en az %40 düzeyine yükseltilmesi,
- v. 20 milyon insanın yoksulluktan kurtarılarak, ulusal yoksulluk sınırı altında yaşayan AB vatandaşlarının sayısının %25 azaltılması

Bu hedeflerin gerçekleştirilmesi için gerçekleştirilecek girişimler üç başlık altında yedi tanedir.⁹

Akıllı Büyüme:

Akıllı büyüme, bilgi ve yenilikçiliği gelecekteki büyümenin anahtarı olarak görmekte ve Birlik içindeki eğitim kalitesini iyileştirme, araştırma

⁷ Gökşen Akbaş- Altan Apar, “Avrupa 2020 Stratejisi: Akıllı, Sürdürülebilir ve Kapsayıcı Büyüme için Avrupa Stratejisi”, 2010, s.2 www.abgs.gov.tr/files/SBYPB/.../avrupa_2020_stratejisi.pdf

⁸ *Europe 2020 a Strategy for Smart, Sustainable and Inclusive Growth*:2010:8 http://europa.eu/press_room/pdf/complet_en_barroso__007_-_europe_2020_-en_version.pdf

⁹ *Europe 2020 a Strategy for Smart, Sustainable and Inclusive Growth*:2010:10-18 http://europa.eu/press_room/pdf/complet_en_barroso__007_-_europe_2020_-en_version.pdf

çalışmalarını güçlendirme ve bilgi transferini sağlama yoluyla yenilikçi fikirlerin ekonomik büyüme, istihdam yaratıcı ürün ve hizmetlere dönüştürülmesini hedeflemektedir. Bu kapsamda oluşturulacak girişimler şunlardır;

- i. İnovasyon alanında “ İnovasyon Birliği” girişimi
- ii. Eğitim, mesleki eğitim ve hayat boyu öğrenme alanında “Hareket halindeki gençlik” girişimi
- iii. Dijital toplum alanında “Avrupa için dijital gündem” girişimi

Sürdürülebilir Büyüme:

Sürdürülebilir büyüme, enerji ve kaynakların verimli kullanımı, sürdürülebilir ve rekabet edebilir bir ekonomik büyüme olarak tanımlanmıştır. Bu yaklaşım AB’yi düşük karbonlu ve kaynaklar azalmış bir dünyada çevresel bozulmayı engelleyici, biyo-çeşitliliği koruyucu ve kaynakların israfını önleyici bir noktada konumlandırmaktadır. Bu konudaki girişimler şunlardır;

- i. İklim değişikliği ve temiz ve verimli enerji kullanımı alanında “Kaynakları Verimli Kullanan Avrupa” girişimi
- ii. Rekabet Edebilirlik alanında “Küreselleşme Çağı İçin Sanayi Politikası” girişimi

Kapsayıcı Büyüme:

Kapsayıcı büyüme kapsamında, değişimin yönetilmesi ve uyumlu bir toplum yaratılabilmesi için yüksek düzeyli istihdam sağlamak, yeteneklere yatırım yapmak, yoksulluk ile mücadele ve işgücü pazarının, mesleki eğitim ve sosyal korunma sistemlerinin modernize edilmesi amaçlanmaktadır. Bu başlık altında öncü girişimler şunlardır;

- i. İstihdam ve beceriler alanında “Yeni beceriler ve işler için gündem” girişimi
- ii. Yoksullukla mücadele alanında “Yoksulluğa karşı Avrupa platformu” girişimi

3. AB 2020 STRATEJİSİNDE İNOVASYON YAKLAŞIMI

İnovasyon konusu 2020 stratejisinin kalbi olarak görülmektedir. Çünkü Birlik bünyesindeki demografik değişimler ve artan küresel rekabet ile 2008 krizi sırasında artan işsizlik karşısında yeni işlerin yaratılması ile Avrupa’nın rekabet gücü artacak, yeni ürünlerin, hizmetlerin, işlerin ve sosyal süreç/modellerin inovasyon yapma kabiliyeti sonucuna bağlı olarak geleceğe dönük yaşam standartları artacaktır. İnovasyon ile aynı zamanda

önemli sosyal değişimlerin izlendiği konulara da çözümler üretilebilecektir. Örneğin; iklim değişikliği, enerji ve kaynak kıtlığı, sağlık ve yaşlanma gibi konular dünya genelinde önemini ve hassasiyetini günden güne arttırmaktadır.¹⁰

Avrupa Birliği inovasyon konusunun önemini vurgularken, diğer yandan Birliğin yaşadığı bir paradokstan da bahsetmektedir. Avrupa'nın aslında büyük bir inovasyon potansiyeli olduğu, dünya çapında bulunan araştırmacılar, girişimciler ve şirketlerin eşiz bir güç oluşturduğu, buna karşın Birliğin bunun karşılığını tam anlamıyla alamadığı belirtilmektedir. Bu durumun Birliği olumsuz etkilediği, stratejik tehditlere açık hale getirdiği vurgulanmaktadır. Bu kapsamda şu tespitler yapılmıştır (Innovation Union Communication,2010:2);¹¹

- Avrupa'daki bilgi kurumuna, düşük seviyeli yatırım yapılmaktadır. ABD ve Japonya gibi diğer ülkelerde ise, bu oran Avrupa'ya göre daha fazladır. Çin bu konuya önem vermektedir ve Avrupa'yı kısa sürede yakalayacaktır.
- Yetersiz finansman, kamu kaynaklarının verimsiz olarak kullanılması ve yavaş standardizasyon nedeniyle fikri mülkiyet haklarının yüksek maliyetli olması gibi çevresel koşullar, işletmelerin dünyadaki diğer bölgelerle işbirliği ve yatırım yapmasını zorlaştırmaktadır.
- Kaynaklar, gereğinden fazla parçalara bölünmekte ve verimsizleşmektedir. Kaynakların verimli kullanılması ve bütünlüğü başaracak şekilde harcanması gerekmektedir.

AB komisyonu bu tespitler ışığında inovasyon konusunda yeni bir strateji oluşturma yoluna gitmiştir. Bu strateji kapsamında bütün üye ülkelerin politikalarının yönlendirilmesi, orta ve uzun vadede güçlü bir inovasyon çatısı altında çalışılması hedeflenmektedir. Komisyon bu çatının tanımını “İnovasyon Birliği” olarak belirlemiştir.

4. İNOVASYON BİRLİĞİ

Avrupa Birliği Komisyonu tarafından Ekim 2010 tarihinde “İnovasyon Birliği” belgesi yayınlamıştır. Belgede çalışmanın amacı, gereklilikleri ve hedefleri hakkında ayrıntılı bilgi verilmiştir.

¹⁰ Ali Soylu, Levent Kocaalan, *Sürdürülebilir Gelecek İçin İnovasyon Birlikleri:AB Örneği*, 9. Uluslararası Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi 23-25 Haziran 2011 Saraybosna-Bosna Hersek

¹¹ Innovation Union Communication,2010:2, http://ec.europa.eu/research/innovation-union/index_en.cfm?pg=keydocs

“İnovasyon Birliği” belgesinde başarı koşulları şu şekilde belirlenmiştir.¹²

- a. AB ve üye ülkeler mali kısıtlamaların devam ettiği dönemlerde bile eğitim, ARGE, inovasyon, Bilgi ve İletişim Teknolojilerine (ICT) yatırım yapmaya devam etmelidir. Bu yatırımları sadece bütçe kesintilerinden korumakla kalmayıp, aynı zamanda yatırımların hızlanması sağlanmalıdır.
- b. Bu durum Birliği adım adım parçalanma ile başa çıkmak ve paranın daha fazla değerlendirilmesi için reformlara götürecektir. AB ve ulusal araştırma ve inovasyon sistemlerinin birbirleri ile daha iyi ve performansları geliştirilecek şekilde kenetlenmesi gerekmektedir.
- c. Eğitim sistemlerinin her seviyede modernleşmesi gerekmektedir. Mükemmellik yol gösterici bir ilke olmalıdır. Dünya klasmanında yer alan üniversitelerin daha fazla olması, beceri seviyelerinin yükselmesi ve yurtdışından gelecek yetenekler için dikkat çekici bir yer olmalıdır.
- d. Araştırmacılar ve inovasyona öncülük edenler AB bünyesinde bulunan sınırlar içerisinde kolaylıkla birbirleri ile ortaklaşa çalışabilmeleri gerekmektedir. Avrupa Araştırma Alanı 2014 yılına kadar tamamlanarak, bilginin serbestçe çerçeveler içerisinde yer alarak dolaşması sağlanacaktır.
- e. AB programlarına girebilme basitleşmeli ve özel sektör üzerindeki kaldıraç etkisi Avrupa Yatırım Bankası vasıtası ile geliştirilmelidir. Avrupa Araştırma Konseyinin rolü konusunda zorlama yapılmalıdır. Çerçeve programlarındaki hibelerin dağıtılması sırasında, KOBİ’lerin (Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler) hızlı büyümesi desteklenmelidir. Avrupa Bölge Geliştirme Fonu, Avrupa’daki araştırma ve inovasyon kapasitelerinin bölgesel uzmanlık stratejisi tabanlı olarak geliştirilmesi teşvik edilmelidir.
- f. Araştırmaların dışında, daha çok inovasyon yapılmalıdır. Bilim dünyası ve iş dünyası arasındaki işbirliği geliştirilmeli, engeller ortadan kaldırılmalı ve teşvikler kolay ulaşılır olmalıdır.
- g. Girişimciler için engellerin kalması, “pazarlanılabilir fikir” düşüncesinin zorunlu tutulması kaldırılmalıdır: Özellikle KOBİ’ler için fikri mülkiyet hakları uygun fiyatlı ve finanse edilebilir olmalı, hedeflerin ve yönetmeliklerin daha tutarlı ve düzgün olması, kitlesel ihale bütçelerinin stratejik kullanımının ve standartların birlikte ele alınması hızlandırılmalıdır. İlk adım olarak, 2010 yılı sonuna kadar AB patenti üzerindeki anlaşmada uzlaşmıştır.

¹² age, s.2-3

- h.** Avrupa İnovasyon Ortaklığı; önemli toplumsal değişimlerin yönetilmesinde uzman havuzu oluşturmalı, kaynaklarını sağlıklı yaşlanma alanı ile başlayan AB sanayindeki rekabetin oluşması için araştırma, geliştirme ve inovasyonların pazara yayılması konularında hızlandırmaya dönük kullanılmalıdır.
- i.** Tasarım ve yaratıcılıktaki kuvvetli yönler daha iyi kullanılmalıdır. Sosyal inovasyon konusunda en iyi olunmalıdır. Kamu sektörüne dönük inovasyon daha iyi anlaşılabilir geliştirilmeli, tanımlanmalı ve başarılı girişimler lanse edilerek, kıyaslama çalışmaları için olanak sağlanmalıdır.
- j.** Uluslararası ortaklar bulunarak, bunlarla daha iyi çalışma olanağı bulunmalıdır. ARGE programları gerçekleştirilerek, uluslararası formatta kıyaslanabilir koşullar sağlanmalıdır. Bu durum AB'nin ortak çıkarlarının korunması anlamına gelecektir.

Yukarıda yer alan başarı koşullarına bakıldığında, özellikle birlik içersinde yer alan ülkelerin birbiriyle kenetlenerek inovasyon konusunda sinerjik bir etki yaratmak istedikleri görülmektedir. Bu doğrultuda eğitim ve araştırmaya büyük önem vermek, her koşulda bütçe desteğini sürdürmek ve 2014 yılına kadar “Avrupa Araştırma Alanı” oluşturulması hedeflenmektedir. Ayrıca küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerin inovasyon teşvikleri konusunda yaşadığı sorunların çözülmesi vurgulanmaktadır.

Yukarıda ilgi çeken bir başka nokta ise kamu kesimiyle ilgilidir. Kamu kesiminin inovasyon konusunu daha iyi anlaması, özellikle sosyal inovasyona ağırlık vermesi hedeflenmiştir. Böylece bu konunun geliştirilmesinde kamu kesimi düzenleyici olmanın yanı sıra, uygulayıcı misyonunu da yüklenmek durumundadır.

Avrupa Birliği'nin inovasyon konusunda yalnızca kendi potansiyelini değil, aynı zamanda uluslararası düzeyde işbirliği araması bu konuya verdiği önemin bir göstergesi niteliğindedir. Birlik bir anlamda açık inovasyon yöntemiyle uluslararası düzeyde kapıların araştırmacılara açmakta, ve rekabet gücünü arttırmayı hedeflemektedir.

Avrupa Birliği inovasyon konusunda başta üye ülkeler olmak üzere aday ülkeler ve rakiplerin performanslarını ölçmeye dönük bir gösterge oluşturmuştur. İnovasyon Birliği Göstergeleri (Innovation Union Scoreboard – IUS) adı verilen bu çalışma, Avrupa 2020 İnovasyon Birliğinin izlenmesi ve araştırma ve inovasyon sistemlerinin güçlü ve zayıf yönlerinin belirlenmesi amacı ile ilk defa 2010 yılında oluşturulmaya başlanmıştır. 2009 yılında, bu konuda yapılan izlemeler kapsamında daha önce 29 olan göstergeler, 25 adede indirgenerek, yeniden tanımlanmıştır. 2010 göstergelerine Türkiye de dahil edilmiştir. Bunun yanında AB27 ülkeleri ile

birlikte ABD, Japonya, BRIC (Brezilya, Rusya, Hindistan ve Çin de kıyaslama çalışmalarına eklenmiştir.¹³

İnovasyon Birliği Göstergeleri, AB ülkeleri ve diğer büyük ekonomilerle Türkiye arasında karşılaştırma yapma olanağı da sağlamaktadır. Bu durum Türkiye'nin inovasyon konusundaki mevcut durumunu, 2023 vizyonundaki hedeflerini anlamaya yardımcı olacaktır.

5. TÜRKİYE'NİN “VİZYON 2023” STRATEJİSİNDE İNOVASYON ALGISI

5.1. Türkiye'nin 2023 Yılı Hedefleri

Türkiye açısından 2023 yılı Cumhuriyetimizin kuruluşunun 100. Yılı olarak büyük bir anlam taşımaktadır. Bu açıdan ülkenin birçok hedefleri bu yıla endekslenmiştir.2023 yılı bu anlamda Türkiye için stratejik bir odaklanma noktasıdır.

2023 yılı hedefleri ekonomik, sosyal ve siyasal konulardan oluşan 23 maddelik bir paketten oluşmaktadır. Ancak bu paketin oluşturduğu bir ana tema söz konusudur: Türkiye'nin 2023 yılında dünyanın ilk on ekonomisinden birisi olması.¹⁴

Bu temel hedef çerçevesinde belirlenen ekonomik alt hedefler şu şekildedir.¹⁵

- Kişi başına 25 bin dolar milli gelir
- 500 milyar dolar ihracat gerçekleştirmek
- Dış ticaret hacmini 1 trilyon dolara çıkarmak
- İşsizliği yüzde 5 seviyesine çekmek
- Yüksek teknolojiye sahip olmak, kendi uçağını, kendi uydusunu üreten bir ülke olmak
- Türkiye'yi üç kıtanın lojistik merkezi haline getirmek
- DAP ve GAP projelerini tamamlayarak dünyanın tahıl ambarı haline gelmek
- Türkiye'nin milli gelirini 2 trilyon dolar seviyesine çıkarmak

5.2. İnovasyon Alanındaki Tarihsel Süreç

Türkiye bilim ve teknoloji konusundaki planlı çalışmalarını 1960'lı yıllarda başlatmıştır. Bu süreç 1983 yılında Bilim ve Teknoloji Yüksek

¹³ Innovation Union Scoreboard 2010 <http://www.proinno-europe.eu/inno-metrics/page/innovation-union-scoreboard-2010>

¹⁴ Türkiye Bilim, Teknoloji ve Yenilik Sistemleri Performans Göstergeleri, TÜBİTAK 2010, s. 5, <http://www.tubitak.gov.tr/sid/498/pid/468/index.htm>

¹⁵ <http://www.skyturk.net/iste-ak-partinin-2023-hedefleri>

Kurulu (BTYK)’nın oluşturulmasıyla önemli bir boyut kazanmıştır. BTYK özellikle ulusal bir bilim ve teknoloji politikası oluşturulması için bir takım çalışmalar yapmıştır. Bu doğrultuda 1993 yılında “Türkiye Bilim ve Teknoloji Politikası 1993-2003” belgesini yayınlamıştır. Ancak bu kapsamda bir takım düzenlemeler yapılmasına karşın, istenen sonuçlar elde edilememiştir. Bunun nedenleri olarak, bilim ve teknoloji alanında paylaşılan bir ülke vizyonunun ortaya konulamamış olması ve önerilen politikaların ilgili bütün kesimler (siyasi erk, kamu, özel kesim ve üniversiteler) tarafından ortaklaşa sahiplenmelerinin sağlanamaması gösterilebilir.

Bu saptamadan hareketle, refah toplumuna ulaşma sürecinde bilim ve teknolojiye etkin bir araç olarak yararlanılmasını sağlamak üzere, Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu 2000 yılında 2003-2023 yılları için Türkiye’nin Bilim ve Teknoloji Stratejileri Belgesi’nin hazırlanması kararını almış ve bu konuda TÜBİTAK’ı görevlendirmiştir.¹⁶Yapılan hazırlık çalışmalarının ardından, 2001 yılında Yedinci Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu toplantısında, Projenin adı "Vizyon 2023: Bilim ve Teknoloji Stratejileri" olarak belirlenmiştir.¹⁷

5.3. “Vizyon 2023” Stratejisinde İnovasyon Algısı

Vizyon 2023 Projesinin ana teması; Bilim ve teknolojiye hakim, teknolojiyi bilinçli kullanan ve yeni teknolojiler üretebilen, teknolojik gelişmeleri toplumsal ve ekonomik faydaya dönüştürme yeteneğine sahip bir refah toplumu oluşturmak olarak belirlenmiştir.¹⁸

Bu proje kapsamında aşağıda yer alan çalışmaların yapılması planlanmıştır;¹⁹

- Türkiye’nin bilim ve teknoloji alanında mevcut konumunun saptanması
- Dünyada bilim ve teknoloji alanındaki uzun dönemli gelişmelerin saptanması
- Türkiye’nin 2023 hedefleri bağlamında, bilim ve teknoloji taleplerinin belirlenmesi
- Bu hedeflere ulaşılabilmesi için gerekli stratejik teknolojilerinin saptanması
- Bu teknolojilerin geliştirilmesi ve/veya edinilmesine yönelik politikaların önerilmesi

Vizyon 2023 projesinin gerçekleştirilmesi için bir dizi alt proje oluşturulmuştur. Bu projeler şu şekildedir:

¹⁶ Altıncı Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu Toplantısı,2000,s.13 <http://www.tubitak.gov.tr/sid/472/pid/468/index.htm>

¹⁷ Vizyon 2023, <http://www.tubitak.gov.tr/home.do?ot=1&sid=472&pid=468>

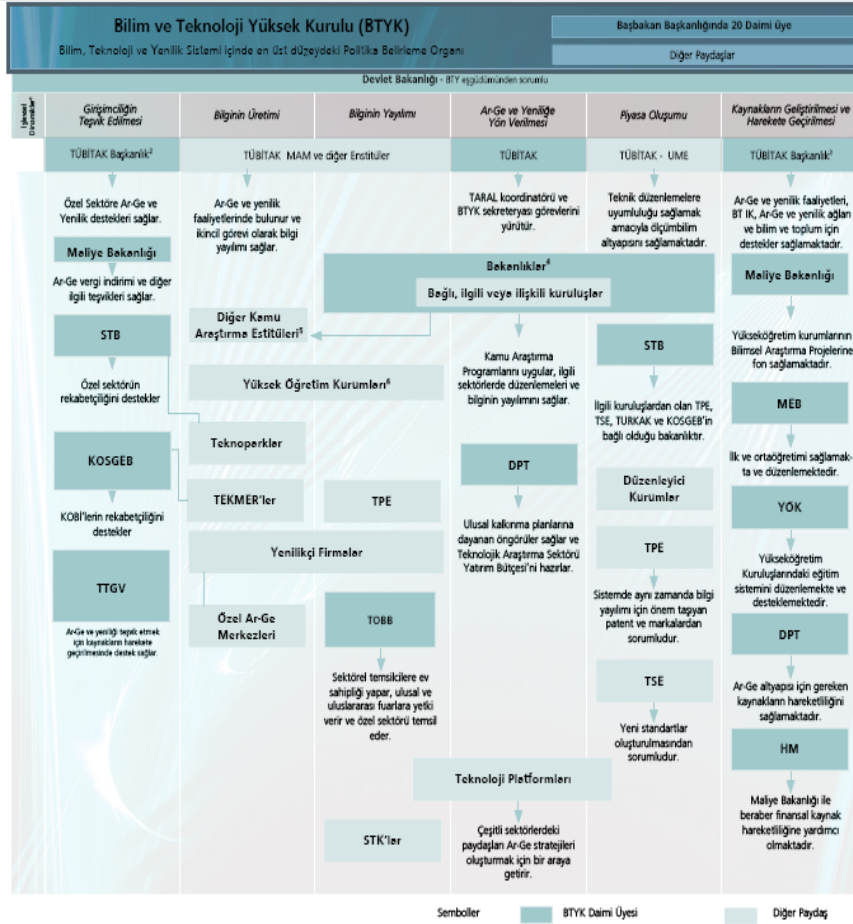
¹⁸ age, <http://www.tubitak.gov.tr/home.do?ot=1&sid=472&pid=468>

¹⁹ age, <http://www.tubitak.gov.tr/home.do?ot=1&sid=472&pid=468>

- Teknoloji Öngörü Projesi
- Ulusal Teknoloji Envanteri Projesi
- Araştırmacı Bilgi Sistemi (ARBİS)
- TÜBİTAK Ulusal Araştırma Altyapısı Bilgi Sistemi (TARABİS)

“Vizyon 2023” stratejisinin temel yaklaşımına bakıldığında bilim ve teknoloji odaklı projelerin öne çıktığı görülmektedir. Bu projeler çerçevesinde özellikle yenilik (inovasyon) çalışmalarına vurgu yapılmıştır. Bilim teknoloji ve yenilik alanındaki çalışmaları koordine etmek amacıyla “Ulusal Bilim Teknoloji ve Yenilik Sistemi” oluşturulmuştur. Bu sistemin temel aktörleri ve işlevlerini aşağıdaki şekilde görmek mümkündür:

Şekil 1: Türkiye'nin Ulusal Bilim Teknoloji ve Yenilik Sistemi

Kaynak: Türkiye Bilim Teknoloji ve Performans Göstergeleri, TUBİTAK, 2010, s.6
<http://www.tubitak.gov.tr/home.do?ot=1&sid=472&pid=468>

Şekilde de görüldüğü gibi Ar-Ge ve yenilik faaliyetleri konusunda kurumlar düzeyinde bir yapılanma sağlanmıştır.

“Vizyon 2023” çerçevesinde Yenilik (inovasyon) konusunda yapılan çalışmalar 2005 yılında hazırlanan “Ulusal Bilim ve Teknolojileri Uygulama Planı” ile ivme kazanmıştır. Sonraki süreçte çalışmalar devam etmiş ve son olarak Ulusal Bilim, Teknoloji ve Yenilik Stratejisi (UBTYS) 2011-2016 belgesi yürürlüğe girmiştir. Bu belge önceki yıllarda başlatılan çalışmaların bir devamı niteliğinde olup, 2023 hedefleri doğrultusunda gelecek beş yıllık dönemde izlenecek yol haritasını ortaya koymaktadır.

(UBTYS) 2011-2016 belgesi vizyonunu, “Ürettiği bilgi ve geliştirdiği teknolojileri, ülke ve insanlığın yararına yenilikçi ürün, süreç ve hizmetlere dönüştürebilen Türkiye” olarak belirlemiştir.²⁰

(UBTYS) 2011-2016 belgesi belirlediği vizyon çerçevesinde yapılan yeniliklerin ticari ürün ve hizmete (inovasyona) dönüştürülmesine vurgu yapmıştır. Aşağıda yer alan şekilde temel stratejik çerçeveyi ve inovasyon konusundaki hedefleri görmek mümkündür:

Şekil 2: Ulusal Bilim, Teknoloji ve Yenilik Stratejisi (UBTYS) 2011-2016'nın Stratejik Çerçevesi

Kaynak: Ulusal Bilim, Teknoloji ve Yenilik Stratejisi 2011 - 2016, TÜBİTAK, 2010, s. 4 <http://www.tubitak.gov.tr/sid/472/pid/468/index.htm>

²⁰ Ulusal Bilim, Teknoloji ve Yenilik Stratejisi (UBTYS) 2011-2016, s. 3 <http://www.Tubitak.gov.tr/sid/472/pid/468/index.htm>

İnovasyon konusunda gerçekleştirilen girişimler arasında yer alan bir başka çalışma ise Türkiye Araştırma Alanı (TARAL) yapılanmasıdır. Bu faaliyetin amacı; Ar- Ge faaliyetlerini gerçekleştiren, bunların sonuçlarını talep eden ve bu faaliyetlere kaynak sağlayan kurum ve kuruluşlar arasındaki bağlantıların bütünlük bir şekilde tanımlanması ve yürütülmesi olarak belirtilmiştir.²¹

Ulusal Bilim ve Teknoloji Stratejisinin gerçekleştirilmesinde kuşkusuz en önemli konulardan biri nitelikli insan kaynağına sahip olmaktır. Bu konuya ilişkin çalışmalar başlatılmış ve 2010 yılında “Bilim ve Teknoloji İnsan Kaynağı Stratejisi ve Eylem Planı” oluşturulmuştur.²²

İnovasyon konusunda yapılan çalışmaların ve elde edilen sonuçların değerlendirilmesi ve uluslararası düzeyde karşılaştırmalar yapılabilmesi amacıyla ayrıca TÜBİTAK tarafından “Türkiye Bilim, Teknoloji ve Yenilik Sistemleri Performans Göstergeleri 2010” raporu yayınlanmıştır.

6. “AB 2020” VE “VİZYON 2023” STRATEJİLERİNDE İNOVASYON HEDEFLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Avrupa Birliği ve Türkiye'nin kurumsal düzeyde inovasyon konusuna vermiş olduğu önemin geçmişten bugüne artarak devam ettiği görülmektedir. Bu çerçevede ortaya konan stratejiler ve eylem planları bunun göstergesidir. Bu çalışmalar incelendiğinde AB ve Türkiye'nin İnovasyon hedefleri ve bu konudaki adımları şu şekilde karşılaştırmak mümkündür:

- AB ve Türkiye inovasyon konusuna büyük önem vermiş ve bu konuda stratejik adımlar atmıştır.
- İnovasyon konusu tek bir kurumun sorumluluğuna verilmemiş, geniş katılımlı bir platform düzeyinde ele alınmıştır.
- Ulaşılması istenen hedefler net biçimde belirlenerek, inovasyon faaliyetleri buna uygun olarak düzenlenmeye çalışılmıştır.
- AB İnovasyon Birliği projesini ortaya koyarak birliğin sinerjisinden yararlanma amacını ortaya koymuştur. Türkiye'de mevcut koşullar içerisinde kamu, özel sektör, üniversite, sivil toplum kuruluşları düzeyinde işbirliğine gitmiş, ayrıca uluslararası düzeyde işbirliği hedeflemiştir.

²¹ Türkiye Bilim, Teknoloji ve Yenilik Sistemleri Performans Göstergeleri, TÜBİTAK 2010, s. 8, <http://www.tubitak.gov.tr/sid/498/pid/468/index.htm>

²² Bilim ve Teknoloji İnsan Kaynağı Stratejisi ve Eylem Planı, 2010, s.3 <http://www.tubitak.gov.tr/sid/1049/pid/468/index.htm>

- İnovasyon kapasitesinin geliştirilmesinde nitelikli insan kaynağına vurgu yapılmıştır. Her iki stratejide de ayrıntılı bir eylem planı oluşturulmuştur.
- Bilim ve teknoloji alanında yeniliklerin artırılmasında kamu kaynaklarının daha etkin kullanılması hedeflenmiştir.
- İnovasyonun yalnızca büyük işletmelere özgü olmaktan çıkartılarak KOBİ’ler düzeyine yaygınlaştırılması hedeflenmiştir.
- Avrupa Birliği 2014 yılına kadar “Avrupa Araştırma Alanı” oluşturarak Birlik Ülkeleri arasındaki işbirliğini geliştirmeyi hedeflemektedir. Benzer şekilde Türkiye’de, “Türkiye Araştırma Alanı” (TARAL) projesini uygulamaya sokmuştur.
- AB kamu kesiminin inovasyon konusunu daha iyi anlaması, özellikle sosyal inovasyona ağırlık vermesi hedeflenmiştir. Böylece bu konunun geliştirilmesinde kamu kesimi düzenleyici olmanın yanı sıra, uygulayıcı misyonunu da yüklenmek durumundadır. Türkiye bu konuda benzer bir yapılmaya gerçekleştirmiş ve siyasi iradenin sorumluluk üstlenerek kamu kuruluşlarını yönlendirmesi yoluna gitmiştir.
- AB ve üye ülkeler mali kısıtlamaların devam ettiği dönemlerde bile eğitim, ARGE, inovasyon, Bilgi ve İletişim Teknolojilerine (ICT) yatırım yapmaya devam etme kararı almıştır. Türkiye ise bu konuya ayırdığı kaynakları artırma yoluna gitmektedir. TÜBİTAK, KOSGEB gibi kamu kuruluşları aracılığıyla teşvikler verilmektedir.
- AB sürdürülebilir bir gelecek açısından inovasyon çalışmalarını zorunlu görmektedir. Özellikle iklim değişikliği, temiz ve verimli enerji kullanımı, dünyadaki biyolojik çeşitliliğin korunması gibi konularda Ar-Ge ve inovasyon çalışmalarını desteklemektedir. Türkiye ise Ar-Ge ve inovasyon çalışmalarını ekonomik büyüme, istihdam, rekabet gücünü artırma, teknoloji üreten ve pazarlayan bir ülke olma hedeflerine yönlendirmektedir.
- Avrupa Birliği bilimde gösterdiği performansın yüksek olduğunu ancak yapılan araştırmalara bakıldığında bu performansın yenilik ve rekabet avantajına dönüştürülemediğine dikkat çekmektedir. Bu durum Avrupa paradoksu olarak nitelendirilmektedir.²³ AB, İnovasyon Birliği stratejisiyle bunu önleyebilmeyi planlamaktadır. Türkiye ise bilimdeki performansını da attırmayı hedefleyerek, bilgi üreten, teknoloji geliştiren ve bunları yeniliğe dönüştüren bir refah ülkesi oluşturma amacındadır.²⁴

²³ European Commission, Green Papers, 1995, s.5. www.europa.eu/documents/comm/greenpapers/pdf/com95_688_en.pdf

²⁴ Vizyon 2023 Projesi Ana Teması <http://www.tubitak.gov.tr/sid/472/pid/468/index.htm>

- AB girişimcilerin önündeki engellerin kaldırılmasını hedeflemektedir. Türkiye’de de bu konuda çalışmalar olduğu görülmektedir.
- Avrupa Birliği inovasyon konusunda başta üye ülkeler olmak üzere aday ülkeler ve rakiplerin performanslarını ölçmeye dönük bir gösterge oluşturmuştur. İnovasyon Birliği Göstergeleri (Innovation Union Scoreboard – IUS) adı verilen bu çalışma, Avrupa 2020 İnovasyon Birliğinin izlenmesi, araştırma ve inovasyon sistemlerinin güçlü ve zayıf yönlerinin belirlenmesi amacı ile ilk defa 2010 yılında oluşturulmaya başlanmıştır. Türkiye bu konuda benzer çalışmalar başlatmış, “Türkiye Bilim Teknoloji ve Yenilik Sistemi Performans Göstergeleri” ni oluşturmuştur.

7. SONUÇ

İnovasyon konusu dünyanın gündeminin önemli bir başlığı olmaya devam etmektedir. Birçok ülke ve oluşum bu konuda stratejiler geliştirme çabasındadır. Global rekabete karşı mücadele edebilmek, ekonomik açıdan büyümek, ülke refahını arttırmak gibi makro hedeflerin gerçekleştirilmesinde inovasyon kritik bir kavram olarak görülmektedir.

AB’ne üye ülkeler ve Türkiye dünya ekonomileri içerisinde çok önemli bir yere sahiptir. Ancak mevcut konumları arzu edilen düzeyde görülmemektedir. Gerek AB, gerekse Türkiye inovasyon konusunda geliştirmiş olduğu stratejilerde bu olumsuzluğu aşma niyetini ortaya koymaktadır. “AB 2020” ve “Vizyon 2023” stratejilerinin oluşturulma süreci de bunu göstermektedir. Çünkü geçmiş dönemlerde ortaya konan performans yeterli görülmemiş, daha etkin, odaklanmış strateji ihtiyacı ortaya çıkmıştır.

Avrupa Birliği son dönemde dünyada yaşanan küreselleşme ve buna bağlı olarak herkesin etkilendiği küresel ekonomik kriz, iklim değişikliği gibi hızlı gelişmelerle karşı karşıya kalmıştır. Bunun yanında Avrupa’da nüfusun yaşlanması, Birliğin hızlı bir biçimde büyümesi, Birlik üyesi ülkeler arasındaki uyumsuzluklar gibi yapısal sorunlar ortaya çıkmıştır. Bu problemlerin, AB üzerindeki etkileri değerlendirilerek, AB’nin 2020 yılı itibariyle belirlenen hedefler çerçevesinde yapısal dönüşümü hedeflenmiştir.

İnovasyon Birliği oluşumu AB’nin yapısal dönüşümündeki en önemli adımlardan biri olarak kabul edilmektedir. Özellikle Amerika, Çin, Japonya, Rusya gibi büyük ekonomilere karşı siyasal ve ekonomik üstünlük sağlamak için bu proje kritik önem taşımaktadır.

“Vizyon 2023” stratejisi, Türkiye’nin 2023 yılında dünyanın onuncu büyük ekonomisi olma hedefini gerçekleştirmeye dönük olarak

hazırlanmıştır. Uzun yıllardır sıralamada onaltı-onyedi bandında yer almanın sıkıntısını yaşayan Türkiye, geçmişte tam olarak sonuç alınamayan çalışma yöntemlerini büyük oranda değiştirmiştir. Yeni oluşturduğu stratejiyle özellikle bilim ve teknolojiye önem veren, inovasyon odaklı çalışan, ekonomik büyümeyi sağlayacak birçok faktörü beraberce ele alan bir yapı oluşturmaya çalışmaktadır.

AB'nin ve Türkiye'nin oluşturduğu stratejilere bakıldığında, özellikle eylemsel planda bir takım benzerliklerin bulunduğu görülmektedir. Bu durum özellikle Avrupa Birliği üyelik sürecinde bulunan Türkiye için olumlu gözükmemektedir. Gelecekte Birlik hedefleriyle uyumlu bir yapı her iki kesim için kolaylıklar sağlayacaktır.

Sonuç olarak değerlendirildiğinde inovasyon konusu “AB 2020” ve “Vizyon 2023” stratejilerinin kalbi niteliğindedir. İnovasyon konusunda elde edilen sonuçlar bu stratejilerin başarı ve başarısızlığında belirleyici rol oynayacaktır.

KAYNAKÇA

- AKBAŞ Gökşen-Apar Altan (2010), “Avrupa 2020 Stratejisi: Akıllı, Sürdürülebilir ve Kapsayıcı Büyüme için Avrupa Stratejisi”, www.abgs.gov.tr/files/SBYPB/.../avrupa_2020_stratejisi.pdf (Erişim Tarihi: 30.05.2011)
- AKYOS Müfit, (Aralık 2005), “Sürekli Yenilikçilik (İnovasyon) için Teknolojik Yetenek Değerlendirmesi”: <http://www.inovasyon.org/getfile.asp?file=MA.TYD.pdf> (Erişim Tarihi: 02.05.2011)
- OSLO *Klavuzu*, TÜBİTAK, (2005) www.tubitak.gov.tr/tubitak_content_files/BTYPD/.../Oslo_3_TR.pdf (Erişim Tarihi: 30.05.2011)
- www.europa.eu/documents/comm/green_papers/pdf/com95_688_en.pdf (Erişim Tarihi: 30.05.2011)
- KIRIM Arman(2007), Karlı Büyümenin Reçetesi: İnovasyon, Sistem Yayıncılık, İstanbul
- Avrupa 2020 Stratejisi*, www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/AB/Sanayi_SektorDb/AB2020.pdf (Erişim Tarihi: 30.05.2011)
- Europe 2020 a Strategy for Smart, Sustainable and Inclusive Growth (2010) http://europa.eu/press_room/pdf/complet_en_barroso__007_-_europe_2020_-_en_version.pdf (Erişim Tarihi:05.05.2011).

- SOYLU Ali, Kocaalan Levent, *Sürdürülebilir Gelecek İçin İnovasyon Birlikleri:AB Örneği*, 9. Uluslararası Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi 23-25 Haziran 2011, Saraybosna-Bosna Hersek
- Innovation Union Communication, 2010,http://ec.europa.eu/research/innovation-union/index_en.cfm?pg=keydocs (Erişim Tarihi: 20.05.2011)
- Innovation Union Scoreboard 2010 <http://www.proinno-europe.eu/inno-metrics/page/innovation-union-scoreboard-2010> (Erişim Tarihi: 05.05.2011).
- Vizyon 2023, <http://www.tubitak.gov.tr/home.do?ot=1&sid=472&pid=468> (Erişim Tarihi: 20.05.2011)
- Ulusal Bilim, Teknoloji ve Yenilik Stratejisi (UBTYS) 2011-2016 <http://www.tubitak.gov.tr/sid/472/pid/468/index.htm>(Erişim Tarihi: 30.05.2011)
- Türkiye Bilim,Teknoloji ve Yenilik Sistemleri Performans Göstergeleri,TÜBİTAK, 2010 <http://www.tubitak.gov.tr/sid/498/pid/468/index.htm> (Erişim Tarihi: 30.05.2011)
- Altıncı Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu Toplantısı, 2000 <http://www.tubitak.gov.tr/sid/472/pid/468/index.htm>(Erişim Tarihi: 30.05.2011)
- Bilim ve Teknoloji İnsan Kaynağı Stratejisi ve Eylem Planı,2010 <http://www.tubitak.gov.tr/sid/1049/pid/468/index.htm>(Erişim Tarihi: 31.05.2011)
- European Commission,Green Papers, 1995 www.Europa.eu/documents/comm/green_papers/pdf/com95_688_en.pdf (Erişim Tarihi: 28.05.2011)
- Vizyon 2023 Projesi Ana Teması <http://www.tubitak.gov.tr/sid/472/pid/468/index.htm>(Erişim Tarihi: 31.05.2011)

KÜRESEL EKONOMİK KRİZİN ÇİN EKONOMİSİNE ETKİLERİ: ÇİN'İN BÜYÜME STRATEJİSİNİN SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİ

JEL Kodu: F15,F21,G01,N15,O16

Serdar ÖZTÜRK*

ÖZET

Çin Halk Cumhuriyeti, 1949 yılındaki Komünist Devrimin ardından, Çin Komünist Partisi tarafından, Mao ZEDONG liderliğinde kurulmuştur. 1949 yılından itibaren Çin ekonomisi iki büyük dönüşüm yaşamıştır. Bunlardan ilki, yeni demokratik ekonomiden sosyalist planlama ekonomisine geçiştir. Diğeri de sosyalist bir planlama ekonomisinden sosyalist bir piyasa ekonomisine geçiştir. Mao'nun 1976 yılında ölümünden sonra, Deng "Açık Kapı Politikasını" resmen yürürlüğe sokmuş, yabancı yatırımcılara kapıyı açmış ve dünyayla diplomatik ilişkileri iyileştirme çabası içine girmiştir. Çin ekonomisi 1980–2010 yılları arasında ortalama olarak %10 oranında büyüme kaydetmiştir. 1978 yılında ekonomik reformlar başladığından beri, Çinli liderler, Çin Halk Cumhuriyetinin üzerindeki yüksek kumandaya dayalı hükümet kontrolünü terk etmeksizin kapitalizmin getirilerinden yararlanmaya çalışmışlardır ki bunu da şimdiye kadar başarıyla gerçekleştirdikleri söylenebilir. Çin ekonomisi için en büyük sorun büyümenin istikrarsız, dengesiz, koordinasyonsuz ve sürdürülemez oluşudur.

Anahtar Kelimeler: *Küresel Kriz, Çin'de Reform Süreci, Çin Ekonomisi, Çin'in Ekonomik Performansı*

EFFECTS OF THE GLOBAL ECONOMIC CRISIS ON CHINA'S ECONOMY: THE SUSTAINABILITY OF CHINA'S GROWTH STRATEGY

ABSTRACT

People's Republic of China was established by the Chinese Communist Party under the leadership of Mao Zedong in 1949 after the communist revolution. China's economy has experienced two major transformations since 1949. The first of these, is transition from new democratic economy to socialist planning economy. The other is transition

* Yrd. Doç.Dr., Nevşehir Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü. serdarozturk@nevsehir.edu.tr

from socialist planning economy to a socialist market economy. In 1976, after the death of Mao, Deng, put "Open Door Policy" into practice officially and opened the door to foreign investors in an effort to improve diplomatic relations with the world. China's economy grew by 10% on average between 1980–2010. Chinese leaders have tried to benefit from capitalism without leaving the government control of capitalism based on the high returns and it can be said that they have been successful so far. The biggest problem of China's economy is unstable, unbalanced, uncoordinated and unsustainable growth.

Keywords: *Global Crisis, Reform Process in China, China Economy, China's Economic Performance*

1. GİRİŞ

Çin, oldukça karmaşık ve uzun bir tarihi geçmişe sahiptir. Çin'in, günümüzdeki ticareti, bilimi ve ekonomiyi ele alış tarzı bu geçmişten oldukça büyük oranda etkilenmiştir. Dolayısıyla, bu geçmişi anlayabilmek bize hem bugün karşılaştıklarımızla hem de Çin'in gelecekteki rotasıyla ilgili önemli ipuçları verecektir.

Çin Halk Cumhuriyeti, 1949 yılındaki Komünist Devrimin ardından, Çin Komünist Partisi tarafından, Mao ZEDONG liderliğinde kurulmuştur. Mao'ya göre Komünizm, “insanlık tarihindeki en tamam, en ihtilalcı ve en rasyonel” sistemdir. Mao'nun Yeni Demokrasisi Komünizme gidişte ilk aşamadır. İkinci aşama, sosyalist ihtilaldir. 20. yüzyıla damgasını vurmuş birkaç siyasi liderden biri olan Mao 9 Eylül 1976'da ölmüştür. Mao'nun tasfiye eylemleri ancak onun ölümüyle yatışmıştır. Mao, ekonomik kalkınma için örnek ve güvenilir yer olarak Moskova'yı görmüş, Komünist Çin'in ekonomik geleceğini Sovyet Rusya'ninkine bağlamıştır (Altuğ, 1995: 62–125). 1949 yılından itibaren Çin ekonomisi iki büyük dönüşüm yaşamıştır. Bunlardan ilki, yeni demokratik ekonomiden sosyalist planlama ekonomisine geçiştir. Diğeri de sosyalist bir planlama ekonomisinden sosyalist bir piyasa ekonomisine geçiştir (Yu-Feng, 2010: 56–57). Bu süreçte, sanayi alanında hedeflenen büyük başarıların gösterilmesi mümkün olmamıştır. Hatta ekonominin gerilemesine sebep olduğu bile söylenebilir (Chow, 2003: 24–26). Bu dönemde silahlı kuvvetler hariç tüm kuruluşlarda tasfiyeler yapılmıştır. Bu devrimin gerçek nedeninin Mao ile Çin Komünist Partisi içindeki diğer organların ayrılık ve güç mücadelesi olduğu söylenebilir (Dwyer and Alhashimi, 2005).

Mao'nun ölümünden sonra, Deng Xianoping önderliğindeki generaller yaptıkları bir darbe ile Mao'nun eşi Jiang Qing ve yandaşlarını tutuklamışlar ve “Dört Modernleşme” adı verilen yeni bir değişim

programını çok geçmeden uygulamaya koymuşlardır. Deng, Çin'in yeni hükümeti tarafından yüce önder olarak atandıktan sonra “zenginleşmek şerefli” cümlesini söylemiştir (Becker, 2007: 27–30). Böylece Çin, Mao'nun ölümünden sonra dünyaya açılmaya başlamıştır. Deng, 1978 sonundaki XI. Parti kongresinin genel kurulunda, “Açık Kapı Politikasını” resmen yürürlüğe sokmuş, yabancı yatırımcılara kapıyı açmış ve dünyayla diplomatik ilişkileri iyileştirme çabası içine girmiştir (Perkins, 1994: 23). Deng, “mademki fareleri yakalıyor o zaman kedinin siyah ya da beyaz olması hiç önemli değil” diyerek kapitalizme olan bakış açısını ortaya koymuştur (Ramo, 2004). Tarihsel süreçte Çin'de Deng'ten fazla değişim yapan pek az kişi sayılabilir.

Özel sektördeki sanayi istihdamının 1998–2004 yılları arasında neredeyse üçe katlandığı ve özel şirketlerin yılda ortalama yüzde 23'lük bir büyüme gösterdiği görülmektedir. Bu bağlamda, 16 milyon işçinin çıkarıldığı devlet kontrolündeki sanayi sektöründe, aynı dönemde %40'lık küçülme kaydedilmiştir (Becker, 2007: 77–106).

Çin, Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) üyeliğiyle ilgili olarak 1999 yılında ABD ile görüşmelerde bulunmuş ve iki taraf, ekonomik reformların geleceğini ayrıntılandıran bir yol haritası hazırlamıştır. Çin 2014'ten itibaren tam piyasa ekonomisine geçme sözü vermiştir. Çin, 2001 yılında DTÖ'ye Örgütüne kabul edilmiştir (Becker, 2007: 35).

Çin'in 1970'lerin sonlarında başlattığı geniş çaplı reform hareketi önemli ilerlemeler kaydetmiş ve Çin ekonomisinin yaklaşık son otuz yılda düzenli olarak büyümesini sağlamıştır (Lin, 2000: 63). Bu reform hareketi sadece planlama ekonomisinden piyasa ekonomisine geçişi değil aynı zamanda ekonomik yapıda ve ekonomik büyüme modelinde de dönüşümü ifade etmektedir. Çin'in devam eden ekonomik dönüşümü yalnızca Çin üzerinde değil, tüm dünya üzerinde derin bir etkiye sahiptir. Çinli liderlerin pek çok politik ve sosyoekonomik problemler karşısında artık daha pragmatik bir bakış açısına sahip olduğu söylenebilir. Ekonomik politikada, ideolojinin rolünü azaltmışlardır (Background Notes on Countries of the World: People's Republic of China, 2007). Gerçekleştirilen ekonomik reformların önceliği, işsizliği kontrol altında tutabilecek şekilde bir ekonomik büyümeyi sürdürmek ve Çin halkının yaşam standardını arttırmak olarak belirlenmiştir. Bunu gerçekleştirirken de temel hedef enflasyonu makul bir düzeyde tutmaktır (Yu-Feng, 2010: 57). Ancak, tüm gelişmelere rağmen reform süreci hala tamamlanamamıştır ve tamamlanmasının da bir hayli zaman alacağı söylenebilir.

2. ÇİN'İN EKONOMİK PERFORMANSI

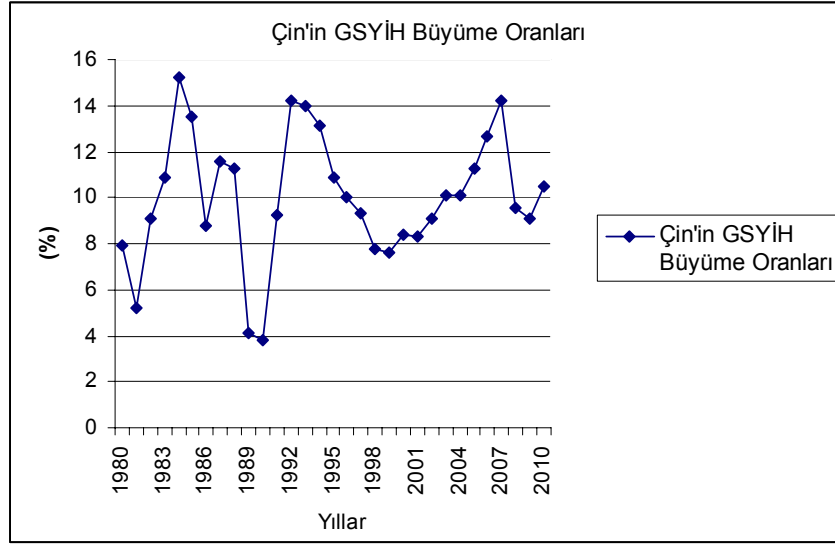
Charles Dickens İki Şehir Hikayesi adlı eserinde şöyle demektedir: “En iyi zamanlardı, En kötü zamanlardı; Bilgelik çağıydı, Ahmaklık çağıydı; İnanç dönemi, Şüphecilik dönemi; Aydınlığın mevsimiydi, Karanlığın mevsimiydi, Umut baharıydı, umutsuzluk kışıydı; Önümüzde her şey vardı, Önümüzde hiçbir şey yoktu; Hepimiz doğrudan Cennete gidiyorduk, Hepimiz doğrudan diğer istikamete gidiyorduk...” GSYİH büyüme oranının gerçekliği üzerinde şüpheler, tartışmalar olsa da, 1978 yılında, dışa açılma stratejisi ve reformların başlatılmasından beri, Çin'in ekonomik kalkınmasının ölçeği ve hızı günümüzdeki en çarpıcı hikâyelerden birisidir (Benya, Chan and Costa, 2005: 3). Bu süreçte Çin etkileyici bir şekilde çift haneli ekonomik büyüme oranlarını ve önemli bir yapısal dönüşümü gerçekleştirebilmiştir (IMF, 1997). Ekonominin hacminin yaklaşık son otuz yıllık süreçte ABD doları cinsinden 20 kat arttığı görülmektedir. Yani, GSYİH her 7–8 yılda bir ikiye katlanmıştır (The Federal Reserve Bank Of Chicago, 2008). Çin ekonomisi her geçen yıl daha fazla dışa açılmaya başlamış ve dünyadaki ekonomik büyümenin en önemli sürükleyicilerinden birisi haline gelmiştir. Dünya tarihinde hiçbir ülke ekonomik yapı olarak Çin kadar hızlı büyümemiş, kısa bir sürede insanların yaşam standardı bu kadar yükselmemiştir (Morrison, 2006).

Çin ekonomisi 1980–2010 yılları arasında ortalama olarak %10 oranında büyüme kaydetmiştir. Çin'in hızlı büyümesinin aşırı yatırımlardan kaynaklandığı gerekçesiyle hükümet 2004 yılında ekonomi politikalarını sıkı denetim altına almış ve yatırım büyümesinde geçici bir durgunluk sağlamayı başarmıştır. Buna rağmen, ihracatta meydana gelen artış nedeniyle GSYİH büyüme oranı daha da yükselmiş 2005 yılında %11'e ve 2007 yılında da 1994 yılından beri en yüksek oran olan %14'e ulaşmıştır. 2010 yılında GSYİH 39,798.3 milyar Yuan olarak gerçekleşmiş ve bir önceki yıla göre %10,3'lük artış göstermiştir (Grafik 1).

Çin'in çok hızlı ekonomik büyümesinin arkasında yatan iki temel faktör olduğu kabul edilmektedir: Bu temel faktörlerden ilki, ağır sanayi ve altyapı gibi ulusal tasarruflar ve yabancı yatırımlarla finanse edilen büyük ölçekli sermaye yatırımlarıdır. Çin'in kalkınması, endüstriyel üretim yanında, modern otoyollar, limanlar ve telekomünikasyon tesislerinin oluşturulmasıyla hızlı bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Endüstriyel üretim ve altyapı yatırımları, Çin'in hala GSYİH büyümesinin en önemli kaynağıdır. GSYİH büyümesini sürdürmede, özellikle çelik, petrol ve kimyasal madde üretimi gibi kamunun ağırlıkta olduğu endüstriyel sektörün de pozitif bir katkı yaptığı söylenebilir (Angresano, 2009: 337–338). İkinci temel faktör ise üretim sektöründe ucuz işgücü kullanımı ve hızlı verimlilik artışıdır (Holt, 2010: 23–24). Düşük ücretli işgücü, ileri teknoloji ve sermaye (doğrudan yabancı yatırımlar) bir araya gelerek Çin'i dünyanın düşük

maliyetle üretim lideri haline getirmişlerdir (Palley, 2005). Gene bu süreçte, tarımsal sektörün GSYİH içindeki payı düşerken toplam çıktısı verimlilik artışı için sürekli büyümüştür (Dutta,2005: 1169–1170).

Grafik 1: Çin'in GSYİH Büyüme Oranları(%) 1980–2010

Kaynak: IMF, Data and Statistic, 2011, Erişim: <http://www.imf.org>,

Çin'in hızlı büyümesi onun dünya GSYİH'sindeki payının artmasına da katkıda bulunmuş, 1980'de %2'den 2008'de %12'ye yükselmesini sağlamıştır (satın alma gücü paritesine göre). Çin, 1980 yılında dünya ticaret akışının %1'ini oluştururken 2008'de %8'den fazlasını oluşturur hale gelmiştir. (Tablo 1).

Tablo 1: Çin'in Dünya ve Gelişen Asya Ticaretindeki Payı(%) 1980–2008

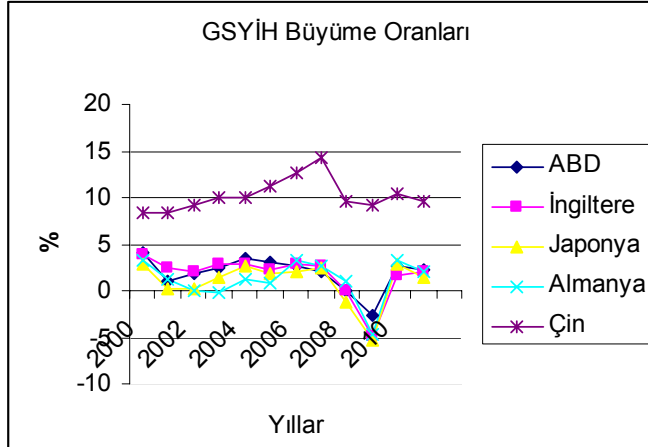
	1980	1990	2000	2002	2007	2008
Çin'in Dünya Ticaretindeki Payı	1.0	1.7	3.7	4.8	7.7	8.2
Çin'in Gelişen Asya Ticaretindeki Payı	2.0	2.1	4.1	5.8	11.3	12.1

Kaynak: Vivek Arora and Athanasios Vamvakidis, China's Economic Growth: International Spillovers, **IMF Working Paper**, WP/10/165, July 2010, Erişim: <http://www.imf.org>

Küresel krizin Çin üzerine etkileri Japonya, Almanya, İngiltere, diğer belli başlı endüstrileşmiş ülkeler ve ABD'ye olan etkilerinden çok daha

azdır. İngiltere ve diğer büyük endüstrileşmiş ülkeler negatif büyüme deneyimi yaşarken Çin, artış hızı düşse de büyümeye devam etmiştir (Yao and Chen, 2009) (Grafik 2).

Grafik 2: Ülkelerin GSYİH Büyüme Oranları

Kaynak: IMF, Data and Statistic, 2011, Erişim: <http://www.imf.org>

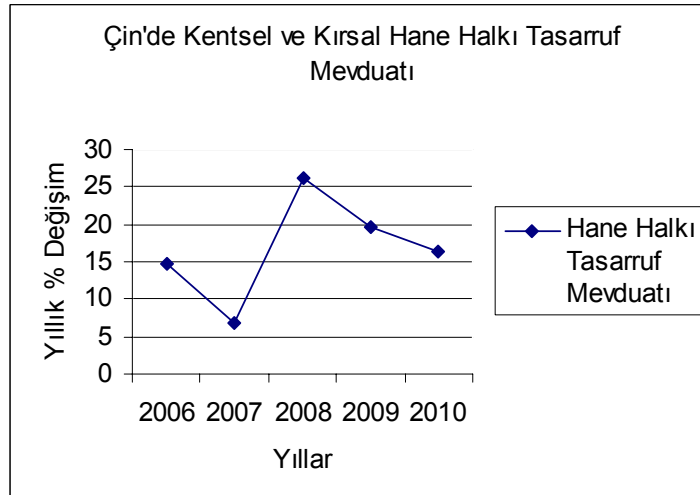
Çin’de hane halkı tüketiminin oldukça düşük olduğu görülmektedir. Hane halkı tüketiminin GSYİH’ye oranı 2008 yılında yalnızca %34.5’tur. Bu oran 1990 yılında % 48.8, 2000’de %46.2, 2004 yılında ise 39.9’dur (DPT, 2011: 19). Özel tüketim azalma eğilimini devam ettirmektedir. Gelişmiş ve gelişmekte olan piyasa ekonomilerinde bu oran GSYİH’nin %50’sinin üzerindedir. Örneğin, özel tüketimin GSYİH’ye oranı 2009 yılında Türkiye’de %71.6, Hindistan’da %62.2, Polonya’da %61.4, Fransa’da, %57.9, Almanya’da 58.6’dır (DPT, 2011: 19).

Bilindiği gibi tasarruflar gelirin tüketilmeyen kısmı olarak tanımlanmaktadır. Özel tüketimin düşük düzeyi ülke tasarrufunun görece yüksekliğine işaret etmektedir. Bu, kısmen Çin’in kendine has büyüme modelini ve ihtiyari tasarrufların yüksek düzeyini yansıtmaktadır (Baldacci vd., 2010). Reformların başlangıcından beri, Çin’in yüksek tasarruf oranlarını koruduğu söylenebilir. Bu süreçte, kentsel tasarruf oranları düzenli olarak yükselmiş, kırsal tasarruflar oranları ise yükselmekle beraber zaman zaman dalgalı bir seyir izlemiştir (Barnett and Brooks, 2010). Sonuç olarak, Çin’de hane halkı tasarruf mevduatları bazen artış hızı yavaşlarsa da sürekli olarak artış göstermiştir. Çin’in ulusal tasarruf oranı 2007

yılı itibariyle GSYİH'nın %50'si (Bayoumi, Tong and Jin Wei, 2010)(Grafik 3), 2008 yılında ise %52.5 düzeyindedir (DPT, 2011: 20).

Çin ekonomisi her geçen gün dış ticarete daha bağımlı hale gelmektedir. Nitekim toplam ihracatın GSYİH içerisindeki payı son yıllarda hızla artış göstermiş, 2003'te %29,4'ten 2007'de %38,8'e yükselmiştir. Çin'in 2009 yılında dünya piyasalarına ihracatı yaklaşık olarak 1.20 trilyon dolar civarındadır (Perryman Group, 2010: 1–2). 2010 yılında toplam ithalat ve ihracat değeri 2,972.8 milyar ABD dolarına ulaşmıştır. Bu, bir önceki yıla göre %34,7'ye varan bir artış anlamına gelmektedir. 2010 yılında, ihracat değeri bir önceki yıla göre %31,3 artarak 1577,9 milyar dolar ve ithalat değeri de %38,7'lik artışla 1,394.8 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. İthalat ve ihracat dengesi bir önceki yıla göre 12.6 milyar ABD doları azalarak 183.1 milyar ABD doları olarak gerçekleşmiştir (Ministry of Commerce People's Republic of China, 2010) (Grafik 4). Ticarete bağımlılığın artmasının, Çin ekonomisini küresel dalgalanmalara daha açık hale getirdiği söylenebilir.

Grafik 3: Çin'de Kentsel ve Kırsal Hane Halkı Tasarruf Mevduatı 2006–2010

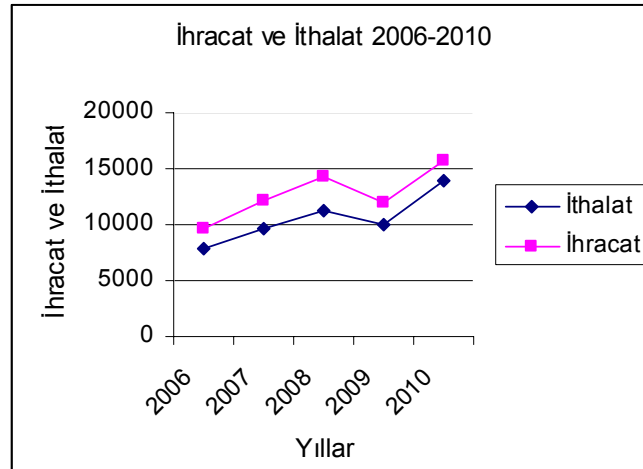

Kaynak: National Bureau of Statistics of China, Statistical Communique of the People's Republic of China on the 2010 National Economic and Social Development, 2011, Erişim: <http://www.stats.gov.cn>

Çin'in cari dengesi büyük oranda dış ticareti tarafından belirlenmektedir. Nitekim 2007 yılında dış ticaret, cari hesapta yer alan tüm işlemlerinin %82'sini oluşturmaktadır. Ticaret fazlası son yıllarda oldukça artmış ve 2003 yılında 44,7 milyar dolardan 2007 yılında 315 milyar dolara yükselmiştir. Hizmetler hesabında açık yaşansa da transferler ve gelir hesaplarında fazla söz konusudur. Gelir hesabı fazlası 2008 Eylül sonunda 1,9 trilyon dolar olan döviz rezervlerinin getirilerinin neticesidir (DEİK, 2009). 2010 yılı sonunda, Çin'in döviz rezervleri 2,847.3 milyar ABD dolarına ulaşmıştır. Bir önceki yıl sonu ile karşılaştırıldığında artış miktarı 448.1 milyar ABD dolardır. (Tablo 2).

2010 yılında Çin'in en büyük ihracat pazarı Avrupa Birliği'dir (AB). AB'den sonra ikinci sırada ABD ve üçüncü sırada da Hong Kong gelmektedir. Çin 2010 yılında AB'ye gerçekleştirdiği ihracatta %31.8, ABD'ye gerçekleştirdiği ihracatta %28.3 ve Hong Kong'a gerçekleştirdiği ihracatta da %31.3'lük artış sağlamıştır. İthalatta ise liderliği Japonya yapmaktadır. Japonya, önemli bir ithalat pazarı olmanın yanında ihracatta da Çin'in önemli bir ortağıdır. Japonya'dan sonra sırasıyla ASEAN ülkeleri ve AB gelmektedir (Tablo 3).

Grafik 4: İhracat ve İthalat 2006–2010 (100 Milyon ABD Doları)

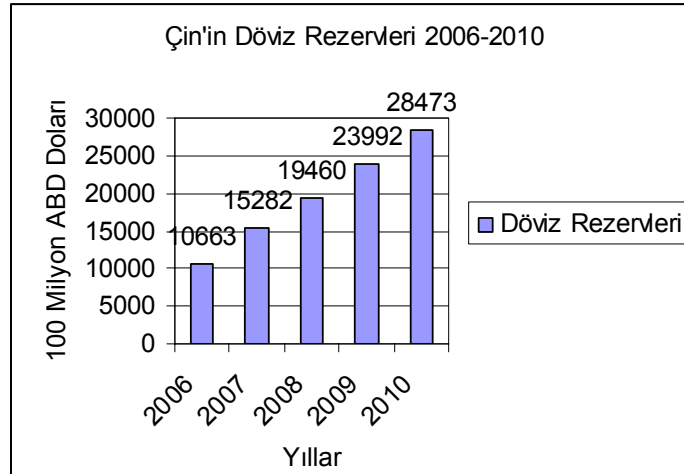
Kaynak: National Bureau of Statistics of China, Statistical Communique of the People's Republic of China on the 2010 National Economic and Social Development, 2011, Erişim: <http://www.stats.gov.cn>

Küresel finansal kriz, dünyadaki doğrudan yabancı sermaye akışını da azaltmıştır. Dünya genelinde, uluslararası doğrudan yatırım girişlerinin 2009 yılında bir önceki yıla göre %37 azalarak 1.1 trilyon dolara gerilediği görülmektedir (Tablo 4). Çin, en çok doğrudan yabancı yatırım alan ülkelerden birisidir (Zeng, 2005). En fazla doğrudan yatırım çeken ilk on

ülke sıralamasında 2008 yılında üçüncü sırada iken 2009 yılında 95.0 milyar dolarla ikinci sıraya yükselmiştir. En fazla doğrudan yatırım yapan ülke sıralamasında da Çin'in, 2008 yılında on birinci sırada iken 2009 yılında 48.0 milyar dolarla altıncı sıraya yükseldiği görülmektedir. 2009 yılı itibari ile toplam uluslararası doğrudan yatırım stoku 17.7 trilyon dolar olmuştur. ABD ve Fransa en fazla uluslararası doğrudan yatırım stokuna sahip ülkelerdir. Çin ise 473.1 milyar dolarla onuncu sıradadır (YASED,2010)

Çin'de gerçekleştirilen en önemli reformlar, Çin'in dış ticarete ve yatırımlara açılmasıdır. Bu, doğrudan yabancı yatırımların daha da artmasına neden olmuştur (Yadav, 2010). Bunun Çin'in sermaye artışının ana kaynağı olduğu söylenebilir. Dolayısıyla, doğrudan yabancı yatırımlar, 1983'de 636 milyondan 2004 yılında 61 milyar dolara 2009 yılında da 95 milyar dolara çıkmıştır (Morrison, 2006). 2009 yılında Çin, Dünya doğrudan yabancı yatırım akışının %7'sini oluşturmaktadır. Bu oran 1980 yılında yalnızca %1'dir.

Tablo 2: Çin'in Döviz Rezervleri 2006–2010

Kaynak: National Bureau of Statistics of China, Statistical Communique of the People's Republic of China on the 2010 National Economic and Social Development, 2011, Erişim: <http://www.stats.gov.cn>

Çin'e doğrudan yatırım yapan (Finansal Olmayan Doğrudan Yabancı Yatırım) ülkeler sıralamasında ilk on'u oluşturan ülkeler sırasıyla; Hong Kong, Tayvan, Japonya, Singapur, ABD, Güney Kore, İngiltere, Almanya, Macao ve Kanada'dır. Bu ülkelerin 2009 yılı toplam yatırım miktarı, 79.1 milyar dolardır. Bu, Çin'in 2009 yılındaki toplam doğrudan yabancı yatırımlarının yaklaşık %83'ünü oluşturmaktadır (The US-China Business Council, 2011).

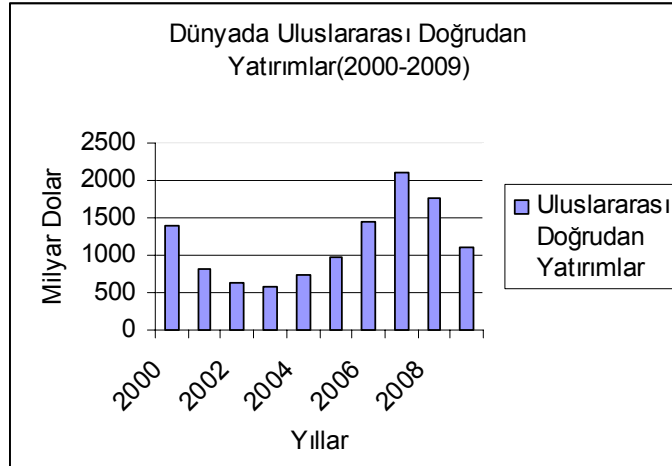
Tablo 3: Çin'in Başlıca Ülke ve Bölgelerle İhracat ve İthalatı ve Büyüme Oranları 2010 (100 Milyon ABD Doları)

Ülke ya da Bölge	İhracat	Artış Oranı(%) 2009	İthalat	Artış Oranı(%) 2009
Avrupa Birliği	3112	31.8	1685	31.9
ABD	2833	28.3	1020	31.7
Hong Kong(Çin)	2183	31.3	123	40.9
ASEAN	1382	30.1	1546	44.8
Japonya	1211	23.7	1767	35.0
Güney Kore	688	28.1	1384	35.0
Hindistan	409	38.0	208	51.8
Tayvan(Çin)	297	44.8	1157	35.0
Rusya	296	69.0	258	21.7

Kaynak: : National Bureau of Statistics of China, Statistical Communique of the People's Republic of China on the 2010 National Economic and Social Development, 2011, erişim: <http://www.stats.gov.cn>

Çin'in enflasyon oranının 1980–1997 yılları arasında oldukça dalgalı ve yüksek bir seyir izlemekle beraber 1997 sonrasında daha ılımlı bir çizgi izlediği ve %6'nın altında olduğu görülmektedir (Porter, 2010). 2010 yılında tüketici fiyat endeksi %3,3 oranında artmıştır. 2011 yılında, Ocak ayında tüketici fiyat endeksi ise bir önceki yılın aynı dönemine göre %4,9 artmıştır. Şehirlerde ve kırsal kesimde sırasıyla %4,8 ve %5,2 oranında artış meydana gelmiştir (National Bureau of Statistics of China, 2011)(Grafik 5).

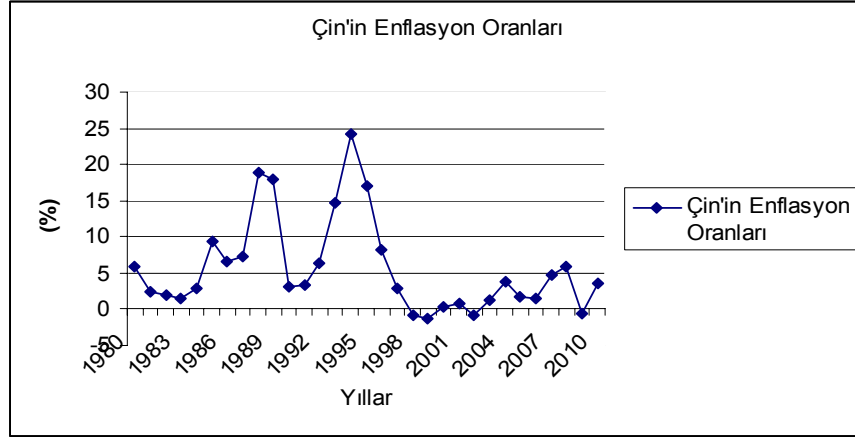
Tablo 4: Dünyada Uluslararası Doğrudan Yatırımlar (2000–2009)

Kaynak: YASED, UNCTAD Dünya Yatırım Raporu, 2010, İstanbul

Çin'in işsizlik istatistiklerinin güvenilir olduğunu söylemek pek mümkün değildir. Dolayısıyla, ülkenin işsizlik seviyesini ve eğilimini gösteren resmi verilerin değerlendirilmesi gerçek durumu yansıtmaktan uzaktır. 2003–2007 yılları arasında gerçekleşen hızlı ekonomik büyüme sayesinde istihdam oranında bir artış yaşanmıştır.

Grafik 5: Çin'in Enflasyon Oranları(%) 1980–2010

Kaynak : IMF, Data and Statistic, 2011, Erişim: <http://www.imf.org>

Ancak, Devlet işletmelerinin azalması ile hükümet 1996–2002 yılları arasında çalışanların üçte ikisini işten çıkarmak zorunda kalmıştır. İşten çıkarılan kişilerin birçoğu resmi olarak işsiz sayılmadığı için resmi işsizlik oranında yalnızca küçük bir artış gerçekleşmiş gibi gözükmektedir (Grafik 6).

Grafik 6: Çin'deki İşsizlik Oranları 1980–2010

Kaynak : IMF, Data and Statistic, 2011, Erişim: <http://www.imf.org>

Para politikasının reform döneminin büyük bölümünde ekonominin kör noktası olarak kaldığı söylenebilir. Ancak hükümet son yıllarda daha etkin bir para politikası yaklaşımı benimsemiştir. Örneğin, Çin Halk Bankası (Merkez Bankası) aşırı ekonomik büyümeyi biraz yavaşlatmak için 2006–2007 döneminde resmi faiz oranlarını 8 kez yükseltmiştir. Hükümet, etkin para politikası aracı olarak yalnızca faiz oranlarındaki değişiklikleri değil, ayrıca likidite büyümesini kısıtlamak için bankacılık sektörüne uygulanan kredi kotalarını da kullanmaktadır (DEİK,2009). 2010 yılı sonuna kadar, M2, 72.6 trilyon Yuan olmuştur. Bu, yıllık %19,7'lik bir artışı yansıtmaktadır. M1, %21,2'lik artışla 26.7 trilyon Yuan düzeyine, Dolanımdaki para yani M0 ise %16,7'lik bir artışla 4.5 trilyon Yuan düzeyine yükselmiştir (National Bureau of Statistics of China, 2010).

3. ÇİN'İN BÜYÜME STRATEJİSİ VE ÇİN'E YÖNELİK ELEŞTİRİLER

Çin'in kalkınma modeli, merkezi planlama ekonomisinin boyutunu küçültmeyi ve piyasaya yönelik özel sektör aktivitelerinin boyutunu arttırmayı hedeflemektedir. Bu geçişte ilk adım tarihsel süreçte tarımsal sektörün 1979 yılındaki reform çalışmalarıdır. Bu reform küçük çiftçilere piyasa için üretim yapmaya izin vermiştir. O tarihten beri, hükümet ekonomi üzerindeki kontrolleri kaldırarak özel sektör aktivitelerinin daha geniş bir alana yayılmasına izin vermektedir. Aynı zamanda iktisadi devlet kuruluşlarının belirli bir plan çerçevesinde özelleştirmesine de müsaade etmektedir (Palley, 2005).

2007 yılında, ABD' de patlayan Subprime Mortgage krizi önce Batı Avrupa ülkelerine yayılmış sonrasında da tüm gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri etkisi altına almıştır (Siddigui, 2009). Küresel krizin, Çin ekonomisini de ciddi bir şekilde etkilediği söylenebilir. Bu, aynı zamanda ekonomik yapıda bazı problemlerin ortaya çıkmasına da neden olmuştur. Çin ekonomisi, 1978'den sonraki süreçte ihracata ve yatırımlara dayalı olarak gelişmiş ve büyümüştür. Küresel finansal kriz, özellikle ihracat sektörünü sert bir şekilde vurduğu için, Çin ekonomisinin son 30 yıldaki hızlı ekonomik büyümesini ciddi bir şekilde etkilemiştir. Çin'in GSYİH büyümesi 2007'deki %14 oranından sonra 2008'de %9.5'e 2009'da da %9'a düşmüştür (Grafik 1). Bu düşüş Çin'in kalkınma stratejisindeki ihracata bağımlılığını yansıtan önemli göstergelerden birisidir. 2001–2008 döneminde net ihracat ve yatırımlar Çin'in büyümesinin %60'dan fazlasını oluşturmaktadır (Guo and N'Diaye, 2009). Şayet “Çin ekonomik olarak aynı çizgiyi devam ettirmeye çalışırsa bu kaçınılmaz bir şekilde yetersiz talep ve aşırı üretim çelişkisine yol açacaktır”. Bundan dolayı Çin hükümeti Çin'in

ekonomik dönüşümü için çaba harcamasına rağmen sonucun henüz yeteri kadar iyi olmadığı görülmektedir (Yu-Feng, 2010: 57).

Küresel kriz sürecinde, ekonomik büyüme, büyüme modeli uyarıcıların enjeksiyonu ve yeni krediler için inanılmaz kolay parasal koşullar tarafından sürdürülmüştür (Fromlet, 2011). Bu süreçte, hisse senedi ve tahvil piyasalarındaki yükselme de duraklamıştır (Hammer, 2009). Çin'in krizde uygulanan mali teşvik paketi, kamu altyapı harcamalarını, sağlık harcamalarını ve bunun yanında eğitim harcamalarını arttırmış ve vergileri düşürmüştür, dolayısıyla dayanıklı tüketim mallarının satışını teşvik etmiştir (Hazelton, 2010: 14-15). Bu teşvik paketinin yaklaşık %60'ı kamu iktisadi kuruluşlarına gitmiştir (Siddigui, 2009).

Çin'deki ekonomik kalkınma sürecinde, kırsal ve kentsel ayrışmasının yanında, zenginle fakir arasındaki uçurumda büyümektedir. Yani, Çin ekonomisi yükselirken zengin ve fakir arasındaki servet farkı oldukça çarpıcı hale gelmektedir. Bu ayrışmanın tamamlanmamış tarımsal ve ekonomik reformlar, bölgeler arasında dengesiz ekonomik gelişim ve eğitimdeki bölgesel farklılıklar gibi pek çok faktörden kaynaklandığı söylenebilir (Gunde, 2004).

Deng'in gerçekleştirdiği reformlardan sonra Çin'in yakaladığı yüksek büyüme hızı ve kalkınma, onun, modern dünya tarafından dünyadaki en başarılı ülkelerden biri olarak tanımlanmasına yol açsa da Çin'de hala Afrika'dan daha çok fakir insan ve Hindistan'dan daha fazla eşitsizlik bulunduğu da bir gerçektir.

Çin hala dünyada internet kullanımının da en başta gelen ülke olmakla beraber, bunun ifade özgürlüğüne çok fazla katkısı olduğunu söylemek pek mümkün değildir. Basın yayın organları hala sansür edilmektedir. Çin'de her şey görünüşte yeni gibi durmaktadır ama madalyonun diğer yüzünü de görmek gerekir. Çin'in yönetiliş biçiminde geçmişe göre pek fazla bir değişiklik olduğu söylenemez. Yeniden inşadaki bolluğa rağmen aslında her şey eskidir.

Çin'de ücretlerin uzun zamandan beri çok hızlı yükseldiği görülmektedir. Ayrıca, yeni işçi hakları yasası iş gücü maliyetlerini çok fazla arttırmıştır. Bundan dolayı Çin'in büyümesini teşvik eden bu yapı aynı zamanda tersine azalmaya başlamaktadır. İş gücü maliyetlerindeki sürekli yükselişten dolayı yabancı yatırımcılar Çin'in yerine Vietnam gibi daha ucuz yerler tercih etmeye başlamışlardır. Çin'in başarısının devam etmesi için, gelecek hızlı büyüme dalgasının, ulusal piyasalara doğru değişimle yüksek katma değerli üretime odaklanmaya ihtiyacı vardır (Holt, 2010: 23-24). Global ekonomik düşüş ihracat talebini etkilemektedir. Bundan dolayı, Son yıllarda, Çin ekonomisi ihracata dayalı bir ekonomiden yurtiçi tüketime dayalı bir ekonomiye doğru dönüşüm göstermektedir. Bu trendin sürmesi

beklenmektedir (Kirby vd., 2009). Ancak, Çin'de hane halkı tüketim oranının düşüklüğü dikkate alınırsa bunun çokta kolay olmadığı açıktır.

1978 yılında ekonomik reformlar başladığından beri, Çinli liderler, Çin Halk Cumhuriyetinin üzerindeki yüksek kumandaya dayalı hükümet kontrolünü terk etmeksizin kapitalizmin getirilerinden yararlanmaya çalışmışlardır ki bunu da şimdiye kadar başarıyla gerçekleştirdikleri söylenebilir. Sonuçta karma ekonomi hem dayanıklılığa hem de zafiyetlere sahip olmuştur.

Çin ekonomisi için en büyük sorun büyümenin istikrarsız, dengesiz, koordinasyonsuz ve sürdürülemez oluşudur. Daha öncede vurgulandığı gibi, Çin'in büyümesi şiddetli bir şekilde dışsal talebe ve yatırımlara bağlıdır. 2001–2008 döneminde net ihracat ve yatırımlar, Çin'in büyümesinin %60'ından fazlasını oluşturmaktadır (Guo and N'Diaye, 2009). Bu tür büyüme sınırlıdır ve sürdürülemez.

SONUÇ

1949 yılındaki Komünist Devrimin ardından, Çin Komünist Partisi tarafından, Mao ZEDONG liderliğinde kurulan Çin Halk Cumhuriyeti, 1950'den itibaren tüm kurumlarını Sovyetler Birliği modellerine göre yenilemiştir. Bu süreçte, hane halkı toprakları ortak mülkiyete dönüştürülmüş ve devlet mülkiyetindeki kuruluşlar üretimde baskın hale gelmişlerdir. 1978 yılından sonraki reform sürecinde, Çin hükümeti ekonomiyi hantal, merkeziyetçi, Sovyet modelinden; daha dışa açık, serbest ama komünist sistemin siyasi kontrolünde, üretken bir sisteme oturtmaya çalışmıştır. Bu süreçte Çin etkileyici bir şekilde çift haneli ekonomik büyüme oranlarını ve önemli bir yapısal dönüşümü gerçekleştirebilmiştir. Çin'in hızlı büyümesi onun dünya GSYİH'sındaki payının da artmasına neden olmuştur. Çin ekonomisi gittikçe daha fazla dışa açılmaya başlamış ve dünyadaki ekonomik büyümenin en önemli sürükleyicilerinden birisi haline gelmiştir.

Çin ekonomisi her geçen gün dış ticarete daha bağımlı hale gelmektedir. Nitekim toplam ihracatın GSYİH içerisindeki payı son yıllarda hızla artış göstermiştir. Ancak, ticarete bağımlılığın artmasının, Çin ekonomisini küresel dalgalanmalara daha açık hale getirdiği söylenebilir.

Küresel krizin, Çin ekonomisini de ciddi bir şekilde etkilediği söylenebilir. Bu, aynı zamanda ekonomik yapıda bazı problemlerin ortaya çıkmasına da neden olmuştur. Çin ekonomisi geçmişte ihracata ve yatırımlara dayalı olarak gelişmiş ve büyümüştür. Küresel finansal kriz, özellikle ihracat sektörünü sert bir şekilde vurduğu için, Çin ekonomisinin son 30 yıldaki hızlı ekonomik büyümesini ciddi bir şekilde etkilemiştir. Yaşanan küresel kriz ve devamında gelişen süreç sonrasında, Çin daha önce ürettiği ve ihraç ettiği malların çoğunu artık kendi tüketicisine satmak

zorundadır. Ancak, yüksek tasarrufa ve ihracata dayalı bir ekonomiyi kısa sürede yapısal olarak değiştirmek çokta kolay bir şey değildir.

1978 yılında ekonomik reformlar başladığından beri, Çinli liderler, Çin Halk Cumhuriyetinin üzerindeki yüksek kumandaya dayalı hükümet kontrolünü terk etmeksizin kapitalizmin getirilerinden yararlanmaya çalışmışlardır ki bunu da şimdiye kadar başarıyla gerçekleştirdikleri söylenebilir. Çin ekonomisi için en büyük sorun büyümenin istikrarsız, dengesiz, koordinasyonsuz ve sürdürülemez oluşudur

KAYNAKÇA

- ALTUĞ, Yılmaz, (1995), **Çin Sorunu**, İstanbul, İ. Ü. Yayın No: 3848, Fakülte Yayın No: 548.
- ANGRESANO, James, (2009), "The State of China's Economy 2009", **Real-World Economics Review**, Issue No 48.
- ARORA, Vivek and Athanasios Vamvakidis, (2010), "China's Economic Growth: International Spillovers", **IMF Working Paper**, WP\10\165, July, Erişim: <http://www.imf.org>
- BACKGROUND Notes on Countries of the World: People's Republic of China, (2007), October 1, Erişim: <http://www.state.gov/r/pa>
- BALDACCI, Emanuele vd., (2010), "Public Expenditures on Social Programs and Household Consumption in China", **IMF Working Paper**, WP\10\69 March, Erişim: <http://www.imf.org>
- BARNETT, Steven and Ray Brooks (2010), "China: Does Government Health and Education Spending Boost Consumption?" **IMF Working Paper**, WP\10\16, January, Erişim: <http://www.imf.org>
- BAYOUMI, Tamim, Hui Tong and Shang-Jin Wei, (2010), "The Chinese Corporate Savings Puzzle: A Firm-Level Cross-Country Perspective", **IMF Working Paper**, WP/10/275, Erişim: <http://www.imf.org>
- BECKER, Jasper, (2007), **Ejder Şahlamıyor**, NTV Yayınları, 1. Baskı, İstanbul.
- BENYA, Chuck, Chris Chan and Patricia Costa, (2005), "China: World Wide Pressure to Revalue the Yuan", Pubpol 542 **International Financial Policy**, Winter.
- CHOW, Gregory C., (2003), **Knowing China**, Princeton, USA.
- DEİK, (2009), "Çin Yükselişini Anlamak", İstanbul, Erişim: <http://www.deik.org.tr>

- DUTTA, M., (2005), “China’s Industrial Revolution: Challenges for a Macroeconomic Agenda”, **Journal of Asian Economics**, Volume 15, Issue 6, January.
- DWYER, Wayne and Haydır Alhashimi (2005), “A Potted History of China’s Modern Economy” 1949–2004, **Eco Date**.
- The Federal Reserve Bank Of Chicago, (2008), “China up Close: Understanding the Chinese Economy and Financial System”, Chigago Fed Letter, February , Number 247a, Essay on Issues, <http://www.cihacagofed.org>
- FROMLET, Hubert, (2011), “The Global Financial Crisis-Outlook for China” 2010\2011, Erişim: <http://www.blogs.hj.se>
- GUNDE, Richerd, (2004), “Hong Kong and Political Change in China: Let the Small Teach the Big”, Asian Institute, Erişim: <http://www.international.uncla.edu>
- GUO, Kai and Papa N’Diaye, (2009), “Is China’s Export-Oriented Growth Sustainable”, **IMF Working Paper**, WP\09\172, Erişim: <http://www.imf.org>
- HAMMER, Alexander, (2009), “China’s Growth Recession and Policy Response”, USITC Executive Briefings on Trade.
- HAZELTON, Scott, (2010), “Chinese Growth”, Economic Outlook. International Construction, January\ February.
- HOLT, William H. Over, (2010), “China in the Global Financial Crisis: Rising Influence, Rising Challenges”, **The Washington Quarterly**, January.
- IMF, “China-Growth and Economic Reforms”, **Annex I**, 1997, Erişim: <http://www.imf.org>
- KIRBY, William C. vd., (2009), “China in the Global Economy”, **The Centennial Global Business Summit, Summit Report 2008**, Harward Business School, Erişim: <http://www.hbs.edu/Centennial>
- LIN, Z. Jun, (2000), “Asian Financial Crisis and Accounting Reforms in China”, **Managerial Finance**, Volume 26, Number 5.
- Ministry of Commerce People’s Republic of China, (2011), Brief Statistics on China’s Import and Export in December 2010, Erişim: <http://www.mofcom.gov.cn>
- MORRISON, Wayne M., (2006), China’s Economic Conditions, **CRS Issue Brief for Congress**, Erişim: <http://www.fas.org>

- National Bureau of Statistics of China, (2011), Statistical Communique of the People's Republic of China on the 2010 National Economic and Social Development, Erişim: <http://www.stats.gov.cn>
- PALLEY, Thomas I., (2005), "China and the Global Economy", **Dollars and Sense**, November 1, Erişim: <http://web.ebschost.com>
- PERKINS, Dwight, (1994), "Completing China's Move to the Market", **Journal of Economic Perspectives**, Volume 8, Number 2.
- Perryman Group, (2010), China: "Sleeping Dragon" has Awakened as a World, Economic Force, The Perryman Report August/Septer.
- PING, Wang, (2005), "China in the World Economy", **IIAS News Letter**, Erişim: <http://www.iias.nl>
- PORTER, Nathan, (2010), "Price Dynamics in China", **IMF Working Paper**, WP\10\221, September, Erişim: <http://www.imf.org>
- RAMO, J. Cooper, (2004), "China has Discovered its own Economic Consensus", **Foreign Policy Center**, Erişim: <http://www.fpc.org.uk>
- SIDDIGUI, Kalim, (2009), "Financial Crisis and Its Impact on the Economies of China and India", Research Applied Economies, Macrothink Institue, Volume 1. No 1:E3, Erişim: <http://www.macrothink.org>
- The US-China Business Council, (2011), "Foreign Direct Investment in China", Erişim: <http://www.uschina.org>
- YAO, Shujie and Minjia Chen, (2009), "Chinese Economy 2008: A Turbulent Year Amid the World Financial Crisis", **Briefing Series**, Issue 47, The Universty of Nottingham China Policy Institute, Erişim: <http://www.Chinapolicyinstitute.org>
- YADAV, Manoj, (2010), "Foreign Direct Investment in China-Past, Present and Policies", Erişim: <http://www.suite101.com>
- YASED, (2010,) "UNCTAD Dünya Yatırım Raporu", İstanbul, Erişim: <http://www.yased.org.tr>
- ZENG, Douglas Zihua, (2005), "China's Employment Challenges and Strategies After the WTO Accession", **World Bank Policy Research Working Paper 3522**, Erişim: <http://www.worldbank.org>
- WAYNE M. Morrison, (2006), "China's Economic Conditions", **CRS Issue Brief for Congress**, January 12, Congressional Research Service.
- YU-FENG, Zhou, (2010), "The Transformation of China's Economic and Government Functions", Feb. Volume 9, No:2 (Serial No:80).

KÜRESEL ŞİRKETLERDE YENİ BİR YETKİNLİK ALANI OLARAK İŞLETME DİPLOMASİSİ YÖNETİMİ: SHELL, MAMPF FOODS VE COCA-COLA VAKALARI

Dr.Ümmühan KAYGISIZ*
Mehmet DİNÇ**

ÖZET

Küreselleşme ve ulaşım-bilgi iletişim teknolojileri alanında yaşanan başdöndürücü gelişmeler ve özellikle internet; küresel şirketlerle beraber uluslararası alanda aktif olarak çalışan devlet dışı kuruluşlar (NGO) ile devlet temsilcileri veya aktörleri arasındaki iş süreçleri ve güç ilişkisini önemli derecede değiştirmiştir. Böylelikle günümüzün küresel şirketleri, birbiri ile bağdaşmayan ve birbirinden farklı paydaşlardan gelen pek çok taleple karşı karşıya kalmışlardır. Özellikle son on yılda sivil toplum örgütleri küresel şirketler üzerinde, sosyal ve ekolojik alanlarda artarak devam eden bir baskı oluşturmuştur. Böylesi mücadelelerle karşılaşan küresel şirketler, birbirinden farklı istekleri bağdaştırmak amacıyla pek çok yöneticisinin önceden eğitimine sahip olmadığı işletme diplomasisi yetkinliklerine gereksinim duymuşlardır.

Bu kapsamda çalışmamızda, üç önemli örnek olay ekseninde, küresel işletmeler açısından işletme diplomasisinin ne denli önemli olduğu ortaya konmuş, başarılı ve başarısız işletme diplomasisi davranışları açığa çıkarılarak kısa ve uzun vadede işletmelere olan etkileri değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *İşletme diplomasisi, küresel şirketler, sivil toplum.*

BUSINESS DIPLOMACY MANAGEMENT AS A NEW COMPETENCY SPHERE IN THE GLOBAL COMPANIES: SHELL, MAMPF FOODS AND COCA-COLA CASES

ABSTRACT

The improvements that have the dizzying speed in the field of globalization, transportation-information technologies and the internet especially has changed greatly the business processes and the power

* Öğr. Gör. Dr. Ümmühan KAYGISIZ, Isparta Meslek Yüksekokulu, Pazarlama ve Reklamcılık Bölümü, ummuhankaygisiz@sdu.edu.tr.

** Okutman Mehmet DİNÇ, Isparta Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, mehmetdinc@sdu.edu.tr.

relationship between global companies, transnationally active NGOs (T-NGO) and state actors. In this way global companies of today have faced many demands from different stakeholders, which are incongruous. Over the last decade, civil society organizations have exerted increasing pressure on global companies, especially in the social and ecological spheres. Global companies which face such challenges thus have required business diplomacy competencies in which most managers have no training in order to reconcile these different demands.

In this study it was revealed how the importance of business diplomacy for global companies, what the successful and unsuccessful business diplomacy behaviors in the axis of the three important cases. As a consequence, it was evaluated the effects of short and long term effects on these companies

Key Words: *Business diplomacy, global companies, civil society.*

1. GİRİŞ

KÜRESELLEŞME VE DİPLOMASİ

Küreselleşme olgusu, 20. Yüzyılın sonlarına doğru kendisini fazlasıyla hissettirmesine rağmen, iletişim devri çağı, küresel köy, sanayi sonrası toplumu gibi pek çok kavram tarihsel olarak 1900'lerden önce ortaya atılmıştır. Daha bilimsel düzeyde ise, 1962 yılında Kanadalı iletişimci Marshall McLuhan, küresel köy (global vilage) ve iletişim çağı kavramlarını dile getirmiştir. Aynı yıl ABD'li iktisatçı Fritz Machlup ise yaşadığı toplumdaki değişimle ilgili olarak bilgi toplumu, bilgi ekonomisi kavramlarını kullanmıştır. (Geray, 1997:37) Küreselleşme kavramının, 1980'lerle başlayan, ABD'li bilim çevreleri (Özellikle Harvard, Stanford, Columbia gibi prestijli Amerikan işletme okulları) tarafından popülerize edilme süreci, 1990'larda kavramın bilim adamlarının önemini kabul ettiği bir anahtar sözcük haline gelmesiyle devam etmiştir. (Bozkurt, 2000:18)

Tarihsel süreç içerisinde bu şekilde gelişen Küreselleşme kavramı konusunda farklı tanımlar ortaya çıkmaktadır. Bunun temelinde yatan neden ise, küreselleşme konusunda bilim adamlarının henüz ortak bir yargıya ulaşmamış olmalarıdır. Bu konuda bir fikir birliğine varılamamasının nedeni, küreselleşmenin ekonomik, finansal, siyasal, kültürel ve sosyal alanlarda kendini tezahür ettiren çok boyutlu bir yapıya sahip olmasıdır.[†]

[†] İçlerinde Anthony Giddens'in de olduğu dönüşümcüler, küreselleşmenin çok boyutlu bir dönüşüm sürecinin bir boyutu olduğunu ve halen yaşanmakta olan bu karmaşık sürecin nasıl sonuçlanacağını şimdiden bilmenin mümkün olmadığını savunmaktadırlar. Bu konuda daha detaylı bilgi için bkz. Anthony GİDDENS, **Elimizden Kaçıp Giden Dünya: Küreselleşme Hayatımızı Nasıl Yeniden Şekillendiriyor?**, Çev. Osman AKINHAY, Alfa Yayıncılık, İstanbul, 2000, s. 22-24.

Örneğin iktisatçılar, küreselleşmeyi, bütünüyle bütünselleşmiş bir dünya piyasası yolunda bir adım olarak kabul etmekte, siyaset bilimciler, geleneksel olarak tanımlanmış toprak bütünlüğüne dayalı egemenliği olan devlet kavramından bir uzaklaşma ve dünya düzeninde hükümet dışı iktidar oyuncularının ortaya çıkışı olarak değerlendirmekte, işletme okulu akademisyenleri ve danışmanları ise, küreselleşmeye bir “sınırsız dünya” anlamı atfetmektedirler. (Farazmand, 2000:245)

Çalışmamızda daha çok küreselleşmeyi işletmeler açısından ele aldığımız için, ekonomik alanda küreselleşme üzerinde durulacaktır. Ekonomik açıdan küreselleşme, ulusal ekonomilerin dünya ekonomisi ile serbestlik temelinde bütünleşmesi anlamına gelmektedir. (Khor, 2000:3)

Diplomasi ise, devletlerin Dış Politika’da Siyasi Etki Aracı olarak kullandığı ve kısaca Uluslararası İlişkilerin savaşıyla değil de barışçıl yol ve araçlarla yürütülmesi anlamına gelen bir kavramdır. (Dağ, 2004:146)

Sir Ernest Satow’a göre ise diplomasi, bağımsız devletlerin hükümetleri arasındaki resmi ilişkilerin yürütülmesinde uygulanan zeka ve ineliktir. (Tuncer, 2006:15) Diplomasi özünde, hükümdarların, cumhurbaşkanlarının, başkanların, sadrazamların, dışişleri bakanlarının, kabinelerin, vb. giriştiği ya da girişmediği eylemler olan Uluslararası İlişkiler tarihidir. Yani diplomasi ya da diplomasi tarihi, devletlerin birbirleriyle nasıl ilişki kuracaklarına dair kararlar bütünü ya da farklı çıkarları temsil eden dış politikaların etkileşimidir. (Kodaman, 2010:75)

Bütün bunlardan yola çıkarak, diplomasiyi dış ilişkilerin yürütülme biçimine ilişkin kuralların tümü olarak tanımlamak mümkündür.

Bu çerçevede çalışmamızda küreselleşme kaynaklı olarak gelişen ve hareketlilik kazanan işletmelerde ilişkilerin daha emin adımlarla yürütülmesi ve bütün paydaşlar arasında memnuniyetin sağlanması açısından işletme diplomasinin önemi örneklerle açıklanmıştır.

2. KÜRESELLEŞME KAYNAKLI KARMAŞIK HALE GELEN İŞLETME ÇEVRESİ

Küreselleşme dünya çevresindeki tüm toplumların ve hatta tüm vatandaşların uluslararası, ekonomik, sosyal ve siyasi ilişkilerini ele alan organizasyonlarını dönüşüme uğratmıştır. Bu dönüşüm, ifade edilen ilişkilerin sonuçlarını etkilemek amacıyla rekabet eden pek çok aktörün karmaşık yapıda bir bağlantılılık ve karşılıklı bağımlılık seti tarafından karakterize edilir. Bu aktörler, kaynaklara, pazarlara ve meşruluğa yönelik

rekabetçi söylemleri geliştirirler ve diplomasi alanına ait olarak tanımlanmış faaliyetlerle ilgilenirler.

Friedman’ın bakış açısından küreselleşme, sadece bir olgu değildir. Sadece geçici olan bazı eğilimlerden de değildir. Günümüzde küreselleşme, hemen hemen her ülkenin yerel politikalarını ve dış ilişkilerini şekillendiren kapsayıcı bir uluslararası sistemdir ve bizler de bu kavramın böyle anlaşılmasına gereksinim duyarız. (Friedman, 2000:7)

Sholte ise küreselleşmenin; insanlar arasında bölgesel üstü ilişkilerin büyümesini içerdiğini ifade etmiştir. Küreselleşme sürecinin arkasındaki itici gücün bir parçası olarak şirketler Merger ve Acquisition (M &A) ve işbirlikçi ortak girişimin diğer biçimleri vasıtasıyla hızla büyümekle uğraşırken aynı zamanda onlar yerel ve uluslararası politikalarını kendi lehleri doğrultusunda etkileme çabasına girerler. Benzer şekilde ama artarak, ulusaşırı şirketler (TNCs), politika konularını koordine etmek ve uluslararası arenada düzenleyici ve kurumsal kuruluşlarına karşılık Lobi çalışmalarını güçlendirmek amacıyla bölgelerarası birlikler oluştururlar. (Sholte, 2000:15-23)

Küreselleşme ile birlikte ekonomik amaçlar şirketleri Dünya Ticaret Örgütü (WTO) gibi işbirlikçi rekabete yönlendirirken, sivil toplum kuruluşları (NGO-Hükümet Dışı Örgütler); uluslararası ekonomi ve iş politikaları yapımında daha büyük etkiye sahip olmak amacıyla ulusal sınırların ötesinde örgütlenme ve lobi faaliyetleri kurma yolu ile ekonomi politikası tartışmalarında seslerini yükseltmektedirler. Bu eğilim hükümet dışı kuruluşların (NGOs) uluslararası işbirliğini geliştirmedeki aktif katılımı ile daha da hız kazanmıştır. Bu kuruluşlar özellikle; dizginsiz kapitalizme karşı sözlü eleştirilerini arttırarak, doğal kaynakların tüketilmesi konusunda ulus ötesi şirketler (TNCs) ile yerli gruplar arasındaki çatışmaları kullanarak, farklı sosyo-ekonomik politika konularında vatandaş grupları ile o vatandaşların ulusal hükümetleri arasında ihtilaf (confrontation) çıkararak aktif katılımçılık sergilemektedirler. (Saner ve Yui, 2003:3-4)

Ulusötesi (Ulusaşırı) Şirketlerde Diplomatik Fonksiyonların Ortaya Çıkışı

Günümüzde şirketler önemli derecede işlerini OECD ülkelerinde, yeni gelişen piyasalarda (Doğu Avrupa, Çin) veya yeni sanayileşmiş ekonomilerde (Güney- Doğu Asya, Güney Amerika) ve şaşırtıcı derecede büyük bir alanda ulus ötesi halini almış bazı endüstrilerde yürütmektedirler. Bununla birlikte ulusaşırı şirketler kendilerini son yıllarda farklı sorunlara dair pek çok yönden baskı altında hissetmektedirler. Rusya, Çin, Japonya veya Orta Doğu gibi ülkelerde iş yürütmek, Birleşik Devletlerden veya Batı Avrupa’dan “en iyi uygulama” reçetesi ile yönetilemeyecek spesifik ülke

bilgisi ve iş yapma sezgisi/kavrama yeteneğini gerekli kılar. (Saner ve Yui, 2003:6; Saner ve Yui, Sandergaard, 2000:81)

Bir işletme olarak başarılı olmak ve yatırımlarına yönelik sürdürülebilir ekonomik canlılığı temin etmek amacıyla ulus ötesi girişimler veya şirketler hem kendi ülkelerinde hem de farklı ülkelerde çoklu paydaşlarını yönetmelerine fırsat tanıyacak yetkinlikleri kazanmak zorundadırlar. Bu tür mücadele ve zorluklarla karşı karşıya gelince küresel şirketler, hem işletme içindeki hem de işletme dışındaki paydaşlarını idare etmede daha büyük diplomatik donanım ve yetkinlikler kazanmaya gereksinim duyarlar. Deneyimler ve tecrübeler göstermiştir ki; özellikle işletmelerin dış çevre aktörü olarak işletme ile ilgili olmayan paydaşları, çok uluslu şirketlerin bu paydaşları kötü veya yetersiz olarak idare etmesi halinde çok ciddi sorunlar oluşturmaktadır. (Saner, 2008:197-198)

Çok uluslu şirketin amacı dahilindeki diplomatik fonksiyon; bu şirketin çeşitli ana merkez ağı ve yerel şirketleri içindeki sürekliliği ve yapısal bütünlüğü sağlamaktadır. Bu fonksiyon kendi içinde Şirket Diplomasisi ve İşletme Diplomasisi olarak iki bölüme ayrılabilir. (Saner, Yui,2003:14)

Şirket Diplomasisi, çok uluslu bir şirketin başarılı bir koordinasyonu için önemli olduğu düşünülen iki örgütsel rolden oluşur. Bir başka deyişle bir ülkede hizmet yürüten işletme birimi yöneticisi şu iki kültürde iki fonksiyonu yerine getirmelidir. Birincisi, işletme biriminin kültürü ve ikincisi genellikle küresel şirketin ulusallığı tarafından etkilenen (önemli ölçüde) kurumsal kültürdür ve ev sahibi ülke veya diğer ulusal ülke adına kurumsal bir diplomat; çok dillige sahip, farklı mesleki geçmişlerden gelen, farklı yabancı ülkelerde yaşama ve çalışma konusunda deneyimli ve kurumsal kültür ile beslenen büyüyen bir kişidir. (Hofstede, 1991:213)

3. İŞLETME DİPLOMASİSİ YÖNETİMİ

Son yıllarda sivil toplum kuruluşları küresel şirketler üzerinde ve özellikle sosyal ve ekolojik alanlarda artan bir baskı oluşturur. Kurumsal sosyal sorumluluk programı ve BM kaynaklı Küresel Compact, şirketlerin işletme dışı paydaşlardan doğan çevresel baskıları nasıl yönetmeye çalıştıklarını gösteren en önemli iki örneği temsil eder. Bir işletme olarak yatırımlarının sürdürülebilir ekonomik yapılabilirliğini başarıp güvenceye almak amacıyla küresel girişimler hem kendi ülkelerinde hem de dış ülkelerde yer alan çoklu paydaşlardan doğan artan baskıları yönetmesine izin veren yetkinliklere sahip olmaya mecbur kalırlar. (Saner ve Yiu 2005:301)

Sıklıkla büyük girişimler (Bechtel Grup Şirketi, Reynolds Amerikan Şirketi, Cable and Wireless PLL), önceden büyükelçi veya ataşe olan kişileri, iş bağlantılarını arttırmak ve karlı bağlantılar kazanmak amacıyla işe alırlar. Ancak bugünün ağa dayalı küresel çevresinde, yüksek düzeyli etkilemeye hala ihtiyaç duyulur fakat bu yeterli değildir. Bilgi ve iletişim teknolojileri sayesinde kurulan bağlantılar (karşılıklı) ile sosyal gruplar ve diğer paydaşlar, küresel bir şirketin işleyişini yakından izleyebilir ve informal ve sınırsız ek düzenleyici işlev katmanı oluşturabilir. Uluslararası NGO'lar (örneğin Greenpeace, Oxfam ve CARE) ve ağlar (örneğin Ticari Adalet Ağı, Uluslararası Karamayınlarını Yasaklama Kampanyası, Böcek zehiri Eylem Ağı, Uluslar arası Bebek Reçetesi Eylem Ağı ve İklim Eylem Grupları) çok uluslu şirketler üzerinde finansal etkiler –yasal değil- oluşturur ve uluslararası kamu farkındalığını yükseltebilir. İşletme diplomasisi yöneticileri bir yandan grassroots düzeyde toplulukları ve tüketici gruplarıyla yetkin bir şekilde ilgilenmek diğer yandan da çok uluslu şirketlerin karşısında kamusal politika konularında küresel eylemleri yönlendiren kapasite ve kaynaklara sahip uluslararası NGO'larla ilgilenmek zorundadır. (Saner ve Yiu 2005:302)

Günümüzde sivil toplum aktörleri çok daha çeşitlenmiş ulus devletlerden veya çok uluslu girişimlerden daha da yerleşmiştir. Bu aktörlerin merkezilikten uzak (yerleşmiş) yapısı çok uluslu şirketler açısından çok yönlü tartışma ve mücadeleleri oluşturabilir. Bu yüzden yüksek düzeyli güvenli lobicilik veya halkla ilişkilerden ziyade sivil toplum gruplarıyla kesişen alanı idare edecek çok daha fazla görevi (genetik olarak değiştirilmiş besinden çocuk işçi, hayvan hakları veya adil ticaret konularına kadar) gerektirir. Tüm bu açıklamalardan sonra işletme diplomasisi kavramı aşağıdaki gibi tanımlanabilir:

“İşletme diplomasisi, küresel bir şirket ile onun çok yönlü işletme dışı tarafları (NGO'lar, hükümet, siyasi partiler, medya ve sivil toplumun diğer temsilcileri) ve dışsal kurumları arasında kesişim alanlarının yönetimi ile ilgili bir kavramdır.“ (Saner ve Yiu 2005:302)

3.1. İşletme Diplomasisi Yönetiminin Amaçları

Yaklaşık son 15-20 yıl içinde yaşanan temel değişim, uluslararası iş yapısının nasıl yürütüleceğine dair gelişmiştir. Küresel şirketler artık dış ülkenin devlet organları ile kol mesafesindeki ilişkileri sürdürmez olmuşlardır. Çünkü bu şirketlerin daha fazla yerel varlıklara yönelik güdüsü yerel şartlara daha çok maruz kalışını önemli ölçüde arttırmıştır. Şirketlerin Dünya Sağlık Örgütü ve Uluslararası Çalışma Örgütü gibi uluslararası kuruluşlar tarafından belirlenen çoklu hukuk seti ve çok taraflı antlaşmalara bağlı kalması beklenir. Yerel yetkili mercilerle müzakere ve yeniden müzakereler yapma ve uzlaşma ile uyum gösterme işletme diplomasisi

yoluyla ele alınması gerekli görevlerden bazılarıdır. (Saner, Yiu ve Sandergaard, 2000:85)

Ulusal ve uluslararası yönetim kuruluşları nezdinde kendi politika ve tavsiyelerini öne sürerek ve güç koridorlarında lobi faaliyeti yapmak suretiyle gündemi etkilemenin aktif arayışında olan ulusal ve ulusötesi NGO'ların kararlı talepleri karşısında (Saner ve Yiu 2003:16) küresel şirketler; duyarlı olmak ve muhtemelen zarar verici yüzleşmeyi dağıtacak en uygun anda gerekli müdahaleleri göstermek zorundadır. Küresel şirketler dünya çapında yeni iş fırsatları yakalamak amacıyla devlet yetkililerini ve uluslararası kuruluşları proaktif (etkisel) olarak etkilemek durumunda kalırlar. (Saner, Yiu ve Sandergaard, 2000:85)

İşletme diplomasisi yönetimi böylece şu eylemleri kapsar:

Yeni iş fırsatları yakalamak ve oluşturmak için ekonomik ve sosyal aktörleri etkileme,

Kararları ile uluslararası işleri etkileyen karar verici durumunda olan uluslararası organlar ile çalışmalar yapma,

Paydaşlarla yaşanabilecek muhtemel çatışmaları önleme ve politik riskleri en aza indirme ve

Kurumsal imaj ve itibarı koruyacak çok taraflı uluslararası forumlar ve medya kanallarını kullanma. (Saner, Yiu ve Sandergaard, 2000:85)

3.2. İşletme Diplomasisi Yönetiminin Boyutları

Politik diplomasiinin dünyadaki karşılığına benzer olarak işletme diplomasisi yöneticileri uluslararası, ulusal, toplum ve firma düzeylerinde yeterli/yetkin olmaya gereksinim duyarlar. Bu düzeylerden herhangi birini gözden kaçırma diplomatların çabalarını eksik kılacaktır.

Firma düzeyinde, işletme diplomatları; paydaş beklentileri ile ilgili spesifik bağlamlarda işletme stratejisi ve politikalarını tanımlamada, iki taraflı ve çok taraflı müzakereleri yürütmede, uluslararası alanda halkla ilişkiler kampanyalarını koordine etme, ev sahibi ülke ve uluslararası toplumlardan yayılan ilgili bilgileri toplayıp onları analiz etmede yardımcı olurlar ve rol üstlenirler. (Saner ve Yiu 2005:303; Saner, Yiu ve Sandergaard, 2000:85)

Uluslararası düzeyde yetkin işletme diplomatları; incelik ve kurnazlık şeklinde lobiciliğin nasıl yapılacağını, nazik ve misafirperver mihmandar gibi nasıl davranılacağını ve yerel adetlere ve faaliyetlere göre protokol kurallarına nasıl uyulacağını bilirler. Bu kişiler yerel bağlantılar, ilişkiler geliştirirler, çoklu ve bazen de çekişmeli arayüzleri (conflictual

interfaces) yönetirler. Ve onlar gündemi ve kamuoyunu etkilemek için önemli uluslararası forumlarda etkin olmak durumundadırlar. (Saner ve Yiu, 2005:303; Saner, Yiu ve Sandergaard, 2000:85)

Çok çeşitli paydaş gruplarıyla uğraşırken işletme diplomatları; ekonomik, sosyal, çevresel veya politik doğası içinde meydana gelen muhtemel veya süregiden çatışmalarda arabuluculuk ederler. Daha önemlisi işletme diplomatları çevreyi izler ve bir projeyi hayata geçirmeden önce paydaşlarla yaşanan muhtemel çatışma alanlarını tanımlarlar. (Saner ve Yiu, 2005:303-304; Saner, Yiu ve Sandergaard, 2000: 85-86)

3.3. İşletme Diplomasisi Yöneticilerinin Özellikleri

Bir işletme olarak başarılı olmak, çok sayıda paydaşın beklentilerine uygun olarak çalışma ruhsatı elde etmek yetkinliği bir işletmenin (küresel ve modern bir işletmenin) en önemli varlıklarından birisi halini almıştır. Özellikle şirketlere olan güveni zedeleyen şirket skandalları sonrasında bu durum daha önemli olmuştur. Toplum içindeki bir kurum olarak çağdaş ve küresel bir şirketin meşruluğu -sosyal programı veya çalışma ruhsatı- bu şirketin çok çeşitli kuruluşların beklentilerini karşılama yeteneğine bağlıdır. (Post, Sachs ve Preston, 2002:9)

Bu yetkinlik alanlarından bazıları aşağıda sunulmuştur.

Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Bilgisi; uluslararası işletme yönetiminde sahip olunan başarılı deneyimin yanında iki taraflı ve çok taraflı diplomasi ve uluslararası ilişkilerle ilgili kazanılmış yetkinlikler bu başlık altında ele alınır. Dünya Ticaret Örgütü, Uluslararası Çalışma Örgütü, BM İnsanlık Ajansı ve ilgili örgütler, OECD, BM Genel Sekreterliği, Dünya Bankası, IMF, Merkezi Devletler, gelişmiş ülkelerin kilit Bakanlık ve departmanları gibi ve gelişmekte olan ülkelerin devletlerarası kuruluşlarının çalışma sisteminde birinci elden kazanılmış bilgi ve tecrübeler özellikle öne çıkan gerekliliklerdir. (Saner ve Yiu 2002:84-86)

Çok Kültürlü Duyarlılık; işletme diplomasisi yöneticilerinin Batı kapitalizminin baskın şeklinden farklılık gösteren yönetim sisteminin mantıksal, ideolojik algılamaları ve ilgili entelektüel ayaklarını anlamaları ve göz önünde bulundurmaları ile ilgili yetkinliktir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde çok uluslu şirketlerin karşılaştığı çatışmaların çok farklı yasal, kültürel, politik ve ekonomik sistemlerinden kaynaklandığı düşünüldüğünde ve gelişmekte olan ülke liderlerinin kıta Avrupasının ve gelişmiş Asya ülkelerinin büyük bir çoğunluğunun neo- Liberal kapitalizmin üstünlüğüne olan inancı paylaştıkları göz önüne alındığında bir işletme diplomasisi yöneticisinin; aynı anda birbirine karşıt dinsel, politik ve kültürel sistemleri temsil eden politikacı ve kanaat önderleri ile sohbet edebilmeleri daha da önem arz etmiştir. (Saner ve Yiu 2001: 402-403)

Politik Beceriler Kapsamında Politik Müzakereleri, Hitabeti, Söylevleri Yönetme ve Medya Kullanma; işletme diplomasisi yöneticileri, kendi şirketlerinin çıkarlarını hem özel hem de resmi tartışmalarda; dış ülkelerin kanaat liderleriyle, hem medya önünde veya gazeteler ve konferanslar gibi iletişim araçları vasıtasıyla yapılan müzakerelerde nasıl savunacağını bilmelidir. Bu konudaki en iyi örnek Nike şirketinin yaşadığı çatışmadır. Nike Birleşik Devletlerde geçen yıllarda gelişmekte olan ülkelerde çocuk işçi uygulamalarını kötüye kullanma suçlaması yüzünden boykotlara maruz kalmıştır. Birleşik Devletler ticaret diplomatları NGO'ların iddialarına yönelik en iyi toplantının nasıl yapılacağına dair nasihatlar sağlamakla ilgilenirken, NGO'lar ise işçi yasaları ve insan hakları ile bağdaşmayan uygulamalarını azaltma konusunda Nike üzerinde baskı oluşturacak çok uluslu koalisyonlarını kullanmıştır. Nike'ın işletme diplomatları ise diğer taraftan ILO'nun işçi antlaşmasını ve ILO'nun çok taraflı karar verme sürecinin nasıl işlediğini öğrenmek zorunda kalmışlardır. (Saner ve Yiu 2003:29)

Analitik Araçları Yönetebilme; bir işletme diplomasisi yöneticisi, farklı ülkelerdeki yatırımın muhtemel etkisini sezinlemek amacıyla çeşitli analitik araçları yönetmek zorunda kalacaktır. Bu araçlar; paydaş tetkikini, dengeli puan kartı tekniğini, paydaş haritalamasını ve senaryo planlamasını içerir. Bu yönetici muhtemel paydaş taleplerine yönelik yapılabılır alternatifler belirlemek ve ekonomik açıdan kusursuz işbirliği çözümleri aramak durumundadır. Bunu yapmak gereklidir çünkü sosyal aktivizm yayılmakta ve bilgi teknolojisi küresel şirketler üzerinde örgütlenme, baskı oluşturmada işletme dışı paydaşlara ucuz ve kayda değer yöntemler sağlamaktadır. (Saner, Yiu ve Sandergaard, 2000:87)

3.4. Küresel Şirketlerin İşletme Diplomasisi Yetkinliklerine Gereksinim Duyma Nedenleri

Küresel şirketlerin en üst düzeydeki yöneticileri, artış gösteren pek çok diplomatik rolleri ve faaliyetleri gerçekleştirmeye gereksinim duyarlar. Geleneksel olarak yabancı ülkede yaşayan (expatriate) yöneticilerin bu diplomatik görevleri, işlerinin bir portfolyosu olarak ele alıp çözmesi beklenir. Ancak seslerini giderek yükselten ve kendine güvenen ev sahibi ülkenin hükümetleri ve çıkar grupları ve internet üzerinden bilginin yaygın olarak alınmasını sağlayan devlet dışı kuruluşların etkin çalışmalarını neticesinde işletme diplomasisi, küresel bir şirket için geçici işletme diplomatları olarak eski atışelere ve elçilere bırakılamaz duruma gelmiştir. (Saner, Yiu ve Sandergaard, 2000:83)

Küresel şirketler çevresel çatışmaları sezmeye, iş/işletme dışı çıkar ve baskı gruplarıyla etkin iletişim kurmaya, yabancı hükümetlerin kararlarını

etkilemeye, dışsal kurumlarla yapıcı ilişkiler kurmaya ve onu sürdürmeye ve yabancı ülkelerde iş/işletme dışı gruplarla şirket adına müzakere etmeye gereksinim duyarlar. Tüm bu yetkinlikler sadece dış işlerinden (tek) nasihat almaya bırakılmayacak kadar önemlidir. Küresel şirketler, normal olarak kamu (devlet) ilişkileri ofisinden beklenenin ötesine geçen diplomatik teknik bilgiyi kazanmak durumundadır. Özellikle küresel şirketler uluslararası konuları tahmin edebilme, planlayabilme ve yönetebilmeye, çok yönlü krizleri çözebilmeye, hükümet kuruluşları ile çalışıp onları etkileyebilmeye ve çeşitli kültürel ve sosyal çevrelerde nasıl uygun olarak faaliyette bulunacağını bilebilmeye gereksinim duyarlar. (Saner, Yiu ve Sandergaard, 2000:83; Wartick and Wood, 1998:10-11)

Çok bölümlü bir işletme ve işletme dışı paydaşları uluslararası bir düzeyde yönetmek bir çok uluslu şirketin itibara dayalı sermayesini (reputational capital) emniyet altına almak ve işletme dışı çevrede ortaya çıkan fırsatları yakalamak amacıyla diplomatik becerileri gerekli kılar. Bu tür örnekler arasında; standartları etkilemek, ticaret kurallarını kullanmak, hükümet (devlet) ve hükümetlerarası (devletlerarası) kuruluşlarla müzakere etmek sayılabilir. Dış işleri hizmeti personelini işe alıp çalıştırmak bu tehdit ve fırsatların bazılarını ele alabilir, ancak bu uygulama aşağıdaki gelişmelerden dolayı tatmin edicilikten uzak kalır.

a) Kamunun İncelemede ve Sorumluluğu İsrarla İstemesinde Artış

Kamu (oyu), kurumsal yönetim (yönetişim) üzerinde önceki yıllardan daha fazla oranda daha çok bilgiye ulaşmaya ve daha çok etki gücüne sahiptir. Kamu(oyu)nun sesi ve kanaati artık göz ardı edilemez bir boyuta ulaşmıştır. Belçika’da Coca Cola içmeye yöneltilmiş rahatsızlık (hastalık) bu konudaki önemli bir örneği oluşturur. İşletme diplomasisindeki yetkinlik eksikliği dolayısıyla, Coca Cola, devlet medyası, politikacılar ve Belçika vatandaşları tarafından talep edilen açıklama ve iyileştirici eylemlere dönük isteklere zamanında cevap vermeyi başaramamıştır. Belçika’daki kamu(oyu) öfkesi Coca Cola’nın milyon dolarlarına ve hasar gören itibarına mal olmuştur. (Saner, Yiu ve Sandergaard, 2000:84-85)

b) Yeni Gelişen Pazarlar, Güvenlik Konuları ve Güç Politikaları

Çok uluslu şirketler aşına oldukları OECD ülkeleriyle uğraşmak zorunda kaldıkları zamanlarda, döner kapı (revolving door) yaklaşımı yeterli olmaktaydı. Ancak günümüzde özellikle gelişmiş ülke menşeli çok uluslu şirketler açısından Çin, Brezilya, Hindistan ve bazı Orta Doğu ülkeleri ilgi çekici pazarlar haline gelmiştir. Bu ülkelerde muhtemel politik ve sosyal konuları çözmek için çalışan geçici personeli işe almak yeterli olmaz, çünkü devletlerarasında, merkezi, il bazında ve belediyeler düzeyinde ifade

edilmeye gereksinim duyulan birden fazla ve çok yönlü sorunlar yaşanır. (Saner, Yiu ve Sandergaard, 2000:84)

c) Dış (Yabancı Ülke) Varlıkları Güvenceye Alma

Uluslararası tarzda hizmet veren şirketlerin sayısı 1990'larda gözle görülür derecede artmıştır. Sadece 1996'da en iyi 100 küresel şirketin toplam varlıklarının %55'ini dış ülkedeki varlıklar oluşturmuştur. (UNCTAD) Bu yüzden küresel şirketlerin dış ülkedeki varlıklarını güvenceye alma gereksinimi de artmaktadır. Yetenekli diplomatlara güvenmek artık mümkün değildir. İşletme diplomasisi yönetimindeki yetkinlik, küresel şirket bağlamında daha da artmış ve yayılmış bir tarza gereksinim duymaya başlamıştır. (Saner, Yiu ve Sandergaard, 2000:84)

d) Küresel Değer Zinciri

Küresel şirketler tüm dünya ekseninde yüksek katma değerli faaliyet arayışındadırlar. Bu trend daha da hızlanmıştır ve bu trendden başlıca faydalananlar ise Doğu Asya, Avrupa, Güneydoğu Asya, Meksika ve Hindistan gibi ülkelerdir. Bununla birlikte bu küresel değer zincirinin herhangi bir noktasındaki bağlantıların kopması bu şirketlerin karmaşık ve karşılıklı bağımlılığa yönelik işletme süreçlerini maliyetli olarak sekteye uğratabilir. Ev sahibi devlet kuruluşları dış yatırım arayışlarında geriye doğru bir bükülme eğiliminde olsalar da, bu kuruluşların yerel işletme dışı paydaşları; istihdam uygulamaları, çalışma koşulları ve çevresel standartlar gibi zaman zaman küresel şirketler için şiddet ve can sıkıcı çatışmalarla sonuçlanan konular hakkında kendi devlet kuruluşlarının görüşlerine karşı çıkarlar. Diplomasiden elde edilen ilham ve tecrübeler, küresel şirketlerin bu yeni yetkinlikleri nasıl geliştirebileceği konusunda öneriler sunar. (Saner, Yiu ve Sandergaard, 2000:84)

3.5. İşletme Diplomasisi –Şirket Diplomasisi Ayrımı

Diplomatik rollerin ve aktörlerin yayılmasının başdöndürücü bir nitelik taşıdığı günümüzde özellikle devlet dışı aktörlerin rolleri ve fonksiyonlarını yansıtacak şekilde uluslar arası manzara, çok uluslu şirketler ve devlet-dışı organizasyonların uluslararası ilişkiler üzerinde ve nihayetinde de diplomasisi yönetimi üzerinde doğrudan etkiler yaparak yoğunlaşmıştır. (Burt ve Robinson, 1999:17)

İşte uluslararası düzeyde çok çeşitli devlet dışı aktörlerin yeni olarak ortaya çıkan diplomatik rol ve fonksiyonları ışığında farklı ayrımlara gidilmiş ve işletme diplomasisi-şirket diplomasisi ilişkisi daha çok tartışılmaya başlanmıştır. Bu ilişki ve ayrımın temelinde, çok uluslu şirket amacı dahilinde diplomatik fonksiyonun bu tür şirketin çok çeşitli ana

kumanda merkezi ağının ve bağlı şirketlerin sürekliliği ve yapısal bütünlüğünü sağlama yer alır. (Saner ve Yiu, 1993:162-195)

Şirket diplomasisi, şirketlerin kamu diplomasisi (devlet destekli olarak algılanan) programlarına sadece katılımından daha öte bir anlam taşır. Elbette devletler görüşlerini desteklemek ve iletmek istedikleri kilit mesajları iletmelerine yardımcı olmak amacıyla şirketleri kullanabilirler ve böylece bu şirketleri “ulusun yurtdışındaki meşruluk stratejisi” haline getirirler. Diğer taraftan şirket diplomasisi, bazı büyük çok uluslu şirketlerin kendi programlarını hükümetin girişimlerinden bağımsız olarak ve benzer diplomatik amaçları takip etmek amacıyla çekip uygulaması yeteneğidir. (Ordeix- Rigo ve Duarte, 2009:555) Şirket diplomasisi aslında; parçalanmış, değişken, akışkan, öngörülemeyen, muhalif-saldırgan, fırsatçı, medya temelinde sallanan bir işletme çevresini başarılı bir şekilde ele alma faaliyetleridir. (Steger, 2003:44) Şirket diplomasisi; şirketin ülkeyi veya bazı ilgili değerleri temsil etmesini amaçlar. (politikalarını, ürünlerini, hizmetlerini veya işleyişlerine yönelik desteği sağlarken) Şekil 1’de, şirket diplomasisinin farklı düzeyleri gösterilmektedir.

Etki Değişkeni	Göstergeler (Öznelde Üretilen Değişimler)	Amaç
Ülkenin tanınırlığına yönelik bir yol olarak şirket tanınırlığı	Şirket ve onun işlevleri ülkenin ve değerlerinin bir sembolüdür.	Çalışma ruhsatı elde etmek, yanlış anlaşılmayı azaltmak, Hükümetler ve vatandaşlar tarafından şirketin desteğinin kazanmak.
Şirketin kabul edilmesi (Benimsenmesi)	Herhangi birinin sosyal değerleri ile şirket değerleri arasında temel bir benzerliği tanımak, Şirketi yerel (ulusal) ilişkilerin geçerli bir konuşmacısı olarak benimsemek.	
Şirkete Bağlanma	Şirketin çalışılacak bir yer, bir iş ortağı ve bilinçli bir Toplum üyesi olarak çekiciliğini geliştirmek	

Şekil 1: Şirket Diplomasisi Değişkenleri, Göstergeleri ve Amaçları (Kaynak: Ordeix- Rigo ve Duarte, 2009:556.)

Şirket diplomasisi organizasyonların sosyal güç ve etkisini arttıracak ve böylece toplumdaki kurumsallaşma statülerine ulaşmasına yönelik geçerli bir yolu açıkça oluşturur. Post ve arkadaşları, modern

şirketlerin toplum içindeki kurumlar olarak benimsenmesinin çok taraflı paydaşlarını –sadece müşterileri ve paydaşları değil- memnun edebilme yeteneklerine bağlı olduğunu açıklamıştır. (Post, Sachs ve Preston, 2002:9)

Özetlersek şirket diplomasisi, şirketi veya kurumlar olarak şirket gruplarını konumlandırmayı amaç edinir. Hükümet dışı paydaşları ele alan şirket programları, temel düzeydeki kamusal diplomasi çabalarının değer algısını vurgular. (Ordeix- Rigo ve Duarte, 2009:557)

Meşruluk ve güç her bir paydaş sisteminin iki ana değişkenidir ve sistem içindeki belirli bir paydaşın etkisini açıklamaya yardım eder. Suchman'a göre meşruluk; sosyal ortamda yapılandırılmış normlar, değerler, inançlar ve tanımlamalar sistemindeki bir kuruluşun arzu edilebilir, düzgün ve uygun eylemlerine yönelik genelleştirilmiş bir algı ve varsayım anlamına gelir. (Suchman, 1995:574)

Şirketler hayatta kalmak için meşruluğu korumaya gereksinim duyarlar. Bu şirketler meşruiyetlerini şu yollarla yönetirler:

Sosyal beklentilere uymak,

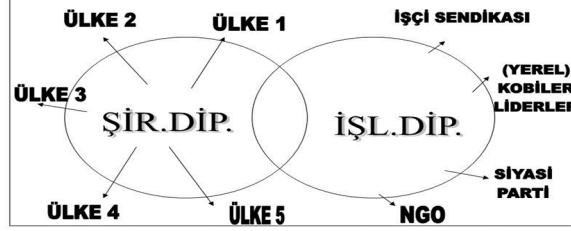
Destekçi paydaşları seçmek,

Meşru davranışların ne olduğu yönünde yeni fikirler oluşturmak. (Amann vd., 2007:34)

Güç ise, ilişkilerin yapısına göre farklı şekillerde olabilir: Zorlayıcı güç, faydacı güç ve sembolik güç. Zorlayıcı güç, fiziksel güç, şiddet veya gerginlik kullanımı ile ilgilidir. Faydacı güç, materyal veya finansal kaynakların değiş-tokuşuna dayanır. Sembolik güç ise; prestij ve saygı gibi normatif sembollere, sevgi ve kabul gibi sosyal sembollere dayanır. (Ordeix-Rigo ve Duarte, 2009:558)

Şirket diplomasisinin aksine işletme diplomasisi; işletme etkinlikleri için bağlı ortaklarının dışsal çevresine yardım etmesini amaçlar. Şirket işleyişi üzerinde yerel topluluklardan gelen talepler şirket davranışının özgürlük alanını sınırlar. Yetkinlikten uzak olarak yönetilen dışsal kurumlar ve baskı grupları milyon dolarlık maliyetlerle veya iş fırsatlarını kaybetmekle sonuçlanabilir. (Saner ve Yiu, 2003:14)

Şekil 1 ise, işletme diplomatı ile şirket diplomatının diplomatik mesafeleri hakkındaki fonksiyonlarını karşılaştırır.

Şekil 2: İşletme diplomatına karşı şirket diplomatı.
(Kaynak:Saner and Yiu, 2003:15)

3.6. Sivil Toplum ve Diplomasi

Yirminci yüzyılda sivil toplum kuruluşları (CSOs)- hükümet dışı organizasyonlar (NGOs) olarak da bilinirler- devlet dışı diplomatik aktörlerin başlıca sınıfı olarak ortaya çıkmışlardır. Yüzyılın ikinci yarısında bu organizasyonlar ve onların etkinlikleri küresel alanda daha görünür hale gelmiştir. Örneğin, Greenpeace tarafından yürütülen ve 1980'lerde nükleer testin aleyhine hükümetleri ve küresel kamuoyunu ikna etme kampanyası medyada fazlasıyla yer almıştır. (Pigman, 2010:88)

Uluslararası ekonomik alanda yaşanan gelişmelere daha yakından bakılınca ekonomik diplomasiye katılan daha fazla aktörü fark etmek mümkündür. Devlet aktörlerinin yanı sıra uluslararası ekonomik ilişkilere daha fazla katılımın; sadece geleneksel devlet aktörleriyle değil, uluslararası ekonomi politikalarını yapmada birbirleriyle doğrudan etkileşime giren ulusaşırı şirketler ve ulusaşırı NGO'lar tarafından sağlandığı da gözlenmektedir. (Saner, 2008:224)

Devlet dışı aktörlerin artışı ile ilgili yorum yapma konusunda Langhorne, özel organizasyonların hem kendileri hem de devlet sistemine dahil aktörler arasında kendi diplomasiyerini geliştirdiklerini ifade eder. (Langhorne, 1998:158) Diplomatik rollerin ve aktörlerin çoğalması gerçekte başdöndürücü bir hal taşır. Bu durum uluslararası görüntünün uluslararası ilişkileri doğrudan etkileyen ve bunun sonucunda da diplomasi yürüten çokuluslu şirketler ve hükümet dışı kuruluşlarla kalabalıklaştığını gösterir. (Saner, 2008:225)

Şekil 3de görüleceği gibi, uluslararası düzeydeki ekonomik alana odaklanınca, çok uluslu veya ulusaşırı şirketler ve devlet dışı kuruluşların farklı diplomatik işlevleri ve rolleri yeni bir şekilde ortaya çıkmıştır.

Ekonomik Alanda Farklı Post- Modern Diplomatik Roller		
	FONKSİYONLAR	ROLLER
DEVLET DIŞI KURULUŞLAR	Kurumsal Diplomasisi	Kurumsal Diplomatlar
	İşletme Diplomasisi	İşletme Diplomatları
	Ulusal NGO'lar	Ulusal NGO Diplomatları
	Ulusüstü NGO'lar	Ulusüstü NGO Diplomatları

Şekil 3: Ekonomik Alanda Farklı Post- Modern Diplomatik Roller
(Saner, 2008:225)

4. ÖRNEK OLAYLAR

Son birkaç yılda şirketlerin iş çevreleri artan bir hızla karmaşık bir yapıya bürünmüştür. Dış ve iç paydaşların sayısı köklü şekilde artmış ve bunun sonucunda da şirkete ait riskler günümüzde “goldfish bowl transparency” niteliği kazanmıştır. Şirketler için artık saklanılacak yer kalmamış ve olaylara ait bilgiler daha kısa bir sürede ve daha kısa bir çerçevede küresel olarak elde edilebilir hale gelmiştir. Özellikle medyanın da olumsuz manşetlere ilgi ve istekliliğinin sonucunda gelişen eğilim, Coca Cola, Shell, Nike gibi küresel markalar için tehlike oluşturmuştur. (Amann vd., 2007:33)

Çalışmanın bu bölümünde işletme diplomasisinin farklı strateji ve uygulamalarını gösteren örnek olay analizi yöntemiyle, işletmelerin dışsal çevre unsurlarından kaynaklanan baskılar karşısında yürüttüğü başarılı ve başarısız yönler ele alınacaktır. Her bir örnek olay incelemesinden de işletmelerin diplomasisi alanında alacağı dersler değerlendirilecektir. Sunulacak üç örnek olay da işletme dışı paydaşların yetkinlik temelli yönetime olan gerekliliğini vurgular. Birinci örnek olay küresel bir şirketin işletme diplomasisindeki yetkinlik eksikliğinden kaynaklanan bir başarısızlığı (Shell Vakası) gösterir. İkinci örnek olay, küresel bir şirketin karşılaştığı krizi çözmede sergilediği kurumsal (şirkete ait) kurnazlık ve ferasetin güzel bir temsilidir. (Mampf Foods Vakası) Üçüncü ve son örnek olay ise küresel bir şirketin kısa ve uzun dönemli performansının yanında yönetim tarafından alınan stratejik kararların uzun süreli göstergelerini tehdit edebilen örgütsel konuları ve mücadeleleri gösterir. (Coca Cola Vakası)

4.1 .Deneyimli Çok Uluslu Bir Şirket De Sendeler: Shell Vakası

Shell'in Nijerya'daki petrol araştırması, Nijerya'nın o zaman için İngiliz kolonisi olduğu 1937 yılında başlamıştır. Şirket ilk ticari petrol alanını Delta'da 1956'da keşfetmiş ve 1958 yılına kadar ilk petrol kargosu Nijerya'yı terk etmiştir. Bugün Shell'in Nijerya'daki faaliyetleri, onların tüm dünyadaki ham petrol üretiminin %14'ünü karşılarken, kazançlarının ise sadece %7'sini oluşturur. Shell Nijerya'nın 2 milyon varillik toplam günlük üretiminin yarısını üretir ve bunlardan bazılarının dünyadaki en iyi ham petrol olduğu söylenir. (Howarth, 1997:384)

Shell'in faaliyetleri durumunda Nijerya hükümeti %55'ine sahipken, Shell Petrol Geliştirme Şirketi (SPDC)- Shell'in Nijerya'daki bağlı şirketi-%30'una sahiptir ve Elf ve Agip kalanını elinde tutar. (Howarth, 1997:384)

Uzun yıllardan beri Shell, Doğu Nijerya'nın Ogoni halkının iddialarını ve kuşklarını göz önüne almadı. Ogoni halkı Nijerya Deltasında yaklaşık 100 km²lik bir alanda yaşarlar. Altı krallık altında yaşayan bu halkın sayısı 500.000 civarındadır. Ogoni eskiden olduğu gibi bugün de çok geniş zirai ve balıkçı bir toplumdur. Petrolün keşfedilmesi Ogoni halkını, Nijer Deltası'nın insanlarını ve bütün olarak Nijerya'yı derinden etkileyecek bir süreci başlatmıştır. Nijer Deltası yaklaşık 20.000 km²lik bir alanı kaplayan dünyanın en geniş ıslak alanlarından biridir. Kırılgan (fragile) eko sistem, mangravları[‡], taze su bataklık ormanları, ovalık yağmur ormanları ve kıyı şeridi bariyerli adaları içeren alanı ihtiva eder. Altı milyon insanın çoğu yaşamlarını sürdürmek için zirai ve balıkçılık ekonomisine dayalı olarak deltada yaşar. (Boele, Fabig ve Wheeler, 2001:76)

Shell burada petrolü 1958 yılında bulduğunda, Nijerya İngiliz kolonisi yönetimi altındaydı ve Ogoni petrol kullanımı konusunda söz söyleme hakkına sahip değildi. 1989'da yapılan anayasal düzenleme ile Nijerya'nın maden hakları Federal hükümet tarafından yürütülüyordu ve bu hükümet petrol kullanımı ile ilgili yabancı ülke petrol şirketleri ile doğrudan müzakere şartlarını elinde tutuyordu. Shell Petrol Geliştirme Şirketi (SPDC), Nijerya'nın Ulusal Petrol Şirketi (NNPC) ile ortak girişim kurmuştur ve Ogoni bölgesinde 100 petrol kuyusunun çoğuna sahiptir. Ogoni halkı petrol zenginliklerinin hükümet ve yabancı ülke petrol şirketleri tarafından çarçur edildiği yönündeki iddiaları internet vasıtasıyla geniş kitlelere duyurmuştu. (Saner ve Yiu, 2000:81)

Ogoni halkı Shell'i 1958'de başlattığı işlemlerin başlangıcından itibaren çevrelerine zarar vermeye suçlamıştı. Bunun yanında şirket çevreye karşı takındığı belli bazı sorumsuzluklardan dolayı da suçlanmıştı. Bu sorumsuzluk faaliyetleri arasında ise; işlemsel denize dökülen petroler, gaz

[‡] Tropikal kuşaktaki kıyı ve bataklıklarda yetişen bir bitki.

sızıntısı, asit yağmur ve atık yönetimi öne çıkarılmıştı. Şirket çevresel etkilerin olduğunu kabul etti ancak bu etkileri aşırı-nüfus, aşırı-zirai faaliyet, ormandan yoksunluk ve sanayileşmeden kaynaklandığını iddia ediyordu. (Boele, Fabig ve Wheeler, 2001:77)

Ama gerçek olan şuydu ki; petrol sızıntılarından, petrolün denize dökülmesinden, kirletilen su kaynaklarından ve hava kirliliğinden kaynaklanan çevresel faktörler Ogoni halkının yaşam şartlarını büyük oranda bozmuştu. Bunun sonucunda Ogoni halkı Shell'in bazı petrol kuyularını sabote etmeye başladı. Bunun üzerine 1990'ların ilk yıllarında Nijerya hükümeti General Babangida ile, Ogoni isyanını sıkı bir şekilde kontrol altına alarak bastırdı ve 1995 Kasımında sekiz Ogoni eylemcisini asmayla neticelenen bir olayla demokrasi için yükselen sesleri de bastırmış oldu. (Saner ve Yiu, 2000:81)

Bundan sonra Shell uluslararası kampanyacıların ve pek çok devlet dışı kuruluşların (NGO) ana hedefi haline gelmiştir. Böylece Shell kendini müdahale gerektiren yoğun bir baskı altında bulmuştur.

Özellikle Ken Saro-Wiwa ve sekiz MOSOP (Movement for the Survival of the Ogoni People- Ogoni Halkının Hayatta Kalma Hareketi) liderinin asılmasının uygulanmasından sonra Shell'e yönelik dünya çapında bir suçlama belirlemiştir. (Wheeler, 1995:14-15)

Shell'i zalim, hissiz ve diktatörlerin bir temsilcisi olarak resmeden manşetler ortaya atıldı. Bunun sonucunda Shell kendini Nijerya'da medyanın pek çok araştırmasının odağı olarak buldu. Çok uluslu şirketlerin diktatör ülkelerdeki rolü çok çeşitli yayın kuruluşlarında ve eserlerinde tartışılmaya başladı. Bu eleştirilere tepki olarak Shell, New York Times gibi temel gazetelerde tam sayfa reklam serisini içeren bir iletişim kampanyası başlattı. Ancak buna rağmen yorumlar etik sorumlulukların göz ardı edilemeyeceği üzerine sonuçlanmıştı. Shell kendini tekrar tekrar muhafazakar gruplar, akademisyenler ve Shell ürünlerini boykot eden ve şirket ile yerel hükümetler arasında ciddi bağlantılar kuran toplum üyelerinden gelen eleştirileri savunmak zorunda hissetmiştir. (Boele, Fabig ve Wheeler, 2001:81)

Bunun üzerine Shell 1997 yılında Ogoni'ye ulaşmaya karar verdi. Ogoni gruplarıyla ekonomik zorluğu azaltacak yöntemler bulmak için organizasyonlar yürütmüş ve yol yapımı, Pazar yerleri ve su yenileme projeleri gibi toplumu geliştirme programları uygulamıştır. Shell, gecikerek Ogoni'yi Nijerya'daki önemli bir iş dışı paydaşı olarak tanımıştır. (Saner ve Yiu, 2000:81)

4.2. Yoğun Dışsal Baskılara Karşı İyi Bir Vatandaş: Mampf Foods

Özellikle çok uluslu şirketler oldukça yoğun şekilde doğrudan veya dolaylı olarak dışsal baskılarla karşılaştığında bazı diplomatik stratejileri uygularlar. Bu stratejilerden biri de “iyi vatandaş” stratejisidir. Bu stratejiyi uygulayan şirketler, yoğun dışsal baskıların yaşandığı bir ortamda daha yumuşak bir tutum takınırlar. İşte Mampf Foods vakası bu konuyu açığa çıkaran bir temsildir. Mampf Foods, Avrupa menşeli uluslararası gıda sürecinin önemli şirketlerinden biridir. Bu şirket Avrupa’nın beşinci büyük gıda şirkettir ve bir aile işletmesinden küresel bir çok uluslu şirkete doğru büyümüştür. Şirket pek çok markalı ürünlerinde yüksek kalitesi ve müşteri gereksinimlerine verdiği hızlı tepkiselliği ile itibar kazanmıştır. Yaklaşık olarak Monsanto şirketi Roundup Ready (RR) tohumlarını ilk defa kullandığı bir zamanda Mampf’da Kurumsal İlişkiler Direktörü olan John Smith, çevreyle ilgili çalışmalar yapan organizasyonlardan bir mektup almıştır. Mektup, eğer Mampf genetiği değiştirilmiş (GM) soyaı Avrupa pazarına getirecek olursa grup; nakliyyeyi fiziksel olarak engelleyeceğini, kamuyu alarına geçireceğini, soyanın girişini ve kullanımını engelleyecek politik ve yasal ölçümler başlatacağını ifade etmiştir. Mampf ürünlerinde yüksek miktarda soya kullanmış ve bu soyaların çoğunu ABD’den tedarik etmiştir. Her ne kadar kaynakları gizli tutmak bir şirket politikası olsa da Ms. Smith, şirketin itibarı ve genel imajı uğruna konunun dikkatli bir incelemeye gereksinim duyduğunu fark etmiştir. Bay Smith derhal CEO ile informal yoldan görüşme yapmış ve bu kişiler gelecek haftalık toplantıda inceleme amaçlı bir “politika cümlesi (ifadesi)”nin kaleme alınması konusunda anlaşmışlardır. Daha sonra Bay Smith, şirketin Yayım Departmanına (Issue Department), kendisine bir arka plan notu hazırlaması talimatını verdi. (Amann vd., 2007:42)

Ertesi gün Bay Smith; genetiği değiştirilmiş gıda ürünlerine yönelik genel halk muhalefeti olaylarını, o ürünün yanında ve karşısında olan bilimsel kanıtları, çevre kuruluşlarınca yürütülen spesifik eylem planlarını, zirai-biyoteknik ürünlerinin (agro-biotech products) büyüyen Pazar potansiyelini ve ilgili düzenleme belirsizliklerini çerçeveleyen bir not almıştır. Genetiği değiştirilmiş gıdaların kaza sonucu ölüme dair tanımlanmış bilimsel kanıt yetersizliğinden dolayı, şirket zirai biyoteknik sektörünü savunmuştur. Ancak konuya yönelik tüketici duyarlılığından dolayı şirket daha ileri bir bilgi ve haber gelene kadar gıda ürünlerinde genetiği değiştirilmiş soya kullanımının karşısında bir karar almıştır. Bu taslak Mampf Foods’a; gelecekte genetiği değiştirilmiş organizma (GMO) kullanmak için tüketicilere güç verirken aynı zamanda tüketicilerin kaygılarını yatıştırma fırsatını vermiştir. (Amann vd., 2007:43)

Taslağın şirket politikası yapılmasından dört ay sonra şirkete Almanya'daki devletin sağlık bakanlığı ofisi tarafından şu gelişme bildirildi; keşfedilen yeni bir teknolojinin Mampfs'in en popüler marka ürünü olan Bio-Bars'ın genetiği değiştirilmiş soyalardan çıkarılan bir yağ türünü içerdiğini göstermiştir. Keşfin sonuçları ertesi gün kamuoyuna duyuruldu. Bio-Bars'ın üretildiği fabrikanın yetkilisi, Bio-Bars'larda kullanılan soyanın düzenli/normal soya gibi doğru şekilde etiketlenmediğini kabul etti. Gerçekte şirketin bilmeksizin genetiği değiştirilmiş ürünler örneğindeki gibi düzenli ve genetiği değiştirilmiş soyanın bir bileşimi vardı. Genetiği değiştirilmiş (GM) ve geleneksel soyanın karışım uygulaması GM ekinlerin ilk mahsulünün nakliyesi ile 1996'da başlamıştı. Ürünlerine yönelik Avrupalıların direncinin farkında olarak Monsanto, fark oluşturmanın mümkün olmadığı şekilde iki türün karıştırılması için çiftçileri bilerek/kasten teşvik etmişti. Monsanto, istenilen ayrışımın anlamsız olduğunu iddia etti, çok pahalı ve girift sistemin zincirleme dağıtım süresince soyanın ayrışmasını temin etmek amacıyla gerekli olacaktı. (Amann vd., 2007:43)

Böylece Mampf Foods'un tedarikçilerinin kasden aldatıp aldatmadığı veya karışıklı soyanın niyet edilmeden tedarik edilip edilmediği açık/net durum değildi. Sorunun oldukça derin kökleri olduğu açığa çıktı. Kaynak karmaşıklığı ve güvenilir test prosedürü kısıtlılığı sorunun tekrar meydana gelişine sonuçlanabildi. Bu arada Almanya süpermarketlerinde GM'den türeyen yağı kapsayan 250 tonluk Bio-Bars hala vardı. Mampf'in CEO'su yeni bir eylem planı geliştirmek amacıyla şirketin üst yöneticileriyle acil bir toplantı düzenledi. CEO durumu açıklamak için ertesi sabah erkenden bir basın toplantısı düzenledi ve sorunun nasıl ortadan kaldırılacağı konusundaki önerilere zemin açtı. Sonunda raflardan çekilen ürünler kısa dönemli bir temel oluşturdu. (Amann vd., 2007:43)

4.3. Paydaşların Taleplerine Zamanında Tepki Verememenin Bedeli ve Kriz Yönetimi: Belçika'daki Coca Cola Örneği

Merkezi, ABD Atlanta'da bulunan ve dünyanın en gözde içecek üreticisi olan Coca Cola şirketi Belçika'da yaşadığı olaylar sebebiyle büyük miktarda finansal kayba uğramış, küresel imaj ve itibarı zedelenmiştir. Belçika'da yaşanan bu olay, bir şirketin kısa ve uzun dönemli performansını tehdit eden aynı zamanda da yönetim tarafından alınan stratejik kararların uzun süreye yayılmış göstergelerini olumsuz etkileyen örgütsel konuları ve mücadeleleri gösterir. Ayrıca bu örnek olay; kriz yönetimi, işletmenin sürekliliği temelindeki planlamayı, uluslararası işletme politik, yasal ve sosyo-kültürel çevreleri, liderlik, karar verme ve pazarlamayı içerir. Sonuçta da çok uluslu işletmelerin ifade edilen konulardaki başarıyı yakalaması için işletme diplomasası yöneticilerinin gerekliliği ve yetkinliğini ifade eder. (Johnson ve Peppas, 2003:20)

Öncelikle deli dana hastalığı ve sonradan bozulmuş hayvan yiyeceği dolayısıyla hayvan yemlerinde kansere neden olan dioxin sebebiyle krizden sendeleyen Belçika’da bazı etler, yumurtalar ve günlük tüketilen ürünlerin süpermarketlerden çekilmesi kararlaştırılmışken bir diğer sağlık krizi Belçika ulusunu sallamıştır. Bu krizin etkileri Japonya ve Hindistan gibi uzak ülkelerde bile yayılan söylentilerle tüm Avrupa’da hissedilmiştir. Bu seferki sağlık krizi endişelere neden olan bir içecek ile ilgili olmuştur. 14 Haziran 1999’da 200 milyon dolardan fazla bir maliyete, kazanç kaybına ve Coca Cola şirketinin tescilli ürünlerinin marka imajına zarar vermiş bir şekilde Belçika Sağlık Bakanlığı Coca Cola tescilli ürünlerinin Belçika pazarından çekilmesini emretmiş ve Belçikalıları kendi ülkelerindeki Coca Cola tescilli ürünleri içmemesini öğütlemiştir. Daha sonra Fransa, Lüksemburg ve Hollanda da Coca Cola ürünlerinin satışını yasaklamış veya kısıtlamıştır. (Johnson ve Peppas, 2003:18)

Coca Cola şirketi ve onun yan kuruluşları, Coca Cola markası için şuruplar, konsantreler ve meşrubatları üretir, pazarlar ve dağıtır. Coca Cola şirketi markasını taşıyan 230’un üzerinde diğer markaları dünya çapında satar ve ayrıca bu markalar için reklam ve diğer tutundurma destekleri sağlar. Coca Cola girişimi (CC Enterprise- CCE) ise Coca Cola şirketi tescilli markaları taşıyan ürünlerin dünyadaki en büyük üreticisi ve dağıtıcısıdır. CCE, Coca Cola şirketinin şurup ve konsantrelerini satın alır, üretir ve nihailendirilmiş içecek ürünlerinin dağıtımını yapar. Avrupa Coca Cola şirketi ve Coca Cola girişimi için dünya çapındaki satışlarının yaklaşık % 23’ünü karşılayan önemli bir pazardır. Diğer şişeleme firmaları Coca Cola şirketi markalarının bazı Avrupa ülkelerinde üretimini ve dağıtımını yaparken, CCE Belçika, Büyük Britanya, Lüksemburg, Hollanda ve Fransa’nın çoğunda tek lisanslı şişeleme kuruluşudur. (Johnson ve Peppas, 2003:18)

Coca Cola’nın başkanı ve CEO’su Doug Ivester, 16 Haziran 1999’da yayımlanan bir ifadede Coca Cola şirketinin Belçika Sağlık Bakanlığı ile işbirliği yaparak ürünlerini Belçika mağazalarından /satış noktalarından şu iki birbirinden ilgisiz sorunlardan dolayı çektiklerini açıklamıştır. Birinci olayda bazı tüketiciler, şişelenmiş ürünlerde tuhaf alışılmadık bir tat ve koku olduğundan yakınmışlardır. İkinci olayda ise, 100’den fazla tüketici (altı okulda okuyan öğrenciler) teneke kutulu ürünlerin dış tarafında nahoş bir kokunun bildirilmesinden sonra hastalanmışlardır. Belirtilen hastalığın semptomları baş ağrısı, mide ağrısı, titreme ve mide bulantısı ile çocukların bazı durumlarda hastaneye yatırılmasına neden olan ciddi durumları içermiştir.

Geri çekilen ürünler arasında; Coca Cola, Coca Cola Light (Diyet kolanın Avrupa versiyonu), Fanta, Sprite, Nestea, Aquarius Limon, portakal ve greyluft, Bon Aqua, Kinley Tonic ve Lilt yer almıştı. Bu anlamda toplam

15 milyon şişe ve kutu ürünlerin geri çekildiği tahmin edilmektedir. Hastalığın bildirilmesinden bir hafta sonra Coca Cola şirketi ilk açıklamasını kamuoyuyla paylaşmış ve aynı zamanda yukarıda bahsedilen spesifik iki üretim ve dağıtım sorununu tanımladığıdır. (Johnson ve Peppas, 2003:19)

22 Haziran 1999'da Belçika Sağlık Bakanlığı, Coca Cola Şirketinin tescilli markalı ürünleri üzerindeki (satış makinalarında satılan ürünler hariç) yasağı şu şartlar altında kaldırmıştır: Coca Cola Şirketi ve CCE taze yeni materyaller kullanacak, tüm makinalar ve fabrikanın temizliğini yürütecek, mevcut güvenlik önlemlerini arttıracak ve diğer satımları da artacak.

Bu şartlar konusunda Ivester; “ Belçikalıları hayal kırıklığına uğrattık ve bunun için bizler çok üzgünüz, fakat şimdi onların tüm güvenlerini tekrar kazanmak için ne gerekiyorsa yapmayı taahhüt ediyoruz.” Şeklinde ifade etmiştir. (KO[§] Now,1999)

Daha sonra Ivester Belçika hükümetinden ve tüketicilerden gazete ve yayın reklamları vasıtasıyla özür dilemiştir. Bu reklamlarda Ivester herhangi bir rahatsızlık veya uygunsuzluk için çok özür dilediğini ifade etmiştir.

Daha sonra Temmuz ayı ortalarında Ivester ve Coca Cola CFO'su James Chestnut kendilerini Coca Cola şirketinin iş yapısında Belçika krizinde ve küresel ekonomik durumlarda güncellemeleri için 100 analistle buluşmuşlardır. Ivester Coca Cola şirketinin, Avrupada tüketicilerin güvenini tekrar kazanmak amacıyla saldırgan pazarlama kampanyası yürütme kararı aldığını açıklamıştır. Bunun ardından “Orjinal Tutundurma Kampanyası” gibi etkinlikler düzenlemiştir. (Johnson ve Peppas, 2003:20)

5. ÖRNEK OLAYLARDAN ÖĞRENİLEN UYGULAMAYA DÖNÜK DERSLER

5.1. Shell Vakasından Elde Edilen Uygulanabilir İlhamlar

Shell Vakasının ayrıntılı ve yakından incelenmesi aşağıdaki başarısızlıkları ve bunların nedenlerini ortaya çıkarmıştır:

Shell Şirketi, kendi işletme işleyişi ve süreçlemesi tarafından doğrudan etkilenen bir nüfus grubuyla ilgilenme konusunda politik öngörü ve diplomatik yeteneklerde yetersiz kalmıştır. Shell'in ana merkezi/ana kumanda karargahı Nijerya'daki yan kuruluşunu muhtemel bir çatışma için

[§] KO, Coca Cola şirketinin New York hisse senedi işlemlerindeki ticker sembolü.

alarmı geçirmemiş ve kendi imajını tehlikeye atacağını öngörememiştir. (Saner, Yui, Sandergaard, 2000:81)

Bir işletme diplomasi yöneticisi; tamamen bir krize dönüşen durumdan önce Shell yönetimini uyarmak, hükümet, yerel kabile liderleri ve ilgili uluslararası devlet dışı kuruluşlar ile müzakereleri başlatmak suretiyle Shell'in zamanını, parasını ve itibarını koruyabilirdi. Böyle bir yönetici; bu iş dışı paydaşların tamamen kabul edemeyeceği quassi-yasal tartışmaların arkasına saklanmak yerine eşitlikçi çözümler geliştirmek için bu paydaşlarla birlikte çalışmalar yapabilir. (Saner, Yui, Sandergaard, 2000:81)

Shell'in Nijerya'da yaşadığı sorun hükümet yetkilileri, bölgesel muhalif liderler ve yerel toplumsal gruplarla etkileşim kurmadaki yetersizlikleri ile bağlantılı olmuştur.

Shell'in dışsal çevre unsurlarına yönelik örgütsel miyopluğu; yeterli diplomatik teknik bilgi (know-how), politik öngörülülük/seziş ve sosyal yetkinlikle donatılmış olması halinde böylesine zarar verici olmayacaktı. (Saner, Yui, Sandergaard, 2000:82)

5.2. Mampf Foods Vakasından Elde Edilebilir Uygulanabilir İlhamlar

Mampf Foods yöneticileri, yaşadığı krizi çözmede olağanüstü kurumsal kurnazlık/keskin zeka göstermiştir. Şu konularda onlar iyi bir performans sergilemişlerdir:

Bu yöneticiler, hasımlarını çok ciddiye almışlar, konunun her iki tarafı hakkında daha çok şey öğrenmeye yönelik aktif girişimlerde bulunmuşlardır. Bu girişimler onlara, kurum/şirket stratejisi kararlarında bilgilendirme sağlamış, böylece müşterilerine yönelik duyarlı olmuşlar ve genetiği değiştirilmiş organizmalar (GMO) kullanmayı seçmeyerek müşterilerinin isteklerine saygı göstermişlerdir. (Amann vd., 2007:46)

Aynı zamanda yöneticiler, genetiği değiştirilmiş (GM) gıda ürünlerine yönelik olumlu bir tutum takınmışlar ve biyo- teknolojik girişimlerini açıkça savunmuşlardır. Bu durum bir girişimin sorumlu sosyal bir kuruluş olarak şirketin imajını nasıl sürdürdüğünü ve bir şirketin yüksek baskı yaşadığı zamanlarda yumuşak bir tutumu nasıl koruduğunu gösterir. (Amann vd., 2007:46)

Ürünlerinde yağ türeten genetiği değiştirilmiş ürünün emsalsiz kullanımı olayında şirket iyi bir kriz yönetimini de kanıtlamıştır. CEO vakit geçirmeden durumu çözecek en iyi yöntemi bulmak amacıyla en üst düzeydeki yöneticileri toplamıştır. (Amann vd., 2007:46)

Çok geçmeden kamuoyunu/halkı bilgilendirmeyi önceliğe alan bir basın toplantısı yapılması noktasında şirket yöneticilerinin kararları iki

şekilde yararlı olmuştur: Birincisi, şirket ivedilikle olayı duyurmuş, kamuoyuna sunmuş ki bu durum da şirkete yönelik köklü hale gelecek olumsuz yorumlar için çok az yer bırakmıştır. İkinci olarak, çabuk davranarak şirket sorumlu ve hesap verebilir olarak imajını korumuştur. (Amann vd., 2007:46)

5.3. Coca Cola Vakasından Elde Edilebilir Uygulanabilir İlhamlar

Markası küreselleşmenin bir sembolü haline gelen; çalışanlar, tüketiciler ve hissedarların sadakat ve bağlılık duygularını kazanan Coca Cola şirketi, her zaman doğru işleri ve işleri doğru yapan bir itibar kazanmıştır. Ancak Belçika’da ortaya çıkan sağlık krizi bu iyi durumları olumsuzla çevirmiştir. İşte Coca Cola şirketinin bu olumsuz şartların içinde kendini bulmasının –özellikle işletme/şirket diploması yöneticileri açısından- bazı nedenleri vardır. Bunlar:

Bir kriz yönetimi planı şirketin tüm stratejik yönetim planının bir parçası olmalıdır. Eş zamanlı bir iletişim-medya çağında, imaj veya marka ismine yönelik zararı en aza indirmede şirketin “tepki verme süresi” çok önemlidir. Ayrıca ülkeden ülkeye ve kültürden kültüre değişiklik gösteren etki unsurlarından dolayı şirketin tepki/reaksiyon planları her bir lokasyon için ayrı olarak geliştirilmeli ve yerel yönetim ile devlet kuruluşlarından ilgili girdileri içermelidir. (Johnson ve Peppas, 2003:20)

İşte bu tür eylem planlarının hem hazırlanması ve hem de kültür ve yerellik temelinde bu planların uygulamaya geçirilmesi kültürel yetkinliği ve küresel algısı yüksek olan işletme diploması yöneticilerini gerekli kılar. Belki de Coca Cola şirketinin eksik olduğu konulardan en önemlisi bu durumdu. Bu örnek olayda şirketin sorunun kaynağını tanımlamaya çalışırken gösterdiği sessiz kalma, halkın güvenini kaybetmeye sebep olmuştur. Tepki vermede yönetimin daha uzun süreli gecikmesi, tüketiciyi şirket imaj ve itibarına bağlayan psikolojik bağın sürekli zarar görmesi için bir fırsat oluşturmuştur. (Johnson ve Peppas, 2003:21)

Coca Cola örnek olayında göz önüne alınması gereken bir başka konu marka imajının korunmasıdır. Marka imajını koruma muhtemel tehditleri tanımlamayı ve bu tehditler meydana geldiğinde mümkün olduğunca etkili ve ivedi biçimde açıklanmayı gerektirir. Bu ise sadece bütüncül yönetim stratejisinin bir parçası olarak acil eylem planlarını tasarlayıp uygulaması ile değil, aynı zamanda kapsamlı kalite güvence sistemlerine, etkin iletişim sürecine ve şirketin topluma bağlılığını sürekli teşvik etmeye sahip olması ile gerçekleştirilebilir. (Johnson ve Peppas, 2003:21)

Kriz başladığında şirketin yöneticileri, sorunun en üstte bir öncelik olduğunu uzun zaman sonra kabul etmişlerdir. Şirket, üretim hataları olduğunu açıkça kabullenmiştir. Ancak Coca Cola şirketi hızlıca sendelemiş ve durumu küçümsemiştir. Örneğin tüketicilerden hastalığın ilk defa kamuoyuna bildirilmesinden bir hafta sonra özür dilemiştir. Şirketin üst yöneticilerinin Belçika'ya gelmesi ise, ilk çocuğun başının dönmesi ve mide bulantısı geçirmesinden on gün sonra olmuştur. (Johnson ve Peppas, 2003:21)

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Küresel şirketlerin bir çok ülkedeki yerel varlığının artışı, onların önemli ölçüde ve çok çeşitli yerel gerekliliklere ve baskılara maruz kalmasını ortaya çıkarmıştır.

Bu şirketlerin Dünya Ticaret Örgütü (WTO) ve Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) örneğindeki gibi uluslararası örgütlerde çok taraflı antlaşmaları müzakere etmesi ve ulusal hukuklarla ilgili çok taraflı oluşumlara uyması zorunluluk halini almıştır. Yerel yetkililerle müzakere etmek ve bu müzakereleri tekrarlamak, uzlaşma ve uyum zeminini aramak, küresel şirketlerde işletme diplomatları tarafından ele alınması gereken görevlerden bazılarını oluşturur.

Aynı zamanda işletme diplomatlarından kendi yerel ve küresel gündemlerini oluşturan ve düzenli olarak büyük küresel şirketlerin rutin işleyişlerini izleyen yerel ve uluslararası NGO'ların artan sayıda ısrarcı taleplerini ele alıp çözmesi beklenir.

Küresel şirketler devlet dışı organların taleplerine ve beklentilerine duyarlı olmak ve muhtemel olarak zarar verici etkileri önlemek amacıyla uygun zamanda müdahale etmek zorunluluğu duyar.

Bu paralelde çalışmamızda, Shell, Mampf Foods ve Coca Cola örneklerinde üç ayrı diplomatik yaklaşım görülmüştür. Birinci örnek olay (Shell Vakası), küresel bir şirketin işletme diplomasisindeki yetkinlik eksikliğinden kaynaklanan bir başarısızlığı gösterir. İkinci örnek olay (Mampf Foods Vakası), küresel bir şirketin karşılaştığı krizi çözmeye sergilediği kurnazlık ve ferasetin güzel bir temsilidir. Üçüncü ve son örnek olay (Coca Cola Vakası) ise, küresel bir şirketin kısa ve uzun dönemli performansının yanında yönetim tarafından alınan stratejik kararların uzun süreli göstergelerini tehdit edebilen örgütsel konuları ve mücadeleleri gösterir.

Tarihi gerçeklerin ortaya çıkardığı gibi örneklerde de görüldüğü üzere, bir şirketin karşılaştığı kritik bir olayla ilgili verdiği tepki süresi arttıkça o şirketin finansal güvenliği ve itibarına dönük uzun dönemli zarar da artar. Özellikle iletişim, internet ve medya yapısındaki dönüşümle birlikte bir olayın olumlu tarafından ziyade olumsuz tarafına yapılan vurgunun trend

haline geldiği gerçeği dikkate alınmalıdır. İşte bu yüzden şirketlerin karar vericileri zorluklara cevap vermede hızlı davranışa karşı isteksiz olursa sansasyonel görüntüler sürüp gidecek ve paydaşların algı ve tutumlarında azalış göstermeyecektir.

KAYNAKÇA

- BOELE, R., Heike, F.& Wheeler, D. (2001) “Shell, Nigeria and Ogoni: A Study in Sustainable Development: The Story of Shell, Nigeria and The Ogoni People-Environment, Economy, Relationships: Conflict and Prospects for Resolution”. *Sustainable Development*, 9, 74-86.
- BOZKURT, Veysel, **Küreselleşmenin İnsani Yüzü**, Alfa Yayını, Bursa, 2000, s.18.
- BURT, R. & Robinson, O. (1999) “Diplomacy in the Information Age” Discussion Paper, Number:58, Diplomatic Studies Programme, University of Leicester, p.17, 42-43.
- DAĞ, Ahmet Emin, **Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Sözlüğü**, Anka Yayınları, İstanbul, Mayıs 2004, s. 146.
- FARAZMAND, Ali, (2000), “Küreselleşme ve Kamu Yönetimi”, **Mülkiye Dergisi**, Cilt XXV, Sayı 229, ss.245-269.
- FRIEDMAN, 2000:7., Thomas Friedman, “The Lexus and The Olive Tree: Understanding Globalization”, Harper Collins, 2000.
- GERAY, Haluk, “İletişim, Bilgi Toplumu ve Küreselleşme”, **Küreselleşme**, (ed.), İmge Yayını, Ankara, 1997, s. 37.
- GIDDENS, Anthony, **Elimizden Kaçıp Giden Dünya: Küreselleşme Hayatımızı Nasıl Yeniden Şekillendiriyor?**, Çev. Osman AKINHAY, Alfa Yayıncılık, İstanbul, 2000, s. 22-24.
- HOFSTEDDE, Geert (1991) “Cultures and Organizations: Soft ware of the Mind”, Mc Graw- Hill Book Company.
- HOWARTH, S., (1997) *A Century in Oil: The Shell Transport And Trading Company 1897-1997*, Weidenfeld and Nicholson: London.
- JOHNSON, V. & Peppas, S. (2003) “Crisis Management in Belgium: The Case of Coca Cola” *Corporate Communications: An International Journal*, Vol:8, Issue 1, pp.18-22.
- KHOR, M., *Globalization and the South: Some Critical Issues*, Discussion Papers, No:147, UNCTAD-2000, s.3.
- KO Now (1999) “Coke Back in Belgium” KO Now, June 23.
- KODAMAN, Timuçin, Ekrem Yaşar AKÇAY, “Kuruluştan Yıkılışa Kadar Osmanlı Diplomasi Tarihi ve Türkiye’ye Bıraktığı Miras”, SDÜ Fen

Edebiyat Fakültesi, **Sosyal Bilimler Dergisi**, *Aralık 2010, Sayı:22*, ss.75-92.

- LANGHORNE, Richard “History and Evolution of Diplomacy” Kubalija, Jovan: Modern Diplomacy Mediterranean Academy of Diplomatic Studies, University of Malta, pp:147-162, 1998.
- PIGMAN, Geoffrey Allen (2010) Contemporary Diplomacy, Polity Press, Cambridge, UK
- POST, J.S., Preston, L. (2002) Redefining the Corporation: Stakeholder Management and Organizational Wealth Stanford, CA: Stanford Univ. Press.
- SANER, R. & Yiu, L. (2001) “External Stakeholder Impact on Third Party Interventions in Resolving Malignant Conflicts: The Case of on Failed Third Party Intervention in Cyprus “ International Negotiation, 402-403.
- SANER, R. & Yiu, L. (2002) “Parous Boundary and Power Politics: Contextual Constraints of Organization Development Change Projects in the United Nations and Related Intergovernmental Organizations, Gestalt Review, The Analytic Press, Hillsdale, USA, Vol. 5 No:3, pp.84-86.
- SANER, R., YIU L., & SANDERGAARD, M.,(2000); Business Diplomacy Management: A Core Competency for Global Companies, Academy of Management Executive, Vol.14, No:1.
- SANER, Raymond (2006). “Development Diplomacy By Non State Actors: An Emerging Form of Multistakeholder Diplomacy” Jovan Kurbalija and Valentin Katrandjiev (Eds.) Multistakeholder Diplomacy: Challenges and Opportunities in. Diplo Foundation, Malta, 2006.
- SANER, Raymond, (2008) The Expert Negotiation: 3rd Ed. Strategy, Tactics, Motivation, Behavior, Leadership. Martinus Nijhoff Publishers, Netherlands.
- SHOLTE, Jan Aart (2000), “Globalization, Governance and Corporate Citizenship, Issue 1, 15-23.
- SUCHMAN, M.C. (1995) “Managing Legitimacy: Strategic and Institutional Approaches” Academy of Management Review, 20, 571-610.
- TUNCER, Hüner, **Küresel Diplomasi**, Ümit Yayıncılık, Ankara, 2006, s. 15.
- UNCTAD, United Nations Conference Training and Development, 1998 World Investment Report: Trends and Determinants, New York, Genevan: United Nations, 41.
- WARTICK, S. L. & Wood, D.J. (1998) International Business and Society, Oxford:Basil Blackwell.
- WHEELER, D. (1995) “Blood on British Business Hands” New Statesman and Society, 17 November, 14-15.

ŞEKERLEME, KAKAO VE ÇİKOLATA ALT SEKTÖRÜNDE İNOVASYON: BATI AKDENİZ BÖLGESİNDE FİRMALARI YURTİÇİ VE YURTDIŞI PİYASALARDA GÜÇLÜ VE/VEYA ZAYIF KILAN FAKTÖRLER ÜZERİNE BİR İNCELEME¹

Nurdan KUŞAT*
Levent KÖSEKAHYAOĞLU**

ÖZET

Bu çalışmada; en gelenekçi gıda alt sektörlerinden birisi olan Şekerleme, Kakao ve Çikolata Alt Sektörü'nün, inovasyon açısından bir değerlendirmesi yapılmaktadır. Ayrıca bu alt sektörde faaliyette bulunan firmaların inovasyon yapıp yapmama durumlarına göre, yurtiçi ve yurtdışı piyasalarda kendilerini güçlü ve zayıf hissettikleri alanlar açısından farklılıkları ortaya konmaktadır. Çalışmada likert şeklinde oluşturulan sorularla elde edilen veriler; Mann Whitney U Testi kullanılarak test edilmiştir. Çalışılan alt sektörde faaliyette bulunan firmalardan herhangi bir alanda inovasyon gerçekleştirenlerin kendilerini ürün çeşitlendirme, AR-GE ve yenilik yapma, hammadde avantajları, tanıtım yeterliliği, standartlara uygun üretim gerçekleştirme, nitelikli işgücüne sahiplik, işgücü maliyetleri, marka imajı ve ürün fiyatı konusunda güçlü olarak değerlendirdikleri görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: *Gıda Sektörü, Rekabet Gücü, İnovasyon, Şekerleme, Kakao ve Çikolata Alt Sektörü.*

INNOVATION IN CONFECTIONARY, CACAO AND CHOCOLATE SUBSECTOR: AN ANALYSIS ON THE FACTORS MAKING FIRMS STRONG AND/OR WEAK IN DOMESTIC AND INTERNATIONAL MARKETS

ABSTRACT

This study examines the confectionary, cacao and chocolate subsector which is the most traditional subsector in terms of innovation. We

¹ Bu çalışma Doç. Dr. Levent KÖSEKAHYAOĞLU danışmanlığında Nurdan KUŞAT tarafından hazırlanan ve SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde sunulmuş ve 26.04.2011 tarihinde kabul edilen "Gıda Sektöründe İnovasyon: Batı Akdeniz Bölgesi Şekerleme, Kakao ve Çikolata Alt Sektörü Üzerine Bir Uygulama" başlıklı doktora tezinden düzenlenmiştir.

* Öğr. Gör. Dr., SDÜ Isparta MYO, Dış Ticaret Bölümü, nurdankusat@sdu.edu.tr

** Doç. Dr., SDÜ, İİBF, İktisat Bölümü, leventkosekahaoglu@sdu.edu.tr

also explore whether the firms in this subsector involves in innovation from the point of differences in firm's strong and weak points in international markets. We obtained the data by establishing questions in Likert manner and use Mann Whitney U test. Our results suggest that the firms involving in any innovative activity in the subsector examined consider themselves strong in the following areas; product diversification, research and development, innovation, input advantages, advertising capability, ability to produce in accordance with standards, ownership of skilled workforce, labour costs, brand image and price of product.

Key Words: *Food Industry, Competitiveness, Innovation, Confectionary, Cacao and Chocolate Subsector*

GİRİŞ

Türkiye gıda sanayi üretimi çoğunlukla teknoloji ithal eden bir yapı içerisinde faaliyetlerini sürdürmektedir. Ayrıca ithal edilen teknolojinin ülke koşullarına uyarlanmasında da önemli eksikliklerin olduğu gözden kaçmamaktadır. Türk gıda sektöründe geleneksel üretim tekniklerinin kullanılması yönünde büyük bir ısrarın olduğu gözlenmektedir. Bunda en önemli itici güç ise, sektörde ağırlıklı olarak yer alan küçük ölçekli işletmelerin varlığı olmuştur. Sektördeki bu yoğunlaşma sadece dış pazarlardaki rekabet gücünü değil, iç pazarlardaki rekabet gücünü de olumsuz yönde etkilemektedir².

Canali'nin tüketici tercihlerinin evrimi üzerine İtalyan gıda sektörü üzerinde yapmış olduğu bir çalışma (1996:319-320) tüketicilerin gıda ürünlerine olan talebinin genellikle geleneksel, özellikli, küçük bir coğrafik alanda üretilen tarımsal hammaddelerden üretilmiş ürünlere yöneldiği sonucunu ortaya çıkarmıştır. Çünkü bu tür ürünler tüketici tarafından iyi bilinmekte ve tatmin edici bir kalite sergilemektedirler. Yine aynı çalışmada ortaya konulan bir başka sonuç da; tüketicinin yeni ürünlere yavaş yavaş adapte olmasında gıda yönetmeliklerinin esnekliğinin zayıf olması ve firmaların özellikle pazar politikalarının yetersizliği ve şirket içi koordinasyonsuzluk olarak gösterilmiştir (Canali,1996:326).

Türk gıda sektörü hem rekabet hem de inovasyon gücü açısından zayıf bir görünüme sahiptir. Bu sektörün özellikle inovasyona çok açık bir sektör olmamasında sektörün geleneksel yapısı önemli bir rol oynamaktadır.

² Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz: BARCA,M., M.S. DÖVEN ve K.TAŞKIN, *Uluslararası Pazarlarda Türk Gıda Sektörünün Rekabet Gücü ve İhracatta Aranan Kriterler*, Karşılaşılan Engeller, İTO Yayınları:24, İstanbul, 2006; BULU vd. (2007), "Türk Gıda Sektörünün Uluslararası Rekabetçilik Düzeyinin Analizi", Afyon Kocatepe Üniv. İİBF Dergisi, C.IX, S.1

Tüketicilerin mevcut beslenme alışkanlıklarını çok fazla değiştirme eğilimlerinin olmaması, sektörün inovatif gücünü engellerken, hem iç hem de dış pazarlardaki rekabet gücünü de olumsuz yönde etkilemektedir.

Gıda sektörü içerisinde yer alan şekerleme, kakao ve çikolata alt sektörü sergilediği gelenekçi yapısıyla dikkat çeken bir sektördür. Türkiye’de şekerli ve çikolatalı mamuller sektörünün başlangıcının, içinde yaşanan çevreden elde edilen hammaddelerle küçük imalathanelerde üretilen geleneksel Türk şekerlemelerinin üretimine dayandığı söylenebilir. Günümüzde ise, geleneksel üretim tekniklerinin yanı sıra modern üretim teknolojisinin de yaygın bir şekilde kullanıldığı bu alt sektör, ana sanayinin yanı sıra yan sanayisini de geliştiren önemli sektörlerden birisi haline gelmiştir. Bu bağlamda; şekerleme, kakao ve çikolata alt sektöründe faaliyette bulunurken rekabet gücünü inovasyon yaparak yada yapmayarak artırmaya çalışan firmaların, yurtiçi ve yurtdışı piyasalarda kendilerini güçlü ve zayıf hissetleri yönleri arasındaki farklılıkların neler olduğu tartışılabilir.

Firmaların rekabet gücünü artıran yada bir diğer deyişle firmaları yurtiçi ve yurt dışı piyasalarda güçlü kılan unsurlar genellikle üretim maliyetleri (hammadde fiyatları, işgücü maliyeti, finansman maliyeti, enerji fiyatları gibi) olmakla birlikte; fiyat dışı rekabet yaratan unsurlara ödenen bedeller (AR-GE ve yenilik, nitelikli işgücü, yönetsel yeterlilik, teknolojik gelişmişlik gibi) de bu durum üzerinde etkili olmaktadır. Bu düşünceyle Batı Akdeniz Bölgesinde şekerleme, kakao ve çikolata alt sektöründe faaliyette bulunan firmaların, incelenen inovasyon türlerini gerçekleştirip gerçekleştirilmeme durumlarına göre, güçlü ve zayıf yönleri arasındaki farklılıklar analiz edilmeye çalışılmıştır.

1. GIDA SEKTÖRÜ VE REKABET

Küreselleşme ve yeni ekonomik düzenin, ekonomik hayatın arz boyutuna getirdiği en önemli olgulardan birisi rekabet kavramı olmuştur. Rekabet olgusu, bütün iş dünyası için ölümcül bir öneme haiz olmakla birlikte, gıda sektöründe faaliyet gösteren firmalar için daha özel bir öneme sahiptir. Yeni düzen, mevcut işletmelerin hepsini varlıklarını devam ettirebilmeleri ve verimliliklerini artırabilmeleri için, kaynaklarını etkin bir şekilde kullanmalarına yardım edecek yeni teknikleri uygulamaya mecbur bırakmaktadır.

Gıda sektörüne yeni işletmelerin yada yeni ürünlerin giriş ve çıkışının, diğer imalat sektörlerine göre daha kolay olması bu sektörde ki rekabeti yoğunlaştırmaktadır. Bu tip bir rekabet ortamında faaliyet gösteren işletmeler için bireysel müşteri memnuniyeti geniş bir yer tutmakta ve önem arz etmektedir.

“Yoğun rekabetin yaşandığı ortamda işletmelerin başarısı; piyasa adaptasyonuna, en az rakip işletmeler kadar başarılı olma ve düşük maliyetle üretimde bulunma yeteneklerine bağlı olmaktadır. Gıda işletmeleri, rakiplerinin aynı özellik ve kalitede olan ürün fiyatlarını dikkate alarak, daha düşük bir fiyatla piyasaya girebilme imkânı yaratmalıdır. Makro düzeydeki bir rekabet ortamında gıda işletmeleri ürünlerin satış fiyatlarına müdahale edemeyeceğine göre, maliyet kalemleri üzerinde etkin üretim ve pazarlama politikaları ile birim maliyetlerini düşürmeye çalışabilirler (Topçu, 2004:28).”

“Gıda işletmeleri müşteri memnuniyeti ve bağımlılığı için sürekli olarak işletme ve pazarlama yapılarında bir değişim süreci yaşamaktadır. Bu işletmeler taktik ve stratejilerinde yapısal değişimlere giderek, müşteri yönelim çabaları ile bazı pazarlama kanallarını müşteri odaklı çalışmaya yöneltmektedir (Topçu ve Işık, 2007:8).”

Gıda sektörünün rekabetçi piyasa yapısının bu faaliyet kolunda hizmet veren gıda işletmelerini üretim alanında uzmanlaşmaya zorladığı ve zorlayacağı bir gerçektir. Gıda sektöründe yaşanan rekabet, sadece ulusal sınırlarla çevrili değildir. Bu sektördeki rekabet aynı zamanda uluslararası bir yapı sergilemektedir. Bu nedendir ki rekabetin şiddeti uluslararası firmaların da işe karışmasıyla birkaç kat birden büyümüştür.

Field ve Pagoulatos’un (1996:187-201) 1972-1987 yılları arasında ABD gıda sektöründe faaliyet gösteren 43 işletme üzerinde gerçekleştirdiği çalışma yerli rekabette dış ticaretin etkisini ortaya koymaktadır. Çalışma sonuçları gıda sektöründe artan ithalata rağmen, yerli gıda sanayinin de kar marjlarının yükseldiğini, bunun sebebinin gıda ürünleri ihracatının gıda ürünleri ithalatından daha fazla artmış olması olduğunu anlatmaktadır. Bu sonuçlar ilk etapta bir çatışma gibi algılanmasına rağmen, ABD ekonomisinin yapısı gözönüne alındığında, çok da şaşırtıcı gelmemelidir. Zaten ABD menşeli gıda ürünleri, yüksek ve modern bir teknolojiyi bünyesinde barındırmaktadır. Bu da yabancı gıda ürünleri ile hem iç hem de dış pazarlarda üstün rekabet gücünü açıklamak için yeterlidir.

Fiyat dışı rekabet gıda endüstrisinin pek çok alanında rekabetin önemli bir şeklini oluşturmaktadır. Fiyat dışı rekabette en çok tercih edilen yöntemler ise reklam ve inovasyon olmaktadır. Gıda sektöründeki inovasyon uygulamalarında marka, paketleme, reklam oldukça güçlü bir yer tutar. Sonuçta da ürün inovasyonu AR-GE içerisindeki uygun harcamalara ihtiyaç duymasa da, çok uygun ve tecrübeli pazar türleri gereklidir (Galizi ve Venturini, 1996a:2-3).

Gıda firmalarında reklam ve inovatif faaliyetlerin yanı sıra, ürün farklılaştırması da fiyat dışı rekabet konusunda önemli bir role sahiptir. Fakat bunlardan hiçbirisinin tek başına rekabet üstünlüğü yaratması söz konusu

olamaz. Fiyat dışı rekabetin tüm alanlarındaki toplam başarı, özellikle de sürdürülen bir inovasyon başarısı firmanın büyüme ve karlılık üzerindeki gücünü büyük ölçüde artırmasına yardımcı olacaktır (Galizi ve Venturini, 1996b:133).

Fiyat dışı rekabette her türlü pazarlama stratejisi yaygın olarak kullanılır. Gıda sektöründe de yeni pazarlama stratejileri kullanılmakta ve hatta bazen bu sektöre has düzenlemelerle yeni pazarlama modelleri geliştirilmeye çalışıldığı gözlenmektedir. Gıda sektöründe pazarlama sürecinin içerisine hem tarımsal ürünlerin hem de işlenmiş gıda ürünlerinin pazarlanmasının girmesi; bir başka ifadeyle çiftçiden tüketiciye tüm tarımsal ürün ve gıda zincirini kapsamaya pazarlama sürecinin karakteristiğini farklılaştırmaktadır. Meulenberg'in (1996:180) bu konu üzerinde gerçekleştirdiği çalışma sonuçları pazarlama operasyonlarının koordinasyonu ve pazarlama stratejilerindeki yoğun yatırımlar yüzünden yerel tarım kooperatiflerinin yerini uluslararası şirketlerin aldığını ortaya koymuştur.

2. TÜRK GIDA SEKTÖRÜNÜN REKABET GÜCÜ

Rekabet gücünün belirleyicisi 1960'lı yıllarda üretim fazlalığı, 1970'li yıllarda maliyet düşüklüğü, 1980'li yıllarda kalite üstünlüğü, 1990'lı yıllar ve günümüzde ürün çeşitliliği olarak ortaya çıkmıştır (Barca vd., 2006:133). Bu bir genelleme olup tüm sektörler için ortaya konmuş olmakla birlikte, gıda sektörünü de bu genelleme içine almak mümkündür. Gıda sektöründe ürün çeşitliliğini hızlı artırmak; ürün farklılaşmasına önem vermekle, markalaşmayla, ürün garanti sistemini genişletmekle, farklı tasarımlar ortaya koymakla; kısacası inovasyonla mümkün olacaktır. Bu nedenle inovatif ürünler katma değeri ve dolayısıyla kar marjı yüksek ürünler olduğu için; rekabet gücünü artıran ürünler olarak da tanımlanabilir.

Türk gıda sanayinin gerek Avrupa Birliği pazarındaki, gerekse dünya pazarlarındaki rekabet gücünün tespitine yönelik çeşitli kurum ve kuruluşlarca çalışmalar yapılmıştır. Yapılan bu çalışmalar genelde Türk gıda sektörünün son 5 yıla kadar ortaya koyduğu rekabet gücünün, beklendiği kadar iyi olmadığını göstermekte ve bu konuda çeşitli tedbirlerin alınması gereği üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu bağlamda; Barca ve diğerlerinin (2006) önderliğinde İTO adına gerçekleştirilen "Uluslararası Pazarlarda Türk Gıda Sektörünün Rekabet Gücü ve İhracatta Aranan Kriterler Karşılaşılan Engeller" isimli araştırmada sektörün güçlü ve zayıf yönleri ortaya konmuştur. İklim ve coğrafi yapıya bağlı olarak tarımsal ürün çeşitliliği, nüfusla ilgili ucuz işgücü varlığı, nitelikli hammaddeye yurt içinde rahatça ulaşılabilmesi, iç talebin büyüklüğü gibi unsurlar Türk gıda sektörünün güçlü yönleridir. Zayıf yönleri ise; kalite sistemleri ve gıda güvenliği konusuna yeterince önem verilmemesi, finansal sorunlar nedeniyle yeterince sermaye

artırılamaması, nitelikli işgücünün azlığı, devlet-özel sektör-üniversite işbirliğinin yeterli düzeyde sağlanamaması, haksız rekabete yol açan uygulamaların varlığı şeklinde ifade edilmektedir.

Tozanlı ve diğerlerinin TÜSİAD adına 2007 yılında gerçekleştirdikleri çalışma sonuçları da yukarıda bahsedilenlerden çok farklı değildir. Bu çalışmada özellikle üzerinde durulan konu gıda işleme sanayinde aşırı kapasitenin varlığıdır. Bunda da temel gerekçe olarak hammadde arzında sürekliliğin olmaması, sabit kalite ve miktarda ürün üretilmemesi, tarım kesimiyle sektörün koordinasyon eksikliğinin olması gösterilmektedir. Bu durumu yaşanan krizler de tetiklemiştir.

Fırat ve Dirlik'in "Türk Gıda ve İçecek Sektörünün Avrupa Birliği Ülkeleri ile Karşılaştırmalı Rekabet Gücü" araştırması sonuçlarına göre (2008:116) de sektörün karşılaştırmalı rekabet gücünün yıllar itibariyle düşme gösterdiği, aynı sonuçlara karşılaştırmalı ihracat performansı indekslerinden de ulaşıldığı görülmektedir. Bulu ve diğerlerinin (2007-311-332) yapmış olduğu bir başka çalışma sonucuna göre ise; Türkiye'nin önemli kaynaklarını aktardığı, aynı zamanda stratejik sektör olarak da görülen gıda sektörünün uluslararası rekabetçilik gücü '**orta seviye**' olarak tespit edilmiştir.

3. TÜRK GIDA SEKTÖRÜNÜN İNOVASYON GÜCÜ

Ülkelerin inovasyon gücünü ortaya koyan belirleyicileri, rekabet gücünün belirleyicilerinden ayırmak çok kolay değildir. Rekabet gücü kavramı, içerisine inovasyon gücünü de aldığı için belirleyicilerin hangisinin hangisine ait olduğunu söylemek zor olmaktadır. Fakat kesin olan bir şey vardır ki, inovasyonu artıran her faktör, aynı zamanda rekabet gücünün de tetikleyicisi olmaktadır.

Direk inovasyon gücünü artırarak rekabet gücü üzerinde olumlu gelişmeler yaratan en önemli faktör AR-GE faaliyetleri olarak ifade edilebilir. AR-GE harcamalarının bir ülkenin toplam harcamaları içindeki payı kadar, AR-GE faaliyetlerinde istihdam edilenlerin sayısı da inovatif gücün ortaya konmasında oldukça önemlidir. Bu amaçla gıda sektöründe AR-GE harcamalarını ve AR-GE faaliyetlerinde istihdam imkanlarını incelemek gerekebilir. Tablo 1 sektörlere göre AR-GE harcamalarının dağılımını göstermektedir.

Tablo 1: Gıda ve İçecek Sektörünün Tüm Sektörler Genelinde ve İmalat Sektörü İçindeki AR-GE Harcamalarının Görünümü (2008)

	Tüm Sektörler		İmalat Sektörü		Gıda ve İçecek Sek.	
	Toplam(TL)	%	Toplam(TL)	Tüm Sek. %	Toplam(TL)	%
Cari Harcamalar (Toplam)	2.508.689.275	82	1.581.425.503	63	45.862.066	75
-Personel	1.228.327.175	49	682.011.948	43	25.662726	56
-Diğer Cari	1.280.362.101	51	899.413.555	57	20.199.340	44
Yatırım Harc.(Toplam)	539.813.823	18	373.045.770	37	14.891.945	25
-Makine-Teçhizat	353.040.465	65	284.585.485	76	12.508.905	83
-Sabit Tesis	186.773.358	35	88.460.285	24	2.383.040	17
TOPLAM HARCAMALAR	3.048.503.098	100	1.954.471.273	100	60.754.011	100*

Kaynak: www.tuik.gov.tr (12.11.2009 tarihli rapordan alınmıştır). TÜİK 2008 verileri tarafımızdan derlenerek kullanılmıştır.

Tüm sektörler bazında gerçekleşen AR-GE harcamalarının (3.048.503.098.-TL'nin) %64'ü (1.954.471.273.-TL'si) imalat sanayinde ve imalat sanayinde ki AR-GE harcamalarının da %3'ü (60.754.011.-TL'si) Gıda ve İçecek sanayinde gerçekleşmiştir. İmalat sanayinin toplam AR-GE harcamalarından elde ettiği pay yüksek olmasına rağmen; gıda ve içecek sanayinin imalat sanayinden elde ettiği pay oldukça küçük kalmaktadır.

Gıda ve içecek sanayinde AR-GE harcamalarının büyük kısmı (%75) cari harcama olup, bunun da yarısından fazlasının (%56) personel gideri olduğu görülmektedir. %25'lik yatırım harcamaları içinde %83'lük en büyük dilimi ise makine-teçhizata yapılan harcamalar kaplamaktadır.

Türk gıda sanayi; hammadde varlığı, emek yoğun üretim yapısı ve dış ticaret potansiyeli ile ülke ekonomisi için her açıdan önemli bir konumdadır. Fakat ne yazık ki; teknolojik açıdan genel olarak dışa bağımlı bir yapısı vardır. Bu sektörde faaliyet gösteren işletmelerin çok büyük bir kısmında teknik bilgi açısından dışa bağımlılık olduğu gibi, hammadde açısından da dışa bağımlılığı söz konusudur. Ayrıca alt sektörler arasında da teknolojik düzey açısından önemli farklılıklar bulunmaktadır. Hatta aynı sektör içerisinde dahi teknolojik düzeyi birbirinden farklı olan işletmeler işlem yapmaktadır. Bu durum özellikle ileri teknoloji kullanan işletmelerin gelişimini önemli ölçüde engellemektedir. Sektörde irili ufaklı ve farklı teknolojik statüdeki işletmelerin faaliyette bulunması, hijyenik koşullarda üretim yapılmasını güçleştirdiği gibi, kalite kontrol mekanizmasının

çalışmasında aksaklıklara sebep olmakta, kaliteli ve standartlar dahilinde üretim yapılmasını zorlaştırmaktadır³.

Türkiye’de gıda sanayinin genelde büyük bir kapasitesi olmasına karşın, hammadde ve finansman yetersizliği gibi nedenlerden dolayı kurulu kapasitenin önemli bir kısmından yararlanılamamaktadır. Yeterli miktarda ve arzu edilen kalite ve standartta hammadde ihtiyacının karşılanamaması Türk gıda sanayinin gelişimini önemli ölçüde sınırlandırmaktadır. Ayrıca iç talep yetersizliği, teknik bilgi eksikliği ve üretim sırasındaki aksaklıklar da kapasite kullanım oranını olumsuz şekilde etkilemektedir⁴.

4. TÜRKİYE ŞEKERLEME, KAKAO VE ÇİKOLATA ALT SEKTÖRÜNDE REKABET VE İNOVASYON

Literatürde Türkiye Şekerleme, Kakao ve Çikolata Alt Sektörü’ne yönelik rekabet ve inovasyon gücünü ortaya koyan araştırmalara pek fazla rastlanmamaktadır. Bu alanda ulaşılan veriler genelde gıda sektörünün geneli üzerine yapılmış çalışmalardan elde edilmiş verilerdir. Bu alt sektörle ilgili olarak Karabayır’ın (2009) D-8 ülkeleri üzerinde gerçekleştirdiği şekerli ve çikolatalı mamuller pazar araştırması, bizim yaptığımız çalışmaya bir miktar alt yapı hazırlamaktadır.

Çalışmada; gıda sektörü içerisinde insan hayatı için daha önemli olarak addedilen bu alt sektörlerden bir tanesinin değil de; şekerleme, kakao ve çikolata alt sektörünün seçilmiş olmasının en önemli gerekçesi; bu alt sektörde yöresel ürünlerin ağırlıklı bir şekilde yer alması, bu ürünlerin yöresel üretim teknikleriyle üretilmesi, üretici firmaların kurulum ve işletim maliyetlerinin diğer gıda alt sektörlerine göre nispeten düşük olması gibi nedenlerle; bölge ekonomilerine sağladığı ekonomik katkıdır. Bu ekonomik katkıyı ve adı geçen alt sektörün ana sektör için önem ve değerini anlayabilmek için Tablo 2’deki verilerden yararlanılabilir.

Tablo 2: Türkiye Şekerleme, Kakao ve Çikolata Alt Sektöründe İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (\$) (2006-2010)

Yıllar	İhracat	İthalat	İhracat/İthalat
2006	468.175.769	93.179.018	5,0
2007	610.573.883	103.637.931	5,9
2008	664.596.748	143.740.157	4,6
2009	627.953.961	150.527.127	4,2
2010	705.829.254	186.273.037	3,8

Kaynak: www.tuik.gov.tr (erişim tarihi: 30.04.2011) Dış Ticaret İstatistikleri Veri Tabanı kullanılarak tarafımızdan hazırlanmıştır.

³ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.: KAYA vd. (2010), “Gıda Sanayinin Teknolojik Analizi”, TMMOB Ziraat Mühendisliği VII. Teknik Kongresi (11-15 Ocak 2010)

⁴ Bu konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.; Oğuz,B. (2005), **AB ile Müzakere Sürecinde Tarım ve Gıda Sanayinin Rekabetliliği**, İTO Yayınları, 2005-25

Tablo 2'deki değerler; şekerleme, kakao ve çikolata alt sektöründe ihracatın ithalattan fazla olan ender bir sektörde bir araştırmanın gerçekleştirildiğini göstermesi açısından önemlidir. Bu alt sektörde yıllar itibariyle ihracat ve ithalat artışları yaşanırken, ithalattaki artışlar ihracattan fazla gerçekleşmesine ve ihracatın ithalatı karşılama oranı yıllar itibariyle azalmasına rağmen, bu değer (+) olması dikkat çekicidir.

5. ARAŞTIRMANIN YÖNTEM, METOD VE BULGULARI

5.1. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmanın başlangıcında Batı Akdeniz Bölgesi'nde şekerleme, kakao ve çikolata sektöründe faaliyet gösteren tüm firmalara ulaşılması ve bu firmalara yönelik bir anketin uygulanarak değerlendirilmesi hedeflenmiştir. Bu kapsamda adı geçen bölgede toplam 30 (Isparta'da 4, Burdur'da 5 ve Antalya'da 21) firmanın faaliyette bulunduğu tespit edilmiştir. Fakat bu firmalardan 28 tanesine ulaşılabilmiş ve karma anket tekniği ile bu formları doldurmaları sağlanmıştır.

5.2. Araştırmada Kullanılan İstatistiksel Metod

İnovasyon yapma ve yapmama durumlarına göre ayrıştırılan firmaların, yurtiçi ve yurtdışı piyasalarda kendilerini güçlü ve zayıf olarak değerlendirdikleri alanlar arasındaki farklılıkları görebilmek ve bu farklılıkların derecesini tespit edebilmek için likert şeklinde oluşturulan sorularla elde edilen veriler; **Mann Whitney U Testi** kullanılarak test edilmiştir.

Gerçekleştirilen test kapsamında firmaların gerçekleştirdikleri inovasyonlar; ürün, iyileştirilmiş ürün, süreç, pazarlama ve organizasyonel inovasyon olarak 5 başlıkta toplanmıştır. Organizasyonel inovasyon "iyileştirilmiş bilgi yönetim sistemi" ve "kuruluş içi entegrasyon" alt başlıklarında; pazarlama inovasyonu ise "Ürün Sunumunda Önemli Değişiklikler" ve "Ürün Dağıtımında Önemli Değişiklikler" alt başlıklarında incelenerek toplam 7 inovasyon türü üzerinde inceleme yapılmıştır. Bahsedilen inovasyonların firmalarca gerçekleştirilme sayı ve yüzdeleri Tablo 3'de verilmiştir.

Tablo 3: Çalışma Kapsamındaki Firmaların İnovasyon Gerçekleştirme Durumları

İnovasyon Türleri	Gerçekleştiren		Gerçekleştirmeyen	
	Sayı	%	Sayı	%
Ürün İnovasyonu	15	54	13	46
İyileştirilmiş Ürün İnovasyonu	19	68	9	32
Süreç İnovasyonu	11	39	17	61
Organizasyonel İnovasyon				
I. İyileştirilmiş Bilgi Yönetim Sistemi	5	18	23	72
II. Kuruluş İçi Entegrasyon	6	21	22	79
Pazarlama İnovasyonu				
I. Ürün Sunumunda Önemli Değişiklikler	16	57	12	43
II. Ürün Dağıtımında Önemli Değişiklikler	10	36	18	64

Tablo 3'den de anlaşılacağı üzere; 15 firma (%54'ü) ürün inovasyonu, 19 firma (%68'i) iyileştirilmiş ürün inovasyonu ve 11 firma (%39'u) süreç inovasyonu yapmaktadır. 5 firma (%18'i) "İyileştirilmiş Bilgi Yönetim Sisteminde", 6 firma (%21'i) ise "Kuruluş İçi Entegrasyonda" inovasyon gerçekleştirerek organizasyonel inovasyon yapmaktadır. 16 firma (%57'si) "Ürün Sunumunda Önemli Değişiklikler", 10 firma (%36'sı) ise "Ürün Dağıtımında Önemli Değişiklikler" gerçekleştirerek pazarlama inovasyonu yapmaktadır.

Firmaların her tip inovasyonu yapıp yapmaması ile; yurt içi ve yurt dışı piyasalarda kendilerini güçlü ve zayıf hissettikleri yönlerinin önem derecelerinin ortalamaları arasındaki farklılıklar aşağıdaki tabloların yardımıyla ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede, firmaların kendilerini yurt içi ve yurt dışı piyasalarda rekabet gücü açısından nerede gördükleri "fiyatla ilgili kriterler", "üretim ve pazarlama ile ilgili kriterler" ve "yönetimsel kriterler" ana başlıklarında toplanan 19 alt başlıkta ve toplam 7 inovasyon türü için değerlendirilmiştir.

5.3. Araştırmanın Bulguları

Anket çalışması sonucunda elde edilen veriler 7 hipotez için test edilmiştir. Sonuçların değerlendirilmesinde güven aralığı (P değeri) %10 olarak ($P < 0,10$) kabul edilmiştir. Test edilecek 7 hipotez şöyledir:

H₁: Firmaların ürün inovasyonu yapıp, yapmaması ile yurt içi ve yurt dışı piyasalarda güçlü ve zayıf yönlerinin önem derecelerinin ortalamaları arasında istatistik olarak fark vardır.

H₂: Firmaların iyileştirilmiş ürün inovasyonu yapıp, yapmaması ile yurt içi ve yurt dışı piyasalarda güçlü ve zayıf yönlerinin önem derecelerinin ortalamaları arasında istatistik olarak fark vardır.

H3: Firmaların süreç inovasyonu yapıp, yapmaması ile yurt içi ve yurt dışı piyasalarda güçlü ve zayıf yönlerinin önem derecelerinin ortalamaları arasında istatistik olarak fark vardır.

H4: Firmaların organizasyonel inovasyon I (iyileştirilmiş bilgi yönetim sistemi) yapıp, yapmaması ile yurt içi ve yurt dışı piyasalarda güçlü ve zayıf yönlerinin önem derecelerinin ortalamaları arasında istatistik olarak fark vardır.

H5: Firmaların organizasyonel inovasyon II (kuruluş içi entegrasyon) yapıp, yapmaması ile yurt içi ve yurt dışı piyasalarda güçlü ve zayıf yönlerinin önem derecelerinin ortalamaları arasında istatistik olarak fark vardır.

H6: Firmaların pazarlama inovasyonu I (ürün sunumunda önemli değişiklikler) yapıp, yapmaması ile yurt içi ve yurt dışı piyasalarda güçlü ve zayıf yönlerinin önem derecelerinin ortalamaları arasında istatistik olarak fark vardır.

H7: Firmaların pazarlama inovasyonu II (ürün dağıtımında önemli değişiklikler) yapıp, yapmaması ile yurt içi ve yurt dışı piyasalarda güçlü ve zayıf yönlerinin önem derecelerinin ortalamaları arasında istatistik olarak fark vardır.

5.3.1. Ürün İnovasyonu Açısından Farklılıklar

Tablo 4: Ürün İnovasyonu ve Firmaların Güçlü ve Zayıf Yönlerinin Önem Dereceleri

KRİTERLER	Ürün İnovasyonu	Sayı	Mean Rank	Sum of Ranks	Asymp. Sig (2-tailed)
Hammadde Fiyatları	Yapan	15	14,50	217,50	
	Yapmayan	13	14,50	188,50	1,000
İşgücü Maliyeti	Yapan	15	14,33	215,00	
	Yapmayan	13	14,69	191,00	,906
Finansman Olanakları	Yapan	15	14,13	212,00	
	Yapmayan	13	14,92	194,00	,791
Enerji Fiyatları	Yapan	15	13,17	197,50	
	Yapmayan	13	16,04	208,50	,340
Ürünün Fiyatı	Yapan	15	14,17	212,50	
	Yapmayan	13	14,88	193,50	,808
Pazar Payı	Yapan	15	12,70	190,50	
	Yapmayan	13	16,58	215,50	,187
Firma Tanınmışlığı	Yapan	15	13,77	206,50	
	Yapmayan	13	15,35	199,50	,590
Ürün Kalitesi	Yapan	15	13,20	198,00	
	Yapmayan	13	16,00	208,00	,315
Ürün Çeşitlendirme Olanakları	Yapan	15	18,50	277,50	
	Yapmayan	13	9,88	128,50	,003

KRİTERLER	Ürün İnovasyonu	Sayı	Mean Rank	Sum of Ranks	Asymp. Sig (2-tailed)
Standartlara Uygunluk	Yapan	15	16,67	250,00	
	Yapmayan	13	12,00	156,00	,083
Tanıtım Yeterliliği	Yapan	15	14,43	216,50	
	Yapmayan	13	14,58	189,50	,962
AR-GE ve Yenilik	Yapan	15	17,83	267,50	
	Yapmayan	13	10,65	138,50	,017
Hammadde Avantajı	Yapan	15	14,87	223,00	
	Yapmayan	13	14,08	183,00	,789
Marka İmajı	Yapan	15	13,23	198,50	
	Yapmayan	13	15,96	207,50	,348
Nitelikli İşgücü Varlığı	Yapan	15	15,07	226,00	
	Yapmayan	13	13,85	180,00	,684
Üretimin Esnekliği	Yapan	15	13,63	204,50	
	Yapmayan	13	15,50	201,50	,529
Teknolojik Gelişmişlik Düzeyi	Yapan	15	16,13	242,00	
	Yapmayan	13	12,62	164,00	,243
Yönetimsel Yeterlilik	Yapan	15	16,03	240,50	
	Yapmayan	13	12,73	165,50	,270
Organizasyonel Uyum	Yapan	15	15,23	228,50	
	Yapmayan	13	13,65	177,50	,588

Yapılan Mann Whitney U Testi sonucunda, ürün inovasyonu yapan 15, yapmayan 13 firma için, ürün çeşitlendirme olanakları, standartlara uygunluk ve AR-GE ve yenilik kriterleri açısından firmaların yurt içi ve yurt dışı pazarlarda rakiplerine oranla güçlü ve zayıf hissettikleri kriterlerin rank ortalamaları arasındaki fark istatistik olarak önemli bulunmuştur ($P < 0,10$).

5.3.2. İyileştirilmiş Ürün İnovasyonu Açısından Farklılık

Tablo 5: İyileştirilmiş Ürün İnovasyonu ve Firmaların Güçlü ve Zayıf Yönlerinin Önem Dereceleri

KRİTERLER	Süreç İnovasyonu	Sayı	Mean Rank	Sum of Ranks	Asymp. Sig. (2-tailed)
Hammadde Fiyatları	Yapan	19	15,05	286,00	
	Yapmayan	9	13,33	120,00	,593
İşgücü Maliyeti	Yapan	19	15,29	290,50	
	Yapmayan	9	12,83	115,50	,447
Finansman Olanakları	Yapan	19	14,87	282,50	
	Yapmayan	9	13,72	123,50	,719
Enerji Fiyatları	Yapan	19	14,84	282,00	
	Yapmayan	9	13,78	124,00	,740
Ürünün Fiyatı	Yapan	19	12,71	241,50	
	Yapmayan	9	18,28	164,50	,077
Pazar	Yapan	19	13,76	261,50	

Şekerleme, Kakao ve Çikolata Alt Sektöründe İnovasyon: Batı Akdeniz Bölgesinde Firmaları Yurtiçi ve Yurtdışı Piyasalarda Güçlü ve/veya Zayıf Kılan Faktörler Üzerine Bir İnceleme

KRİTERLER	Süreç İnovasyonu	Sayı	Mean Rank	Sum of Ranks	Asymp. Sig. (2-tailed)
Payı	Yapmayan	9	16,06	144,50	,465
Firma Tanınmışlığı	Yapan	19	13,82	262,50	
	Yapmayan	9	15,94	143,50	,496
Ürün Kalitesi	Yapan	19	13,68	260,00	
	Yapmayan	9	16,22	146,00	,394
Ürün Çeş. Olanakları	Yapan	19	14,32	272,00	
	Yapmayan	9	14,89	134,00	,855
Standartlara Uygunluk	Yapan	19	15,32	291,00	
	Yapmayan	9	12,78	115,00	,377
Tanıtım Yeterliliği	Yapan	19	14,97	284,50	
	Yapmayan	9	13,50	121,50	,644
AR-GE ve Yenilik	Yapan	19	14,39	273,50	
	Yapmayan	9	14,72	132,50	,918
Hammadde Avantajı	Yapan	19	11,68	222,00	
	Yapmayan	9	20,44	184,00	,006
Marka İmajı	Yapan	19	12,79	243,00	
	Yapmayan	9	18,11	163,00	,087
Nitelikli İşgücü Varlığı	Yapan	19	15,21	289,00	
	Yapmayan	9	13,00	117,00	,490
Üretimin Esnekliği	Yapan	19	13,00	247,00	
	Yapmayan	9	17,67	159,00	,141
Teknolojik Gel.Düzeyi	Yapan	19	13,63	259,00	
	Yapmayan	9	16,33	147,00	,401
Yönetimsel Yeterlilik	Yapan	19	14,76	280,50	
	Yapmayan	9	13,94	125,50	,798
Organizasyonel Uyum	Yapan	19	14,34	272,50	
	Yapmayan	9	14,83	133,50	,875

Yapılan Mann Whitney U Testi sonucunda, iyileştirilmiş ürün inovasyonu yapan 19, yapmayan 9 firma için, hammadde avantajı, ürünün fiyatı ve marka imajı kriterleri açısından firmaların yurt içi ve yurt dışı pazarlarda rakiplerine oranla güçlü ve zayıf hissettikleri kriterlerin rank ortalamaları arasındaki fark istatistik olarak önemli bulunmuştur ($P < 0,10$).

5.3.3. Süreç İnovasyonu Açısından Farklılıklar

Tablo 6: Süreç İnovasyonu ve Firmaların Güçlü ve Zayıf Yönlerinin Önem Dereceleri

KRİTERLER	Süreç İnovasyonu	Sayı	Mean Rank	Sum of Ranks	Asymp. Sig. (2-tailed)
Hammadde Fiyatları	Yapan	11	13,36	147,00	
	Yapmayan	17	15,24	259,00	,543
İşgücü Maliyeti	Yapan	11	17,09	188,00	
	Yapmayan	17	12,82	218,00	,167
Finansman Olanakları	Yapan	11	13,64	150,00	
	Yapmayan	17	15,06	256,00	,640
Enerji Fiyatları	Yapan	11	13,23	145,50	
	Yapmayan	17	15,32	260,50	,495
Ürünün Fiyatı	Yapan	11	12,95	142,50	
	Yapmayan	17	15,50	263,50	,398
Pazar Payı	Yapan	11	15,14	166,50	
	Yapmayan	17	14,09	239,50	,727
Firma Tanınmışlığı	Yapan	11	13,86	152,50	
	Yapmayan	17	14,91	253,50	,726
Ürün Kalitesi	Yapan	11	15,41	169,50	
	Yapmayan	17	13,91	236,50	,599
Ürün Çeş. Olanakları	Yapan	11	12,91	142,00	
	Yapmayan	17	15,53	264,00	,384
Standartlara Uygunluk	Yapan	11	14,27	157,00	
	Yapmayan	17	14,65	249,00	,892
Tanıtım Yeterliliği	Yapan	11	9,14	100,50	
	Yapmayan	17	17,97	305,50	,004
AR-GE ve Yenilik	Yapan	11	13,95	153,50	
	Yapmayan	17	14,85	252,50	,769
Hammadde Avantajı	Yapan	11	13,05	143,50	
	Yapmayan	17	15,44	262,50	,428
Marka İmajı	Yapan	11	12,91	142,00	
	Yapmayan	17	15,53	264,00	,377
Nitelikli İşgücü Varlığı	Yapan	11	13,64	150,00	
	Yapmayan	17	15,06	256,00	,643
Üretimin Esnekliği	Yapan	11	15,64	172,00	
	Yapmayan	17	13,76	234,00	,537
Teknolojik Gel.Düzeyi	Yapan	11	13,45	148,00	
	Yapmayan	17	15,18	258,00	,576
Yönetimsel Yeterlilik	Yapan	11	14,32	157,50	
	Yapmayan	17	14,62	248,50	,922
Organizasyonel Uyum	Yapan	11	13,23	145,50	
	Yapmayan	17	15,32	260,50	,481

Yapılan Mann Whitney U Testi sonucunda, süreç inovasyonu yapan 11, yapmayan 17 firma için, tanıtım yeterliliği açısından firmaların rank ortalamaları arasındaki fark istatistik olarak önemli bulunmuştur ($P < 0,10$).

5.3.4. Organizasyonel İnovasyon I (İyileştirilmiş Bilgi Yönetim Sistemi) Açısından Farklılıklar

Tablo 7: Organizasyonel İnovasyon I (İyileştirilmiş Bilgi Yönetim Sistemi) ve Firmaların Güçlü ve Zayıf Yönlerinin Önem Dereceleri

KRİTERLER	Org.İnov.I	Sayı	Mean Rank	Sum of Ranks	Asymp. Sig. (2-tailed)
Hammadde Fiyatları	Yapan	5	13,40	67,00	
	Yapmayan	23	14,74	339,00	,733
İşgücü Maliyeti	Yapan	5	12,60	63,00	
	Yapmayan	23	14,91	343,00	,557
Finansman Olanakları	Yapan	5	14,60	73,00	
	Yapmayan	23	14,48	333,00	,975
Enerji Fiyatları	Yapan	5	13,50	67,50	
	Yapmayan	23	14,72	338,50	,756
Ürünün Fiyatı	Yapan	5	12,00	60,00	
	Yapmayan	23	15,04	346,00	,429
Pazar Payı	Yapan	5	11,20	56,00	
	Yapmayan	23	15,22	350,00	,294
Firma Tanınmışlığı	Yapan	5	13,70	68,50	
	Yapmayan	23	14,67	337,50	,799
Ürün Kalitesi	Yapan	5	10,10	50,50	
	Yapmayan	23	15,46	355,50	,140
Ürün Çeşitlendirme Olanakları	Yapan	5	18,50	92,50	
	Yapmayan	23	13,63	313,50	,204
Standartlara Uygunluk	Yapan	5	11,20	56,00	
	Yapmayan	23	15,22	350,00	,251
Tanıtım Yeterliliği	Yapan	5	15,20	76,00	
	Yapmayan	23	14,35	330,00	,827
AR-GE ve Yenilik	Yapan	5	18,30	91,50	
	Yapmayan	23	13,67	314,50	,236
Hammadde Avantajı	Yapan	5	15,10	75,50	
	Yapmayan	23	14,37	330,50	,850
Marka İmajı	Yapan	5	10,80	54,00	
	Yapmayan	23	15,30	352,00	,234
Nitelikli İşgücü Varlığı	Yapan	5	15,20	76,00	
	Yapmayan	23	14,35	330,00	,827
Üretimin Esnekliği	Yapan	5	15,10	75,50	
	Yapmayan	23	14,37	330,50	,850
Teknolojik Gel.Düzevi	Yapan	5	14,60	73,00	
	Yapmayan	23	14,48	333,00	,975

KRİTERLER	Org.İnov.I	Sayı	Mean Rank	Sum of Ranks	Asymp. Sig. (2-tailed)
Yönetimsel Yeterlilik	Yapan	5	16,70	83,50	
	Yapmayan	23	14,02	322,50	,493
Organizasyonel Uyum	Yapan	5	15,90	79,50	
	Yapmayan	23	14,20	326,50	,654

Yapılan Mann Whitney U Testi sonucunda, organizasyonel inovasyon I (iyileştirilmiş bilgi yönetim sistemi) yapan 5, yapmayan 23 firma için, incelenen tüm kriterler açısından rank ortalamaları arasındaki fark istatistik olarak önemli bulunmamıştır ($P>0,10$).

5.3.5. Organizasyonel İnovasyon II (Kuruluş İçi Entegrasyon) Açısından Farklılıklar

Tablo 8: Organizasyonel İnovasyon II (Kuruluş İçi Entegrasyon) ve Firmaların Güçlü ve Zayıf Yönlerinin Önem Dereceleri

KRİTERLER	Org.İnov. II	Sayı	Mean Rank	Sum of Ranks	Asymp. Sig. (2-tailed)
Hammadde Fiyatları	Yapan	6	16,67	100,00	
	Yapmayan	22	13,91	306,00	,452
İşgücü Maliyeti	Yapan	6	14,67	88,00	
	Yapmayan	22	14,45	318,00	,954
Finansman Olanakları	Yapan	6	17,58	105,50	
	Yapmayan	22	13,66	300,50	,278
Enerji Fiyatları	Yapan	6	16,08	96,50	
	Yapmayan	22	14,07	309,50	,582
Ürünün Fiyatı	Yapan	6	17,17	103,00	
	Yapmayan	22	13,77	303,00	,344
Pazar Payı	Yapan	6	15,83	95,00	
	Yapmayan	22	14,14	311,00	,635
Firma Tanınmışlığı	Yapan	6	13,83	83,00	
	Yapmayan	22	14,68	323,00	,812
Ürün Kalitesi	Yapan	6	12,08	72,50	
	Yapmayan	22	15,16	333,50	,364
Ürün Çeşitlendirme Olanakları	Yapan	6	18,00	108,00	
	Yapmayan	22	13,55	298,00	,213
Standartlara Uygunluk	Yapan	6	14,83	89,00	
	Yapmayan	22	14,41	317,00	,897
Tanıtım Yeterliliği	Yapan	6	14,00	84,00	
	Yapmayan	22	14,64	322,00	,861
AR-GE ve Yenilik	Yapan	6	20,00	120,00	
	Yapmayan	22	13,00	286,00	,054
Hammadde Avantajı	Yapan	6	16,75	100,50	
	Yapmayan	22	13,89	305,50	,426
Marka İmajı	Yapan	6	11,42	68,50	
	Yapmayan	22	15,34	337,50	,267

Şekerleme, Kakao ve Çikolata Alt Sektöründe İnovasyon: Batı Akdeniz Bölgesinde Firmaları Yurtiçi ve Yurtdışı Piyasalarda Güçlü ve/veya Zayıf Kılan Faktörler Üzerine Bir İnceleme

KRİTERLER	Org.İnov. II	Sayı	Mean Rank	Sum of Ranks	Asymp. Sig. (2-tailed)
Nitelikli İşgücü Varlığı	Yapan	6	15,83	95,00	
	Yapmayan	22	14,14	311,00	,642
Üretim Esnekliği	Yapan	6	14,67	88,00	
	Yapmayan	22	14,45	318,00	,953
Teknolojik Gel. Düzeyi	Yapan	6	17,58	105,50	
	Yapmayan	22	13,66	300,50	,284
Yönetimsel Yeterlilik	Yapan	6	18,08	108,50	
	Yapmayan	22	13,52	297,50	,211
Organizasyonel Uyum	Yapan	6	17,50	105,00	
	Yapmayan	22	13,68	301,00	,281

Yapılan Mann Whitney U Testi sonucunda, organizasyonel inovasyon II (kuruluş içi entegrasyon) yapan 6, yapmayan 22 firma için, incelenen kriterler açısından sadece AR-GE ve yenilik kriteri için firmaların rank ortalamaları arasındaki fark istatistik olarak önemli bulunmuştur ($P < 0,10$).

5.3.6. Pazarlama İnovasyonu I (Ürün Sunumunda Önemli Değişiklikler) Açısından Farklılıklar

Tablo 9: Pazarlama İnovasyonu I (Ürün Sunumunda Önemli Değişiklikler) ve Firmaların Güçlü ve Zayıf Yönlerinin Önem Dereceleri

KRİTERLER	Paz.İnov. I	Sayı	Mean Rank	Sum of Ranks	Asymp. Sig. (2-tailed)
Ham madde Fiyatları	Yapan	16	15,53	248,50	
	Yapmayan	12	13,13	157,50	,428
İşgücü Maliyeti	Yapan	16	15,59	249,50	
	Yapmayan	12	13,04	156,50	,403
Finansman Olanakları	Yapan	16	15,09	241,50	
	Yapmayan	12	13,71	164,50	,644
Enerji Fiyatları	Yapan	16	13,97	223,50	
	Yapmayan	12	15,21	182,50	,683
Ürünün Fiyatı	Yapan	16	14,69	235,00	
	Yapmayan	12	14,25	171,00	,883
Pazar Payı	Yapan	16	15,31	245,00	
	Yapmayan	12	13,42	161,00	,522
Firma Tanınmışlığı	Yapan	16	15,53	248,50	
	Yapmayan	12	13,13	157,50	,415
Ürün Kalitesi	Yapan	16	15,84	253,50	
	Yapmayan	12	12,71	152,50	,265
Ürün Çeşitlendirme Olanakları	Yapan	16	14,66	234,50	
	Yapmayan	12	14,29	171,50	,902
Standartlara Uygunluk	Yapan	16	17,25	276,00	
	Yapmayan	12	10,83	130,00	,018

KRİTERLER	Paz.İnov. I	Sayı	Mean Rank	Sum of Ranks	Asymp. Sig. (2-tailed)
Tanıtım Yeterliliği	Yapan	16	14,63	234,00	
	Yapmayan	12	14,33	172,00	,923
AR-GE ve Yenilik	Yapan	16	14,81	237,00	
	Yapmayan	12	14,08	169,00	,809
Hammadde Avantajı	Yapan	16	12,28	196,50	
	Yapmayan	12	17,46	209,50	,082
Marka İmajı	Yapan	16	15,22	243,50	
	Yapmayan	12	13,54	162,50	,567
Nitelikli İşgücü Varlığı	Yapan	16	17,19	275,00	
	Yapmayan	12	10,92	131,00	,038
Üretimin Esnekliği	Yapan	16	13,63	218,00	
	Yapmayan	12	15,67	188,00	,495
Teknolojik Gel. Düzeyi	Yapan	16	14,22	227,50	
	Yapmayan	12	14,88	178,50	,829
Yönetimsel Yeterlilik	Yapan	16	14,38	230,00	
	Yapmayan	12	14,67	176,00	,923
Organizasyonel Uyum	Yapan	16	14,06	225,00	
	Yapmayan	12	15,08	181,00	,728

Yapılan Mann Whitney U Testi sonucunda, pazarlama inovasyonu I (ürün sunumunda önemli değişiklikler) yapan 16, yapmayan 12 firma için, standartlara uygunluk, hammadde avantajı ve nitelikli işgücü varlığı açısından firmaların rank ortalamaları arasındaki fark istatistik olarak önemli bulunmuştur ($P < 0,10$).

5.3.7. Pazarlama İnovasyonu II (Ürün Dağıtımında Önemli Değişiklikler) Açısından Farklılıklar

Tablo 10: Pazarlama İnovasyonu II (Ürün Dağıtımında Önemli Değişiklikler) ve Firmaların Güçlü ve Zayıf Yönlerinin Önem Dereceleri

KRİTERLER	Paz.İnov. II	Sayı	Mean Rank	Sum of Ranks	Asymp. Sig. (2-tailed)
Hammadde Fiyatları	Yapan	10	14,95	149,50	
	Yapmayan	18	14,25	256,50	,824
İşgücü Maliyeti	Yapan	10	19,70	197,00	
	Yapmayan	18	11,61	209,00	,010
Finansman Olanakları	Yapan	10	15,45	154,50	
	Yapmayan	18	13,97	251,50	,634
Enerji Fiyatları	Yapan	10	15,30	153,00	
	Yapmayan	18	14,06	253,00	,691
Ürünün Fiyatı	Yapan	10	19,00	190,00	
	Yapmayan	18	12,00	216,00	,023
Pazar Payı	Yapan	10	15,80	158,00	
	Yapmayan	18	13,78	248,00	,509

Şekerleme, Kakao ve Çikolata Alt Sektöründe İnovasyon: Batı Akdeniz Bölgesinde Firmaları Yurtiçi ve Yurtdışı Piyasalarda Güçlü ve/veya Zayıf Kılan Faktörler Üzerine Bir İnceleme

KRİTERLER	Paz.İnov. II	Sayı	Mean Rank	Sum of Ranks	Asymp. Sig. (2-tailed)
Firma Tanınmışlığı	Yapan	10	15,70	157,00	
	Yapmayan	18	13,83	249,00	,541
Ürün Kalitesi	Yapan	10	17,35	173,50	
	Yapmayan	18	12,92	232,50	,127
Ürün Çeşitlendirme Olanakları	Yapan	10	16,55	165,50	
	Yapmayan	18	13,36	240,50	,298
Standartlara Uygunluk	Yapan	10	15,60	156,00	
	Yapmayan	18	13,89	250,00	,541
Tanıtım Yeterliliği	Yapan	10	12,00	120,00	
	Yapmayan	18	15,89	286,00	,211
AR-GE ve Yenilik	Yapan	10	19,10	191,00	
	Yapmayan	18	11,94	215,00	,022
Hammadde Avantajı	Yapan	10	16,80	168,00	
	Yapmayan	18	13,22	238,00	,245
Marka İmajı	Yapan	10	15,80	158,00	
	Yapmayan	18	13,78	248,00	,504
Nitelikli İşgücü Varlığı	Yapan	10	14,00	140,00	
	Yapmayan	18	14,78	266,00	,803
Üretim Esnekliği	Yapan	10	18,05	180,50	
	Yapmayan	18	12,53	225,50	,074
Teknolojik Gel. Düzeyi	Yapan	10	16,15	161,50	
	Yapmayan	18	13,58	244,50	,414
Yönetimsel Yeterlilik	Yapan	10	17,40	174,00	
	Yapmayan	18	12,89	232,00	,148
Organizasyonel Uyum	Yapan	10	16,80	168,00	
	Yapmayan	18	13,22	238,00	,238

Yapılan Mann Whitney U Testi sonucunda, pazarlama inovasyonu II (ürün dağıtımında önemli değişiklikler) yapan 10, yapmayan 18 firma için, işgücü maliyetleri, ürünün fiyatı, üretimin esnekliği ve AR-GE ve yenilik kriterleri açısından firmaların rank ortalamaları arasındaki fark istatistik olarak önemli bulunmuştur ($P < 0,10$).

5. SONUÇ

Türkiye Şekerleme, Kakao ve Çikolata Alt Sektörü'nün, yapılan araştırma sonucunda Türkiye'nin en eski ve en gelenekçi gıda alt sektörü olduğu sonucuna varılmıştır. Buna rağmen şaşırtıcı olan yine bu alt sektörün küresel pazarlardaki rekabet gücünün zayıflığı ama buna rağmen gün ve gün artan performansıdır.

Batı Akdeniz Bölgesi Şekerleme, Kakao ve Çikolata Alt Sektörü'nde faaliyette bulunan firmaların yurt içi ve yurt dışı piyasalarda

kendi firmalarını güçlü ve zayıf gördükleri alanlara verdikleri önem dereceleri birbiriyle karşılaştırılması sonucunda elde edilen istatistikî bulgular şu şekildedir:

- 1) Ürün inovasyonu gerçekleştiren firmalar için, yurt içi ve yurt dışı pazarlarda rakiplerine oranla kendilerini daha güçlü hissettikleri alanların ürün çeşitlendirme olanakları, standartlara uygunluk ve AR-GE ve yenilik olduğu, ama ürün inovasyonu gerçekleştirmeyen firmalar için bu alanların zayıf yönler olduğu görülmektedir.
- 2) İyileştirilmiş ürün inovasyonu gerçekleştiren firmalar için, yurt içi ve yurt dışı pazarlarda rakiplerine oranla kendilerini en güçlü hissettikleri alan hammadde avantajı, ürünün fiyatı ve marka imajı olurken, bu tür inovasyon gerçekleştirmeyenler için bu kriter zayıf yönü oluşturmaktadır.
- 3) Süreç inovasyonu gerçekleştiren firmaların, yurt içi ve yurt dışı pazarlarda rakiplerine oranla kendilerini en güçlü hissettikleri alan tanıtım yeterliliği olurken, bu inovasyonu yapmayanlar için bu kriter en zayıf yön olmaktadır.
- 4) Organizasyonel inovasyon I (iyileştirilmiş bilgi yönetim sistemi) gerçekleştiren ve gerçekleştirmeyen tüm firmaların, incelenen tüm kriterler açısından yurt içi ve yurt dışı pazarlarda rakiplerine oranla kendilerini daha güçlü ya da daha zayıf hissettikleri bir alan söz konusu olmamıştır.
- 5) Firmalar organizasyonel inovasyon II (kuruluş içi entegrasyon) gerçekleştireseler de gerçekleştirmeseler de, incelenen tüm kriterler açısından yurt içi ve yurt dışı pazarlarda rakiplerine oranla kendilerini daha güçlü hissettikleri tek alan AR-GE ve yenilik olmaktadır.
- 6) Pazarlama inovasyonu I (ürün sunumunda önemli değişiklikler) gerçekleştiren firmaların, yurt içi ve yurt dışı pazarlarda rakiplerine oranla kendilerini en güçlü hissettikleri alanlar standartlara uygunluk, hammadde avantajı ve nitelikli işgücü varlığı olurken, bu tür inovasyon gerçekleştirmeyen firmalar için bu alanlar en zayıf yönlerini oluşturmaktadır.
- 7) Pazarlama inovasyonu II (ürün dağıtımında önemli değişiklikler) gerçekleştiren firmalar için, yurt içi ve yurt dışı pazarlarda rakiplerine oranla kendilerini en güçlü hissettikleri alanlar işgücü maliyetleri, ürünün fiyatı, üretimin esnekliği ve AR-GE ve yenilik olurken, bu inovasyonu gerçekleştirmeyenler için belirtilen alanlar en zayıf yönlerini oluşturmaktadır.

Elde edilen sonuçları genel olarak değerlendirecek olursak;

- Şekerleme, kakao ve çikolata alt sektöründe faaliyette bulunan firmalardan herhangi bir alanda inovasyon gerçekleştirenlerin kendilerini

ürün çeşitlendirme, AR-GE ve yenilik yapma, hammadde avantajları, tanıtım yeterliliği, standartlara uygun üretim gerçekleştirme, nitelikli işgücüne sahiplik, işgücü maliyetleri, marka imajı ve ürün fiyatı konusunda güçlü olarak değerlendirdikleri görülmüştür. Bu durumun tam tersine, inovasyon gerçekleştiren firmaların bu güçlü yönleri, inovasyon gerçekleştirmeyen firmaların kendilerini zayıf hissettikleri alanlar olarak ortaya çıkmıştır.

Elde edilen sonuçlar, gıda firmalarının inovatif bir yapıya kavuşabilmesi için, ürün çeşitlendirmeye giderken standartlara da uygun üretim yapmak zorunda olduklarını, kalifiye eleman çalıştırarak hem zaman hem de maliyetten tasarruf sağlamaları gerektiğini ve böylece hem fiyatla hem de fiyat dışı rekabetle ön plana çıkabileceklerini açıklar niteliktedir. Devletin, inovasyona çekingen yaklaşan gıda firmalarını bu konuda bilinçlendirmesine, yine aynı konuda sanayi ve ticaret odaları ile üniversitelerdeki uzmanları yan yana getirerek eğitimler düzenlenmesine yardımcı olmasına ihtiyaç olduğu görülmektedir.

KAYNAKÇA

- BARCA,M., M.S. DÖVEN ve K.TAŞKIN, **Uluslararası Pazarlarda Türk Gıda Sektörünün Rekabet Gücü ve İhracatta Aranan Kriterler**, Karşılaşılan Engeller, İTO Yayınları:24, İstanbul, 2006
- BULU,M., İ.H. ERASLAN ve M. BARCA, “Türk Gıda Sektörünün Uluslararası Rekabetçilik Düzeyinin Analizi”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi**, C.IX, S.1, s.311-335, 2007
- CANALI,G., “Evaluation of Consumers Preferences and Innovation: The Case of Italian Food with Denominations of Origin”, s.319-327 (in G.Galizzi and L.Venturini, eds., **Economics of Innovation: The Case of Food Industry**), Heidelberg:Physica-Verlag, 1996
- FIELD,M.K. ve PAGOULATOS,E., “Internationalization and Competition in the Food Industry”, s.187-201, (in G.Galizzi and L.Venturini, eds., **Economics of Innovation: The Case of Food Industry**), Heidelberg:Physica-Verlag, 1996
- FIRAT,A. ve DİRLİK,S., **Türkiye Avrupa Birliği Sektörel Rekabet Analizleri**, Editör: Selahattin Bekmez, Nobel Yayınları, Ankara, 2008
- GALIZZI,G. ve VENTURINI,L., **Economics of Innovation: The Case of Food Industry**, (editors) Physica-Verlag Heidelberg, Germany, 1996a

- GALIZZI,G. ve VENTURINI,L., “Innovation in the Food Industry: Nature Characteristics and Determinants”, s.133-153, (in **G.Galizzi and L.Venturini, eds., Economics of Innovation: The Case of Food Industry**), Heidelberg:Physica-Verlag, 1996b
- KAYA,M., N.ARTIK, M.KARAKAYA, Ş.ŞİİK OĞRAŞ ve B. YALINKILIÇ, “Gıda Sanayinin Teknolojik Analizi”, **TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası, Ziraat Mühendisliği VII. Teknik Kongresi**, (11-15 Ocak 2010), Ankara, 2010
- MEULENBERG,M.T.G., “Marketing Organization, Innovation and Agricultural Cooperative, s.171-185, (in G.Galizzi and L.Venturini, eds., **Economics of Innovation: The Case of Food Industry**), Heidelberg:Physica-Verlag, 1996
- OĞUZ,B. **Avrupa Birliği ile Müzakere Sürecinde Tarım ve Gıda Sanayinin Rekabetliliği**, İTO, Yayın No: 2005-25, İstanbul, 2005
- TOPÇU,Y., “Gıda Sanayinde Üretim ve Pazarlama Politikalarının Toplam Kalite Yöntemiyle Entegre Edilebilirliğinin Değerlendirilmesi”, **Tarım Ekonomisi Dergisi**, C.10, s. 27-41, Aralık 2004
- TOPÇU,Y. ve IŞIK,B., “Gıda Ürünleri Piyasasında Yeni Pazarlama Stratejileri: İmalatçı Markalara Karşı Özel Markalar”, **Tarım Ekonomisi Dergisi**, 13(1), s. 7-17, 2007
- TOZANLI,S., M.DONDURAN ve A.ATAAY, **Uluslararası Rekabet Stratejileri: Türkiye Gıda Sanayi**, TÜSİAD Rekabet Stratejileri Dizisi:10, İstanbul, Eylül 2007
- www.tuik.gov.tr (erişim tarihi: 30.04.2011) Dış Ticaret İstatistikleri Veri Tabanı
- www.tuik.gov.tr (12.11.2009 tarihli rapor)

KİŞİSEL TUTUM, ÖZNEL NORM VE ALGILANAN DAVRANIŞ KONTROLÜNÜN GİRİŞİMCİLİK NİYETİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİ ÜZERİNE BİR UYGULAMA

Adnan KALKAN*

ÖZET

Bu çalışma, üniversite öğrencilerinde demografik etkenlerin, kişisel tutumun, öznel normun ve algılanan davranış kontrolünün girişimcilik niyetine etkisini sorgulamaktadır. Hazırlanan çalışmada girişimcilik kavramı, girişimcilik niyeti ve girişimcilik niyetini etkilediği düşünülen kişisel tutum, öznel norm ve algılanan davranış kontrolü açıklanmıştır. Algılanan davranış kontrolü kavramının netliğe kavuşturulması için Planlanmış Davranış Teorisi ile ilgili bilgi verilmiştir. Veri toplama aracı olarak anket kullanılmış ve bu anket Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi-Zeliha Tolunay Uygulamalı Teknoloji ve İşletmecilik Yüksekokulu öğrencilerine uygulanmıştır. Araştırma sonuçlarına göre; üniversite öğrencilerinde kişisel tutumun, algılanan davranış kontrolünün “girişimcilik niyeti” üzerinde etkilerinin olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: *Girişimcilik, Girişimcilik Niyeti, Algılanan Davranış Kontrolü. Jel Sınıflandırması: L26.*

THE EFFECT OF PERSONAL ATTITUDE, SUBJECTIVE NORM AND PERCEIVED BEHAVIORAL CONTROL ON ENTREPRENEURIAL INTENTION: AN APPLICATION ON UNIVERSITY STUDENTS

ABSTRACT

This study examines the effect of demographical factors, personal attitudes, subjective norm and perceived behavioral control on entrepreneurship intention concerning university students. In this study, the entrepreneurship concept, entrepreneurship intention and individual attitude, subjective norm and perceived behavior control, which are supposed to affect

* Yrd. Doç. Dr., Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Zeliha Tolunay Uygulamalı Teknoloji ve İşletmecilik Yüksekokulu, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü, 15300 Bucak/BURDUR-TÜRKİYE, adnankalkan@mehmetakif.edu.tr

entrepreneurship intention, are explained. The Theory of Planned Behavior is explained to clarify the Perceived Behavioral Theory. Questionnaire was used to collect data and it was conducted on the students of Mehmet Akif Ersoy University. According to the research result, individual attitude and perceived behavioral control were found to be important factors in determining entrepreneurial intention.

Key Words: *Entrepreneurship, Entrepreneurial Intention, Perceived Behavioral Control. Jel Classification: L26.*

1. GİRİŞ

Literatürde girişimcilik niyetinin şirket kurma kararında çok önemli bir rol oynadığı gittikçe artan bir şekilde tartışılmaktadır. Zaman içerisinde girişimciliğin örgütler için oldukça önemli bir konu olduğunun anlaşılmasıyla bu konuya daha fazla ilgi gösterilmiş ve bu konu hakkında pek çok araştırma yapılmıştır. Girişimciliğin örgütler için bu önemi beraberinde girişimci kişileri diğerlerinden ayırma gereğini doğurmuştur. Yapılan araştırma ve çalışmalarda girişimci bireyi diğer bireylerden ayırmak için kişilik özellikleri arasındaki farklılıklar üzerinde durulmuş ve girişimci kişilik tespit edilmeye çalışılmıştır.

Girişimcilik faaliyeti genellikle bireyin arzu ve isteğine bağlı olarak ortaya çıkar. Bu bakımdan girişimcilik faaliyeti, niyet edilerek yapılan planlanmış bir davranıştır (Naktiyok ve Timuroğlu, 2009:85). Literatürde girişimcilik niyetini belirleyen pek çok faktör olduğu tartışılmaktadır. Kişisel tutum, algılanan davranışsal kontrol, kişilik özellikleri, cinsiyet, yakın aile ve çevre bu faktörler arasında sayılabilir. Girişimcilik niyetini anlamada bilişsel değişkenlerin önemi Baron (2004) ve Shaver ve Scott (1991) tarafından vurgulanmıştır. Onlara göre, bu bilişsel odak (girişimcilik niyeti) girişimciliğin karmaşık sürecine aydınlatıcı bir bakış sunmaktadır. Diğer alanlarda (örneğin, eğitim ve psikoloji) bilişsel yaklaşımın etkileyici başarısı göz önüne alındığında girişimcilik alanına uygulandığı zaman pozitif sonuçlar vereceği ihtimali de yüksektir (Liñán ve Chen, 2009:593).

Bu çalışmadaki amaç, Liñán ve Chen tarafından daha önce geliştirilen ve iki farklı kültür (İspanya ve Tayvan) için uygulanan girişimci niyetin ölçülmesine yönelik olarak hazırlanmış anketin üniversite öğrencileri üzerinde uygulayarak kişisel tutum, algılanan davranış kontrolü ve öznel normun, öğrencilerin girişimcilik niyetini nasıl etkilediğini incelemektir.

2. TEORİ VE HİPOTEZ

2.1. Girişimcilik Kavramı

Genel olarak girişimci, ekonomiyi sürekli izleyerek yeni iş olanaklarını saptayan, sermayesini ve üretim için gerekli diğer kaynakları (işgücü, hammadde, araç-gereç, üretim yeri, vb.) bu yenilikçi faaliyetin gerçekleştirilmesi hedefine yönlendiren, bu amaç için örgütsel bir yapı kuran ve işleten gerçek ya da tüzel kişi/kişiler olup bu sürecin bütünü de girişimcilik olarak tanımlanmaktadır (Tanrıseven, 2004:1).

Girişimcilik, onsekizinci yüzyıldan başlayarak ekonomi literatürüne girmiş, etkilerini teknolojik gelişmelerin yaşama geçirilmesi yönünde göstermiştir (Kinay, 2006:2). Onsekizinci yüzyıldan itibaren literatüre giren bu kavram yukarıda verilen genel tanımın dışında da pek çok araştırmacı ve bilim adamı tarafından farklı açılardan ele alınarak açıklanmıştır. Girişimci kavramı, akademik olarak ilk kez 18. yüzyılda ekonomist Richard Cantillon tarafından kullanılmıştır. Cantillon'a göre girişimci; malları mutlak fiyatlarla satın alıp değişken, belirginleşmemiş fiyatlara satma riskini üzerine alan kişidir (Hatten ve Koh, 2002; Küçükaltan, 2009:23). Adam Smith ise 1776 yılında yayınladığı "Ulusların Zenginliği" adlı eserinde girişimciyi şu şekilde tanımlamıştır (Sciascia ve De Vita, 2004:4):

- Maceracıdır, riski araştırma eyleminde bulunduğu için
- Proje sahibidir, geleceğe ilişkin tahminlerde bulunup planlar yaptığı ve proje hazırlama kabiliyetine sahip olduğu için,
- Sorumluluk ve risk üstlenendir, akıllıca riskler alan ve geri dönüşü olacağına inandığı yatırımlar yaptığı için,

Girişimcilik teorisine önemli katkılarda bulunan Hisrich ve Peters'e göre de girişimci; emek, hammadde ve diğer varlıkları daha büyük değer/imkân yaratacak şekilde bir araya getiren kişidir (Aytaç, 2006:141). Girişimcilik kavramına getirilen bu farklı tanımlamalardan da anlaşılacağı üzere, girişimcilik ona hangi açıdan baktığınıza göre değişik anlamlar yüklenmektedir. Yine de bu farklı tanımlamalardan ortak bir çıkarım yapmak gerekirse girişimcilik, gerekli zaman ve çabanın tahsis edilmesiyle finansal, psikolojik ve sosyal risklerin alınması yoluyla parasal kazançların ve kişisel tatminin elde edildiği katma değeri olan farklı şeyler ortaya koyma sürecidir (Hisrich ve Peters, 2002:10; Ağca ve Yörük, 2006:161).

Girişimcilerle ilgili tanımlamalardan bir diğeri de, girişimcinin başkalarının göremediği fırsatları görüp bunları birer iş fikrine dönüştürebilmesi ve risk alma yatınlığıdır (Titiz, 1994:3). Girişimci; üç

temel faktörün etkisiyle oluşur. Bunlar; girişimci kişilik (kişisel tutum), girişimci yetenek (algılanan davranış kontrolü) ve girişimcinin sosyal çevresidir (özel norm) (Kinay, 2006:111).

Girişimcilik ile ilgili çalışma, araştırma ve tartışmalarda girişimciliği belirleyen faktör ya da faktörlerin neler olduğuna dair çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Genel olarak girişimci olmayı belirleyen faktörlerin literatürde üç yaklaşım altında incelendiği görülmektedir. Bu yaklaşımlar; bireysel yaklaşım (başarı ihtiyacı, kontrol odağı, risk alma eğilimi, belirsizliğe katlanma, kendine güven, yenilikçilik, aile, eğitim, kişisel değerler, yaş, iş tecrübesi, rol modelleri), çevresel yaklaşım (sosyal, politik, kültürel, ekonomik, teknolojik koşullar, toplumsal değer ve normlar) ve firma yaklaşımıdır (işletme içerisindeki faaliyetlere odaklanmak) (Özden, vd, 2008:5-7).

2.2. Girişimcilik Niyeti

Bu bölümde girişimci olmaya karar verme, yani “girişimcilik niyeti” üzerine odaklanılacaktır. Girişimcilik niyetinin belirlenmesinde kullanılan metotlar zamana göre farklılık göstermektedir (Liñán & Rodríguez, 2004:3). Yıllar boyunca girişimci olmaya karar verme faktörleri farklı şekillerde araştırılmıştır. Bazı araştırmacılar girişimcilikle doğrudan ilişkisi olan kişilik özelliğini araştırmışlardır. Daha sonra yapılan başka çalışmalarda da farklı karakter özelliklerinin, yaş, cinsiyet, inanç, eğitim seviyesi, ırk, iş tecrübesi gibi, girişimcilik niyeti ile ilişkisi araştırılmıştır (Liñán, 2004:3).

Bir önceki başlıkta ifade edilen bireysel yaklaşım, girişimciliği daha çok psikolojik, demografik ve psikolojik özellikleri ele alarak açıklamaya çalışmaktadır. Psikolojik olarak, bireylerin değerleri, tutumları, yaşadıkları deneyimleri, davranışların bilinçaltından etkilenmesi vb etkenler girişimcilik niyetlerini belirlemede önemli rol oynamaktadır. Psikolojik özellikleri olarak motivasyon, kendine güven, risk alma, sabır vb davranışlar girişimciliğin belirlenmesinde önemli faktörlerdir. Demografik olarak ise ailede ilk çocuk olanların, erkeklerin, eğitim düzeyi yüksek olanların ve girişimci yapıya sahip ailelerde doğanların, girişimci olma olasılıkları daha yüksektir. Yine yaş, medeni durum, ailenin gelir durumu gibi faktörler de demografik olarak önemli faktörlerdir. Bireysel yaklaşımda son dönemlerde üzerinde en çok durulan özellikler psikolojik özelliklerdir (Özden, vd, 2008:336-337).

Girişimci kişiliğin niteliği, kurulan işletmelerin başarısı ile yakından ilgilidir. Kurulan işletmelerin çoğunlukla başarısız duruma düşmeleri, girişimcilerin sahip olmaları gereken kişilik özelliklerinin bulunmayışından kaynaklanmaktadır. Kendine güveni az, risk almaktan korkan, yeniliklere

uyum algılaması zor, yaratıcı gücü az olan birinin, başarı olasılığının çok yüksek olması beklenemez (Kinay, 2006:84).

Bireysel yaklaşım, girişimciliği daha çok psikolojik, demografik ve psikolojik özellikleri ele alarak açıklamaya çalışmaktadır. Psikolojik olarak, bireylerin değerleri, tutumları, yaşadıkları deneyimleri, davranışların bilinçaltından etkilenmesi vb etkenler girişimciliklerini belirlemede önemli roller oynamaktadır. Psikolojik özellikleri olarak motivasyon, kendine güven, risk alma, sabır vb davranışlar girişimciliğin belirlenmesinde önemli faktörlerdir. Demografik olarak ise ailede ilk çocuk olanların, erkeklerin, eğitim düzeyi yüksek olanların ve girişimci yapıya sahip ailelerde doğanların, girişimci olma olasılıkları daha yüksektir. Yine yaş, medeni durum, ailenin gelir durumu gibi faktörler de demografik olarak önemli faktörlerdir. Bireysel yaklaşımda son dönemlerde üzerinde en çok durulan özellikler psikolojik özelliklerdir (Özden, vd, 2008:336-337).

2.3. Planlanmış Davranış Teorisi

Planlanmış davranış teorisi, Ajzen tarafından ortaya atılmıştır. Planlanmış davranış teorisi üç faktörün davranışı tetiklediğini öne sürmektedir: kişisel tutum, öznel norm ve algılanan davranış kontrolü. Teoriye göre; bir davranış olumlu olarak algılandığı takdirde (kişisel tutum), o davranışın gerçekleştirilme olasılığı daha yüksektir. Yine teoriye göre bireyin önemli olarak kabul ettiği kişilerin, herhangi bir davranışa karşı tutumu (öznel norm) olumlu ise bu tutum bireyi o davranışı gerçekleştirmeye itecektir. Son olarak bireysel algılar kişinin davranış üzerinde kontrol sahibi olduğu (algılanan davranış kontrolü) yönünde ise bu durum davranışın gerçekleştirilmesini daha fazla teşvik edecektir (Nunko ve Ramkissoon, 2010:529). Yani teoriye göre bütün davranışlar belli sebeplere bağlı olarak ortaya çıkar. Davranışların sonuçları önceden hesaplanır, ortaya çıkan sonuçlardan herhangi birine ulaşmak için karar verilir ve karar eyleme dönüştürülür (Özbey, 2010).

Planlanmış davranış teorisi, bireylerin davranışlarını belirleyen faktörleri anlamaya çalışır. Planlanmış davranış teorisi sağlık, yönetim, pazarlama ve tüketici davranışı alanlarındaki pek çok bilimsel çalışmada da sıkça kullanılmıştır (Xiao ve Wu, 2008:29-45).

Davranışlar kararlaştırılmış niyetler neticesinde meydana gelir. Niyet ise, daha önce karar verilmiş olan herhangi bir sonucu elde etmektir. Bu yargıya göre, tutum niyeti belirler, niyet ise davranışı ortaya çıkarır (Özbey, 2010).

Planlanmış davranış teorisine göre üç değişken niyeti etkiler. Bu değişkenler; kişisel tutum, öznel (subjektif) norm ve algılanan davranış kontrolüdür. Burada kişisel tutum, bireyin kendi inançlarına dayalı olarak bir davranışa karşı oluşturduğu olumlu ya da olumsuz düşünceleri ifade eder. Öznel norm ise kişinin etrafındaki önemli olduğunu düşündüğü kişilerin fikirlerinin davranışa olan etkisini ifade etmektedir. Algılanan davranış kontrolü ise bir davranışı gerçekleştirmenin zorluğunu ya da kolaylığını ifade etmektedir (Rutherford ve De Vaney, 2009:1-16).

Planlı davranış teorisine (TPB) göre, girişimcilik niyeti kişinin girişimci davranış gerçekleştirmek için yapacağı çabayı göstermektedir. Böylece girişimcilik niyet, davranışı etkileyen üç motivasyonel faktörü ele almaktadır (Liñán, 2004:5).

2.3.1. Kişisel tutum

Araştırmacılara göre tutum kavramı bir takım insan, nesne veya konular hakkında olumlu veya olumsuz duygulara işaret eden genel bir kavramdır. Tutum insanların davranışlarının öncüsü sayılır; çünkü davranıştan önce oluşur ve davranışın ortaya çıkmasına öncülük eder. Tutum sonucu bireyler davranışlara yönelirler, yani her tutumun altında bir davranış eğilimi yatar. Aynı zamanda tutumun ortaya çıkmasına yol açtığı duygu, düşünce ve davranış eğilimleri bütünleşir. Tutum gözlenemez ama insanların davranışları değerlendirilerek onların sahip oldukları tutumun hangi yönde veya nasıl bir nitelik taşıdığı anlaşılabilir (Özbey, 2010).

Kişisel tutum, bireyin bir girişimci olma konusunda sahip olduğu olumlu ya da olumsuz kişisel bir değerlendirme derecesini ifade eder. Kişisel tutum sadece duygusal değil (severim, cazibeli), aynı zamanda mantığa dayalı değerlendirilmiş düşünceleri de (avantajları var) içerir (Liñán ve Chen, 2009:596).

2.3.2. Öznel norm

Öznel norm, girişimci davranışları yürütmek veya yürütmemek için algılanan sosyal baskıyı ölçer. Özellikle, referans kişilerin bir girişimci olma ya da olmama kararını destekledikleri algısını ifade eder. Toplumun değer ve normları girişimciliği önemli ölçüde etkilemektedir. Öznel norm, kabul edilmiş inanç ve düşünceleri de ifade etmektedir (Park ve Blenkinsopp, 2009:546).

2.3.3. Algılanan davranış kontrolü

Ajzen'e göre insanoğlu kendisi için elde edilebilir sistematik ve rasyonel (akılcı) bilgileri kullanır. Ayrıca insanlar belirli bir davranışı yapmaya karar vermeden önce bu davranışın ne tür sonuçları olabileceği üzerinde düşünür(Özbey, 2010).

Algılanan davranış kontrolü bir girişimci olmanın zorluğunun veya kolaylığının algısı olarak tanımlanır. Bu nedenle, bu, yetkinlik ve algılanan fizibiliteye oldukça benzer bir kavramdır. Tüm bu üç kavram şirket yaratma davranışlarının yerine getirilmesine ilişkin duyu kapasitesini ifade eder. Bununla beraber son zamanda yapılan çalışma algılanan davranış kontrolü ve yetkinlik arasındaki farkı vurgulamıştır. Algılanan davranış kontrolü sadece muktedir olma duygusunu değil, aynı zamanda davranışın kontrol edilebilirlik konusundaki algıyı da içerir (Liñán ve Chen, 2009:596).

3. ARAŞTIRMA METODOLOJİSİ VE UYGULAMALAR

3.1. Araştırmada Kullanılan Ölçek

Öğrencilerin girişimcilik niyetlerinin değerlendirilmesinde, Ajzen'in Planlanmış Davranış Teorisinden yola çıkılarak Liñán ve Chen tarafından, İspanya ve Tayvan'da girişimcilik niyetini ölçmek amacıyla hazırlanmış olan ölçekten yararlanılmıştır. Ölçek, kişisel tutum (personal attitude), öznel normlar (subjective norm), algılanan davranış kontrolü (perceived behavioral control) ve girişimcilik niyeti (entrepreneurial intention) olmak üzere dört boyuttan oluşmaktadır. Birinci boyut 5, ikinci boyut 2, üçüncü boyut 6 ve dördüncü boyut 6 soru olmak üzere toplam 19 sorudan oluşmaktadır. Cevaplar, katılımcıların verilen ifadelere katılma derecelerini gösterecek tarzda 1 ila 5 arasındaki değerlerle ifade edilerek hazırlanmıştır. Liñán ve Chen'in araştırmasında bu ölçeğin güvenilirliği (Cronbach Alpha = 0,77-0,94) yüksek bulunmuştur.

3.2. Araştırma Örnekleme ve Uygulanan Analizler

Araştırma örneklemini; Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Bucak Zeliha Tolunay Uygulamalı Teknoloji ve İşletmecilik Yüksekokulu öğrencilerinden 134 kişi oluşturmaktadır. Araştırmada anket tekniği kullanılmıştır. Araştırma kapsamına alınan örnekleme toplam 134 anket formundan elde edilen veri ve bilgiler SPSS.15 istatistik paket programı ile araştırmanın amaçları ve hipotezleri doğrultusunda çeşitli istatistiksel

analizlere tabi tutulmuştur. Sonuçların değerlendirilmesi için yapılan analizler şunlardır: Tanımlayıcı istatistiksel analizler, faktör analizi, korelasyon analizi, regresyon analizi ve t testi.

3.3. Araştırma Modeli ve Hipotezler

Bu araştırmada kişisel tutum, öznel norm ve algılanan davranış kontrolü bağımsız değişkenler, girişimcilik niyeti ise bağımlı değişken olarak belirlenmiştir. Burada bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişkiler ölçülmüştür. Bu konu ile ilgili olarak hipotezler geliştirilmiş ve bu hipotezlerin doğrulukları ve hipotezlerin desteklenip desteklenmediği araştırılmıştır. Değişkenlerin birlikte değişip değişmedikleri, birlikte bir değişme varsa bunun nasıl olduğu öğrenilmeye çalışılmış ve korelasyon türü ilişkiler aranmıştır.

Araştırma modelinde görüleceği üzere; algılanan davranış kontrolünün, kişisel tutumun ve öznel normun girişimcilik niyeti ile ilişkili olduğu düşünülmektedir. Bu hipotezler oluşturulurken, araştırmada kullanılan ölçeğin oluşturulmasında yararlanılan, Linan ve Chen'in çalışmasındaki hipotezler ve literatürdeki hipotezlerden faydalanılmıştır. Bu çerçevede araştırmanın hipotezleri oluşturulmuştur. Tablo 3.1.'de araştırmanın hipotezleri, Tablo 3.2'de ise araştırmamızdaki bağımlı ve bağımsız değişkenler gösterilmiştir.

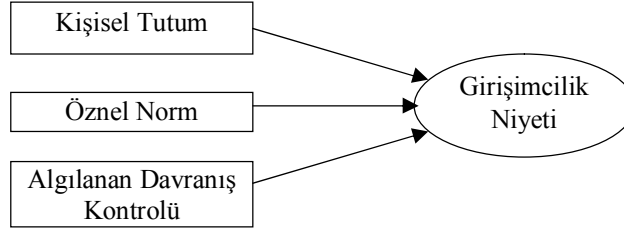
Tablo 3.1: Hipotezler

No	Tanım
1	Kişisel tutum ile girişimcilik niyeti arasında anlamlı bir ilişki vardır
2	Öznel norm ile girişimcilik niyeti arasında anlamlı bir ilişki vardır
3	Algılanan davranış kontrolü ile girişimcilik niyeti arasında anlamlı bir ilişki vardır
4	Öğrenci cinsiyetine göre girişimcilik niyeti farklılık göstermektedir
5	Öğrenci ailelerinde girişimci olup olmamasına göre girişimcilik niyeti farklılık göstermektedir

Tablo 3.2: Bağımlı ve Bağımsız Değişkenler

Bağımsız değişkenler	X	Bağımlı değişkenler	Y
Kişisel Tutum	X_1	Girişimcilik Niyeti	Y
Öznel Norm	X_2		
Algılanan Davranış Kontrolü	X_3		

Şekil 3.1.'de analizimiz için kullanılan model simgesel olarak özetlenmiştir.

Şekil 3.1: Kişisel Tutum, Öznel Norm, Algılanan Davranış Kontrolü ve Girişimcilik Niyeti Arasındaki İlişkiler

4. BULGULAR

Anket sonucu elde edilen veriler, SPSS 15.0 istatistik programı ile analiz edilmiştir. Hipotezler, regresyon analizinde ortaya çıkan sonuçlar doğrultusunda test edilmiştir. Bu bölümde, araştırma sonucu elde edilen verilerin analizleri sonucu ulaşılan bulgular ve yorumlar, uygulanan istatistiksel analizlerin sıralamasına uygun olarak verilecektir. Araştırmaya katılanlar, % 41'i bay % 56,8'i bayan öğrencilerden oluşmaktadır. Ankete katılan öğrenciler; yaş durumlarına göre % 67,9'si (91) 19-21 ve % 32,1'i (43) 22-30 yaş grubuna girmektedir. Ankete katılan öğrencilerin kardeş sayılarına bakıldığında; öğrencilerin % 53,7'si 1-2 arasında kardeş sayısına sahip olduğu, % 46,3'ünün ise 3-10 arasında kardeşe sahip olduğu görülmüştür.

Öğrenci ailelerinde herhangi bir girişimcinin olup olmadığına baktığımızda ankete katılanların % 26,9'u (36) evet cevabını, % 71,6'sının ise (96) hayır cevabını verdikleri görülmüştür. Öğrenci ailelerinin ikamet yerleri dikkate alındığında, ankete katılan öğrenci ailelerinin % 8,2'si (11) köylerde, % 23,1'i (31) kasaba ve ilçelerde ve % 68,7'si (92) il içinde ikamet ettikleri görülmüştür.

4.1. Faktör ve Güvenilirlik Analizi

Faktör analizi bir faktörleşme ya da ortak faktör adı verilen yeni kavramları (değişkenleri) ortaya çıkarma ya da maddelerin faktör yük değerlerini kullanarak kavramların işlevsel tanımlarını elde etme süreci olarak da tanımlanmaktadır (Büyüköztürk, 2009). Faktör analizinin tanımına uygun olarak, araştırmamızda faktör analizi yapmamızın sebebi anket öncesi yapmış olduğumuz grüplamanın doğruluğunu ölçmektir. Yani anket

öncesinde belirlediğimiz boyutlar altında, belirlediğimiz soruların toplanıp toplanmadığını istatistiksel olarak ölçmektir.

Faktör analizinde, bağımlı ve bağımsız değişkenler ayrı ayrı ele alınmış ve değişkenler bu şekilde analiz edilmiştir. Bağımlı ve bağımsız değişkenlere ait faktör analizi sonuçları ve toplam açıklanan varyans % 69,663 olarak gerçekleşmiştir. Faktör yükleri Tablo 4.1’de verilmiştir.

Tablo 4.1: Bağımlı ve Bağımsız Değişkenlere Ait Faktör Yükleri

Bağımlı değişken	Sorular	Fak. yükü	Açık. var. (%)	Cronbach (α)
Girişimcilik Niyeti (Y)	E.3	,848	23,176	,925
	E.4	,836		
	E.6	,791		
	E.5	,777		
	E.2	,749		
	E.1	,591		
	B.3	,424		
Algılanan Davranış Kontrolü (X ₁)	D.4	,819	21,045	,878
	D.5	,779		
	D.3	,772		
	D.6	,726		
	D.2	,722		
	D.1	,630		
Kişisel Tutum (X ₂)	B.2	,840	16,269	,865
	B.4	,789		
	B.5	,766		
	B.1	,654		
Öznel Norm (X ₃)	C.1	,892	9,173	,779
	C.2	,871		
Temel Bileşenler Analizi. Rotasyon Yöntemi: Kaiser Normalizasyonu ile Varimax. Rotasyon 6 iterasyonda sonuçlanmıştır.				

Girişimcilik niyeti ölçeğine varimax rotasyonu ile faktör analizi uygulanmış ve başlangıçta beklenen faktör yüklerine (4 faktör) ulaşılmıştır. Analiz sonucunda B.3 sorusunun, anket tasarımında kişisel tutum boyutu altında olduğu düşünülürken; faktör analizi sonucunda bu ifadenin faktör yükünün girişimcilik niyeti boyutunda toplandığı görülmüştür. Analiz sonucuna göre elde edilen veriye dayanarak bu ifade girişimcilik niyeti boyutu altına alınmıştır. Tablo 4.1’den de anlaşılacağı üzere faktör yükleri 0,424 ile 0,892 arasında değişmektedir. Cronbach Alpha değerlerinden de anlaşılacağı üzere; ölçekler, güvenilir veya yüksek derecede güvenilir bulunmuştur (Akgül ve Çevik, 2003:436; Aslan ve Özata, 2008:87).

Örneklemin faktör analizine uygun olup olmadığını belirlemek amacıyla Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ve Bartlett testleri uygulanmıştır. Yapılan analiz sonucunda KMO değeri 0,891 olarak bulunmuştur. 0,5'ten küçük KMO değerleri değişken çiftler arasındaki korelasyonun diğer değişkenlerle açıklanamayacağını ve faktör analizinin uygun olmayacağını gösterir (Kalaycı, 2008:322). Analiz sonucu bulunan 0,891 KMO değeri, Bartlett testi sonucunda bulunan 1566,299 yaklaşık ki-kare değeri ve 0,000 anlamlılık düzeyi ile faktör analizinin kullanılmasının uygunluğu ortaya çıkmaktadır. Tablo 4.2'de KMO ve Bartlett Testine ait bulgular gösterilmektedir.

Tablo 4.2: KMO ve Bartlett Testi Sonuçları

Bartlett küresellik testi	Kaiser-Meyer-Olkin Örnekleme Yeterlilik Değeri	,891
	Yaklaşık Ki-Kare	1566,299
	Serbestlik Derecesi	78
	Anlamlılık	,000

4.2. Korelasyon Analizi

Araştırmanın bu bölümünde girişimcilik niyetini etkilediği düşünülen bağımsız değişkenlerle girişimcilik niyeti arasındaki ilişkilerin belirlenmesi için gerçekleştirilen Pearson korelasyon analizi sonucunda elde edilen bulgular Tablo 4.3'deki korelasyon matrisinde verilmiştir.

Tablo 4.3: Değişkenler Arası Korelasyon Matrisi

Değişkenler		Y	X₁	X₂	X₃
Y	Girişimcilik Niyeti	1,000			
X₁	Kişisel Tutum	,664**	1,000		
X₂	Öznel Norm	,220*	,326**	1,000	
X₃	Algılanan Davranış Kontrolü	,585**	,363**	,106	1,000

Pearson Korr. (Korelasyon) ve Sig. (Anlamlılık)
** . Korelasyon, $\rho=0,01$ seviyesinde anlamlı (çift yönlü)
* . Korelasyon, $\rho=0,05$ seviyesinde anlamlı (çift yönlü)

Tablo 4.3'deki bulgulara göre, "öznel norm" ile "girişimcilik niyeti" arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki ($\beta = 0,220$, $\rho < 0,05$) bulunmaktadır. Yine "öznel norm" ile "kişisel tutum" arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki ($\beta = 0,326$, $\rho < 0,01$) bulunmaktadır. "Algılanan davranış kontrolü" ile "girişimcilik niyeti" arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki ($\beta = 0,585$, $\rho < 0,01$) bulunmaktadır. Yine "algılanan davranış kontrolü" ile "kişisel tutum" arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki ($\beta = 0,363$, $\rho < 0,01$) bulunmaktadır. Son olarak "girişimcilik niyeti" ile "kişisel tutum" arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki ($\beta = 0,664$, $\rho < 0,01$) bulunmaktadır.

4.3. Regresyon Analizleri ve Hipotez Testleri

Korelasyon analizi sonucu araştırma modelinde ileri sürülen boyutlar arasında ilişkilerin varlığı kanıtlanmıştır. Ancak korelasyon ilişkisi boyutlar arası ilişkilerin şiddeti ve yönü ile ilgilidir. Hangi boyutun diğer boyutları ne derecede etkilediğini tespit etmek için ise regresyon analizi gerekmektedir. Bu sebeple korelasyon analizi sonucu belirlenen boyutlar arası ilişkilerin niteliğinin açıklanması için çoklu regresyon analizi kullanılmıştır.

Regresyon analizi sonucunda değişkenlerin β katsayıları ve anlamlılık seviyelerine (ρ) göre hipotezlerimiz kabul ya da reddedilecektir. Bu tablolarda gösterilen unsurlar; bağımlı değişken, bağımsız değişken, beta katsayıları (β), anlamlılık (ρ), R^2 ve F değerleridir. Regresyon tablolarında bu değerlerin aynı formatta verilmesine dikkat edilmiştir.

Regresyon modelindeki R^2 determinasyon katsayısı değerine göre, girişimcilik niyetindeki değişkenliğin % 56,8'i üç bağımsız değişken tarafından açıklanmaktadır. F değeri 59,339; anlamlılık düzeyi $\rho < 0,01$ 'dir. Yani üç değişkenin tamamı girişimcilik niyetini % 56,8 oranında (düzeltilmiş R^2) açıklamaktadır.

4.4. Girişimcilik Niyeti İçin Regresyon Sonuçları

Tablo 4.4'de görüldüğü gibi, analizde bağımlı değişken olarak "Girişimcilik Niyeti" alınmış ve bunu etkileyen bağımsız değişkenler seçilerek regresyon analizi (Anova Testi) yürütülmüştür. Bu regresyon modelinde; $R^2 = ,568$, $\rho = ,001$ ve $F = 59,339$ değerleri elde edilmiştir.

Tablo 4.4: Girişimcilik Niyetini Etkileyen Bağımsız Değişkenler

Bağımsız değişkenler	Beta (β)	Anlamlılık (ρ)
Kişisel Tutum (X_1)	,518*	,000
Öznel Norm (X_2)	,009**	,881
Algılanan Davranış Kontrolü (X_3)	,396**	,000
$R^2 = ,568$; $F = 59,339$; $\rho = ,000^a$		
** . Korelasyon, $\rho = ,01$ seviyesinde anlamlı (çift yönlü)		
* . Korelasyon, $\rho = ,05$ seviyesinde anlamlı (çift yönlü)		
Bağımlı Değişken "Girişimcilik Niyeti"		

Analiz sonuçlarına göre "kişisel tutum" ($\beta = ,518$; $\rho < 0.01$) boyutu "girişimcilik niyeti" üzerinde en güçlü etkiye sahip bağımsız değişkendir. "Algılanan davranış kontrolü" ($\beta = ,396$; $\rho < 0.01$) değişkeni de "kişisel tutum" düzeyinde olmasa da "girişimcilik niyetini" olumlu yönde

etkilemektedir. “Öznel norm” değişkeninin, “girişimcilik niyeti” üzerindeki etkisi de pozitifdir. Ancak, buna ilişkin hesaplanan katsayı beklenmedik bir şekilde istatistiksel olarak anlamlı çıkmamıştır.

Regresyon analizi sonucunda elde edilen bulgulara göre kabul edilen hipotezler şu şekildedir:

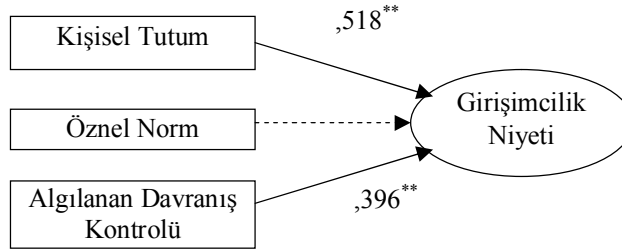
Hipotez 1. Kişisel tutum ile girişimcilik niyeti arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Hipotez 3. Algılanan davranış kontrolü ile girişimcilik niyeti arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Regresyon analizi sonucunda elde edilen bulgulara göre reddedilen hipotez şu şekildedir:

Hipotez 2. Öznel norm ile girişimcilik niyeti arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Şekil 4.1’de kişisel tutum, öznel norm, algılanan davranış kontrolü ve girişimci niyete ait regresyon sonuçları toplu bir şekilde şematik olarak gösterilmiştir. Kabul edilen hipotezlere ait ilişkiler kalın çizgili oklarla, reddedilen hipotezlere ait ilişkiler ise kesik çizgili oklarla gösterilmiştir.

Şekil 4.1: Kişisel Tutum, Öznel Norm, Algılanan Davranış Kontrolü ve Girişimcilik Niyeti Arasındaki İlişkiler

4.5. Sosyo-Demografik Verilerle Girişimcilik Niyeti Arasındaki İlişkilerin Tespitine Yönelik t-Testi

T-testinin uygulanıp uygulanmamasının kararının verilmesinde verilerin normal dağılıma uygunluğuna dikkat edilmiştir. Verilerin normal dağılıma uygunluğu Tek Örneklem Kolmogorov Smirnov Testi kullanılarak (One Sample Kolmogorov Sminov Test) ölçülmüştür. Analiz sonucunda Assymp. Sig. (Anlamlılık) satırındaki değerlerin istatistiksel anlamlılık hesaplamalarında sınır değeri kabul edilen 0,05’den (%95 güvenilirlik)

büyük olduğu gözlenmiş; yalnızca öznel norm değeri 0,05'den küçük çıkmıştır ve öznel norma t-Testi uygulanamayacağına karar verilmiştir. Bunun dışındaki faktörlerin t-testine uygun olduğu tespit edilmiştir.

Demografik değişkenler karşısında “girişimcilik niyetinin” değişkenlik gösterip göstermediğinin belirlenmesi amacıyla “cinsiyet” açısından t testi uygulanmıştır. Bulgular Tablo 4.5’de sunulmuştur.

Tablo 4.5: Girişimcilik Niyeti Açısından Öğrenciler Arasındaki Farklılıkları Gösteren Bağımsız t Testi Sonuçları

Bağımlı Değişken	Cinsiyet	Ort.	t	Anlamlılık (p)
Girişimcilik Niyeti (Y)	Bay	3,8468	3,170	,002
	Bayan	3,3383		

Yapılan analize göre, bay-bayan öğrencilerin girişimcilik niyeti $p < 0,05$ düzeyinde anlamlı farklılığa sahiptir. Bir başka ifadeyle bay öğrenciler bayan öğrencilere göre daha fazla girişimcilik niyetine ($p = 0,002$) sahiptirler. Yapılan bu t testine göre kabul edilen hipotez şu şekildedir:

Hipotez 4. Öğrenci cinsiyetine göre girişimcilik niyeti farklılık göstermektedir.

Öğrencilerin “ailelerinde girişimci olup olmamasına” göre “girişimcilik niyeti” farklılıklarını gösteren bağımsız t testi ise Tablo 4.6’da sunulmuştur.

Tablo 4.6: Girişimcilik Niyeti Açısından Ailede Girişimci Olup Olmamasına Göre Öğrenciler Arasındaki Farklılıkları Gösteren Bağımsız t Testi Sonuçları

Bağımlı değişken	Ailede girişimci var mı?	Ort.	t	Anlamlılık (p)
Girişimcilik Niyeti (Y)	Evet	3,6944	1,145	,254
	Hayır	3,4851		

Yapılan analize göre, öğrencilerin girişimcilik niyeti istatistiksel olarak anlamlı çıkmamıştır. Bir başka ifade ile öğrencilerin ailelerinde girişimci olup olmamasına göre girişimcilik niyeti farklılık göstermemektedir. Elde edilen bu bulguya göre reddedilen hipotez şu şekildedir:

Hipotez 5. Öğrencilerin ailelerinde girişimci olup olmamasına göre girişimcilik niyeti farklılık göstermektedir.

4.6. Hipotezlere İlişkin Sonuçlar Tablosu

Hipotezlere ilişkin sonuçlar, Tablo 4.7’de gösterilmiştir. Modeldeki hipotezlerin tamamı tek yönlü olup, çift yönlü hipotezler bulunmamaktadır. Toplam 5 adet hipotezin sıralandığı Tabloda sonuçlara ilişkin olarak, Beta (β), Anlamlılık (ρ) ve Kabul/Ret (K/R) durumları görülmektedir. Buna göre; 3 adet hipotez % 1 seviyesinde anlamlı olduklarından kabul edilmiştir.

Tablo 4.7: Hipotezlere İlişkin Sonuçlar

No	Hipotezler	β	ρ	K/R
H ₁	Kişisel tutum ile girişimcilik niyeti arasında anlamlı bir ilişki vardır	,518 **	,000	K
H ₂	Öznel norm ile girişimcilik niyeti arasında anlamlı bir ilişki vardır	,009 **	,881	R
H ₃	Algılanan davranış kontrolü ile girişimcilik niyeti arasında anlamlı bir ilişki vardır	,396 **	,000	K
H ₄	Öğrenci cinsiyetine göre girişimcilik niyeti farklılık göstermektedir	-	,002	K
H ₅	Öğrenci ailelerinde girişimci olup olmamasına göre girişimcilik niyeti farklılık göstermektedir	-	,254	R

5. SONUÇ

Girişimciliğin öneminin anlaşılmasıyla, bireyleri girişimciliğe yönlendiren faktörlerin tespiti de önemli hale gelmiştir. Girişimcilik hem kamu sektöründe hem de özel sektörde yaygınlaştırılmaya çalışılan bir olgudur. Çünkü bu olgunun örgütlere yerleşmesi hem örgütlerin hem de bireylerin performansını arttırmaktadır. Bu yüzden de girişimcilik niyetinin oluşmasında etkili olan faktörlerin belirlenmesi oldukça önemlidir. Böylece girişimcilik davranışının oluşumu kontrol altına alınabilir. Girişimcilik davranışının oluşması için gerekli koşullar belirlenebilir. Kontrol altına alınan bu süreçle örgütlerin başarısında bir ön koşul olan girişimci kişilerin oluşması için şartlar sağlanabilir ya da bu tip kişiler diğerlerinden ayrılabilir.

Ajzen’in Planlanmış Davranış Teorisinden yola çıkılarak hazırlanmış olan bu çalışmada, bireylerin niyetlerinin, davranışları belirlemede en etkili faktör olduğu kabul edilmiştir. Bu yüzden de davranışı belirleyen bu niyetleri etkileyen faktörler tespit edilmeye çalışılmıştır.

Mehmet Akif Ersoy Üniversitesine bağlı Zeliha Tolunay Uygulamalı İşletmecilik ve Teknoloji Yüksekokulu öğrencilerinin ankete verdikleri cevaplar doğrultusunda elde edilen verilerin analizi sonucu kişisel tutumun, algılanan davranış kontrolünün ve demografik etkenlerden cinsiyetin,

girişimcilik niyeti üzerinde pozitif ve doğrudan bir etkiye sahip olduğu görülmüştür. Yapılan regresyon analizi sonucunda girişimcilik niyeti ile öznel norm arasında anlamlı bir ilişkiye rastlanamamıştır. Yapılan t testinde ise girişimcilik niyeti ile öğrenci ailelerinde girişimcinin olup olmaması arasında bir ilişki bulunamamıştır. Bu sonuçların elde edilmesinde araştırmanın kısıtları da göz önünde bulundurulmalıdır. Bu nedenle girişimcilik niyetinin oluşmasında etkili olan özellikle kişisel tutumun ve algılanan davranış kontrolünün karşılaştırmalı çalışmalarla derinleştirilerek araştırılması gerektiği ortaya konmuştur.

KAYNAKÇA

- AĞCA, V., YÖRÜK, D., “Bağımsız Girişimcilik ve İç Girişimcilik Arasındaki Farklar: Kavramsal Bir Çerçeve”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi**, C.VIII, 2006, ss.
- AKGÜL, A. ve ÇEVİK, O., “İstatistiksel Analiz Teknikleri: SPSS’te İşletme Yönetimi Uygulamaları”, **Emek Ofset Ltd. Şti.**, Ankara, 2003.
- ASLAN, Ş. ve ÖZATA, M., “Duygusal Zekâ ve Tükenmişlik Arasındaki İlişkilerin Araştırılması: Sağlık Çalışanları Örneği”, **Erciyes Ün. İ.İ.B.F. Dergisi**, Sayı:30, Ocak-Haziran, 2008.
- AYTAÇ, Ö., “Girişimcilik: Sosyo-Kültürel Bir Perspektif”, **Dumlupınar Ün., Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 15, Kütahya, Ağustos-2006.
- BÜYÜKÖZTÜRK, Ş., “Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı”, Ankara, **Pegem Akademi**, 2009.
- HATTEN, S. T. ve KOH, Y. K., “The Tourism Entrepreneur”, **International Journal of Hospitality&Tourism Administration**, Vol.: 3, 2002.
- HISRICH, R. D. ve PETERS, M. P., “Entrepreneurship”, 5th Ed., **McGraw-Hill/Irwin**, New York, 2002.
- KALAYCI, Ş., “SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri”, **1. Baskı, Asil Yayınevi**, Ankara, 2006.
- KİNAY, H. F., “Girişimcilik, Kalkınma ve Rekabet İlişkisi: Kütahya’da KOBİ’lerin Girişimcilik Profili” **Anadolu Ün., Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat ABD**, Eylül-2006.

- KÜÇÜKALTAN, D., “Genel Bir Yaklaşımla Girişimcilik”, **Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi**, Sayı:1, Haziran-2009.
- LIÑÁN, F., “Intention-Based Models of Entrepreneurship Education”, **Piccola Impresa/ Small Business: 3**, 2004.
- LIÑÁN, F., CHEN, Yi-Wen, “Development and Cross-Cultural Application of a Specific Instrument to Measure Entrepreneurial Intentions”, **Baylor Un., Entrepreneurship Theory and Practice (ETP)**, 1042-2587, May-2009.
- LIÑÁN, F., RODRIGUEZ, J. C., “Entrepreneurial Attitudes of Andalusian University Students”, **44th ERSA Conference, Porto (Portugal)**, 21-25 August, 2004.
- NAKTİYOK, A., TİMURÖĞLU, M. K., “Öğrencilerin Motivasyonel Değerlerinin Girişimcilik Niyetleri Üzerine Etkisi ve Bir Uygulama”, **Atatürk Ün., İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt: 23, Sayı: 3, 2009.
- NUNKOO, R., and RAMKISSOON, H., “Gendered Theory of Planned Behaviour and Residents’ Support For Tourism”, **Current Issues on Tourism, Vol. 13**, No. 6, November, 2010.
- ÖZBEY, Ç., <http://www.cetinozbey.com/index.php?option=comcontent&task=view&id=623&Itemid=579>, 19.07.2010.
- ÖZDEN, K., TEMURLenk, M. S., BAŞAR, S., “Girişimcilik Eğilimi: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi ve Atatürk Üniversitesi Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma”, **2. Uluslararası Girişimcilik Kongresi**, 7-10 Mayıs 2008, Bişkek.
- PARK, H., BLENKINSOPP J., “Whistleblowing as Planned Behavior –A Survey of South Korean Police Officers” **Journal of Business Ethics**, 85:545–556 Springer 2008 DOI 10.1007/s10551-008-9788-y, 2009.
- RUTHERFORD, L. G., and DEVANEY, S. A., “Utilizing the Theory of Planned Behavior to Understand Convenience Use of Credit Cards”, **Financial Counseling and Planning**, 2009.

SCIASCIA, S. and DE VITA, R., “The Development of Entrepreneurship Research”, **Liuc Papers, No: 146, Serie Economia Aziendale 19**, 2004.

TANRISEVER, N. H., “Avrupa Birliği’nde Girişimciliğin Teşvik Edilmesi İçin İzlenen Politikalar ve Türkiye’deki Politikaların Avrupa Birliği Uygulamalarına Uyumu” **AB Genel Sekreterliği Sektörel ve Bölgesel Politikalar Dairesi Uzmanlık Tezi**, Ankara, Mayıs 2004.

XIAO, J. Jian, WU, J., “Completing Debt Management Plans in Credit Counseling: An Application of the Theory of Planned Behavior”, **Journal of Financial Counseling and Planning**, 19 (2), 2008.

İŞE BAĞLILIK VE İŞTEN TATMİN AÇISINDAN CİNSİYET ve SEKTÖREL FARKLILIK: KAMU VE ÖZEL SEKTÖR KURULUŞLARINDA KARŞILAŞTIRMALI BİR İNCELEME (ISPARTA ÖRNEĞİ)

Nilüfer NEGİZ¹
Aygen OKSAY²
Elvettin AKMAN³

ÖZET

Örgütlerin başarısı maddi unsurlardan ziyade çalışanların sahip oldukları yönetsel yeteneklere bağlıdır. Bu nedenle iş tatmini ve örgütsel bağlılık örgütlerin başarısında rol oynayan iki önemli unsurdur. Ancak çalışanların bağlılık türü ya da tatmin düzeyleri cinsiyete veya çalışılan örgüt türüne göre farklılık gösterebilmektedir.

Bu temelden yola çıkılarak bu çalışmada Isparta'da çalışan kamu ve özel sektör çalışanlarının iş tatmin düzeyleri ve örgütsel bağlılık türleri analiz edilerek; cinsiyetin ve örgüt türünün yaşanan tatmin ve bağlılık üzerindeki etkileri araştırılmıştır.

Çalışma sonucunda cinsiyetin genel olarak bir farklılık yaratmadığı ancak; sektörel bağlamda özel sektörde çalışan kadınların iş tatmini düzeylerinin aynı sektörün erkek çalışanlarından fazla olduğu tespit edilmiştir. İşe bağlılık açısından da cinsiyet değişkeninden çok sektör değişkeninin farklılık gösterdiği görülmüştür. Buna göre duygusal ve normatif açılardan işe bağlılığın, kamu sektöründe özel sektöre oranla daha fazla geliştiği görülmektedir. Son olarak, İşe bağlı olma ile yapılan işten memnuniyet duyma ilişkisinin ise her bir bağlılık boyutu için doğrusal olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Örgütsel bağlılık, iş tatmini, kamu sektörü, özel sektör, cinsiyet.*

¹ Yrd.Doç.Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü Öğretim Üyesi, e-mail: nilufernegiz@sdu.edu.tr

² Arş.Gör.Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü Öğretim Elemanı, e-mail: aygenoksay@sdu.edu.tr

³ Arş.Gör.Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü Öğretim Elemanı, e-mail: elvettinakman@sdu.edu.tr

GENDER AND SECTORAL DIFFERENCES IN TERMS OF JOB SATISFACTION AND COMMITMENT TO WORK: A COMPARATIVE STUDY OF THE ORGANIZATIONS IN PUBLIC AND PRIVATE SECTORS

ABSTRACT

The successes of the organizations mostly depend on the managerial gifts rather than physical facts. Thus, job satisfaction and organizational commitment are two very important factors that affect the success of the organization. But the commitment style or the satisfaction level may vary according to the employee's gender or the organization type he works in.

In this study we aimed to find out the effect of gender on job satisfaction and organizational commitment of the public and private sector employees working in Isparta.

As a result of the study, gender does not make any difference generally, but it is found that satisfaction level of the female employees of private sector are higher than that of male ones. In respect of job commitment, sector variable varies more than gender variable. Accordingly, job commitment developed much more than private sector sensually and normatively. Finally, the relationship between job commitment and job satisfaction is linear in each commitment dimension.

Key Words: Organizational Commitment, Job satisfaction, public sector, private sector, Gender.

GİRİŞ

İş tatmini ve örgütsel bağlılık kavramları işletmelerin varlıklarını sürdürebilmeleri için vazgeçilmez unsurlardandır. Gerek kamuda gerekse de özel sektörde hem çalışanların işlerini daha etkin bir şekilde yapabilmeleri hem de işletmelerin rakiplerine karşı mücadele edebilmeleri için çalışanların işlerinden tatmin olmaları ve de çalıştıkları örgüte bağlı hissetmeleri son derece önemlidir. Nitekim örgütler artık en değerli varlıklarının 'çalışanlar' olduğunu anlamış ve bu değerli varlıklarını kaybetmemek için çeşitli çalışmalar yürütmektedirler.

1. İŞ TATMİNİ

İlk kez 13 yy.'da ortaya çıkan ve Latince'de yeterli anlamına gelen 'satis' kelimesinden türetilen 'tatmin' kavramınının (Parker ve Mathews, 2001: 38) farklı birçok tanımı bulunmaktadır (Naktiyok, 2002: 168). Yazında

yer alan tanımlardan en çok kullanılanı Locke'a aittir. Locke (1976: 1304) iş tatminini kısaca kişinin işini ve iş tecrübelerini değerlendirmesi sonucu oluşan pozitif ruh hali olarak tanımlamaktadır. Hackman ve Oldham ise (1975) iş tatmininin kişinin işinden ve işinin bir takım özelliklerinden memnun olması durumunda ortaya çıktığını öne sürmüşlerdir (Seo vd., 2004: 438). Yine benzer biçimde Smith, Kendall ve Hulin (1969) da iş tatminini kişinin işine karşı gösterdiği pozitif ve duygusal bir yönelim olarak tanımlamışlardır (alıntılayan Curry vd., 1986: 848). Bu bağlamda Locke ve Latham (1990: 244) da işinde başarılı olan, kendine verilen görevleri layıkıyla yerine getiren ve adilane bir şekilde ödüllendirildiğini düşünen çalışanların işlerinden tatmin olduklarını belirtmişlerdir.

Yukarıdaki tanımlardan da anlaşıldığı üzere iş tatmini duygusal bir ögedir: gözle görülemez, yalnızca hissedilebilir. Bununla birlikte çevresel şartlara da son derece duyarlı olmasından ötürü tatmin kaynağı olan bir öge ya da uygulama, şartlar ve buna bağlı olarak beklentiler değiştiğinde bu özelliğini yitirebilir. Dolayısıyla farklı kültür ve organizasyonlarda yapılan araştırmaların birbiri ile çelişkili sonuçlar vermesi son derece doğaldır (Baş, 2002: 20). Yine iş tatmini kişinin değerlerine ve değerlerinin önem derecesine göre değişiklik gösteren bir unsurdur. Örneğin bir kişi için yükselme olanakları birinci planda doyum sağlarken diğer bir kişi için ücret birinci planda olabilmektedir (Örücü vd., 2006: 40). Ayrıca herkesin farklı algı düzeylerinin olması kişilerin iş tatmin düzeylerinin de farklılık göstermesine neden olmaktadır (Üstün, 2009: 604).

Yapılan araştırmalar iş tatminini etkileyen farklı unsurlar olduğunu ortaya koymaktadır. Bunları bireysel ve örgütsel unsurlar olarak iki grupta toplamak mümkündür. Yaş, cinsiyet, eğitim, medeni durum, kişilik vb. bireysel özellikleri; ücret, terfi imkânları, iş arkadaşları, yönetim, çalışma ortamı vb. de örgütsel unsurları oluşturmaktadır (Serinkan ve Bardakçı, 2007: 153-154).

İş tatmininin sonuçları hem çalışanları hem de örgütü yakından etkilemektedir. Tatminsizlik devamsızlık (Brooke ve Price, 1989: 15), işe geç gelme veya işten ayrılma (Lambert vd., 2001: 233, 234), sendikalaşma (Saari ve Judge, 2004: 399), grev yapma vb. olaylarda artışa neden olmaktadır. Thompson ve Terpening (1983: 655)'nin de belirttiği üzere yüksek iş gücü devri üretim faaliyetlerindeki iş akışını sekteye uğratmaktadır. Nitekim eski elemanın işten ayrılmasıyla, yeni elemanın bulunup işe uyum sağlaması arasında geçen zaman hem eğitim maliyetlerini arttırmakta; hem de pozisyonun boş kaldığı zaman diliminde üretim faaliyetlerinde düşüşe neden olmaktadır. Bunlar da örgütün rekabet gücünü düşürmekte ve uzun vadede örgütün varlığını tehlikeye sokmaktadır.

İş tatmini üzerine yapılan pek çok çalışma ise yüksek düzeyde iş tatmininin performans (Saari ve Judge, 2004: 398), yaşam tatmini (Heller vd., 2002: 829), verimlilik (Üstün, 2009: 605) ve örgütsel bağlılıkla (Glisson ve Durick, 1988: 71-72; Locke ve Latham, 1990: 244) ilişkili olduğunu göstermektedir.

1.1. Cinsiyet ve İş Tatmini İlişkisi

İş tatmini yazını incelendiğinde iş tatminini etkileyen faktörlerin başında cinsiyetin yer aldığı görülmektedir. Nitekim Rockman (1985: 45) bazı mesleklerin bazı cinsiyete daha çok hitap ettiğini öne sürmüştür (alıntılaman Üstün, 2009: 606). Kirel (1999: 120) ise yapılan karşılaştırmalı araştırmaların kadın ve erkeklerin içsel motivasyon unsurlarının birbirinden zaman zaman farklılık gösterdiğini; bunun da her iki cinsin neden farklı tatmin düzeyleri yaşadığını kısmen açıkladığını belirtmiştir (alıntılaman Çarıkçı, 2000: 158).

Savery ve Luks (2000: 307, 308) da erkeklerin uzun çalışma saatleri gerektiren örgütsel girişimlere karşı daha ilgili olduklarını; kadınların ise ev işi ve çocuk bakımı gibi sorumluluklara katlanmak zorunda kaldıklarını ve sonuç olarak da kısmi-zamanlı işlere, esnek çalışma saatlerine ve kısa çalışma haftalarına karşı daha ilgili olduklarını ifade etmişlerdir. Nitekim Naktiyok (2002: 183) Erzurum'da 342 yönetici ile gerçekleştirmiş olduğu çalışma sonucunda erkek yöneticilerin kadın meslektaşlarından daha fazla tatmin yaşadıklarını bulmuştur. Yine benzer biçimde 103 kamu iç denetim elemanının katılımıyla gerçekleştirilen çalışma sonucunda da ücret boyutunda cinsiyetler arasında anlamlı bir fark olduğu görülmüş; erkek iç denetim elemanlarının ücret faktöründen kadın meslektaşlarına kıyasla daha fazla tatmin oldukları bulunmuştur (Gerekan ve Pehlivan, 2010: 46). Ancak tam tersine Clark (1997: 341) ise yapmış olduğu çalışma sonucunda kadınların erkeklerden daha fazla iş tatmini yaşadıklarını bulmuş; bunun sebebini ise kadınların daha iyi işte çalışmalarına değil farklı beklentilerinin olmasına bağlamıştır (Sousa-Poza ve Sousa-Poza, 2003: 691).

2. ÖRGÜTSEL BAĞLILIK

Söz konusu olan ister özel isterse kamu sektörü olsun çalışanlar, örgütlerinin ürettikleri mal ve hizmetlerin kalitesinde, verimliliğinde ve etkinliğinde büyük rol oynamaktadırlar (Durna ve Eren, 2005: 210). Neticede örgütün rekabet avantajı elde etmesini sağlayanlar, örgütteki çalışanlardır. Bu nedenle de örgütsel bağlılık örgütsel davranış yazınının dikkat çekici konularından biridir. Chen (2004: 438) örgütlerine bağlılık duyan çalışanların örgütleri açısından değerli ve gerekli birer kaynak konumunda olduklarını öne sürmektedir.

Kaya ve Selçuk (2007: 179) örgütsel bağlılığın herhangi olumlu bir neden olmadığı hallerde bile bireyin davranışını etkileyebilen ve harekete geçirebilen dinamik bir yapıya sahip olduğunu belirtmiştir. Meyer ve Allen (1997: 3) da örgüte bağlı çalışanların iyi günde ve kötü günde örgütte kaldıklarını, işe düzenli olarak geldiklerini, tüm gün çalıştıklarını, şirket varlıklarını koruduklarını ve örgütün hedeflerini paylaştıklarını ifade etmişlerdir. Bu nedenle de örgütsel bağlılık, çalışanların örgüt amaçlarını benimsemesinde, örgütte kalma isteğini sürdürmesinde, örgüt yönetimine ve faaliyetlerine katılmalarında, örgüt için yaratıcı ve yenilikçi bir tavır sergilemelerinde önemli bir olgu olarak görülmektedir (Durna ve Eren, 2005: 210).

Çalışanların örgütlerine bağlılığını gösteren pek çok kriter bulunmaktadır. Örgütün amaç ve değerlerini benimsemek, örgüt için fazladan çaba harcama isteği duymak, örgütte kalmak istemek, örgütü başkalarına karşı savunmak, örgütün geleceğiyle ilgili endişe duymak, kendini örgüt üyeliğiyle tanımlamak İbicioğlu (2010: 228-230)'nun öne sürdüğü genel kabul görmüş bağlılık kriterleridir. Yazın incelendiğinde örgütlerine bağlı çalışanların tüm yeteneklerini örgüt amaçları doğrultusunda kullandıkları ve örgütlerinin bir parçası oldukları için gurur duydukları görülmektedir.

Örgütsel bağlılık yazınında farklı bağlılık modelleri bulunmakla birlikte bu çalışmada Meyer ve Allen (1991: 67)'nin üç bileşenli bağlılık modeli temel alınmıştır. Yazarlar duygusal, devam ve normatif bağlılık olmak üzere 3 farklı bağlılık türü olduğunu ileri sürmüşlerdir. Ancak bunlara bağlılık türleri yerine bağlılık bileşenleri demenin daha doğru olacağını belirten Meyer ve Allen bunun sebebini çalışanların farklı derecelerde de olsa her üç bağlılığı da yaşayabilecekleri olarak açıklamışlardır. Allen ve Meyer (1990: 4) ayrıca her bileşenin farklı öncülleri olduğunu ve iş üzerinde farklı davranışlara yol açtığını da öne sürmüşlerdir.

Örgütlerin gerçekleştirilmeyi en çok arzuladıkları bağlılık türü olan duygusal bağlılık, insanları örgüte duygusal olarak bağlayan ve bu örgütün üyesi olmaktan dolayı memnun olmalarını sağlayan, bireysel ve örgütsel değerler arasındaki bir uzlaşmadan kaynaklanmaktadır (Wiener, 1982: 423-424). Nitekim personel devir hızının en belirgin öngörücüsünün duygusal bağlılık olduğunu gösteren çalışmalar bulunmaktadır (Wasti, 2003: 315). Devam bağlılığı ise örgütten ayrılmanın getireceği maliyetlerin ve güçlüklerin (diğer örgüte uyum sağlayamamak, başka bir yere taşınmak, örgütün ödemek zorunda olduğu tazminatları kaybetmek, işsiz kalmak vb.) farkında olmak anlamına gelmektedir (Çöl ve Ardic, 2008: 160). Bir başka deyişle devam bağlılığının çalışanların gerçekten kalma ihtiyaçlarından kaynaklandığını söylemek mümkündür. Wiener (1982: 421) üçüncü bağlılık bileşeni olan normatif bağlılığın, çalışanların olması gerekenin bu olduğunu

düşüncülerinden kaynaklandığını ileri sürmüştür. Yani normatif bağlılığı yüksek olan çalışanlar kendi kişisel yararlarından değil de ‘doğru,’ ‘ahlaklı’ olan şeyin bu olduğunu düşündüklerinden örgüte bağlılık duymaktadırlar.

Örgütsel bağlılığı etkileyen unsurları kişisel, örgütsel ve örgüt dışı unsurlar olmak üzere üç grupta incelemek mümkündür. Yaş, eğitim, cinsiyet vb. unsurlar kişisel unsurlar; işin niteliği ve önemi, yönetim tarzı, kararlara katılım, iş grupları, örgütsel kültür vb. unsurlar örgütsel unsurları; örgüt dışı unsurlar da kişinin bir iş elde etmesinden sonra var olan diğer iş imkanlarının elde edilebilirliğini açıklamaktadır.

Yapılan çalışmalar bağlılık arttıkça işi bırakma, işe geç gelme, yorgunluk hissi, performansta düşüş gibi çekilme davranışlarının azaldığını ortaya koymaktadır (Reichers, 1985: 466-467). Yüksek bağlılık yaşayan çalışanlar, ayrıca, kariyer basamaklarında daha hızlı yükselebilmekte, örgüt de üretim hedeflerine daha kolay ulaşabilmektedir (Randall, 1987: 467).

2.1. Cinsiyet ve Örgütsel Bağlılık İlişkisi

Cinsiyetin örgütsel bağlılık üzerindeki etkisini inceleyen çalışmaların sonuçları birbirlerinden farklılık göstermektedir. Bunun sebebi aslında yukarıda iş tatmini konusunda da değinildiği üzere yapılan çalışmaların farklı kültür ve organizasyonlarda yapılmasından kaynaklanmaktadır. Örneğin Mcclurg (1999: 16) yaptığı çalışmada kadın çalışanların erkek çalışanlardan daha fazla örgüte bağlı olduklarını bulmuştur (Durna ve Eren, 2005: 213). Tam tersine Marsden vd. (1993) ise erkeklerin kadınlardan daha fazla örgütlerine bağlılık gösterdiklerini saptamıştır. Sungurlu (1994) ise hemşireler üzerine yaptığı çalışmada hemşirelerin örgütten ziyade işlerine (mesleklerine) bağlılık duydukları sonucunu bulmuştur (alıntılayan Örs vd., 2003: 218).

Yapılan pek çok çalışma ise cinsiyet ve örgütsel bağlılık arasında anlamlı bir ilişki olmadığı sonucunu vermiştir. Durna ve Eren (2005: 21), örneğin, öğretmen, doktor ve hemşireden oluşan 322 katılımcıyla yapmış oldukları çalışma sonucunda cinsiyet ile örgütsel bağlılık arasında anlamlı bir ilişkiye rastlamadıklarını belirtmişlerdir. 337 ev idaresi çalışanın katılımı ile gerçekleştirdikleri çalışmada Coşkuner ve Yertutan (2009: 10) da benzer şekilde cinsiyet ile örgütsel bağlılık arasında bir ilişki bulamadıklarını belirtmişlerdir. Yine Örs vd. de 397 hekim ve hemşire ile gerçekleştirdikleri çalışma sonucunda cinsiyet ve bağlılık arasında anlamlı bir ilişkiye rastlamamışlardır. Benzer biçimde Giffords’un (2003) kamu ve özel sektörde kar amacı taşımayan hizmet örgütleriyle ve Uygur’un (2004) kamu bankası çalışanları üzerinde yaptıkları çalışmalarda da cinsiyet ile örgütsel bağlılık arasında ilişki olmadığı ortaya çıkmıştır (Coşkuner ve Yertutan, 2009: 4).

3. ÖRGÜTSEL BAĞLILIK VE İŞ TATMİNİ İLİŞKİSİNDE SEKTÖREL YAKLAŞIM

Kamu ve özel sektörde çalışıyor olmak, çalışanların örgütsel bağlılığı ve iş tatminini farklı şekillerde etkileyebilmektedir. Kamu ve özel sektör ayrımını dikkate alarak örgütsel bağlılığı ve iş tatminini etkileyebilecek unsurlar arasında, çalışma ortamının fiziksel koşulları, çalışma saatleri, karar alma ve uygulama süreçlerine katılım, cinsiyet, yaş, medeni durum vb., sosyo-ekonomik değişkenler sayılabilir. Çalışanların örgütsel bağlılığı, sadece “işverene sadakat” olarak algılanmaz. Bu bağlılık bireyin işe ilgi, sadakat, örgüt değerlerine inanma şeklinde örgütle ilgili psikolojik temelli tutum veya davranışlar toplamıdır. (Yüksel,2000:177) Söz konusu örgütsel bağlılık ya da çalışanların örgüte karşı duyulan inanç, güven vb. duygusal ve davranışsal tutumları, yukarıda da değinildiği gibi, örgütlere, örgütlerin yönetim şekillerine ve politikalarına göre şekillenebilmektedir. Çalışanların bu tutumlarının olumlu olması, çalışılan kurumdaki duyulan memnuniyet/tatmin duygusunu da etkilemektedir. Yani, çalışanların çalıştıkları örgütten ve yaptıkları işten veya iş çevresinden memnuniyet duymaları, onların verimliliklerini arttırmakta ki bu da; kuruma bağlılık, başarı, vb. olumlu çıktılarla örgüte geri dönüş sağlamaktadır. (Tortop vd,2006:123) Sonuç olarak, çalışanların çalıştıkları örgütten tatmin/memnun olmaları ile onların işe bağlılıkları-devamları arasında çift yönlü doğrusal bir ilişki olduğu düşünülebilir.

Çalışanların örgüt seçiminde ve örgüte olan bağlılığında örgütün sahip olduğu fiziksel koşulların büyük önemi vardır. Bir örgütte çalışanlar/çalışmak isteyenler, çalıştığı/çalışacağı örgütün ve yaptığı/yapacağı işin güvenli ve rahat olmasını ve böyle devam etmesini istemektedirler (Saklan, 2010: 22). Yani, çalışanın iş çevresi ile iş arasındaki ilişkiyi anlamlandıran bir süreç olan tanımlanan ergonomi, çalışanların ve dolayısıyla da örgütün verimliliğini etkileyen bir faktördür. (Kaya,2008:26). Bu açıdan örgütlerin çalışanlar için uygun çalışma ortamları sunmaları hem çalışanın iş tatmini ve bağlılığını hem de örgütün başarısını belirleyen bir değer olarak görülmektedir. Bunun yanı sıra çalışanların çalıştıkları örgütte sahip oldukları kaynaklar ve bu kaynakları kullanabilme düzeyi de, işe ve kuruma bağlılıklarını önemli ölçüde etkilemektedir. Özellikle kamuda mevcut kaynakların özel sektöre oranla daha yetersiz olması, kamuda çalışanların işe bağlılıklarını ve işten tatminlerini olumsuz etkileyebilir. Kamu kurumlarının geçmişten süregelen bürokratik yönetim anlayışı, kırtasiyecilik yapısı ve kaynakların etkin kullanılmaması sorunsalı, bu durumu ortaya çıkaran sebepler olarak değerlendirilebilir. Ancak bu kısıtların karşısında, özellikle geleceğin güvencede olması/olacağı duygusu kamu sektöründe çalışanların bağlılıkları açısından en önemli gerekçe olarak düşünülebilir. Ama özellikle ücret düzeyi başta olmak üzere, kariyer

zorluğu, motivasyon eksikliği, üst-alt ilişkileri, yasal ya da uygulamada karşılaşılan zorluklar vb. sayabileceğimiz bir çok kısıt da, kamuda çalışanların tatmin ve bağlılıklarını olumsuz da etkileyebilmektedir. Genel kabul görüş, kamu sektöründe olmak özel sektöre göre -en azından iş güvencesi açısından-çalışanlarına daha olumlu duygular sağlamaktadır. Aynı sektör içinde memnun-değil;bağlı-bağlılık seviyesi düşük gibi farklı örneklere rastlıyor olmak, bu tip bir tasnifte de ön plan çıkan durumun mesleklere göre daha açık oluştuğunu düşündürmektedir.

Çalışanların örgüte bağlılıklarını ve sahip oldukları iş tatminlerini etkileyen bir diğer unsur, çalışma saatleridir. Çalışma saatlerinin yoğun olması özellikle kadın çalışanlar açısından erkeklere göre daha zorlayıcıdır. Özellikle örgütlerde bağımlı bakımı düzenlemelerinin olmaması ya da yetersiz oluşu, çalışan kadımlar için önemli bir sorun teşkil eder. Bu konuya sektörel açıdan bakıldığında, özel sektör çalışma saatlerinin kamu sektörüne oranla daha yoğun olduğu görülmektedir. Her ne kadar resmi çalışma saatleri her iki sektörde de genel olarak eşit görülse de; işten ayrılma saatleri özellikle özel sektörde farklılık arz eder. Şöyle ki, örneğin devlet daireleri ve bankalar (hafta sonu hariç) 08.30-17:30, mağazalar, 9.30-19.00 çalışma saatlerini uygularken, fabrikalar idari personel için 8.00-18.00 saatlerini uygularken; işçiler için genellikle vardiya usulü çalışma saatlerini uygulamaktadırlar. (8.00-16.00, 16.00-24.00, 24.00-8.00 gibi). Söz konusu çalışma saatleri, personel çeşidine (İşçi-memur vb.) sektöre, iş yoğunluğuna, bölgeye ve mevsime göre kimi zaman değişkenlik gösterebilmektedir. Çalışma saatlerinin yoğunluğu her iki sektör için de çalışanın başarısını, verimliliğini, işe bağlılığını ve iş tatminini etkilemektedir. Özel sektörde olduğu gibi kamu sektöründe de istihdam edilenler arasında örgüte ve istihdam türlerine göre çalışma yoğunluğu farklılaşmaktadır. Örneğin, üniversitelerin akademik personelleri daha esnek çalışabilmekte iken idari personeli daha yoğun çalışmaktadır. Yani sonuç olarak, yapılan iş, işi yapan kişi ve kurum/kuruluş çalışma saatleri açısından farklılık göstermektedir. Bu durum hepsi için toplamda, işe bağlılıklarını, işten aldıkları memnuniyet düzeylerini etkilerken; ilgili kurum/kuruluşların çıktılarını da etkilemektedir.

Çalışanların yaptıkları işlerde yetkileri ile orantılı olarak karar alma ve uygulama süreçlerine katılmada özerkliğe sahip olup olmamaları da örgüte bağlılıklarını ve yaptıkları işe tatminlerini önemli ölçüde etkilemektedir. Özellikle kamunun merkezi yönetim anlayışı ve hiyerarşik yapısı çalışanların karar alma süreçlerine katılımını zorlaştırmaktadır. Bu nedenle kamuda çalışanların özel sektörde çalışanlara oranla karar alma süreçlerine daha az katılabildikleri öngörüsü örgüte bağlılıklarını ve doğal olarak da iş memnuniyetlerini olumsuz yönde etkileyebilecektir.

Genel olarak bakıldığında farklı özelliklerin örgütsel bağlılık ve iş tatmini üzerinde farklı sonuçlar doğurduğu görülmektedir. Cinsiyet, ırk, yaş,

eğitim durumu, kıdem gibi pek çok kişisel özelliğin örgütsel bağlılık ve iş tatmini ile ilişkili olduğu bilinmektedir (Karahan, 2009:271).

Cinsiyetin bağlılık ve tatmin ile ilişkisi çok sayıda araştırma ile ortaya konulmuştur. Önceleri bu araştırmalar daha çok erkek çalışanlar üzerinde yoğunlaşmış olmakla beraber, çalışan kadın sayısının artmasına paralel olarak kadınlarla ilgili araştırmaların sayısı da hızla artmıştır. Örgütsel bağlılık ve işe tatmin literatürlerinde, erkeklerin mi yoksa kadınların mı örgütlerine daha çok bağlılık gösterdikleri/işe tatmin düzeylerinin daha yüksek olup olmadığı konusunda görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Araştırmacılar farklı gerekçe ve nedenler ileri sürerek, erkeklerin veya kadınların örgütsel bağlılık düzeylerinin ve iş tatminlerinin daha yüksek olduğunu iddia etmektedirler (Akbulut, 2009: 14). Bu ayrışma, kamu-özel sektör bağlamında da sürmektedir. Kamu da çalışan kadınların/erkeklerin örgüte bağlılıklarının ve işe tatmin düzeylerinin birbirlerine göre daha yüksek olup olmadığı, özel sektörde çalışanlardan daha düşük/yüksek olup olmadığı tartışılmaktadır.

Kadın çalışanların örgütsel bağlılık düzeylerinin ve işe tatminlerinin erkeklere göre daha düşük olduğunu savunan araştırmacıların ileri sürdükleri nedenler şunlardır: Kadınların ailesel rollere verdikleri önem, kadınların işgücüne katılmalarının önündeki engeller ve kadınların daha hassas bir yapıya sahip olmalarıdır. Kadın çalışanların erkeklere oranla daha fazla bağlılık gösterdiğini ve işe tatmin düzeylerinin daha yüksek olduğu görüşünü savunan araştırmacıların ileri sürdükleri nedenler ise şunlardır: Kadın çalışanlar örgütlerinde daha istikrarlıdır, kadın çalışanların karşılaştıkları engeller motivasyonunu artırmaktadır, kadın çalışanların işleri ile aralarında duygusal bir bağ oluşturduklarıdır (Akbulut, 2009: 14). Literatürde, kadın ve erkeklerin örgütsel bağlılık ve işe tatminlerinin kamu ve özel sektör karşılaştırılması kapsamında ele alan çalışmalara az sayıda rastlanmaktadır. Mikro ölçekte yapılan bu çalışma ortaya koyduğu bulguları ile sektör ve cinsiyet açısından konuyu ele alarak, literatüre katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

4. İŞE BAĞLILIK VE İŞTEN TATMİN AÇISINDAN CİNSİYET-SEKTÖREL AÇIDAN BİR ARAŞTIRMA: ISPARTA ÖRNEĞİ

4.1. Araştırmanın Amacı Kapsamı ve Önemi

Araştırmanın amacı, çalışanların işe bağlılık ve işten aklıları tatmin ilişkisinde çalışılan sektör ve cinsiyet değişkenlerinin etkisini ortaya koymaktır. Bu bağlamda, araştırmanın kapsamını Isparta ilinde yer alan özel ve kamu sektöründeki çalışanlar oluşturmaktadır. İllerde İl Envanterlerinin

ve Kırsal Altyapı Hizmetlerinin Uygulama ve İzlenmesinde Modernizasyon Projesi (İLEMOD) verilerine göre, sosyal güvenlik kapsamında 4A/ 4B/ 4C statülerinde aktif olarak çalışan sayısı, Isparta ilinde toplam 91.959'dur. Bu evreni temsil edebilecek örneklemin belirlenmesinde basit tesadüfi örneklem yöntemi kullanılmıştır.⁴

Bu evreni yansıtacak uygun örneklem büyüklüğü, evren büyüklüğü 100.000 için %95 güven aralığında, \pm %5 örnekleme hatası için, 383⁵ tür. Buna göre çalışmada, minimum 383 olan örneklem büyüklüğü sağlanmış, toplamda 397 katılımcıya ulaşılmıştır.

Araştırmanın önemi, işe bağlılık ve iş tatmini ekseninde, sektör ve cinsiyet değişkenlerinin farklılık yaratıp yaratmadığının ortaya koymasıdır. Literatürde bağlılık ve tatmin konusunda pek çok çalışma olmasına rağmen; böyle bir tasnifle karşılaştırmalı çalışmalara fazla rastlanmaması, çalışmanın literatüre katkı sağlayıcı yönü açısından önem arz etmektedir.

4.2.Araştırmanın Yöntemi ve Hipotezleri

Araştırmada örgütsel bağlılık için Meyer ve Allen'in üç faktörlü tanımlaması, iş tatmini için Weiss, Davis, England ve Lofquist tarafından geliştirilen Minnesota Tatmin Anketi ölçekleri kullanılmıştır. Tatmin ve bağlılık ölçeklerinden oluşturulan anket formuna sosyo-ekonomik değişkenlere yönelik sorular da eklenerek araştırmanın uygulama safhasına geçilmiştir. Şubat-Mart 2011 tarihleri arasında araştırmanın verileri toplanarak, veriler SPSS 15.0 programına işlenmiştir. Son olarak, çalışmanın teorisine uyumlu olarak geliştirilen hipotez testleri ve diğer analizlerle çalışma tamamlanmıştır. Araştırmaya konu olan hipotezler aşağıda verilmiştir.

İş tatmini—Cinsiyet-Sektör ilişkisine Yönelik Hipotezler

H1. Kamu sektöründe çalışanların iş tatmini özel sektörde çalışanlardan yüksektir.

H2. Kadınların iş tatmini erkeklerin iş tatmininden yüksektir.

H3.Kamu sektöründe çalışan kadınların iş tatmini özel sektörde çalışan kadınların iş tatmininden yüksektir.

H4. Kamu sektöründe çalışan kadınların iş tatmini aynı sektörde çalışan erkek çalışanların iş tatmininden yüksektir.

⁴ Isparta ilinde bulunan kamu ve özel sektör kuruluşları tespit edilmiş, her iki sektörü temsil edecek kurum/kuruluşlar personel sayısı ve cinsiyet değişkeni göz önüne alınarak araştırma kapsamına alınmış, bunlar içerisinde görüşmeyi kabul edenler çalışmaya dâhil edilmiştir.

⁵ Farklı hedef kitle büyüklükleri ve hata düzeyleri için ihtiyaç duyulan örneklem büyüklükleri için, bkz: Türker BAŞ, **Anket Nasıl Hazırlanır Uygulanır Değerlendirilir**, Seçkin Yayınları, 4.Baskı, Ankara 2006, s.47.

H5. Özel sektörde çalışan kadınların iş tatmini aynı sektörde çalışan erkek çalışanların iş tatmininden yüksektir.

İşe Bağlılık –Cinsiyet-Sektör ilişkisine Yönelik Hipotezler

H6. Kadın çalışanların duygusal bağlılık düzeyi erkek çalışanlardan yüksektir.

H7. Kadın çalışanların devam bağlılığı düzeyi erkek çalışanlardan yüksektir.

H8. Kadın çalışanların normatif bağlılık düzeyi erkek çalışanlardan yüksektir.

H9. Kamu sektöründe çalışanların duygusal bağlılık düzeyi özel sektörde çalışanlardan yüksektir.

H10. Kamu sektöründe çalışanların devam bağlılık düzeyi özel sektörde çalışanlardan yüksektir.

H11. Kamu sektöründe çalışanların normatif bağlılık düzeyi özel sektörde çalışanlardan yüksektir.

Sektör ve Cinsiyet Açısından İşe Bağlılık – İşten Duyulan Memnuniyet Düzeyi ilişkisine Yönelik Hipotezler

H12. Duygusal bağlılık ile işten duyulan memnuniyet arasında doğrusal bir ilişki vardır.

H12.a. Duygusal bağlılık ile işten duyulan memnuniyet düzeyi arasındaki ilişkide cinsiyet farklılık oluşturmaz.

H12.b. Duygusal bağlılık ile işten duyulan memnuniyet düzeyi arasındaki ilişkide sektör farklılık oluşturmaz.

H13. Devam bağlılığı ile işten duyulan memnuniyet arasında doğrusal bir ilişki vardır.

H13.a. Devam bağlılığı ile işten duyulan memnuniyet düzeyi arasındaki ilişkide cinsiyet farklılık oluşturmaz.

H13.b. Devam bağlılığı ile işten duyulan memnuniyet düzeyi arasındaki ilişkide sektör farklılık oluşturmaz.

H14. Normatif bağlılık ile işten duyulan memnuniyet arasında doğrusal bir ilişki vardır.

H14.a. Normatif bağlılık ile işten duyulan memnuniyet düzeyi arasındaki ilişkide cinsiyet farklılık oluşturmaz.

H14.b. Normatif bağlılık ile işten duyulan memnuniyet düzeyi arasındaki ilişkide sektör farklılık oluşturmaz.

4.3.Araştırmanın Bulguları

4.3.1. Sosyo-Ekonomik Değişkenlere Yönelik Bulgular

Tablo 1: Katılımcıların Sosyo-Ekonomik Özellikleri

Sosyo-Ekonomik Değişkenler	Sayı	Yüzde
YAŞ		
18-27	121	30.5
28-35	101	25.4
36-43	105	26.4
44-51	56	14.1
52 üstü	14	3.5
CİNSİYET		
Kadın	196	49.4
Erkek	201	50.6
EĞİTİM		
İlköğretim	8	2
Orta Öğretim	96	24.2
Meslek Yük. Okulu	88	22.2
Lisans	135	34
Lisans üstü	70	17.6
MEDENİ DURUM		
Evli	266	67
Bekâr	131	33
MESLEK		
Akademik Personel	50	12.6
Öğretmen	19	4.8
Sağlık Personeli	37	9.3
İdari Personel	140	35.3
İşçi	47	11.8
Teknik personel	46	11.6
Satış Personeli	34	8.6
Yönetim Personeli	14	3.5
Diğer Personel	10	2.5
SEKTÖR		
Kamu Sektörü	215	54.2
Özel Sektör	182	45.8
Toplam Katılımcı	397	100

Katılımcılara ilişkin sosyo-ekonomik özellikler yukarıda verilmiştir. Buna göre araştırma evreninde sektör, cinsiyet, eğitim ve meslek açısından grupların dağılımı oldukça yakındır. Yaş açısından dikkati çeken bulgu,

Isparta ili dâhilinde çalışan kesimin orta yaş ve altı olduğu görülmektedir. Eğitim açısından ise, ağırlık lisans eğitiminde toplanmaktadır. Medeni durum açısından katılımcıların %67'si evli olup, mesleki dağılımda ağırlığı idari personel oluşturmaktadır.

4.3.2. Araştırmanın Hipotez Testi Sonuçları

İş tatmini—Cinsiyet-Sektör ilişkisine Yönelik Hipotezler

H1. Kamu sektöründe çalışanların iş tatmini özel sektörde çalışanlardan yüksektir.

H2. Kadınların iş tatmini erkeklerin iş tatmininden yüksektir.

H3. Kamu sektöründe çalışan kadınların iş tatmini özel sektörde çalışan kadınların iş tatmininden yüksektir.

H4. Kamu sektöründe çalışan kadınların iş tatmini aynı sektörde çalışan erkek çalışanların iş tatmininden yüksektir.

H5. Özel sektörde çalışan kadınların iş tatmini aynı sektörde çalışan erkek çalışanların iş tatmininden yüksektir.

Tablo 2: İş Tatmini-Sektör İlişkisi

İŞ TATMİNİ	Cinsiyet	N	Ort.	Std.Sap.	P değeri (Sig)
	Kamu	215	2,78	,83994	0.00
	Özel	180	2,44	,87575	0.00

Tablo 3: İş Tatmini-Cinsiyet İlişkisi

İŞ TATMİNİ	Cinsiyet	N	Ort.	Std.Sap.	P değeri (Sig)
	Kadın	195	2.67	0.84	0.349
	Erkek	200	2.58	0.89	0.348

Tablo 4: İş Tatmini—Cinsiyet-Sektör ilişkisi

İŞ TATMİNİ	Sektör	Cinsiyet	N	Ort.	Std.Sap.	P değeri (Sig)
	Kamu	Kadın	99	2.78	0.86	0.53
		Erkek	116	<u>2.77</u>	0.81	0.53
	Özel	Kadın	96	2.55	0.82	0.00
		Erkek	84	<u>2.32</u>	0.93	0.01

Yukarıda verilen hipotezlerde iki grubun ortalamalarının farklılıkları karşılaştırılmak istenmektedir. Bu hipotezlerin testi, “t testi” ile yapılmıştır.

Buna göre, %95 güven aralığı içinde sig.değeri < 0.05 ise H_a , sig.değeri > 0.05 ise H_0 kabul edilmektedir.⁶

H_0 =İki grubun ortalamaları arasında fark yoktur.

H_a = İki grubun ortalamaları arasında fark vardır.

Yukarıda, iş tatmini-sektör ilişkisinde anlamlı bir farklılık elde edilmiştir. Kamu sektörü çalışanlarının özel sektör çalışanlarına göre iş tatminleri daha yüksektir. Bu durumda H_1 hipotezi kabul edilmiştir. Tatmin-cinsiyet ilişkisinde ise, gruplar arasında ortalama farklılığı görülmemektedir. P değerlerinin > 0.05 olduğu için;

H_0 =İki grubun ortalamaları arasında fark yoktur, kabul edilmiştir. Yani kamu sektöründe ya da özel sektörde cinsiyet, belirleyici bir değişken olmamıştır. Ancak Tablo 4'te de verildiği üzere, özel sektörde kadın ve erkek ortalamaları arasındaki farklılık dikkat çekicidir. Özel sektörde kadınların tatmin düzeylerinin aynı sektördeki erkeklerden daha yüksek olduğu, p değerinin < 0.05 olmasından anlaşılmaktadır. Yine aynı tabloya bakıldığında; kamu sektöründe çalışan kadınların iş tatminleri özel sektörde çalışan kadınların tatminlerinden daha yüksek olarak algılanabilir. Ortalamaları, 2.78 (kamu-kadın) ve 2.55 (özel-kadın). Yine benzer sonuç erkekler içinde elde edilmiştir; 2.77 (kamu-erkek) ve 2.32 (özel-erkek) sonuç olarak;

H_1 , H_3 ve H_5 hipotezleri için, “ H_a = İki grubun ortalamaları arasında fark vardır” kabul edilirken; H_2 ve H_4 hipotezleri için, “ H_0 =İki grubun ortalamaları arasında fark yoktur” kabul edilmektedir.

İşe Bağlılık –Cinsiyet-Sektör ilişkisine Yönelik Hipotezler

H6. Kadın çalışanların duygusal bağlılık düzeyi erkek çalışanlardan yüksektir.

H7. Kadın çalışanların devam bağlılığı düzeyi erkek çalışanlardan yüksektir.

H8. Kadın çalışanların normatif bağlılık düzeyi erkek çalışanlardan yüksektir.

H9. Kamu sektöründe çalışanların duygusal bağlılık düzeyi özel sektörde çalışanlardan yüksektir.

H10. Kamu sektöründe çalışanların devam bağlılık düzeyi özel sektörde çalışanlardan yüksektir.

H11. Kamu sektöründe çalışanların normatif bağlılık düzeyi özel sektörde çalışanlardan yüksektir.

⁶ Daha ayrıntılı bilgi için bkz: Kalaycı Ş., SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri, Asil Yayınları, 2006, 77.

Tablo 5: İşe Bağlılık-Cinsiyet İlişkisi

	Cinsiyet	N	Ort.	Std.Sap.	P değeri (Sig)
Duygusal Bağlılık	Kadın	196	2,64	0,75	0,394
	Erkek	201	2,57	0,81	0,394
Devam Bağlılığı	Kadın	195	2,77	0,65	0,304
	Erkek	200	2,84	0,76	0,303
Normatif Bağlılık	Kadın	196	2,71	0,73	0,949
	Erkek	201	2,71	0,80	0,949

İşe bağlılık, duygusal, devam ve normatif alt boyutlarında tek tek ele alındığında; cinsiyet açısından herhangi bir farklılık görülmemektedir. Yani kadın ya da erkek çalışan olmak, işe duygusal, devam ve normatif açıdan bağlılık hissetmede herhangi bir farklılığa yol açmamaktadır. Bu nedenle, H6,H7 ve H8 hipotezleri için, “H0=İki grubun ortalamaları arasında fark yoktur” kabul edilmektedir.

Tablo 6: İşe Bağlılık-Sektör İlişkisi

	Cinsiyet	N	Ort.	Std.Sap.	P değeri (Sig)
Duygusal Bağlılık	Kamu	215	2,77	0,76	0,000
	Özel	182	2,41	0,75	0,000
Devam Bağlılığı	Kamu	215	2,83	0,68	0,414
	Özel	180	2,78	0,75	0,418
Normatif Bağlılık	Kamu	215	2,90	0,72	0,000
	Özel	182	2,49	0,76	0,000

İşe bağlılık, duygusal, devam ve normatif alt boyutlarında tek tek ele alındığında; sektör açısından duygusal ve normatif boyutlarında farklılık gösterirken, devam bağlılığında farklılığa rastlanmamıştır. Ancak iki alt boyutta bu farklılığın sağlanması, genel olarak işe bağlılık sektör ilişkisinde, kamu sektöründe çalışanların özel sektöre oranla işe bağlılıklarının daha yüksek olduğunu düşündürebilmektedir. Sonuç olarak, H9 ve H11 hipotezleri için, “Ha= İki grubun ortalamaları arasında fark vardır” kabul edilirken; H10 hipotezi için, “H0=İki grubun ortalamaları arasında fark yoktur” kabul edilmektedir.

Tablo 7: İşe Bağlılık-Cinsiyet-Sektör İlişkisi

Cinsiyet	Sektör	N	Ort.	Std.Sap.	P değeri (Sig)	
Kadın	Duygusal Bağlılık	Kamu	99	2,8341	,74754	,000
		Özel	97	2,4477	,70459	,000
	Devam Bağlılığı	Kamu	99	2,7475	,64610	,550
		Özel	96	2,8038	,66929	,551
Erkek	Duygusal Bağlılık	Kamu	99	2,8975	,67162	,000
		Özel	97	2,5272	,75321	,000
	Devam Bağlılığı	Kamu	116	2,7254	,78544	,002
		Özel	85	2,3714	,81656	,002
Normatif Bağlılık	Kamu	116	2,9181	,70591	,135	
	Özel	84	2,7540	,83733	,146	
Normatif Bağlılık	Kamu	116	2,9101	,76492	,000	
	Özel	85	2,4588	,77907	,000	

Ayrıca, bağlılık-sektör ilişkisine paralel olarak, işe bağlılığın alt boyutlarını hem sektör hem de cinsiyet açısından ele aldığımızda şu bulgular elde edilmiştir.

- 1.Kamu sektöründe çalışan kadınların duygusal bağlılığı, özel sektörde çalışan kadınlardan daha yüksektir.
2. Kamu sektöründe çalışan kadınların normatif bağlılığı, özel sektörde çalışan kadınlardan daha yüksektir.
3. Kamu sektöründe çalışan erkeklerin duygusal bağlılığı, özel sektörde çalışan erkeklerden daha yüksektir.
4. Kamu sektöründe çalışan erkeklerin normatif bağlılığı, özel sektörde çalışan erkeklerden daha yüksektir.

Sektör ve Cinsiyet Açısından İşe Bağlılık – İşten Duyulan Memnuniyet ilişkisine Yönelik Hipotezler

H12. Duygusal bağlılık ile işten duyulan memnuniyet arasında doğrusal bir ilişki vardır.

H12.a. Duygusal bağlılık ile işten duyulan memnuniyet düzeyi arasındaki ilişkide cinsiyet farklılık oluşturmaz.

H12.b. Duygusal bağlılık ile işten duyulan memnuniyet düzeyi arasındaki ilişkide sektör farklılık oluşturmaz.

H13. Devam bağlılığı ile işten duyulan memnuniyet arasında doğrusal bir ilişki vardır.

H13.a. Devam bağlılığı ile işten duyulan memnuniyet düzeyi arasındaki ilişkide cinsiyet farklılık oluşturmaz.

H13.b. Devam bağlılığı ile işten duyulan memnuniyet düzeyi arasındaki ilişkide sektör farklılık oluşturmaz.

H14. Normatif bağlılık ile işten duyulan memnuniyet arasında doğrusal bir ilişki vardır.

H14.a. Normatif bağlılık ile işten duyulan memnuniyet düzeyi arasındaki ilişkide cinsiyet farklılık oluşturmaz.

H14.b. Normatif bağlılık ile işten duyulan memnuniyet düzeyi arasındaki ilişkide sektör farklılık oluşturmaz.

H12,H13 ve H14 için, değişkenler arasındaki ilişkinin tespitinde korelasyon analizi kullanılmıştır. Bu analizin sonuçlarında, %5 önem seviyesinde 0,05'ten ve %1 önem seviyesinde 0,01'den küçük olan değerler, değişkenler arasında ilişki olmadığını gösterir ve H0 hipotezi kabul edilir. %5 önem seviyesinde 0,05'ten ve %1 önem seviyesinde 0,01'den büyük olan değerler, değişkenler arasında ilişki olduğunu gösterir ve Ha hipotezi kabul edilir. Korelasyon tablolarında yer alan (*) ve (**) asteriks işaretleri değişkenler arasında ilişki olduğunu göstermektedir.

H0=Değişkenler arasında ilişki yoktur.

Ha= Değişkenler arasında ilişki vardır.

Şekil 1: Duygusal-Devam-Normatif Bağlılık İle İşten Duyulan Memnuniyet İlişkisi (H12,13,14)

Duygusal		Duygusal	Memnuniyet
Devam	Pearson korelasyonu	1	,448(**)
	Anlamlılık (2-kuyruklu)		,000
	Sayı	397	397
Normatif	Pearson korelasyonu	1	,368(**)
	Anlamlılık (2-kuyruklu)		,000
	Sayı	395	395
Duygusal	Pearson korelasyonu	1	,500(**)
	Anlamlılık (2-kuyruklu)		,000
	Sayı	397	397

Tabloda da verildiği üzere işe; duygusal, devam ve normatif alt boyutlarında bağlılık ile işten duyulan memnuniyet arasında doğrusal bir ilişki vardır. Yani, işine duygusal olarak bağlı olanlar, devam bağlılığı içinde

olanlar ve normatif açıdan bağlı olanlar aynı zamanda işten memnuniyet duymaktalar.

Bu ilişkide (a) ve (b) alt hipotezlerinde de tanımlandığı gibi, cinsiyet ve sektör değişkenlerinin bir farklılık yaratıp yaratmadığı sorgulandığında, her iki değişkenin de işe bağlılık-işten memnuniyet duyma arasındaki ilişkide bir farklılık yaratmadığı görülmektedir. (Şekil. 2 ve 3)

Şekil 2: Cinsiyet Değişkenine Göre Duygusal-Devam-Normatif Bağlılık İle İşten Duyulan Memnuniyet İlişkisi (H12a-H13a-H14a)

Cins			Memnuniyet	Duygusal	Devam	Normatif
Kadın	Memnuniyet	Pearson	1	,401(**)	,236(**)	,510(**)
		korelasyonu				
		Anlamlılık (2-kuyruklu)		,000	,001	,000
	Sayı		196	196	195	196
Erkek	Memnuniyet	Pearson	1	,488(**)	,476(**)	,491(**)
		korelasyonu				
		Anlamlılık (2-kuyruklu)		,000	,000	,000
	Sayı		201	201	200	201

Şekil 3: Sektör Değişkenine Göre Duygusal-Devam-Normatif Bağlılık İle İşten Duyulan Memnuniyet İlişkisi (H12b-H13b-H14b)

Sektör			Memnuniyet	Duygusal	Devam	Normatif
Kamu	Memnuniyet	Pearson	1	,368(**)	,275(**)	,373(**)
		korelasyonu				
		Anlamlılık (2-kuyruklu)		,000	,000	,000
	Sayı		215	215	215	215
Özel	Memnuniyet	Pearson	1	,513(**)	,479(**)	,620(**)
		korelasyonu				
		Anlamlılık (2-kuyruklu)		,000	,000	,000
	Sayı		182	182	180	182

Yani alt hipotezlere ilişkin elde edilen bulguları şöyle sıralayabiliriz:

1. Kadınların ve erkeklerin işe duygusal bağlılığı ile işten duydukları memnuniyet düzeyi arasında doğrusal bir ilişki vardır.
2. Kadınların ve erkeklerin işe devam bağlılığı ile işten duydukları memnuniyet düzeyi arasında doğrusal bir ilişki vardır.

3. Kadınların ve erkeklerin işe normatif bağlılığı ile işten duydukları memnuniyet düzeyi arasında doğrusal bir ilişki vardır.
4. Kamu ve özel sektörde çalışanların işe duygusal bağlılığı ile işten duydukları memnuniyet düzeyi arasında doğrusal bir ilişki vardır.
5. Kamu ve özel sektörde çalışanların işe devam bağlılığı ile işten duydukları memnuniyet düzeyi arasında doğrusal bir ilişki vardır.
6. Kamu ve özel sektörde çalışanların işe normatif bağlılığı ile işten duydukları memnuniyet düzeyi arasında doğrusal bir ilişki vardır.

SONUÇ

Çalışanların işe bağlılığı ve işten duydukları tatmin konusunda yapılan bu çalışmada da literatürle paralel sonuçlar elde edilmiştir. İş tatmini konusunda cinsiyet genel olarak bir farklılık yaratmazken; sektörel bağlamda özel sektörde çalışan kadınların iş tatmini düzeylerinin aynı sektörün erkek çalışanlarından fazla olduğu tespit edilmiştir. Bu durum kadınların özel sektörde daha rahat çalışabilmeleri ve yine bu sektörde daha yoğun iş buluyor olmalarıyla ilişkilendirilebilir. Ayrıca, kadın açısından değerlendirildiğinde, yüksek kariyer hedeflerinin bu sektörde kadın için daha yoğun sunuluyor (fırsat tanınmıyor) olması da, önemli bir değerdir. (Üst düzey yönetici açısından kadınların özel sektördeki oranının kamu sektöründen fazla oluşu, buna bir örnek teşkil eder.)

İşe bağlılık açısından da cinsiyet değişkeninden çok sektör değişkeninin farklılık gösterdiği görülmüştür. Buna göre, duygusal ve normatif açılardan işe bağlılığın kamu sektöründe özel sektöre oranla daha fazla geliştiği görülmektedir. Bu ilişkiye cinsiyeti de ekleyerek üç boyutlu batkımızda, yine kadın ya da erkek olmanın sektörel açıdan farklılık yaratmadığı görülmüştür.

İşe bağlı olma ile yapılan işten memnuniyet duyma ilişkisinin ise her bir bağlılık boyutu için doğrusal olduğu tespit edilmiştir. Yani çalışanların işlerinden memnun olmaları halinde işlerine duygusal bağlılık geliştirecekleri gibi, devam ve normatif uygulamalara karşı da olumsuz kanaat geliştirmeleri zorlaşacaktır. Son olarak memnuniyete ilişkin değerlendirmede, cinsiyet ve sektör, bağlılığın her bir boyutunda benzer doğrusallığı göstermiştir.

KAYNAKÇA

AKBULUT, K. (2009), "Futbol Teknik Adamlarının İş Tatmini ve Örgütsel Bağlılık Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi", Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

- ALLEN, N. J. ve J. P. MEYER, "The Measurement and Antecedents of Affective, Continuance and Normative Commitment to the Organization," **Journal of Occupational Psychology**, Cilt No 63, s. 1-18, 1990.
- BAŞ, T., " Öğretim Üyelerinin İş Tatmin Profillerinin Belirlenmesi," D.E.Ü.İ.İ.B.F.Dergisi, Cilt:17 Sayı:2, Yıl:2002, ss:19-37.
- BROOKE, P. P. ve J. L. PRICE, "The Determinants of Employee Absenteeism: An Empirical Test of a Causal model," *Journal of Occupational Psychology*, Cilt No 62, s. 1-19, 1989.
- CHEN, L.Y., "Examining The Effect of Organization Culture and Leadership Behaviors on Organizational Commitment, Job Satisfaction and Job Performance at Small and Middle Sized Firms of Taiwan", **Journal of American Academy of Business**, Cilt No 5, Say ½, s. 432-438, 2004.
- CLARK, A. E., "Job Satisfaction and Gender: Why are Women So Happy At Work," *Labour Economics*, Cilt No 4, s. 341-372, 1997.
- COŞKUNER, S. ve C. YERTUTAN, "Kurum Ev İdaresi Alanında Çalışanların Örgütsel Bağlılıklarının İncelenmesi," H.U. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 27, Sayı 2, 2009, s. 1-18.
- CURRY, J. P., D. S. WAKEFIELD, J. L. PRICE ve C. W. MUELLER, "On the Causal Ordering of Job Satisfaction and Organizational Commitment," *Academy of Management Journal*, Cilt No 29, Sayı 4, s. 847-856, 1986.
- ÇARIKÇI, İ. H., "Çalışanların İş Tatminlerini Etkileyen Kişisel Özellikler-Supermarket Çalışanları Üzerinde Bir Araştırma," Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt No 5, Sayı 2, s. 155-168, 2000.
- ÇÖL, G. ve K. ARDIÇ, "Sosyal Yapısal Özelliklerin Örgüte Bağlılık Üzerine Etkileri," **GOP İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt No 21, Sayı 2, s. 157-174, 2008.
- DURNA, U. ve V. EREN, "Üç Bağlılık unsuru Ekseninde Örgütsel Bağlılık," *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 6 (2) 2005, 210-219.
- GEREKAN, B. ve A. PEHLİVAN, "Kamu İç Denetim Elemanlarının İş Tatmin Düzeylerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma," Afyon Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi (C.X II,S I, 2010).
- GLISSON, C. ve M. DURICK, "Predictors of Job Satisfaction and Organizational Commitment in Human Service Organizations," *Administrative Quarterly*, Cilt No 33, s. 61-81, 1988.

- HELLER, D., T. A. JUDGE ve D. WATSON, "The Confounding Role of Personality and Trait Affectivity in the Relationship Between Job and Life Satisfaction," *Journal of Organizational Behavior*, Cilt No 23, s. 815-835, 2002.
- İBİCİOĞLU, H., **İnsan Kaynakları Yönetimi (Geleneksel ve Stratejik Perspektif)**, Alter Yayıncılık Reklamcılık Ltd. Şti., Ankara, 2010.
- KARAHAN, A., (2009), Demografik Farklılıkların İş Gücü Verimliliğine Etkisi, Selçuk Üniversitesi SBE Dergisi, S.21., 269-281.
- KAYA, S. (2008), "Ergonomi ve Çalışanların Verimliliği Üzerine Etkileri", http://www.izto.org.tr/NR/rdonlyres/7475BDA1-95B7-4855-B351-9ADCE4362AFE/10443/ergonomi_sait.pdf, ET. 05.06.2011.
- KAYA, N. ve S. SELÇUK, "Bireysel Başarı Güdüsü Organizasyonel Bağlılığı Nasıl Etkiler," **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, Cilt No 8, Sayı 2, s. 175-190, 2007.
- LAMBERT, E. G., N. L. HOGAN ve S. M. BARTON, "The Impact of Job Satisfaction on Turnover Intent: a Test Of a Structural Measurement Model Using a National Sample of Workers," **The Social Science Journal**, Cilt No 38, s. 233-250, 2001.
- LOCKE, E. A., "The nature and causes of job satisfaction", in Dunnette, M.D. (Ed.), *Handbook of Industrial and Organizational Psychology*, Rand McNally, Chicago, IL, pp. 1297-349, 1976.
- LOCKE, E. A. ve G. P. LATHAM, "Work Motivation and Satisfaction: Light at the End of the Tunnel," *Psychological Science*, Cilt No 1, Sayı 4, s. 240-246, 1990.
- MARSDEN, P. V., A. L. KALLEBERG ve C. R. COOK, (1993) "Gender Differences in Organizational Commitment: Influences of Work Positions and Family Roles", *Work and Occupations*, 20(3), 368-391.
- MEYER, J. P. ve N. J. ALLEN, **Commitment in the Workplace: Theory, Research and Application**, Sage Publications Inc., ABD, 1997.
- MEYER, J. P. ve N. J. ALLEN, "A Three-component Conceptualization of Organizational Commitment," **Human Resource Management Review**, Cilt No 1, Sayı 1, s. 61-89, 1991.
- NAKTİYOK, A., "Motivasyonel Degerler ve İş Tatmini: Yöneticiler Üzerinde Bir Uygulama," **İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**. Cilt: 16 Ekim 2002, Sayı: 3-4.

- ÖRS, M., A. M. ACUNER, N. SARP ve Ö. R. ÖNDER, “Antalya Tıp Fakültesi Hastanesi’nde, Antalya Sosyal Sigortalar Kurumu Hastanesi’nde ve Antalya Devlet Hastanesi’nde Çalışan Hekimler ile Hemşirelerin Örgütlerine Bağlılıklarına İlişkin Görüşlerinin Değerlendirilmesi,” Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası, Cilt 56, Sayı 4, 2003, s. 217-224.
- ÖRÜCÜ, E., S. YUMUŞAK ve Y. BOZKIR, “Kalite Yönetimi Çerçevesinde Bankalarda Çalışan Personelin İş Tatmini ve İş Tatminini Etkileyen Faktörlerin İncelenmesine Yönelik Bir Araştırma,” Yönetim ve Ekonomi Yıl:2006 Cilt:13 Sayı:1
- RANDALL, D. M., “Commitment and the Organization: The Organization Man Revisited,” **Academy of Management Review**, Cilt No 12, Sayı 3, s. 460-471, 1987.
- REICHERS, A. E., “A Review and Reconceptualization of Organizational Commitment,” **Academy of Management Review**, Cilt No 10, Sayı 3, s. 465-476, 1985.
- SAARI, L. M. ve T. A. JUDGE, “Employee Attitudes and Job Satisfaction,” **Human Resource Management**, Cilt No 43, Sayı 4, s. 395-407, 2004.
- SAKLAN, A. (2010), "Örgütlerde İş Tatmini ve Örgütsel Bağlılık İlişkisi:Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde Bir Uygulama", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- SAVERY, L. K. ve J. A. LUKS, “Long Hours at Work: Are They Dangerous and Do People Consent to Them;” **Leadership and Organization Development Journal**, Cilt No 21, Sayı 6, s. 307-310, 2000.
- SEO, Y., J. KO ve J. L. PRICE, “The Determinants of Job Satisfaction Among Hospital Nurses: A Model Estimation in Korea,” **International Journal of Nursing Studies**, Cilt No 41, s. 437-446, 2004.
- SERİNKAN, C ve BARDAKCI, A., “Pamukkale Üniversitesi’nde Çalışan Öğretim Elemanlarının İş Tatminlerine İlişkin Bir Araştırma”, **Selçuk Üniversitesi Karaman İİBF Dergisi**, Sayı: 12, Yıl: 9, 2007, s. 152-163.
- SOUSA-POZA, A. ve A. A. SOUSA-POZA, “Gender Differences in Job Satisfaction in Great Britain, 1991-2000: Permanent or Transitory,” **Applied Economics Letters**, Cilt No 10, s. 691-694, 2003.

- THOMPSON, K. R. ve TERPENİNG, W. D. (1983). Job type variations and antecedents to intention to leave. *Human Relations*, 36 (7), 655-681.
- TORTOP, N.,ve Diğerleri. (2006), **İnsan Kaynakları Yönetimi**, Nobel Yayınevi, Ankara.
- ÜSTÜN, A., “Bilgi Hizmetlerinde Verimlilik ve Motivasyon,” *Türk Kütüphaneciliği* 23, 3 (2009), 602-608.
- WASTI, A. “Organizational Commitment, Turnover Intentions and the Influence of Cultural Values,” **Journal of Occupational and Organizational Psychology**, Cilt No 76, s. 303-321, 2003.
- WIENER, Y. (1982). Commitment in organization a normative view, *Academy of Management Review*, Vol. 7, No. 3, 418-428.
- YÜKSEL, Ö., (2000)., **İnsan Kaynakları Yönetimi**, Gazi Kitabevi, Ankara.

DİN HİZMETLERİNDE VERİMLİLİK VE KALİTE AÇISINDAN HİZMET İÇİ EĞİTİMİN ROLÜ VE ÖNEMİ

Ahmet Emin SEYHAN*

ÖZET

Bu makalede, etkin bir din hizmeti sunabilmek için din görevlilerinin alması gereken hizmet içi eğitimin önemi ve hangi şartlar altında bunların verilmesi gerektiği konusu ele alınmıştır. Yılda iki kez beşer gün süreyle devam edecek derslerin mahiyetine, seminerler öncesi yapılması gerekenlere ve zamanı etkin ve verimli kullanma konusunda dikkat edilmesi gereken hususlara işaret edilmiştir. Çalışmada, hizmet içi eğitimin önemi, amacı, gerekliliği ve içeriği üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Din hizmeti, Hizmet içi eğitim, Seminer, Din görevlisi.*

THE IMPORTANCE OF IN-SERVICE TRAINING IN RELIGIOUS SERVICES IN TERMS OF QUALITY AND EFFECTIVITY

ABSTRACT

In this article, the importance of in-service training that the religious officials should receive in order to offer an efficient religious service and the conditions under which this training should be given are studied. The nature of the courses which will last for five days twice a year, what is needed to do before the seminars and the points which require attention in using the time efficiently are thoroughly studied. Within the framework of this study, the importance, purpose, necessity as well as content of this issue are emphasized.

Key Words: *Religious service, In-service training, Seminar, Religious official*

* Dr., Isparta Merkez Vaizi, İl Müftülüğü, 32100, Isparta, Türkiye, ahmeteminseyhan@gmail.com

GİRİŞ

Bilindiği üzere eğitim bir süreç işidir. Öğrenme ise; kişinin hayatı boyunca sürdürmek zorunda olduğu en önemli faaliyetler cümlesindedir. Din görevlilerinin yaptıkları vazifede başarılı olabilmeleri için iyi bir dini eğitim almaları gerektiği hususu ise gayet açıktır. Günümüzde eğitim ve öğretimi sürdürülebilir kılmak artık bir zaruret haline gelmiş bulunmaktadır. Bu itibarla, her yıl tekrarlanacak olan hizmet içi eğitim seminerleri sayesinde din görevlilerinin çalıştıkları sahalardaki eksikliklerini gidermek, onların bilgilenmelerini temin etmek ve başarılı faaliyetlere imza atmalarına imkan hazırlamak gerekmektedir. Bütün bunlar ancak kaliteli ve verimli hizmetler bekleyen kişi ve kurumların dikkate alıp değerlendireceği hususlardandır.

A. HİZMET İÇİ EĞİTİMİN AMACI VE ÖNEMİ

İslam insana hayatın nihâet anlamını öğreten, dünya ile âhiretin, beden ile ruhun dengesini kurduran, kişinin gönül dünyasını zenginleştirmek suretiyle ona huzur veren en son ve en mükemmel dindir. İnsanların hayatlarını güzelleştiren, inananları birleştiren ve bütünleştiren ve yarımlara birlik içinde taşıyan ortak bir değerdir. Bununla beraber, zaman içerisinde İslam hakkında bir takım yanlış anlayışların ortaya çıktığı, istismarların yapıldığı ve din adına üretilen bir takım bid'at ve hurafelerle insanların zihinlerinin bulandırıldığı da ayrı bir gerçektir. Bu itibarla, bahsedilen bu olumsuzlukları ortadan kaldırabilmek amacıyla sağlıklı dini bilgi üretmek ve bu bilgiyi toplumun hizmetine sunacak din görevlilerinin ve din hizmetlerinin kalitesini ve verimliliğini artırmak gerekmektedir. Bu nedenle, yanlış ve amacından saptırılmış din yorumlarına ve bir kısım din aleyhtarlarına karşı toplumsal bir bilincin oluşturulması kaçınılmazdır. Nitekim toplumun geleceğini ve birliğini derinden etkileyen İslam'ı en güzel şekilde tanıtmak, bedenen ve ruhen sağlıklı, ahlâkî olgunluğa ulaşmış iyi nesiller yetiştirmek, toplumsal kalkınmayı ve gelişmeyi sağlama çabalarına ağırlık vermek icap etmektedir. Takdir edileceği üzere bütün bunları başarabilmek, ancak iyi eğitim almış din görevlilerinin üstün gayretleriyle mümkün olabilecektir.

Ülkemizde yaşanan büyük sosyal değişimler neticesinde oluşan yeni toplumsal yapıya uygun din hizmeti sunabilmek ise aynı şekilde büyük bir önem arz etmektedir. Bu itibarla, din hizmetlerinde verimliliği ve kaliteyi artırmak ve etkin bir din hizmeti ortaya koyabilmek ancak her kademedeki din görevlilerinin sürekli ve kapsamlı bir şekilde eğitilmeleri ve kendilerini yenileyebilmeleriyle mümkün olacaktır. Hızla değişen dünyamızda kullanılan geleneksel yöntemlerin daha da geliştirilmesi ve süratli bir şekilde mümkün olan en geniş alana yayılabilmesi ancak din görevlilerinin vazifelerini hakkıyla yapabilmelerine bağlıdır. Onların toplumun her

kesimine hitap edebilen kucaklayıcı ve kuşatıcı söylemler ortaya koyabilmeleri, bunları hayata geçirebilecek yeni metotlar uygulamaları, bu yöntemleri periyodik olarak yenilemeleri¹ ve daha da geliştirerek² devam ettirebilmeleri çok mühim hususlardandır.

Bu itibarla, din hizmetlerinde hizmet içi eğitimin amacını din görevlilerinin bilgi seviyesini artırmak,³ var olan bilgilerini canlı tutmak, yeni gelişmeler karşısında ortaya çıkan problemlere verilen cevaplardan⁴ zamanında haberdar olmalarını sağlamak şeklinde ifade etmemiz mümkündür. Aynı şekilde din gönüllülerinin kendilerinin yeni sorunlara cevaplar üretmelerinin yolunu açmak, sahih dini bilgiye hızlı bir şekilde ulaşmalarına imkanlar hazırlamak, din hizmeti sunmanın önemini kendilerine iyice kavratmak, kendilerini takip eden her kesimden cemaatin bilgi seviyesinin sürekli arttığına⁵ ve bu kesimleri ikna edebilmek için kendilerinin de dini bilgi ve kültürlerini arttırmalarının önemine vurgu yapmak⁶ ve dini yaşayarak temsil etmenin⁷ ne denli önemli olduğunu ortaya koymak gerekmektedir.

B. HİZMET İÇİ EĞİTİMİN KONUSU

Bilindiği üzere din hizmetini sunan insanların belli usul ve esaslar çerçevesinde sürekli olarak kendilerini yenilemeleri kaçınılmazdır.⁸ Günümüzde bu yenilenmeyi⁹ gerçekleştirebilmenin yöntemlerinden birisi de

¹ Fikret Karaman, “Din Görevlileri ve Hizmette Verimlilik”, *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 37, 1994, s. 15-17.

² Bekir Karlığa, “Diyanet İşleri Başkanlığı’nın, Dinî Düşüncenin Gelişmesi ve Dinî Hayatın Şekillenmesindeki Rolü”, *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 159, 2004, s. 4-6.

³ Hasan Yavuzer, *Çağdaş Din Hizmeti ve Diyanet İşleri Başkanlığı, Dinî Otorite ve Teşkilatların Sosyolojik Analizi*, Laçın Yay., Kayseri, 2006, s. 318-319.

⁴ Yaşar Yiğit, “Zaman, Çevre ve Şartların Değişmesiyle Hükümlerin Değişmesi Meselesi”, *Diyanet İlmî Dergi*, Sayı 38/2, 2002, s. 83-106.

⁵ M. Kamil Çoşkun, “Türkiye’de Cami Cemaatinin Kur’an Anlayışı, Bir Alan Araştırması”, *İslâmiyât*, Cilt 4, Sayı 1, 2001, s. 90.

⁶ Ahmet Onay, “İlâhiyât Fakültesi Mezunlarının Cami Eksenli Din Hizmetlerinde Karşılaştıkları Sorunlar ve Bu Alandaki Formasyon İhtiyaçları”, SDÜ. İlh. Fak. *Türkiye’de Yüksek Din Eğitiminin Sorunları, Yeniden Yapılanması ve Geleceği Sempozyumu*, Isparta, 2004, s. 409-423; Hayati Hökelekli, “Günümüz İletişim Teknikleri ve Dini İletişim”, *Diyanet İlmî Dergi*, Sayı 42/1, 2006, s. 41-48.

⁷ Ali Erbaş, “İslam’ın Temsil ve Takdiminde Doğru Tutumların Belirlenmesi”, *Diyanet İlmî Dergi*, Sayı 42/4, 2006, s. 79-92.

⁸ Fikret Karaman, “Din Hizmetlerinin Dünü ve Bugünü”, *Diyanet Avrupa Aylık Dergi*, Sayı 11, 2000, s. 26-30; Mehmet Bulut, “Din Görevlileri Üzerine Bazı Tespitler”, *Diyanet İlmî Dergi*, Sayı 41/3, 2005, s. 55-56, 60-70; Hayati Hökelekli, a.g.m., s. 41-48;

⁹ Şaban Ali Düzgün, “Dinin Sosyal Gerçekliği Üzerine Bir Soruşturma”, *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 199, 2007, s. 16-21.

kurumların kendilerinin düzenlediği ve katılımın mecburi olduğu hizmet içi eğitim kurslarıdır.¹⁰

Etkin ve verimli bir din hizmeti sunabilmek için özellikle taşrada hizmet veren il müftüleri, müftü yardımcıları, ilçe müftüleri, vaizler, vaizeler, uzmanlar, imam-hatipler, müezzin-kayımlar ve Kur'an kursu öğreticilerinin yılda iki defa, beşer günlük hizmet içi eğitim kurslarına alınmaları¹¹ ve yoğun bir ders programı ile bu zamanın iyi bir şekilde değerlendirilmesi gerekmektedir. Sadece imam-hatiplerin ve vaizlerin değil, özellikle il ve ilçe müftüleri başta olmak üzere tüm din hizmetlerinde görev yapan personelin hizmet içi eğitim kurslarına her yıl eksiksiz ve düzenli olarak katılmaları günümüzde zaruret haline gelmiş bulunmaktadır. Zira gelişmiş Batı ülkelerinde kurumların ve özel şirketlerin hizmet içi eğitim ve kariyer yükseltme konusunda ortaya koydukları kriterler göz önünde bulundurulduğunda, hayat boyu eğitimin önemi çok daha iyi fark edilmektedir. Oysa ülkemizde okul diplomasını aldıktan sonra araştırmayı ve kitaplara bir kenara bırakan, kitap okumaktan uzaklaşan din görevlileri maalesef büyük bir çoğunluğu oluşturmaktadır. Onlar, doğru bilgiye ulaşmanın yollarını aramak yerine, kısır bir takım tartışmalarla vakitlerini israf etmekte, enerjilerini boşa harcamakta ve zamanlarını televizyon seyrederek¹² geçirmeyi tercih etmektedirler.

Bu nedenle, Diyanet Eğitim Merkezlerinde (DEM) veya uygun görülecek başka mekânlarda her yıl açılacak hizmet içi eğitim kurslarına çağırılacak 100 veya 150 kişilik gruplara, sahasının gerçek anlamda uzmanı olan akademisyenler tarafından verilecek doyurucu seminerlere ihtiyaç vardır. Bu kurslar görevlilerin İslam'ı daha doğru anlamalarına ve içinde yaşadıkları toplumu daha iyi tanımalarına olumlu anlamda katkılar sağlayacak, din hizmetlerindeki kaliteyi artıracak ve din görevlilerinin kendilerine olan öz güvenlerini pekiştirecektir. Zira günümüz dünyasında "bilgi eksenli ve ahlak merkezli bir dindarlık anlayışı"nın hakim kılınması zarureti açıktır.¹³ Böyle bir dindarlığın oluşumunda etkin rol oynayacak din görevlilerinin bunu başarabilmelerinin yolu ise, sürekli bir eğitim ve öğretimle mümkündür. Zira bugünün problemleri ancak dinin asıl

¹⁰ Hökelekli, a.g.m., s. 48.

¹¹ Hayati Tetik, "Yaygın Din Eğitiminde Cami Görevlileri Cemaat İletişiminin Önemi", *Diyanet İlmî Dergi*, Sayı 34/2, 1998, s. 99-108. Bkz. Hayati Tetik, *Yaygın Din Eğitiminde Cami Görevlilerinin Yeri ve Fonksiyonları*, (Basılmamış Doktora Tezi), MÜ. SBE, İstanbul, 1997, s. 44-46; Hasan Yavuzer, a.g.e., s. 319.

¹² İbrahim Turan, "Televizyonun Birey ve Toplum Üzerindeki Olumlu ve Olumsuz Etkileri", *Diyanet İlmî Dergi*, Sayı 41/1, 2005, s. 119-144.

¹³ Diyanet İşleri eski Başkanı Sayın Ali Bardakoğlu'nun da konuşmalarında sık sık vurguladığı gibi, sağlıklı bir din hizmeti, bir kısım kimselerin iddialarının aksine, bireyin dinî inanç ve pratikler konusundaki özgürlük alanına müdahale değil, onu din konusunda bilgilendirme ve bilinçli bir tercih imkânı sunma çabasıdır.

kaynaklarının ışığında ve özgür bir düşünceyle üretilen, inanç ve ahlakla bütünleşen sahil ve sağlam bir bilgiyle aşilabilecektir.

C. HİZMET İÇİ EĞİTİMİN GEREKLİLİĞİ

Küreselleşen dünyada farklı inanç ve eğilimlere sahip insanların barış içinde ve bir arada yaşama kültürlerini geliştirebilmeleri, farklılıklardan daha ziyade ortak insani değerlerin ve insanlar arası ilişkilere esas teşkil edecek evrensel ahlak ilkelerinin ön plana çıkartılması ile mümkün olabilecektir.¹⁴ Bu ise, farklılıkları¹⁵ zenginliğin, gelişmenin, değişimin ve ilerlemenin temel dinamiği olarak görebilecek din görevlileriyle sağlanabilecek bir husus olsa gerektir. Bu nedenle, İslam kültürünü iyi hazmetmiş, dinin referans sistemlerini iyi kavramış, tarih ve medeniyet tecrübesini özümsemiş, dünyanın küresel sorunlarını bilen ve bunlara çözüm önerileri sunabilecek bir zihin dünyasına sahip din gönüllüleri böyle bir ortamı oluşturabilecekler ve böylece İslam'ı çağın idrakine söyletebileceklerdir.¹⁶

Din, öncelikle bireyin iç dünyasında yaşanan bir tecrübe olsa da, toplumsal hayat açısından bakıldığında kişinin tutum ve davranışlarını, insanlar arası ilişkilerini etkilediği ve belirlediği de görülmektedir. Eğer insanoğlu doğru bir din anlayışıyla iç dünyasını dolduramazsa farklı arayışlar içerisine girebilmektedir. Çünkü insandaki inanma duygusu fitridir. Bu itibarla, sahil bilgiyi dinin aslı kaynağından doğru bir metod ile elde etmek,¹⁷ toplumda yaygın olan cehâlet, hurafe, bid'at ve taassupla etkin bir mücadele ortaya koyabilmek¹⁸ ve bunları ortadan kaldırmaya çalışmak,¹⁹ mesnetsiz yorum ve çarpık anlayışları düşünce dünyamızdan uzaklaştırmak ve sağlıklı bir dindarlığa ulaşmak ancak doğru bir din eğitimi ve öğretimiyle mümkün olabilecektir. Doğru dinî bilgi ve onun rehberlik edeceği dindarlık ise, insanları iç huzuruna, mutluluğa ve özgüvene kavuşturacaktır.²⁰

İslam aydınlanmasının temel parametresi, akıl ile vahiy arasında sağlıklı bir denge kurarak kendi dünyamızı yeniden inşa etmenin yollarını

¹⁴ Mehmet Görmez, "Çoğulcu Bir Toplumda Farklı Din Mensupları Arasındaki İlişkiler ve İslam", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 173, 2005, s. 11-15; Mehmet şeker, "İslam Tarihinde Birlikte Yaşama Tecrübesi", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 173, 2005, s. 5-10; Ahmet Hadi Adanalı, "Dinde Farklılaşma", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 171, 2005, s. 41-42.

¹⁵ Máide, 5/48; Hucurât, 49/13.

¹⁶ Ramazan Altıntaş, "Din Görevlilerinin Kültürel Standardının Yükseltilmesi", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 166, 2004, s. 41-43.

¹⁷ Mehmet şevki Aydın, "Kur'an Kurslarında Öğretilen Dinî Bilginin Niteliği", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 191, 2006, s. 22-24.

¹⁸ Hasan Cirit, *Halkın İslam Anlayışının Kaynakları, Vaaz ve Kıssacılık*, Çamlıca Yay., İstanbul, 2002, s. 263.

¹⁹ Hatice Kelpetin Arpağu, *Osmanlı Halkının Geleneksel İslam Anlayışı ve Kaynakları*, Çamlıca Yay., İstanbul, 2001, s. 367-377.

²⁰ Habil şentürk, *İslâmî Hayatın Psikolojik Temelleri*, Tuğra Ofset, Isparta, 2005, s. 100.

aramaktır. İnşa edilecek bu yeni dünya, hayali değil gerçekçi, sübjektif değil objektif, irrasyonel değil akılcı, tek boyutlu değil çok boyutlu, çağdışı değil çağdaş olmalıdır. Akıl-vahiy arasında sağlıklı bir denge kuracak din görevlilerinin bütün bunları gerçekleştirebilmelerinin yolu ise, kaliteli bir eğitim ve öğretim almaları ile mümkün olacaktır. Elbette İslamiyet en son ve en mükemmel dindir. “Ancak bir din ne kadar mükemmel olursa olsun, sonuçta o din, onu öğreten kimselerin bilgi, kabiliyet ve anlayışı ölçüsünde öğrenilmiş olacaktır. Nitekim günümüzde Kur’an-ı Kerim ve Sahih Sünnet elimizde olduğu halde, din adına farklı anlayış ve uygulamaların varlığı bunu teyid etmektedir. Bu sebeple toplumu dini konularda aydınlatma görevi üstlenen kimselerin din hakkında derin ve sağlam bilgiler edinmesi büyük önem taşımaktadır.”²¹ Zira İslam, ölü bir organizma değil, yaşayan canlı bir mekanizmadır. Bu canlı mekanizmayı gerektiği şekilde tanımak ve tanıtmak, sürekli bir öğrenme ve kendini yenilemeyle mümkün olabilecektir.²² Asırlar öncesinin şartlarına göre şekillenmiş bir kısım bilgilerle din hizmeti sunmaya kalkışmak, sorun çözmekten daha ziyade yeni sorunlara yol açacak ve din adına insanların hayatlarında zorluk ve sıkıntılar meydana getirebilecektir.²³

Bilindiği üzere eğitimde kalite denilince, eğitilmiş kişilerin aldıkları eğitimle, edindikleri bilgi, beceri ve davranışlarla toplumun ihtiyaç ve isteklerine beklenen ölçüde cevap verip veremedikleri hususu kastedilmektedir. Kalite değerlendirmesinde önemli olan, hizmeti alan kişilerin bu hizmetten memnun olmaları ve ihtiyaçlarının karşılanmış bulunmasıdır.²⁴ Bu nedenle hizmetin odak noktası, o hizmeti verecek yetişmiş personeldir. Personel yetersiz olursa plan, program, materyal ve yöntemler ne kadar güzel olursa olsun başarı elde edilmesi zorlaşacaktır. Dolayısıyla, hizmeti verecek kimsenin çağın donanımlarına göre eğitilip motive edilmesiyle hizmetten beklenen verimin elde edilmesi söz konusu olabilecektir.²⁵ Bu itibarla, din görevlilerinin toplumu gerçek anlamda memnun edebilmeleri, etkin ve verimli bir din hizmeti sunabilmeleri, sürekli olarak kendilerini yenileyebilmelerine, insanların sorularına tatmin edici cevaplar verebilmelerine ve onlara gerçek anlamda örnek olabilmelerine bağlıdır.²⁶ Zira yaratılış gayesini fark ederek, hayatını temel ahlakî erdemler üzerine kurmayı başarmış insanların toplumda çoğalması ve örnek olarak ön plana çıkması, dindarlığın aynı zamanda ahlaklılık olduğunun bilinmesi,

²¹ Mustafa Yıldırım, “Din Hizmeti Aşkını Gerektirir”, *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 178, 2005, s. 34.

²² İbrahim Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, DİB. Yay. Ankara, 2005, s. 281-283.

²³ Yıldırım, a.g.m., s. 34-35.

²⁴ Mehmet Zeki Aydın, “Eğitimde Yeni Arayışlar”, *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 181, 2006, s. 5-8.

²⁵ Hâbil Şentürk, “İmam Hatiplerin Din Hizmetlerinde Karşılaştığı Problemler ve Çözüm Önerileri –İsparta Örneği-”, *DİB. I. Din Hizmetleri Sempozyumu*, (3-4 Kasım 2007), Ankara, 2008, Cilt, 2, s. 177.

²⁶ Veli Öztürk, “Günümüz Eğitiminin Sorunları ve Eğitimde Yeni Paradigmalar”, *Diyanet Aylık Dergi*, S: 181, 2006, s. 9-12; Ömer Yılmaz, “Din Hizmetinde Gönül İnsanı Olabilmek”, *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 192, 2006, s. 13-15; Hasan Yavuzer, a.g.e., s. 320-321.

öncelikle din görevlilerinin gayretleriyle başarılacak bir husustur. Pek tabidir ki bunu elde edebilmek, ancak kaliteli bir eğitim ve öğretimle ve aynı şekilde devam eden hizmet içi eğitim programlarıyla mümkün olabilir. Dolayısıyla, her alanda insana yapılan yatırım, çok yönlü ve kalıcı bir yatırım olup bu konuda hiçbir fedakârlıktan da kaçınılmaması gerekmektedir.

Konunun uzmanları tarafından kabul edilmektedir ki insan, ulvî amaçlar doğrultusunda kendisini terbiye edecek, iç hesaplaşmasını sağlayacak manevî bir otoriteye sahip olmak zorundadır. Bu da eğitimin manevî ve irfânî boyutu ile ilgilidir.²⁷ Bireyin erdemli olması ve ahlâkî bakımdan olgunlaşması eğitim ve öğretimde bu boyutların ön plana çıkartılması ile mümkündür. Dolayısıyla, hayatının her anında kişilik ve karakteriyle topluma örnek olma²⁸ konumunda bulunan din görevlilerinin bu konuda da gelişme kaydedebilmeleri, hizmet içi eğitimin sürekliliğiyle yakından alakalıdır. Hemen belirtelim ki, bu seminerlerde verilecek salt bilgi asla yeterli değildir. Önemli olan bilginin söylem olarak kalmayıp eyleme dönüştürülmesi, hayata yansıtılması, içselleştirilerek olumlu davranışlara dönüştürülmesidir.²⁹ Zira İslam, bilginin hikmete ve sahibini bilgeliğe sevk etmesini istemektedir.³⁰ Çünkü Hz. Peygamber kişiye ve insanlığa fayda vermeyen bilgiden Yüce Allah'a sığınmaktadır.³¹

Bütün bu bahsedilenler özellikle din görevlileri tarafından elbette bilinmektedir. Ancak İslam'ın ilk emri "oku"³² olduğu, pek çok yazılı ve görsel yayında okumanın ve kitap sevgisinin önemine sık sık işaret edildiği,³³ sorumluluk bilincine vurgu yapıldığı halde³⁴ din görevlilerinin büyük bir kısmının bu konudaki olumlu tavsiyelere karşı isteksiz, gönülsüz ve duyarsız

²⁷ Salih Aybey, "Din Eğitimi ve Öğretiminde Karakterin Rolü", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 181, 2006, s. 15-18.

²⁸ Hasan Yavuzer, a.g.e., s. 320-321; 367-368.

²⁹ Ali Akpınar, "Cami Merkezli Din Hizmeti Verenlerde Görülen Bazı Eksiklikler ve Bunların Giderilmesine Yönelik Teklifler", *DİB. I. Din Hizmetleri Sempozyumu*, (3-4 Kasım 2007), Ankara, 2008, Cilt, 2 s. 17-18.

³⁰ Âl-i İmran, 3/164.

³¹ İbn Mâce, Mukaddime, 23, (I, 92); Dua, 2,3, (II, 1261-1263); Tirmizî, Daavât, 68, (V, 519); İbn Hanbel, II, 167, 198, 340, 365, 451, 499; III, 255, 283.

³² Alak, 96/1.

³³ Halil Altuntaş, "Kitaplı Hayat", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 183, 2006, s. 10-13; Fikret Karaman, "Hayatımızı Kitaplarla Bütünleştirmek", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 183, 2006, s. 14-16; Mustafa Yazgan, "Kitaplarla Dost Olmak", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 183, 2006, s. 19-20; Mehmet Bulut, "Okuma Toplantılarına Yeniden Hazır mıyız?", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 183, 2006, s. 21-24; İsmail Karagöz, "Kitap Okumak, Namaz Kılmak ve İyi İnsan Olmak", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 183, 2006, s. 41-43.

³⁴ Ahmet Çekin, "Varolmanın Anlamı", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 184, 2006, s. 26-29; Ahmet Çekin, "Kırmızıda Geçtiğimiz Sadece Işık mı?", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 188, 2006, s. 26-29; Mehmet Bulut, "Hizmet İnsanı Ya da İnsana Hizmet", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 190, 2006, s. 30-32; M. Şevki Aydın, "Kur'an Kursunda Öğretilecek Dini Bilginin Niteliği", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 191, 2006, s. 22-24; Yusuf Acuner-Osman Artan, "Din Görevlilerinin Problemleri Üzerine Bir Araştırma, -Van Örneği-", *DİB. I. Din Hizmetleri Sempozyumu*, (3-4 Kasım 2007), Ankara, 2008, Cilt, 2 s. 104-105.

kaldıkları da bir gerçektir. Onların bir türlü okuma alışkanlığı kazanamadıkları, kendilerini geliştirme yönünde yeterli gayreti ortaya koyamadıkları ve okumaktan uzak durdukları da bir vakıadır. Dolayısıyla, önemli olan bahsettiğimiz hususların din görevlilerince bilinmesi değil, bu bilinenlerin hayata yansıtılması konusunda gelinmiş bulunan noktadır.

Diğer taraftan, bu zamana kadar Diyanet İşleri Başkanlığı pek çok defa hizmet içi eğitim kursu düzenlemiş ve düzenlemeye de devam etmektedir. Ancak şu ana kadar uygulanan hizmet içi eğitim kurslarının belli bir plan ve proje dahilinde yenilenecek sürdürülemediği, planlanan ve sınırlı sayıda kursiyerin çağrıldığı kursların ise yetersiz kaldığı bilinmektedir. Ayrıca bu seminerlerin her yıl düzenli olarak tekrarlanmadığı, kursa katılan bazı din görevlilerinin bu çalışmaları zaid görerek katılmak istemedikleri ve özellikle devletin maddi imkânsızlıklarının gerekçe gösterilerek bu tür hizmet içi eğitim seminerlerinin devamlı surette ileriki tarihlere ertelendiği de bahsi diğerdir. Bütün bu bahsettiğimiz nedenler dikkate alındığında hizmet içi eğitim seminerlerinin yapılmasının ne denli önemli ve hayati bir konu olduğu ve bir an önce bunun gündeme alınarak acilen çözüme kavuşturulması gerektiği hususu çok daha net anlaşılacaktır.

Öte yandan, hizmet içi eğitim kurslarına doğrudan ya da dolaylı olarak karşı çıkan bazı din görevlilerinin bu konunun önemini gerçek anlamda kavrayamadıkları ve bu hususta gereken hassasiyeti gösteremedikleri de ayrı bir mevzudur. Dolayısıyla bu düşüncede olanların bir öz eleştiri yapmaları ve kendilerini sorgulamaları uygun olacaktır.³⁵ Zira ümmeti olmakla övündüğümüz Hz. Peygamber'in ortaya koyduğu üstün mücadele ile günümüz din görevlilerinin gayretleri mukayese edildiğinde gelinen noktanın istenilen seviyede olmadığı görülecektir.³⁶ Nitekim Hz. Peygamber, tebliğ ettiği İslam dinini doğru tanıtmak maksadıyla en güzel

³⁵ Hayati Hökelekli, "Din Hizmetlerinde Yöntemle İlgili Sorunlar", *Diyanet İlmî Dergi*, Sayı 41/3, 2005, s. 93-104.; Ayrıca bkz. Hayati Hökelekli, *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi*, Ankara, 2002, s. 307-334; M. Emin Ay, *Din Eğitim ve Öğretiminde Mükâfat ve Ceza*, Bursa, 1993, s. 108-118; 120-158.

³⁶ İsmail Karagöz, "Din Görevlisinin Misyon ve Vizyonu", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 178, 2005, s. 30-32.; Rahmi Yılmaz, "Verimli Bir Din Hizmeti Nasıl Olmalı", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 178, 2005, s. 42-43; Hasan Şakir Sancaktar, "Din Hizmeti, Din Görevlisi ve Özellikleri", *Diyanet Gazetesi*, Sayı 230, 1980, s. 6-7; Sabri Akpolat, "İletişim Asrında Din Görevlileri", *Diyanet İlmî Dergi*, Sayı 41/3, 2005, s. 41-54; Ahmet Çekin, "Modernleşen Toplumda Camilerle Din Görevlilerinin Değişen Rollerini", *Diyanet Aylık Dergi Eki*, (Medeniyetin Buluştuğu Yer, Camiler) Sayı 178, 2005, s. 14-17; Ahmet Çekin, "Mesleki ve Sosyal Boyutlarıyla Yurt Dışı Din Görevliliği", *Diyanet İlmî Dergi*, Sayı 41/3, 2005, s. 17-40; Mustafa Ünver, "Kur'an Ekseninde Din Görevlisinin Dikkate Alması Gereken Hususlar", *Diyanet İlmî Dergi*, Sayı 41/3, 2005, s. 71-92; Mustafa Köylü, "Din Görevlilerinde Bulunması Gereken Nitelikler", *OMÜ. İlah. Fak. Dergisi*, Sayı 4, Samsun, 1990, s. 146-147; M. Faruk Bayraktar, *Türkiye'de Vaizlik (Tarihçesi ve Problemleri)*, MÜ. İlah. Fak. Yay. İst., 1997, s. 71-73; Mehmet Erkal, "Din Görevlileri ve Din Hizmetleri Üzerine Bir Soruşturma", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 154, 2003, s. 54-58.

örneklği³⁷ ortaya koymakla birlikte,³⁸ gidilmedik yer bırakmamış, taşlanmış, dışlanmış, geçtiği yollara dikenler döşenmiş, ibadet ederken üzerine deve işkembesi konulmuş, Uhud savaşında mübarek dişi kırılmış, yüzünden yaralanmış, Yahûdî, Hıristiyan, münafık, müşrik ve fasıkların³⁹ ağır hakaretlerine maruz kalmış,⁴⁰ onların incitici sözlerine risâlet vazifesi esnasında sürekli muhatap olmuş,⁴¹ ama hedefinden asla vazgeçmemiştir.⁴² Bütün bu mücadeleyi sergileyen Hz. Muhammed'in ümmeti olduğunu her fırsatta seslendiren din görevlilerinin büyük bir kısmının ise, onu yeterince tanımaya ve anlamaya çalışmadıkları,⁴³ onun yapıp ettiklerinden daha ziyade dış görünüşüne takılıp kaldıkları,⁴⁴ ilkelerinden ve uyguladığı yöntemlerden ders çıkarmak yerine,⁴⁵ sadece sözden ibaret kalan⁴⁶ sevgi gösterilerinde buldukları, kendi aralarındaki kıskançlık ve çekememezlik yüzünden birbirleriyle uğraştıkları ise ayrı bir gerçekliktir. Oysa Hz. Peygamber'i gerçek anlamda sevmek; onun getirdiği ilkelere destek olmak, onu doğru anlayıp tanıtmak,⁴⁷ onun Sahih Sünnet'ini ihya etmek ve bu uğurda üstün gayretler ortaya koyabilmekle mümkün olacaktır.⁴⁸ Sabahın erken saatlerini ümmeti için hayırlı ve bereketli kılmasını⁴⁹ Yüce Allah'tan niyaz eden bir Peygamber'in izleyicilerinin bu duanın önemini kavrayarak sabah namazı sonrasında derhal ilmî faaliyetlere ve hizmet içi eğitim kurslarına katılmaları ve koskoca bir günü en iyi şekilde değerlendirmeleri kanaatimizce çok uygun olacaktır.

Hemen belirtelim ki, hizmet içi seminerlerinde derslerin sabahın erken saatlerinde başlaması konusu önemlidir. Zira özellikle Müslümanların zamanı etkin kullanma konusunda ciddi bir hassasiyet taşımaları

³⁷ Ahzâb, 33/21.

³⁸ İbrahim Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, DİB. Yay. Ankara, 2005, s. 263.

³⁹ Tevbe, 9/61, 74, 107, 127; Ahzâb, 33/60.

⁴⁰ Âl-i İmran, 3/184-186; Ahzâb, 33/48

⁴¹ En'am, 6/33-34.

⁴² Hûd, 11/112; İbn Hanbel, II, 452, IV, 231.

⁴³ Yüksel Salman, "Toplumun Manevî Rehberleri", *Diyanet Aylık Dergi Eki*, (Sevgi, Bilgi, Birlik ve İbadet Mekânı Cami), Sayı 166, 2004, s. 22-25.

⁴⁴ Mustafâ Arslan, "Din Görevlilerinin Tutumlarında Halk İnançları Unsurları: Uygulamalı Bir Araştırma. (Bu araştırma ile ilgili sonuçlar için bkz. "Diyanet Hizmetlerinde Görev Alacak Elemanların Yetiştirilmesi İçin Hazırlanacak Programın Hizmet Alacak Hedef Kitleye Göre Yapılandırılmasının Önemi", SDÜ. İlh. Fak. *Türkiye'de Yüksek Din Eğitiminin Sorunları, Yeniden Yapılanması ve Geleceği Sempozyumu*, Isparta, 2004, s. 292.)

⁴⁵ H. İbrahim Acar, "Etkili Bir Din Hizmeti Açısından Hz. Peygamber'in Örneklği", *Diyanet İlmî Dergi*, Sayı 38/4, 2002, s. 63-76; Ayrıca bkz. Ramazan Buyrukçu, *Din Görevlisinin Mesleğini Temsil Gücü*, Diyanet Vakfı Yay. Ankara., 1995, 190-195; Mehmet Soysaldı, "İslâmî Tebliğde Hz. Peygamber Örneklği", *Diyanet İlmî Dergi*, Sayı 42/2, 2006, s. 69-98; İhsan Kara, "Din Eğitimi, Din Hizmetleri ve Tasavvuf", *Diyanet İlmî Dergi*, Sayı 42/2, 2006, s. 107-124.

⁴⁶ Sarıçam, a.g.e., s. 283.

⁴⁷ Mehmet Görmez, "Şahıs Merkezli Okumak", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 199, 2007, s. 28-29.

⁴⁸ Mustafâ Yıldırım, "Din Hizmeti Aşkı Gerektirir", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 178, 2005, s. 33-35.

⁴⁹ İbn Mâce, Ticârât, 41, (II, 752); Tirmizî, Büyü', 6, (III, 517); İbn Hanbel, I, 153, 154, 155, 156; III, 417, 431, 432; IV, 384, 390; Ayrıca bkz: Aclûnî, Keşfu'l-Hafâ, I, 214, 342.

gerekmektedir. Dolayısıyla herkesin hiçbir mazeretin arkasına sığınmadan bahsettiğimiz bu seminerlere katılması uygun olacaktır. Bize göre, bir takım bahanelerin arkasına saklanan, yaşlandıklarını ve yorulduklarını, ayrıca bu tür seminerlere artık hiçbir ihtiyaçlarının kalmadığını söyleyenler yanılmaktadırlar. Çünkü bu tür kimselerden bazıları meslekteki kıdemlerinin artmasını bir ayrıcalık ve imtiyaz olarak değil, sorumluluklarının daha da arttığı şeklinde anlamak durumundadırlar. Onlar bu olumsuz tavırlarına devam etmemelidirler. Zira meseleye geniş boyutlu bakıldığında görüleceği üzere onların bu tür itirazlarının hiç bir haklılık payının olmadığı anlaşılacaktır.

Öte yandan, başka bir takım mazeretlerin arkasına sığınacak olanların da bu zamana kadar İslam adına yapıp ettikleriyle Hz. Peygamber'in yapıp ettiklerini kıyaslamaları, bu son dinin doğru tanıtılması⁵⁰ noktasında ne tür gayretler ortaya koyduklarını gerçek anlamda düşünmeleri gerekmektedir. Kanaatimizce bu hatalı görüşü savunanların bir nefis muhasebesi yaparak kendi vicdanlarının sesini dinlemeleri uygun olacaktır. Zira Hz. Peygamber hayatının her anını planlı ve düzenli bir şekilde yaşamış, asla zamanını boşa harcamamış⁵¹ ve öğretici olarak gönderildiğini her fırsatta tekrarlamıştır.⁵² Kur'an-ı Kerim'in⁵³ ve Hz. Peygamber'in⁵⁴ ilme verdiği önem ortadayken,⁵⁵ O'na ittiba ettiğini söyleyenlerin bugün içinde buldukları durum hiç de iç açıcı değildir. Hizmet içi eğitim seminerlerinde zaman harcıyıp ter dökmek, beyin fırtınası yapıp yeni bir şeyler öğrenmek ve kendisini sürekli geliştirmek yerine, hep aynı şeyleri tekrarlayanların durumları artık toplumun da dikkatinden kaçmamakta ve onları dinleyenlerin haklı eleştirilerine sebep olabilmektedir. Bu durumdan kurtulabilmenin yolu ise, Hz. Peygamber'in ısrarla üzerinde durduğu eğitim ve öğretim faaliyetlerine ağırlık vermektir. Onun güzel ahlakını örnek almaktır.⁵⁶ İnsanın gerçekleri çok daha çabuk görmesini ve fark etmesini sağlayan muhakeme yeteneğini geliştirmeye çalışmaktır. Anlama, kavrama, sezme ve yorumlama melekelerini yerli yerinde ve en iyi şekilde kullanmaktır. Basiret, feraset ve liyakat sahibi ahlaklı bir Müslüman olmayı hedeflemektir. Görev aşkıyla çağın ihtiyaçlarına göre kendini yenileyen ve geliştiren, etrafına barış

⁵⁰ Bayram Ali Çetinkaya, "Küresel Şiddet Karşısında Sevgi Peygamberi ve İdeal İnsan Hz. Muhammed", *Diyanet İlmî Dergi*, Sayı 42/2, 2006, s. 25-68.

⁵¹ H. İbrahim Acar, "Etkili Bir Din Hizmeti Açısından Hz. Peygamber'in Örnekliliği", *Diyanet İlmî Dergi*, Sayı 38/4, 2002, s. 63-76; Abdullah Özbek, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Peygamber*, İstanbul, 1995, s. 61-65.

⁵² İbn Mâce, Mukaddime, 17, (I, 83); İbn Hanbel, III, 328.

⁵³ Bazı ayetler için bkz: Tâhâ, 20/114; Nisâ, 4/162; Kehf, 16/43; Enbiyâ, 21/7; Hacc, 22/54; Ankebût, 29/43; Fâtır, 35/28; Zümer, 39/9; Mücâdele, 58/11.

⁵⁴ Ebû Davûd, İlim, 1, 9; Tirmizî, İlim, 2, 3, 19; İbn Mâce, İlim, 17.

⁵⁵ İbrahim Sarıçam, a.g.e., s. 320-321, 380-384. Mustafa Ağırman, "Hz. Peygamber'in Mescidde Yaptığı Sohbetler", *DİB. I. Din Hizmetleri Sempozyumu*, (3-4 Kasım 2007), Ankara, 2008, Cilt 2, s. 389-390.

⁵⁶ Kalem, 68/4; İmam Mâlik, Muvattâ, Hüsnü'l-Hulk, 1.

ve sevgi dağıtan, sözüyle ve sohbetiyle insanları rahatlatan, toplumu yüce dinimiz İslam'ın ortak paydasında buluşturan, temel insanî ve ahlâkî değerleri yaşatmak için çaba sarf eden bir din gönüllüsü olmaya gayret etmektir.

Etkin, verimli ve kaliteli bir din hizmeti için hizmet içi eğitim programlarının amacını, önemini ve gerekliliğini bu şekilde vurguladıktan sonra, hizmet içi eğitim seminerlerinde verilecek bazı derslerden bahsetmemiz uygun olacaktır.

D. HİZMET İÇİ EĞİTİMDE VERİLEBİLECEK DERSLER

Başta da belirtildiği gibi hizmet içi eğitim seminerleri yılda iki kez, beşer gün süreyle ve günde beş ayrı ders olarak verildiğinde bu çalışmalarından beklenen verim daha kolay elde edilebilecektir. Bu seminerlerin DEM'lerde ya da daha uygun mekanlarda verilmesi mümkündür. Beş gün boyunca aralıksız devam edecek hizmet içi eğitim kurslarında ele alınmasını uygun görülen derslerden bazıları şu şekilde ifade edebiliriz. Mesela birinci gün Din Eğitimi, Din Sosyolojisi⁵⁷ ve Din Psikolojisi,⁵⁸ ikinci gün Tefsir, üçüncü gün Hadis,⁵⁹ dördüncü gün İslam Hukuku ve beşinci gün ise İslam Tarihi, Dinler Tarihi,⁶⁰ İletişim Teknikleri⁶¹ ve buna benzer diğer dersler ile bu konularla ilgili günümüzde karşılaşılan bir takım problemler ele alınıp değerlendirilebilir.

Burada ifade edelim ki, dersler ve bu derslerin konuları zamana ve şartlara göre sürekli olarak değiştirilip geliştirilebilir. Yaşanılan dönemde çok daha fazla tartışılan ve halkın kafasını karıştıran bir takım hususlara öncelik verilebilir. Yeni ortaya çıkan bazı problemler ve daha başka konular bu oturumlarda ele alınıp müzakere edilebilir. Ayrıca iklime, mevsime ve bölgenin durumuna göre ders saatlerinin öne veya arkaya çekilmesi ya da uzatılması mümkün olabilir. Ancak bize göre burada dikkat edilmesi gereken çok önemli bir başka husus vardır. O da seminerleri verecek uzman hocaların veya akademisyenlerin durumlarıyla ilgilidir. Şöyle ki, seminerleri verecek kimseler; sahasında otorite, saygın, iletişim becerisi mükemmel,⁶² karşıdakinin fikrine değer veren, konuşan kursiyeri dikkatle dinleyen,

⁵⁷ Yavuzer, a.g.e., s. 362.

⁵⁸ Mehmet Aydın, "Avrupa Birliği, Din ve Diyanet", *İslâmiyât*, Cilt 4, Sayı 1, 2001, s. 17-18.

⁵⁹ İsmail Lütfü Çakan, "Din Hizmetinde Hadis Kaynaklarından Yararlanma", *Diyanet İlmî Dergi*, Sayı 42/4, 2006, s. 27-42.

⁶⁰ Adnan Aslan, "Pozitivist Din Anlayışının Çıkmazları", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 199, 2007, s. 9-11.

⁶¹ İsa Kayaalp, "İletişimin Gerekliliği", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 163, 2004, s. 34-37.; M. Şevki Aydın, "Dünya Kelamı", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 177, 2005, s. 28-29.

⁶² Hökelekli, a.g.m., s. 41-48; Mevlüt Kaya, *Din Eğitiminde İletişim ve Dini Tutum*, Samsun, 1998, s. 78-85. Ayrıca bkz. Ayşe Can Baysal, *Sosyal Psikoloji*, İstanbul, 1989, s. 195-198; Mustafa Demirbaş, "Vaaz ve İrşada Verimli ve Etkili Olmanın Unsurları", *DİB. I. Din Hizmetleri Sempozyumu*, (3-4 Kasım 2007), Ankara, 2008, Cilt, 2, s. 440-441.

anlamaya çalışan, farklı görüş ve düşüncelere açık, eleştiriyi hazmedebilen, ihlaslı, çalışkan ve güzel ahlak sahibi kimseler olmalıdır.⁶³ Zira bu husus; hizmet içi eğitimden beklenen faydayı ve kaliteyi kat be kat artıracaktır. Ancak tam aksine davranışlar sergileyen, karşısındakine tepeden bakan, bir takım unvan ve makamların arkasına sığınarak insanları ve özellikle meslektaşlarını küçümseyen,⁶⁴ farklı görüşlere değer vermeyen, sürekli kendisini ön plana çıkartan, önündeki yazılı metni sadece okumakla yetinen, kişisel gelişimini tamamlayamamış, zamanı etkin ve verimli bir tarzda kullanma becerisine sahip olamayan bazı kimselerin ise faydalı olmaktan daha ziyade zararlı olacağı ve katılımcıların haklı tepkilerini çekeceği de düşünülmelidir. Bu itibarla, hizmet içi eğitim seminerlerini verecek konuşmacılar özenle tespit edilip seçilmelidir. Bu kimselerin kendi kapasitelerini sürekli artırmaya gayret eden, kendisini yenileyen, öğrenmeye açık, kendisiyle ve çevresiyle uyumlu, güzel ahlak sahibi, mantıklı, tutarlı ve ilkel kimselerden olmalarına dikkat edilmelidir

Buradan hareketle, hizmet içi eğitim seminerlerinin nasıl bir plan ve program dahilinde gerçekleştirilmesi gerektiğiyle alakalı düşüncelerimizi de şu şekilde belirtebiliriz.

E. HİZMET İÇİ EĞİTİM ÖNCESİ YAPILMASI GEREKENLER

Hizmet içi eğitim seminerlerine katılacak görevlilerin bir gün önceden DEM’lerde hazır olmaları ve geceyi burada geçirmeleri uygun olacaktır. Düşündüğümüz şekilde başarılı müzakerelerin yapılabilmesi ertesi gün derslerin sabahın erken saatlerinde başlamasıyla mümkün olabilecektir. Bu nedenle, herkesin uykusunu tam olarak alması ve yolculuğun yorgunluğunu üzerinden atması derslerin daha verimli geçmesine katkı sağlayacaktır. Dolayısıyla seminere iştirak edecek kursiyerlere bu durum önceden haber verilmeli ve onların zihnen hazırlıklı gelmeleri sağlanmalıdır.

Öte yandan hangi unvandaki personelin hangi tarihler arasında seminere katılacağı ve diğer konularla ilgili düzenlemeler Diyanet İşleri Başkanlığı’nın ilgili genel müdürlükleri ve daire başkanlıkları tarafından çok önceden planlanmalı ve her yıl bu plan daha da zenginleştirilerek ve geliştirilerek yenilenmeli, aksaklığa meydan verilmeden bütün illerde harfiyen uygulanmalıdır.

⁶³ Osman Güner, “-Sünnetin ve Sosyal Psikolojinin Verileri Işığında- İslâmi İletişimde Metodik Esaslar,” *Diyanet İlmî Dergi*, Sayı 38/4, 2002, s. 101-128.

⁶⁴ David Krech, Richard S. Crutchfield, *Sosyal Psikoloji Nazariye ve Problemler*, Çev: Erol Güngör, Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul, 1970, s. 52-55.

Seminer başlamadan bir gün önce kursun yapılacağı merkeze gelen din gönüllüleri o gece mutlaka erken yatmalı, ertesi gün başlayacak derslere zihnen ve bedenen hazır olmalı, sabah namazı sonrası yapılacak kahvaltıyı müteakiben de bu dersler başlamalıdır. Her ders bir buçuk saat sürmeli ve bu dersin en az yarısı karşılıklı soru ve cevap şeklinde geçmelidir. Teneffüs ve çay molası ihmal edilmemeli ve kursiyerlerin zihinlerinin canlı ve dinamik tutulmasına özen gösterilmelidir. Öğle yemeği öncesi yapılacak üç ayrı ders iyi bir şekilde değerlendirilmeli ve kalan diğer iki ders ise aynı tempoda yemek sonrası gerçekleştirilmelidir. Beş gün boyunca sürecek bu toplantılarda aynı canlılık ve hareket sağlanmalı, adeta bir beyin fırtınası estirilmeli, seminere katılanların şarj olmaları, mutlu bir halde merkezden ayrılmaları ve görev yerlerine tam bir motivasyonla dönmeleri için gerekli olanlar mutlaka yapılmalıdır.

F. SONUÇ

Sonuç olarak ifade etmemiz gerekirse, Diyanet İşleri Başkanlığı personelinin gerek cami içi-dışı din hizmetlerinde, gerekse dini danışmanlık ve rehberlik faaliyetlerinde başarılı olabilmeleri için sürekli olarak devam eden hizmet içi seminerlerine ihtiyaç bulunmaktadır. Çünkü din hizmetlerini sahada gerçekleştirecek insan unsuru çok önemlidir ve bu kimselerin de en iyi şekilde yetiştirilmeleri ve bilgilerinin de canlı tutulması gerekmektedir. Bahse konu bu faaliyetlerde istenilen seviyeye gelebilmek ve din görevlilerini toplumun gerçek anlamda sosyal doktorları yapabilmek ise ancak sürekli bir eğitim ve öğretimle mümkündür. Böyle bir eğitim ise belli metotları ve planlamayı gerekli kılmaktadır. Belli bir plan ve program dahilinde ulaşılan bilgi, birikim ve tecrübe ise ancak zamanın etkin ve verimli bir şekilde kullanılabilmesiyle muhataplara aktarılabilir. Zamanı en iyi şekilde kullanarak verilecek içeriği mükemmel hizmet içi eğitim seminerleri, İslam'ın ve onu tebliğ eden Hz. Peygamber'in daha doğru anlaşılmasına ve tanıtılmasına,⁶⁵ İslam dünyasının ekmek ve su kadar ihtiyacı olan sağlam, sahih ve doğru dini bilgiye ulaşılmaya zemin ve imkan sağlayacaktır. Bu bilgilerle donatılmış dürüst ve erdemli davranışlar sergileyen örnek din görevlilerinin sayısının her geçen gün artmasıyla da, yirmi dört saat görevde olduğunun bilincinde olan, insani ilişkileri tam ve kıvamında gönül erleri yetişebilecektir. Böyle din gönüllüleri ise toplumun dışında hiç kimseyi bırakmadan, herkese ve her kesime kucak açacak, insanları ayırıştırılmadan kucaklayacaktır. Toplumun gönül doktorları olacak bu insanlar hiç kimseyi yargılamadan⁶⁶ kuşatıcı bir din hizmeti

⁶⁵ Mehmet Aydın, "Avrupa Birliği, Din ve Diyanet", *İslâmiyât*, Cilt 4, Sayı 1, 2001, s. 17-18.

⁶⁶ Mustafâ Ünver, "Kur'an Ekseninde Din Görevlisinin Dikkate Alması Gereken Hususlar", *Diyanet İlmî Dergi*, Sayı 41/3, 2005, s. 71-92.

sunabilecek,⁶⁷ insanların dindarlıklarını tartmayacak, onların kendi dindarlıklarını kendilerinin inşa etmesine zemin hazırlayacak, kendileri ise sağlıklı bir dindarlığın oluşturulmasında topluma örnek olacak, konuştuğu zaman peygamber sevgisini ve rahmetini insanlığa gösterebilecektir.

Bu itibarla, hizmet içi eğitim seminerlerinin önemine ve gerekliliğine işaret maksadıyla ve nasıl bir plan ve program dahilinde yapılması gerektiğiyle ilgili düşüncelerimizi paylaştığımız bu makale, din hizmetlerinin bugününe ve geleceğine bir nebze de olsa katkı sağlarsa bu çalışma amacına ulaşmış olacaktır. Ortaya koyduğumuz tavsiyeler sahanın uzmanları tarafından tartışılarak olgunlaştırıldığı ve her türlü olumlu eleştiri ve katkıyla daha da zenginleştirildiğinde, toplumun alacağı din hizmetinin kalitesinin artacağı muhakkaktır. Zira hizmet içi eğitim alan din gönüllülerinin vereceği din hizmetlerinde kalitenin ve verimliliğin artması kaçınılmazdır. Böyle kaliteli din hizmeti alan Müslüman halkımızın sağlıklı dindarlığa ulaşma noktasında çok daha hızlı mesafe kat edeceği ise izahtan varestedir.

KAYNAKÇA

- ACAR, H. A., “Etkili Bir Din Hizmeti Açısından Hz. Peygamber’in Örneği”, *Diyanet İlmî Dergi*, Sayı 38/4, 2002..
- ACUNER Y., - Artan, O., “Din Görevlilerinin Problemleri Üzerine Bir Araştırma, -Van Örneği-“, *DİB. I. Din Hizmetleri Sempozyumu*, (3-4 Kasım 2007), Ankara, 2008, Cilt, 2.
- ADANALI, A. H., “Dinde Farklılaşma”, *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 171, 2005.
- AĞIRMAN, M., “Hz. Peygamber’in Mescidde Yaptığı Sohbetler”, *DİB. I. Din Hizmetleri Sempozyumu*, (3-4 Kasım 2007), Ankara, 2008, Cilt 2.
- AKPINAR, A., “Cami Merkezli Din Hizmeti Verenlerde Görülen Bazı Eksiklikler ve Bunların Giderilmesine Yönelik Teklifler”, *DİB. I. Din Hizmetleri Sempozyumu*, (3-4 Kasım 2007), Ankara, 2008, Cilt, 2.
- AKPOLAT, S., “İletişim Asrında Din Görevlileri”, *Diyanet İlmî Dergi*, Sayı 41/3, 2005.
- ALTINTAŞ, R., “Din Görevlilerinin Kültürel Standardının Yükseltilmesi”, *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 166, 2004.

⁶⁷ Hayati Tetik, “Yaygın Din Eğitiminde Cami Görevlileri Cemaat İletişiminin Önemi”, *Diyanet İlmî Dergi*, Sayı 34/2, 1998, s. 99-108.

- ALTUNTAŞ, H., “Kitaplı Hayat”, *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 183, 2006.
- ARSLAN, M., “Diyanet Hizmetlerinde Görev Alacak Elemanların Yetiştirilmesi İçin Hazırlanacak Programın Hizmet Alacak Hedef Kitleye Göre Yapılandırılmasının Önemi”, SDÜ. İlh. Fak. *Türkiye’de Yüksek Din Eğitiminin Sorunları, Yeniden Yapılanması ve Geleceği Sempozyumu*, Isparta, 2004.
- ASLAN, A., “Pozitivist Din Anlayışının Çıkmazları”, *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 199, 2007.
- AY, M. E., *Din Eğitim ve Öğretiminde Mükâfat ve Ceza*, Bursa, 1993.
- AYBEY, S., “Din Eğitimi ve Öğretiminde Karakterin Rolü”, *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 181, 2006.
- AYDIN, M. Ş., “Dünya Kelamı”, *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 177, 2005, s. 28-29.
- AYDIN, M. Ş., “Kur’an Kurslarında Öğretilecek Dînî Bilginin Niteliği”, *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 191, 2006.
- AYDIN, M. Z., “Eğitimde Yeni Arayışlar”, *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 181, 2006.
- AYDIN, M., “Avrupa Birliği, Din ve Diyanet”, *İslâmiyât*, Cilt 4, Sayı 1, 2001.
- BAYRAKTAR, M. F., *Türkiye’de Vaizlik (Tarihçesi ve Problemleri)*, MÜ. İlah. Fak. Yay. İst., 1997.
- BULUT, M., “Din Görevlileri Üzerine Bazı Tespitler”, *Diyanet İlmi Dergi*, Sayı 41/3, 2005.
- BULUT, M., “Hizmet İnsanı Ya da İnsana Hizmet”, *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 190, 2006.
- BULUT, M., “Okuma Toplantılarına Yeniden Hazır mıyız?”, *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 183, 2006.
- BUYRUKÇU, R., *Din Görevlisinin Mesleğini Temsil Gücü*, Diyanet Vakfı Yay. Ankara 1995.
- CAN BAYSAL A., *Sosyal Psikoloji*, İstanbul 1989.
- CİRİT, H., *Halkın İslam Anlayışının Kaynakları, Vaaz ve Kıssacılık*, Çamlıca Yay., İstanbul, 2002.
- ÇAKAN, İ.L., “Din Hizmetinde Hadis Kaynaklarından Yararlanma”, *Diyanet İlmi Dergi*, Sayı 42/4, 2006.

- ÇEKİN, A. “Kırmızıda Geçtiğimiz Sadece Işık mı?”, *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 188, 2006.
- ÇEKİN, A., “Mesleki ve Sosyal Boyutlarıyla Yurt Dışı Din Görevliliği”, *Diyanet İlmî Dergi*, Sayı 41/3, 2005.
- ÇEKİN, A., “Modernleşen Toplumda Camilerle Din Görevlilerinin Değişen Rollerini”, *Diyanet Aylık Dergi Eki*, (Medeniyetin Buluştuğu Yer, Camiler) Sayı 178, 2005.
- ÇEKİN, A., “Varolmanın Anlamı”, *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 184, 2006.
- ÇETİNKAYA, B. A., “Küresel Şiddet Karşısında Sevgi Peygamberi ve İdeal İnsan Hz. Muhammed”, *Diyanet İlmî Dergi*, Sayı 42/2, 2006.
- ÇOŞKUN, M. K., “Türkiye’de Cami Cemaatinin Kur’an Anlayışı, Bir Alan Araştırması”, *İslâmiyât*, Cilt 4, Sayı 1, 2001.
- DEMİRBAŞ, M., “Vaaz ve İrşada Verimli ve Etkili Olmanın Unsurları”, *DİB. I. Din Hizmetleri Sempozyumu*, (3-4 Kasım 2007), Ankara, 2008, Cilt, 2.
- DÜZGÜN, Ş.A., “Dinin Sosyal Gerçekliği Üzerine Bir Soruşturma”, *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 199, 2007.
- ERBAŞ, A., “İslam’ın Temsil ve Takdiminde Doğru Tutumların Belirlenmesi”, *Diyanet İlmî Dergi*, Sayı 42/4, 2006.
- ERKAL, M., “Din Görevlileri ve Din Hizmetleri Üzerine Bir Soruşturma”, *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 154, 2003.
- GÖRMEZ, M., “Çoğulcu Bir Toplumda Farklı Din Mensupları Arasındaki İlişkiler ve İslam”, *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 173, 2005.
- GÖRMEZ, M., “Şahıs Merkezli Okumak”, *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 199, 2007.
- GÜNER, O., “-Sünnetin ve Sosyal Psikolojinin Verileri Işığında- İslâmî İletişimde Metodik Esaslar”, *Diyanet İlmî Dergi*, Sayı 38/4, 2002.
- HÖKELEKLİ, H., “Din Hizmetlerinde Yöntemle İlgili Sorunlar”, *Diyanet İlmî Dergi*, Sayı 41/3, 2005.
- HÖKELEKLİ, H., “Günümüz İletişim Teknikleri ve Dini İletişim”, *Diyanet İlmî Dergi*, Sayı 42/1, 2006.
- HÖKELEKLİ, H., *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi*, Ankara 2002.
- KARA, İ., “Din Eğitimi, Din Hizmetleri ve Tasavvuf”, *Diyanet İlmî Dergi*, Sayı 42/2, 2006.

- KARAGÖZ, İ., “Din Görevlisinin Misyon ve Vizyonu”, *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 178, 2005.
- KARAGÖZ, İ., “Kitap Okumak, Namaz Kılmak ve İyi İnsan Olmak”, *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 183, 2006.
- KARAMAN, F. “Hayatımızı Kitaplarla Bütünleştirmek”, *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 183, 2006.
- KARAMAN, F., “Din Görevlileri ve Hizmette Verimlilik”, *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 37, 1994.
- KARAMAN, F., “Din Hizmetlerinin Dünü ve Bugünü”, *Diyanet Avrupa Aylık Dergi*, Sayı 11, 2000.
- KARLIĞA, B., “Diyanet İşleri Başkanlığı’nın, Dinî Düşüncenin Gelişmesi ve Dinî Hayatın Şekillenmesindeki Rolü”, *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 159, 2004.
- KAYA, M., *Din Eğitiminde İletişim ve Dinî Tutum*, Samsun, 1998.
- KAYAALP, İ., “İletişimin Gerekliliği”, *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 163, 2004.
- KELPETİN, H., *Osmanlı Halkının Geleneksel İslam Anlayışı ve Kaynakları*, Çamlıca Yay., İstanbul, 2001.
- KÖYLÜ, M., “Din Görevlilerinde Bulunması Gereken Nitelikler”, *OMÜ. İlah. Fak. Dergisi*, Sayı 4, Samsun, 1990.
- KRECH, D.,- Crutchfield, R. S., *Sosyal Psikoloji Nazariye ve Problemler*, Çev: Erol Güngör, Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul, 1970.
- ONAY, A., “İlâhiyât Fakültesi Mezunlarının Cami Eksenli Din Hizmetlerinde Karşılaştıkları Sorunlar ve Bu Alandaki Formasyon İhtiyaçları”, *SDÜ. İlh. Fak. Türkiye’de Yüksek Din Eğitiminin Sorunları, Yeniden Yapılanması ve Geleceği Sempozyumu*, Isparta, 2004.
- ÖZBEK, A., *Bir Eğitimci Olarak Hz. Peygamber*, İstanbul, 1995.
- ÖZTÜRK, V., “Günümüz Eğitiminin Sorunları ve Eğitimde Yeni Paradigmalar”, *Diyanet Aylık Dergi*, S: 181, 2006.
- SALMAN, Y., “Toplumun Manevî Rehberleri”, *Diyanet Aylık Dergi Eki*, (Sevgi, Bilgi, Birlik ve İbadet Mekânı Cami), Sayı 166, 2004.
- SANCAKTAR, H. Ş., “Din Hizmeti, Din Görevlisi ve Özellikleri”, *Diyanet Gazetesi*, Sayı 230, 1980.
- SARIÇAM, İ., *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, DİB. Yay. Ankara, 2005.

- SOYSALDI, M., “İslâmî Tebliğde Hz. Peygamber Örneği”, *Diyanet İlmî Dergi*, Sayı 42/2, 2006.
- ŞEKER, M., “İslam Tarihinde Birlikte Yaşama Tecrübesi”, *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 173, 2005.
- ŞENTÜRK, H., “İmam Hatiplerin Din Hizmetlerinde Karşılaştığı Problemler ve Çözüm Önerileri –Isparta Örneği–”, *DİB. I. Din Hizmetleri Sempozyumu*, (3-4 Kasım 2007), Ankara, 2008, Cilt, 2.
- ŞENTÜRK, H., *İslâmî Hayatın Psikolojik Temelleri*, Tuğra Ofset, Isparta, 2005.
- TETİK, H., “Yaygın Din Eğitiminde Cami Görevlileri Cemaat İletişiminin Önemi”, *Diyanet İlmî Dergi*, Sayı 34/2, 1998.
- TETİK, H., *Yaygın Din Eğitiminde Cami Görevlilerinin Yeri ve Fonksiyonları*, (Basılmamış Doktora Tezi), MÜ. SBE, İst. 1997.
- TURAN, İ., “Televizyonun Birey ve Toplum Üzerindeki Olumlu ve Olumsuz Etkileri”, *Diyanet İlmî Dergi*, Sayı 41/1, 2005.
- ÜNVER, M., “Kur’an Ekseninde Din Görevlisinin Dikkate Alması Gereken Hususlar”, *Diyanet İlmî Dergi*, Sayı 41/3, 2005.
- YAVUZER, H., *Çağdaş Din Hizmeti ve Diyanet İşleri Başkanlığı, Dinî Otorite ve Teşkilatların Sosyolojik Analizi*, Laçın Yay., Kayseri 2006.
- YAZGAN, M., “Kitaplarla Dost Olmak”, *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 183, 2006, s. 19-20.
- YILDIRIM, M., “Din Hizmeti Aşkı Gerektirir”, *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 178, 2005.
- YILMAZ, Ö., “Din Hizmetinde Gönül İnsanı Olabilmek”, *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 192, 2006.
- YILMAZ, R., “Verimli Bir Din Hizmeti Nasıl Olmalı”, *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 178, 2005.
- YİĞİT, Y., “Zaman, Çevre ve Şartların Değişmesiyle Hükümlerin Değişmesi Meselesi”, *Diyanet İlmî Dergi*, Sayı 38/2, 2002.

KOBİ'LERDE ENTELEKTÜEL SERMAYENİN FİRMA PERFORMANSI ÜZERİNE ETKİLERİ

Osman ŞAHİN*
M.Nurettin ALABAY**

ÖZET

Bu çalışmanın temel amacı, İMKB'ye kayıtlı olan KOBİ'lerin entelektüel sermayelerinin firma performanslarına etkisini araştırmaktır. 2008-2010 yılları arasında İMKB'ye kayıtlı olarak faaliyet gösteren AB kriterlerine göre KOBİ niteliği taşıyan firmaların verileri kullanılmıştır. Bu firmaların raporları bağımsız denetime tabi olduğu için araştırmanın sağlığı açısından güvenilir bulunmuştur. Çalışmada, Ante Pulic tarafından geliştirilen entelektüel sermaye katsayısı (VAIC) yöntemi kullanılmıştır. Firma performans ölçümü için; firma piyasa değeri (MB), verimlilik ölçüsü olarak varlık devir hızı (ATO), kârlılık ölçüleri olarak varlık kârlılığı (ROA) ve öz sermaye kârlılığı (ROE) kabul edilmiştir. İstatistiksel metot olarak çoklu regresyon ve korelasyon kullanılmıştır. Çalışmamızda, KOBİ'lerde VAIC ve bileşenlerinin, performans göstergeleri olan piyasa değeri ve Kârlılık üzerinde önemli etkileri görülmüştür.

Anahtar Kelime: *Entelektüel Sermaye, KOBİ, Entelektüel Sermaye Katsayısı (VAIC), İMKB*

IMPACT OF INTELLECTUAL CAPITAL ON BUSINESS PERFORMANCE OF SME'S

ABSTRACT

The purpose of the paper is to obtain measure of the intellectual capital (IC) performance of SMEs which are quoted firms on the Istanbul Stock Exchange Market (ISE) in Turkey for the period 2008-2010 and test the effect of the intellectual capital on performance of SMEs. Data required for calculating intellectual capital efficiencies were obtained from the ISE according to SME's definiton of European Union for the period 2008-2010. The authors measured the intellectual capital performance of firms using the

* Yrd. Doç.Dr. Turgut Özal Üniversitesi, İİBF, İşletme (İngilizce) Bölümü, Posta Kodu: 06010, Ankara, Türkiye, osahin@turgutozal.edu.tr

** Yrd. Doç.Dr. Turgut Özal Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, Posta Kodu: 06010, Ankara, Türkiye, nalabay@turgutozal.edu.tr

Value Added Intellectual Coefficiency (VAIC), and tested the effect using regression analysis and correlation. VAIC was pioneered by Ante Pulic (1998). Four accounting ratios: market-to-book value (MB), return on assets (ROA), asset turnover (ATO) and return on equity (ROE) were used as proxies for measuring business performance. The results obtained using multiple regression analysis support the argument that IC efficiency contributes significantly to MB and ROA of an organization.

Key words: *Intellectual Capital, SME, Value Added of Intellectual Coefficiency (VAIC), Istanbul Stock Exchange Market(ISE)*

GİRİŞ

Geleneksel üretime dayalı ekonomik sistemden, bilgiye dayalı ekonomik sisteme geçiş sürecinin yaşandığı günümüzde entelektüel sermaye kavramı gittikçe önem kazanmaktadır. Entelektüel sermaye faktörünün, geleneksel üretim faktörleri olan toprak, işgücü, sermaye ve fiziksel varlıklardan daha fazla katma değer oluşturduğu gözlenmektedir (Bontis, 2001:41-60). Bilgiye dayalı faktörler, şirketlerin rekabetçi üstünlük sağlayan faktörleri arasında en önemlileri olarak kabul edilmektedir (Ting&Lean, 2009: 588-99). Bilgi ekonomilerinde, firma performansı üzerinde etkili olan entelektüel sermaye, oluşturulan katma değer içerisinde çok önemli bir paya sahiptir (Edvinsson, 1997: 366-73; Sveiby, 1997; Pulic,1998). Johnson ve Kaplan (1987), firma performansı üzerindeki en önemli etkenin entelektüel sermaye olduğunu ileri sürerken, Bornemann (1999: 463-75) entelektüel sermaye ile finansal performans arasında çok güçlü bir ilişkinin olduğunu iddia etmektedir. Artık bilgi üretimi, değer oluşturma süreçlerinin bir parçası olarak ele alınmaktadır (Pulic, 2008).

Dünyanın değişik yerlerindeki entelektüel sermaye yönetim stratejilerini benimseyen çok sayıda şirketin başarılarını arttırdıkları görülmektedir (Makki ve Lodhi, 2009: 2996). Scandia metodunu geliştiren Scandia Sigorta şirketi, yönetim giderlerini %75 azaltmalarına rağmen 6 yıl içerisinde üretkenliklerini %400'ün üzerinde arttırmışlardır (Morgan, 1998: 10-12). Abernathy vd. (2003), entelektüel sermayeye yapılacak yatırımların, fiziksel sermaye yatırımlarına nispeten verimliliği iki kat daha fazla arttıracığını düşünmektedir. Toshiba, entelektüel sermaye yönetim sistemini uygulamaya başladıktan sonraki her yıl verimliliklerini %20 arttırmışlardır (Fruin, 1997)

Bütün bu gelişmelere rağmen, hala firma performanslarının ölçülmesinde finansal ve fiziksel faktörlere daha çok başvurulmaktadır. Maddi varlıklar hala önemini koruduğu halde tek başlarına belirleyici değildir. İçinde yaşadığımız bilgi çağında şirketlerde, maddi varlıklar ham

girdilerdir ve bu girdileri işleyip meydana getirdikleri yüksek katma değer ise entelektüel sermayeleridir. Entelektüel sermaye, şirketlerin çalışanlarında, müşteri ilişkilerinde, organizasyondaki süreçlerde ve içlerindeki bilgi zenginliklerindedir (İşevi, Çelme, 2002: 10-12). Rekabeti yakalamak için bilgiyi elde etmek, işlemek, yüksek sinerji meydana getirmek suretiyle şirkete katma değer sağlayacak yeni yollar belirlemek gerekmektedir. Entelektüel sermayenin, firma başarısı üzerindeki etkilerini göstermek ve şirketlerin daha fazla dikkatlerini bu konuya çekmek için çok sayıda çalışma yapılmaktadır.

Entelektüel sermaye ile ilgili farklı tanımlar yapılmaktadır. Stewart ve Kirsch (1991:45) entelektüel sermayeyi, soyut bir kavram olup “işletmeye piyasada rekabet avantajı sağlayan, işletme çalışanlarının bildiği her şeyin toplamı” olarak, Stewart (1997) zenginlik oluşturmak için kullanılabilen bilgi, enformasyon, entelektüel mülkiyet ve deneyimler olarak, Guthrie (2000:11) ve Brooking (1996) entelektüel sermayeyi, firmanın faaliyetlerini gerçekleştirebilmesi için kullandığı maddi olmayan varlıkların tümü olarak, Yalama&Çoşkun, (2007:257) firmanın gelecek değerini belirleyen en önemli etken olarak ifade etmektedir.

Bu tanımlardan hareketle, entelektüel sermayeyi, firmanın finansal tablolarında görülemeyen, fakat firmanın değerini arttıran, diğer firmalara karşı rekabet avantajı sağlayan, firmanın gelecekte alacağı değeri belirleyen, bilgiye dayalı maddi olmayan duran varlıklarının yanı sıra, firmanın sahip olduğu bilgi, enformasyon, entelektüel mülkiyet, deneyimler ve şirket kültürü gibi değerler topluluğu olarak tanımlayabiliriz.

Genelde entelektüel sermayenin bileşenleri olarak insan sermayesi ve yapısal sermaye kabul edilmektedir (Edvinsson, 1997; Edvinsson&Malone, 1997; Bontis, 2004). Müşteri sermayesi de bazı araştırmacılar tarafından üçüncü bir bileşen olarak eklenmektedir (Engström vd., 2003: 287-303, Bontis vd., 2000:85-100, Seetharaman vd., 2002: 128-148, Chen vd.,2004: 159-76).

Edvinsson'a (1997) göre insan sermayesi, entelektüel sermayenin en önemli parçasıdır. İnsan sermayesine örnek olarak, yenilikçilik, Know-how, önceki deneyimler, ekip çalışması, çalışanların esnekliği, belirsizlik durumlarını tolere edebilmeleri, motivasyon, memnuniyet, öğrenme kapasitesi, bağlılık, eğitim gibi konular verilebilir (Ting ve Lean, 2009: 588-99, Chen vd., 2005: 159-76). Yapısal sermaye ise, akşamları insanlar eve gittikleri zaman, şirketten geriye kalan her şeydir (Roos&Roos, 1997:413-26). Veritabanları, organizasyon şemaları, stratejiler, icatlar, örgütsel rutinler ve prosedürler yapısal sermayeye örnek verilebilir (Bontis vd., 2000). Müşteri sermayesi ise, müşteri ilişkileri ve pazarlama kanalları bilgisi olarak ifade edilmektedir (Bontis vd., 2000: 85-100).

1. LİTERATÜR TARAMASI

Entelektüel sermaye ile ilgili ilk çalışmalara 1980'lı yılların sonlarına doğru başlandığını görüyoruz. Bu alanda ilk çalışma “Bilgi Şirketi” adını taşıyan, İsveç dilinde 1986 yılında Sveiby tarafından yayınlanan kitaptır (Sullivan, 2000). Stewart ve Kirsch (1991: 44-60)'ın yayınladığı makale ise bu alanda yazılan ilk makale olarak kabul edilmektedir (Sullivan, 2000). Entelektüel sermayeyi araştırmak üzere ilk kurumsal yapı, Scandia Sigorta şirketi tarafından 1991 yılında kuruldu ve başına Edvinsson getirildi (Yalama ve Çoşkun,2007:257).

Entelektüel sermayenin ölçülmesiyle ilgili farklı metotlar geliştirilmiştir. Örnek olarak ekonomik katma değer (EVA), piyasa katma değeri (MVA), Tobin'in Q'su, Norton ve Kaplan'ın Balance Score Card'ı, Scandia Tekniği, Entelektüel Sermaye Endeksi, Teknoloji Brokeri, Sveiby'in maddi olmayan varlıkların izlenmesi metodu, Real Option Teorisi, Ağırlıklandırılmış Patentler verilebilir (A Van Den Berg, 2002).

Ayrıca, entelektüel sermayenin firma performansı üzerindeki etkilerini ölçmek üzere 1998 yılında Ante Pulic tarafından, entelektüel sermaye katsayısı (VAIC) geliştirilmiştir (Pulic,1998,2001). VAIC kullanılarak, entelektüel sermaye ve firma performansı ilişkisini açıklamak üzere çok sayıda araştırmalar yapılmıştır.

Chen vd.(2005:159-76), Tayvan şirketlerinde bu ilişkiyi, AR-GE harcamalarını da katarak araştırmış ve entelektüel sermaye ile firmanın mevcut ve gelecekteki performansı arasında pozitif ilişkinin varlığını ispat etmiştir.

Tseng ve Goo (2005:187-201), entelektüel sermaye ile Tayvan imalat sektörü firma değerleri arasında pozitif ilişkinin varlığını tespit etmiş, Ho ve Williams (2003:465-491), Güney Afrika, İsveç ve İngiltere şirketleri üzerinde yaptıkları karşılaştırmalı çalışma ile ülke şirket yapılarının, entelektüel sermayenin katma değer verimliliği üzerindeki etkilerini araştırmışlardır. Mavridis (2004:92-111), Japon bankalarında entelektüel sermaye ve performans ilişkisini araştırmış ve sonrasında (Mavridis,2005:127-140) Yunan firmaları üzerinde benzer bir çalışma yaparak pozitif ilişkiyi ve uluslararası firmalarda yerel firmalara oranla entelektüel sermaye performanslarının daha iyi olduğunu ortaya koymuştur. Shiu (2006a:356-365), borsaya kayıtlı teknoloji firmalarında katma değer verimliliği (VA) ile karlılık (ROA), Piyasa değeri (MB) ve Üretkenlik (Net kar\Satışlar) arasında pozitif ilişkiyi ortaya koyduktan sonra ikinci bir çalışmada ise Entelektüel Sermaye Değer Katsayısı (VAIC) bileşenlerinin karlılık (ROA) ve piyasa değerleri (MB) üzerinde oldukça farklı etkilerinin olduğunu tespit etmiştir (Shiu, 2006b:156-160). Tan vd.(2007:76-95), Singapur borsasına kayıtlı şirketler üzerine yaptıkları çalışmalarında

entelektüel sermayenin, hizmet sektörlerinde, endüstri sektörlerine oranla daha fazla katkı sağladığı sonucuna varmışlardır.

Ayrıca Türkiye'de faaliyet gösteren bankalarda entelektüel sermayenin firma değeri üzerindeki etkisinin incelendiği Ercan vd. (2003)'nin, veri zarflama analiz (DEA) metodunun kullanıldığı İMKB'ye kayıtlı bankalar üzerine Yalama ve Çoşkun (2007: 256-71)'un, insan sermayesinin en önemli etken olarak ortaya çıktığı Hindistan ilaç şirketleri üzerine Kamath (2008:684-704)'ın, Pakistan Lahor Borsasına kayıtlı şirketler üzerine Makki ve Lodhi (2009: 2995-3007)'nin, Hong Kong Borsasına kayıtlı olan firmalar üzerine Yu vd.(2010:650-659)'nin, katma değer(VA) İngiltere firmalarında performans üzerine etkisinin araştırıldığı Zeghal ve Maaloul (2010:39-60)'un, Malezya'da borsaya kayıtlı şirketlerde aile sahipliği ve entelektüel sermaye ilişkisinin araştırıldığı Saleh vd.(2009:1-29)'nin çalışmaları da göze çarpan çalışmalar arasındadır.

2. ARAŞTIRMA

2.1. Konusu ve Kapsamı

2008-2010 yılları arasında İMKB'ye kayıtlı firmalar içerisinde AB kriterlerine göre KOBİ niteliği taşıyan firmalarda entelektüel sermayenin firma karlılığı, verimliliği ve piyasa değeri üzerindeki etkilerini araştırmaktır. KOBİ'lerin entelektüel sermaye yönetim sistemlerini ve yaklaşımlarını benimsemeleri verimlilik, karlılık ve rekabet gücü oluşturma adına çok önemlidir. Ülkemizdeki KOBİ'lerin toplam işletmeler içerisindeki oranı oldukça yüksektir. KOBİ'ler Türkiye'de geniş bir alana yayıldıkları için bölgesel gelişmişlik farklarının giderilmesinde, mülkiyetin geniş bir alana yayılmasında, istihdam imkânı sağlamasında ve demokratik yaşamın desteklenmesinde oldukça önem taşımaktadır (Akgemci, 2001:5-7). Günümüzde ülkemiz büyük ölçekli işletmeleri ile beraber KOBİ'ler de, küreselleşme, AB uyum süreci ve Gümrük Birliği kapsamında hareket etme zorunluluğu ile karşı karşıya kalmıştır.

Avrupa Birliği KOBİ tanımı, Türkiye'de yapılan KOBİ tanımlarına göre bir takım ilave kriterler getirdiği halde, Türkiye'de İMKB'de faaliyet gösteren KOBİ'lerden bu ilave kriterleri de sağlayan çok sayıda şirket bulunmaktadır.

Çalışmada Avrupa Birliğinin 2005 yılında kabul ettiği KOBİ tanımı esas alınmıştır. Avrupa Birliğine göre bir şirketin mikro, küçük veya orta ölçekli KOBİ olarak kabul edilebilmesi için, tablo-1'de özetlenen kriterleri taşıması gerekmektedir. Çalışan sayısı kriteri dışında verilen kriterlerden yıllık ciro veya bilanço büyüklüğü şartlarından sadece birini taşıdığı takdirde

KOBİ olarak kabul edilmektedir (Europe commision: The new SME definition, 2011, p.13).

KOBİ tanımında bir diğer kriter de bağımsızlık derecesidir. Hisselerinin ve sermayesinin % 25'inin başka bir grup veya firmaya ait olmamasıdır. Şirket KOBİ olmaya hak kazandıktan sonra, eğer kriterlerin üzerine çıkarsa hemen KOBİ özelliğini kaybetmez. İki yıl üst üste kriterleri aştığı zaman KOBİ özelliğini kaybeder. Eğer parametreler iki yıl üst üste tekrar KOBİ sınırlarına dönerse, o zaman tekrar KOBİ olarak tanımlanır (Europe commision: The new SME definition, 2011, p.16). Araştırma çerçevesinde ele alınan firmalardan Hektaş Ticaret 2008 ve 2010 yılında çalışan sayısı 250'i aştığı halde, 2 yıl arka arkaya çalışan sayısı kriterini geçmediği için KOBİ olarak kabul edilmiştir. Diğer taraftan Frigo-Pak şirketi 2009 ve 2010 yıllarında çalışan sayıları 250'nin altında olmasına rağmen, 2007 ve 2008 yıllarında 250'den fazla çalışana sahip oldukları için KOBİ olarak kabul edilmemiştir.

Tablo 1: Avrupa Birliği KOBİ tanımı

Firma sınıfı	Çalışan Sayısı	Yıllık Ciro	veya	Toplam Bilanço
Orta Ölçekli	< 250	≤ € 50 milyon		≤ € 43 milyon
Küçük Ölçekli	< 50	≤ € 10 milyon		≤ € 10 milyon
Mikro Ölçekli	< 10	≤ € 2 milyon		≤ € 2 milyon

Kaynak: Europe commision: The new SME definition, 2011, p.14

Avrupa birliği KOBİ tanımına göre 2008 yılında 20 şirket, 2009 yılında 21 şirket, 2010 yılında 20 şirket İMKB'ye kayıtlı KOBİ ve aynı zamanda çalışmamızda ihtiyaç duyulan bilgilerine finansal tablo dipnotlarından ulaşılabilen şirketler olarak tespit edilmiştir. Yıllar birbirlerinden bağımsız olarak değerlendirilmiştir. Böylece 2008-2010 yıllarından elde edilen toplam kullanılabilir 61 adet ayrı olay elde edilmiştir. Bunlardan 8 olayda VAIC değeri negatif (-) çıktığı için, bir olayda ise öz kaynak değeri negatif olduğu için araştırma sonuçlarında önemli sapmalara yol açmamaları amacıyla elimine edilmiştir. Böylece çalışma 52 olay kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

2.2. Verilerin Toplanması Ve Kısıtlar

Çalışma, 2008-2010 yılları arasında İMKB'de KOBİ olarak faaliyet gösteren şirketleri kapsamaktadır. Çalışmada kullanılan veriler İMKB'nin internet sayfalarından (www.imkb.gov.tr ve www.kap.gov.tr) elde edilmiştir. Personel giderleri hakkında yeterli bilgi vermeyen şirketler çalışmadan elimine edilmiştir. KOBİ tanımı olarak Avrupa Birliğinin 2005 yılında kabul ettiği tanım esas alınmıştır. Avrupa Birliğinin KOBİ tanımında

aradığı çalışan sayısı, satışlar veya bilanço büyüklüğü, bağımsızlık derecesi ve arka arkaya iki yıl KOBİ standartlarını taşıma kriterlerine uygun olan şirketler çalışma kapsamına alınmıştır. Ayrıca çarpık sonuçlara meydan vermemesi için negatif VAIC veren 8 olay ve negatif öz kaynak değerine sahip 1 adet olay çalışma kapsamı dışında bırakılmıştır.

2.3. Metodoloji

2.3.1. Entelektüel katma değer katsayısı (VAIC)

Entelektüel sermayenin ölçülmesinde kullanılan yukarıda ifade edilen teknikler arasında, Ante Pulic tarafından geliştirilen Entelektüel Katma Değer Katsayısı (VAIC) yöntemi çalışmamızda tercih edilmiştir. Entelektüel sermayenin İMKB'ye kayıtlı KOBİ'lerin firma başarısı üzerindeki etkileri VAIC kullanılarak tespit edilmeye çalışılmıştır.

VAIC, 3 bağımsız değişkenin toplamından oluşmaktadır.

$$VAIC=CEE+HCE+SCE$$

Formülde;

VAIC=Firmanın entelektüel katma değer katsayısı

CEE= Firmanın kullanılan sermayesinin etkinlik katsayısı

HCE=İnsan sermayesinin etkinlik katsayısı

SCE= Firmanın yapısal sermayesinin etkinlik katsayısıdır.

VAIC formülündeki bileşenleri hesaplayabilmek için öncelikle firmanın oluşturduğu toplam katma değerinin (VA) hesaplanması gerekmektedir. VA, faiz giderleri (I), amortisman giderleri (DP), kâr payı ödemeleri (D), kurumlar vergisi (T), İştirak Kazançları (M), dağıtılmayan kârlar (R), ve personel giderlerinin (WS) toplamından oluşmaktadır. Buna göre VA formülü:

$$VA=I+DP+D+T+M+R+WS$$

Türkiye uygulamasında İMKB'de faaliyet gösteren firmaların finansal dipnotlarında bilgilerin sınıflandırılmasındaki problemler sebebiyle VA'nın daha basit olan aşağıdaki formülü tercih edilmiştir.

$$VA=OP+DP+WS$$

Formülde; *OP=Faaliyet Karı*, *DP=Amortisman Giderleri* ve *WS=Personel Giderleridir.*

VAIC bileşenlerinden CEE, VA'nın net kullanılan sermayeye bölünmesiyle hesaplanmaktadır.

$$CEE=VA/CE$$

Formülde; CEE =kullanılan sermaye etkinlik katsayısı, VA =katma değer ve CE =firma kullanılan net varlıklarının defter değeridir.

İkinci bileşen HCE , VA 'nın firma toplam maaş ve ücret giderlerine bölünmesiyle hesaplanmaktadır.

$$HCE=VA/HC$$

Formülde; HCE = İnsan sermayesinin etkinlik katsayısı, VA =katma değer ve HC =firma toplam maaş ve ücret giderleridir.

Üçüncü bileşen SCE , firma yapısal sermayesinin(SC) VA 'ya bölünmesiyle hesaplanmaktadır.

$$SCE=SC/VA$$

Formülde; SCE =Firmanın yapısal sermayesinin etkinlik katsayısı, SC =firmanın yapısal sermayesi ve VA =katma değeridir.

SC , katma değerden insan sermayesinin çıkarılması yoluyla hesaplanmaktadır.

$$SC=VA-HC$$

2.3.2. Bağımlı değişkenler

Firma başarı performansının ölçülmesinde genellikle kullanılan 4 gösterge bağımlı değişkenler olarak kullanılmıştır. Bunlar firma pazar değerinin defter değerine bölünmesiyle elde edilen piyasa değeri (MB), firma satışlarının varlıklarına bölünmesiyle elde edilen varlık devir hızı (ATO), net kârın varlıklara bölünmesiyle elde edilen varlıkların kârlılığı (ROA) ve net kârın öz sermayeye bölünmesiyle elde edilen öz sermaye kârlılık oranlarıdır (ROE). Bu değişkenler ile firmanın piyasa değeri, verimliliği ve kârlılığı ölçülebilmektedir. Değişkenlerin formülleri aşağıdaki gibidir.

$$MB=Pazar Değeri/Defter Değeri$$

$$ATO=Net Satışlar/Toplam Varlıklar$$

$$ROA=Net Kar/Toplam Varlıklar$$

$$ROE=Net Kar/Öz Sermaye$$

2.3.3. Bağımsız değişkenler

Regresyon modelinde, $VAIC$ ve bileşenleri olan HCE , CEE ve HCE bağımsız değişkenlerdir. Bağımlı değişkenlerin diğer bilinmeyen faktörlerden etkilenme oranlarını azaltmak için firma büyüklüğü ve kaldıraç derecesi modele kontrol değişkenleri olarak eklenmiştir (Firer ve Williams, 2003: 348-360, Yu vd., 2010: 650-659). Kontrol değişkenlerinin formülleri aşağıdaki gibidir.

Firma Büyüklüğü (LCAP)=İşletmenin Piyasa Değerinin Doğal Logaritması

Kaldıraç Oranı=Toplam Borç/Toplam Varlıklar

3. ARAŞTIRMA BULGULARI, TARTIŞMA VE SONUÇLARI

3.1. Tanımlayıcı İstatistik

Tablo 2'de araştırmamızda kullanılan değişkenlerle ilgili tanımlayıcı istatistikler gösterilmektedir. VAIC'i oluşturan bileşenlerden en büyük paya insan sermayesi etkinlik katsayısının (HCE=2,13) sahip olduğunu ve sonra sırasıyla yapısal sermayenin (SCE=0,78) ve kullanılan sermayenin (CEE=0,45) geldiğini görüyoruz.

Tablo 2: Tanımlayıcı İstatistik

	Minimum	Maximum	Ortalama	Standart Sapma
MB	0,4789170	74,5970185	5,008743773	11,6810049307
ATO	0,2409649	5,4596165	1,094036502	0,8523453237
ROA	-0,3186003	0,7588778	0,065792077	0,1762660455
ROE	-4,7751098	1,3331581	-0,059597924	0,7469306734
CEE	-0,0490640	2,8606451	0,453322044	0,5258368292
HCE	-0,5437327	7,2277664	2,133574932	1,4669269310
SCE	-0,4942304	9,6174938	0,783373169	1,7529048984
LEV	0,0319347	3,9760281	0,536922312	0,5816252994
LCAP	15,2166935	20,1768130	17,343478322	1,1432357533
VAIC	0,4954849	9,4813295	3,370270145	2,1264401906

Yıllara göre değişkenlerin ortalamalarını veren tablo 3'ye baktığımızda 2008 yılında 2,279 olan insan sermayesi etkinlik katsayısının 2010 yılında 1.806 seviyesine düştüğünü görüyoruz. Bu da KOBİ'lerin 2008 yılına oranla personel giderlerine yapılan 1 TL'lik yatırım karşılığında daha az katma değer oluşturabildiğini göstermektedir. Buna karşılık yapısal sermaye etkinlik katsayısı SCE'nin yıllar boyunca arttığı gözlenmektedir. Yani 2008 yılından 2010 yılına doğru VAIC içerisinde yapısal sermaye etkinlik katsayısı SCE'nin payının sürekli arttığını göstermektedir. İnsan sermayesi etkinlik katsayısında meydana gelen düşmenin bu şekilde

dengelenmiş ve böylece VAIC’de çok önemli değişimler yaşanmamıştır.

Yapısal sermaye etkinlik katsayısında meydana gelen artış firmaların 2008 ve 2009 yıllarında meydana gelen krizin etkisinden kurtulduklarını ve karlılıklarını arttırdıklarını da aynı zamanda göstermektedir. Yıllar bazında ROA’da meydana gelen artışlar ve firmaların piyasa değerlerinde meydana gelen önemli artış da bu sonucu desteklemekte ve kriz etkilerinin önemli ölçüde ortadan kalktığını göstermektedirler.

Tablo 3: Tanımlayıcı İstatistik 2008-2010 Ortalamalar

	2010 Mean	2009 Mean	2008 Mean
CEE	,432075280	,437399094	,491115237
HCE	1,806377604	2,278460187	2,279594780
SCE	,957646929	,861704623	,531803887
VAIC	3,196099813	3,577563904	3,302513904
LEVERAGE	,478435068	,674269354	,438463613
LCAP	17,750537171	17,404511056	16,892151054
MB	8,036434964	3,840346578	3,465007752
ATO	,995418605	1,268144560	,992261986
ROA	,104549850	,068985764	,025744757
ROE	,008385875	,056545873	-,253390450

3.2. Korelasyon

Değişkenler arasında lineer ilişkinin varlığını test etmek amacıyla Pearson ikili korelasyon analizi yapılmıştır (Tablo 4).

Firmaların kullanılan sermaye etkinlik katsayısı (CEE) ile piyasa değerleri (MB) arasında % 1 anlamlılık seviyesinde pozitif yönlü bir ilişki görülmektedir. Diğer taraftan kullanılan sermaye (CEE) ve verimlilik (ATO) arasında da % 5 anlamlılık seviyesinde pozitif yönlü bir ilişki vardır. Kullanılan sermayenin etkin kullanılarak daha çok katma değer oluşturması firma değerini (MB) ve varlıkların verimliliğini (ATO) arttırmaktadır.

Yine insan sermayesi etkinlik katsayısı (HCE) ile varlıkların karlılığı (ROA) arasında % 1 anlamlılık seviyesinde, firma büyüklüğü (LCAP) arasında %5 anlamlılık seviyesinde pozitif ilişki gözlenmektedir. Bu noktadan hareketle İnsan sermayesinin etkin kullanımının varlıkların karlılığını arttırmakta olduğunu söyleyebiliriz.

Yapısal sermaye etkinlik katsayısı (SCE) ile diğer değişkenler arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir.

Entelektüel sermaye etkinlik katsayısı (VAIC) ile kullanılan sermaye etkinlik katsayısı (CEE) arasında % 5 anlamlılık düzeyinde pozitif ilişki, insan sermayesi etkinlik katsayısı (HCE) ile arasında % 1 anlamlılık düzeyinde pozitif ilişki, Yapısal sermaye etkinlik katsayısı (SCE) ile arasında % 1 anlamlılık düzeyinde pozitif ilişki ve varlıkların karlılığı (ROA) ile arasında % 1 anlamlılık düzeyinde pozitif ilişki görülmektedir.

Tablo 4: Pearson İkili Korelasyon Matrisi

	CEE	HCE	SCE	MB	ATO	ROA	ROE	LEV	LCAP	VAIC
CEE Sig. (2-t)	1									
HCE Sig. (2-t)	0,258 0,065	1								
SCE Sig. (2-t)	-0,152 0,282	-0,213 0,129	1							
MB Sig. (2-t)	0,4(**) 0,003	0,073 0,607	-0,033 0,816	1						
ATO Sig. (2-t)	0,28(*) 0,043	0,261 0,062	-0,170 0,228	0,150 0,288	1					
ROA Sig. (2-t)	-0,072 0,613	0,37(**) 0,007	0,214 0,127	-0,097 0,495	0,37(**) 0,006	1				
ROE Sig. (2-t)	-0,102 0,472	0,072 0,610	-0,024 0,865	0,280(*) 0,044	0,152 0,282	0,36(**) 0,009	1			
LEV Sig. (2-t)	0,254 0,069	0,074 0,603	0,072 0,612	0,158 0,262	0,68(**) 0,000	0,211 0,133	0,011 0,940	1		
LCAP Sig. (2-t)	0,203 0,148	0,316(*) 0,022	-0,210 0,135	0,50(**) 0,000	0,176 0,213	0,30(*) 0,028	0,073 0,608	0,048 0,735	1	
VAIC Sig. (2-t)	0,30(*) 0,031	0,57(**) 0,000	0,64(**) 0,000	0,124 0,381	0,109 0,440	0,41(**) 0,002	0,005 0,973	0,173 0,219	0,095 0,502	1

** Korelasyon % 1 seviyesinde anlamlıdır (2-tailed).

* Korelasyon % 5 seviyesinde anlamlıdır (2-tailed).

3.3. Regresyon Analizi Sonuçları

3.3.1. VAIC ve firma performans göstergileri arasındaki ilişkiler

Modellerin bağımlı değişkenlerinin bağımsız değişkenleri açıklayabilme gücüne baktığımızda piyasa değeri (MB) için r kare=% 28.6, varlıkların verimliliği (ATO) için r kare=% 50.75, varlıkların kârlılığı (ROA) için r kare=% 26.8 ve öz sermaye kârlılığı (ROE) için r kare=% 0.5 olduğu görülmektedir. Öz sermaye kârlılığını açıklamada model bir anlam taşımamaktadır. Modeller, MB ve ROA için düşük seviyede, ATO için ise % 50'ye varan açıklama gücüne sahiptir.

Tablo 5: Çoklu Regresyon Modeli Sonuçları:

$$MB_i = \beta_1 VAIC + \beta_2 LCAP + \beta_3 LEV$$

	Standartlaştırılmış Katsayılar Beta	t	p	VIF
SABİT		-4,004	0,000	
VAIC	0,046	0,366	0,716	1,042
LEV	0,175	1,409	0,165	1,035
LCAP	0,505	4,114	0,000	1,014
R Square	0,286	Durbin-Watson		
1,914				

Tablo 6: Çoklu Regresyon Modeli Sonuçları:

$$ATO_i = \beta_1 VAIC + \beta_2 LCAP + \beta_3 LEV$$

	Standartlaştırılmış Katsayılar Beta	t	p	VIF
SABİT		-1,631	0,109	
VAIC	-0,031	-0,303	0,763	1,042
LEV	0,696	6,755	0,000	1,035
LCAP	0,212	2,080	0,043	1,014
R Square	0,50757	Durbin-Watson		
2,04805				

Tablo 7: Çoklu Regresyon Modeli Sonuçları:

$$ROA = \beta_1 VAIC + \beta_2 LCAP + \beta_3 LEV$$

	Standartlaştırılmış Katsayılar Beta	t	p	VIF
SABİT		-2,413	0,020	
VAIC	0,361	2,860	0,006	1,042
LEV	0,162	1,289	0,203	1,035
LCAP	0,277	2,232	0,030	1,014
R Square	0,268	Durbin-Watson		
1,153				

P değerlerine bakıldığında sadece ROA ile VAIC arasında istatistikî olarak % 1 düzeyinde anlamlı bir ilişkinin ($p=0,006$) varlığı söz konusudur. Varlıkların kârlılığını belirlemede VAIC, $\beta=0,361$ 'lik bir pozitif etkiye sahiptir. Entelektüel sermaye katma değer katsayısı VAIC, firma varlıklarının kârlılığının belirlenmesinde önemli bir etkiye sahiptir. Ayrıca firma büyüklüğünün bu dönemlerde firma varlıklarının kârlılığının belirlenmesinde VAIC'den sonra %5 anlamlılık düzeyinde katkısı olduğu görülmektedir. VAIC ile ROE, ATO, MB bağımlı değişkenleri arasında ise istatistikî olarak anlamlı bir ilişki görülmemektedir.

Tablo 8: Çoklu Regresyon Modeli Sonuçları:

$$ROE_i = \beta_1 VAIC + \beta_2 LCAP + \beta_3 LEV$$

	Standartlaştırılmış Katsayılar Beta	t	p	VIF
SABİT		-0,533	0,597	1,042
VAIC	-0,001	-0,006	0,995	1,035
LEV	-0,007	-0,049	0,961	1,014
LCAP	0,073	0,501	0,619	
R Square	0,005	Durbin-Watson		
1,739				

VIF (variance inflationary factor) katsayılarına baktığımızda, 10'dan küçük olmaları sebebiyle değişkenler arasında çoklu bağıntının olmadığı ve istatistikî olarak değişkenlerin bir problem oluşturmadıkları anlaşılmaktadır.

3.3.2. VAIC bileşenleri ve firma performans göstergileri arasındaki ilişkiler

Modellerin bağımlı değişkenlerinin bağımsız değişkenleri açıklayabilme gücüne baktığımızda piyasa değeri (MB) için r kare=% 39.2, varlıkların verimliliği (ATO) için r kare=% 55.5, varlıkların kârlılığı (ROA))

için r kare=% 37.1 ve öz sermaye kârlılığı (ROE) için r kare=% 0.26 olduğu görülmektedir. Öz sermaye kârlılığını açıklamada model bir anlam taşımamaktadır. Modeller, MB ve ROA için orta seviyede, ATO için ise % 55.5'e varan açıklama gücüne sahiptirler.

Tablo 9: Çoklu Regresyon Modeli Sonuçları:

$$MB_i = \beta_1 HCE + \beta_2 SCE + \beta_3 CEE + \beta_4 LCAP + \beta_5 LEV$$

	Standartlaştırılmış Katsayılar Beta	t	p	VIF
SABİT		-4,016	0,000	
CEE	0,333	2,661	0,011	1,182
HCE	-0,163	-1,304	0,199	1,188
SCE	0,082	0,680	0,500	1,093
LEV	0,104	0,867	0,390	1,095
LCAP	0,507	4,086	0,000	1,166
R Square	0,392	Durbin-Watson		
1,968				

Firma kullanılan sermaye etkinlik katsayısı CEE ile piyasa değeri MB arasında % 5 anlamlılık düzeyinde ($p=0.011$) pozitif bir ilişkinin ($\beta=0,333$) varlığı görülmektedir (Tablo 9). Yatırımcılar açısından kullanılan sermayenin etkin kullanımının önem taşıdığı bu sonuçtan anlaşılabilir.

Tablo 10: Çoklu Regresyon Modeli Sonuçları:

$$ATO_i = \beta_1 HCE + \beta_2 SCE + \beta_3 CEE + \beta_4 LCAP + \beta_5 LEV$$

	Standartlaştırılmış Katsayılar Beta	t	p	VIF
SABİT		-0,906	0,370	
CEE	0,024	0,223	0,824	1,182
HCE	0,129	1,208	0,233	1,188
SCE	-0,161	-1,567	0,124	1,093
LEV	0,683	6,634	0,000	1,095
LCAP	0,129	1,213	0,231	1,166
R Square	0,555	Durbin-Watson		
2,345				

Tablo 11: Çoklu Regresyon Modeli Sonuçları:

$$ROAi = \beta_1 HCE + \beta_2 SCE + \beta_3 CEE + \beta_4 LCAP + \beta_5 LEV$$

	Standartlaştırılmış Katsayılar Beta	t	p	VIF
SABİT		-2,655	0,011	
CEE	-0,248	-1,949	0,057	1,182
HCE	0,385	3,021	0,004	1,188
SCE	0,307	2,507	0,016	1,093
LEV	0,238	1,948	0,057	1,095
LCAP	0,308	2,442	0,018	1,166
R Square 1,013	0,371	Durbin-Watson		

Varlıkların verimliliğine (ATO) bakıldığında (Tablo 10), VAIC bileşenlerinin istatistikî olarak bir anlamlılık düzeyine sahip olmadıkları görülmektedir. İlginç bir sonuç olarak KOBİ olan firmaların borç kullanma dereceleri (LEV) ile verimlilik arasında % 1 anlamlılık düzeyinde pozitif bir ilişkiye ($\beta=0,683$) rastlanmaktadır. Bu durum bize kriz döneminde borçlanmak suretiyle daha fazla varlık kullanmanın meydana getirdiği satışlardaki artışın sağladığı katkının, varlık artışının yol açtığı verim azalmasından fazla olduğunu göstermektedir. Borçlanma yoluyla kaynak ihtiyacını kriz döneminde karşılayabilen şirketlerin diğerlerine oranla daha avantajlı hale geldikleri görülmektedir.

Tablo 12: Çoklu Regresyon Modeli Sonuçları:

$$ROEi = \beta_1 HCE + \beta_2 SCE + \beta_3 CEE + \beta_4 LCAP + \beta_5 LEV$$

	Standartlaştırılmış Katsayılar Beta	t	p	VIF
SABİT		-0,522	0,604	
CEE	-0,147	-0,930	0,357	1,182
HCE	0,081	0,513	0,610	1,188
SCE	-0,015	-0,100	0,921	1,093
LEV	0,025	0,166	0,869	1,095
LCAP	0,075	0,478	0,635	1,166
R Square 1,737	0,026	Durbin-Watson		

Varlıkların Karlılığı (ROA) ile HCE arasında ise % 1 anlamlılık düzeyinde pozitif bir ilişkinin ($\beta=0,385$) varlığı görülmektedir (Tablo 11). İnsan sermayesi etkin kullanımı arttıkça varlıkların karlılığı artmaktadır.

Varlıkların Kârlılığı (ROA) ile SCE arasında ise % 5 anlamlılık düzeyinde pozitif bir ilişkinin ($\beta=0,307$) varlığı söz konusudur. Varlıkların Kârlılığı (ROA) ile %5'in az üzerindeki bir anlamlılık düzeyi için CEE ile negatif bir ilişkinin ($\beta=-0,248$) olduğu gözlenmektedir. Yani daha az varlık kullanmak suretiyle CEE'sini artıran şirketlerde varlıkların karlılığında (ROA) azalma görülmüştür. Bu varlık kullanımındaki yetersizliğin kârlılık üzerindeki olumsuz etkisine işaret etmektedir. ROA üzerinde en büyük etkiye öncelikle HCE'nin ve daha sonra SCE'nin sahip olduğu söylenebilir.

Ayrıca kontrol değişkenlerinden firma büyüklüğünün (LCAP) % 5 anlamlılık düzeyinde ROA ile pozitif ilişkisi ($\beta=0,308$) ve %5'in az üzerindeki bir anlamlılık düzeyi için borçlanma derecesinin ROA ile pozitif ilişkisi ($\beta=0,238$) görülmektedir. Firma büyüklüğü ve daha çok borç kullanmanın kârlılığı arttırdığı anlaşılmaktadır.

ROE ile VAIC bileşenleri ve kontrol değişkenleri arasında istatistikî olarak anlamlı bir ilişki gözükmemektedir (Tablo 12).

SONUÇ

Çalışmada KOBİ'lerle ilgili incelemeye konu olan 2008 ve 2009 yılları bütün dünyada şiddetli küresel krizlerin yaşandığı dönemlerdir. Krizin etkileri diğer ülkelere oranla Türkiye'de daha az hissedilmesine rağmen KOBİ'lerin diğer firmalara göre krizden daha fazla etkilendikleri görülmektedir. Çalışmada yıllar bazında etkinlik katsayıları karşılaştırmasını verdiğimiz kısımda krizin etkileri kısmen ifade edilmiştir.

VAIC bileşenleri ile performans göstergeleri arasındaki ilişkilerin çoklu regresyon kullanılarak analizinin yapıldığı kısımda da krizin KOBİ'ler üzerindeki etkileri görülmektedir. Bu dönemlerde daha az varlık kullanılması yoluyla, kullanılan sermaye etkinlik katsayısının (CEE) artmasının firmaların piyasa değerinin artmasına katkıda buldukları görülmektedir. Fakat diğer taraftan kriz döneminde kârlılık (ROA) ve CEE arasındaki negatif ilişkiden firmaların daha az varlık kullanmalarının kârlılığı azalttığını, dolayısıyla firmaların kaynak sıkıntısı yaşadıkları anlaşılmaktadır.

KOBİ'lerin özellikle kriz dönemlerinde kaynak sıkıntısını KOBİ olmayan firmalara göre daha çok hissetmeleri normal bir sonuçtur. Yine ROA ile LCAP ve LEV arasındaki pozitif ilişkiden hareketle yeterli firma büyüklüğüne sahip ve borç kullanarak kaynak sıkıntısını giderebilen şirketlerin kârlılıklarını daha iyi arttırabildikleri sonucunu çıkarabiliriz. ATO ve LEV arasındaki beklenmeyen pozitif ilişki de bu sonucu desteklemektedir. Bunu destekler mahiyette çalışmalarında Wu vd. (2008:959-975), Aygen (2006), Koyuncugil ve Özgülbaş (2006) ve Güler(2010:353-371), KOBİ'lerin en önemli finansal problemlerinin,

şirketlerin işletme sermayesi ihtiyaçlarını karşılamada yaşadıkları kaynak sıkıntısı olduğunu belirtmişlerdir.

KOBİ'ler açısından MB ile CEE arasındaki, ROA ile HCE, SCE, CEE arasındaki anlamlı ilişkilerden, entelektüel sermaye katma değer (VAIC) bileşenlerinin ve dolayısıyla VAIC'in, performans göstergeleri olan piyasa değeri (MB) ve Kârlılık (ROA) üzerinde önemli etkileri görülmektedir. KOBİ'lerin başarı performanslarını arttırmak için entelektüel sermaye kavramının önemli olduğu bilgiye dayalı yönetim anlayışını benimsemeleri doğru bir davranış olacaktır.

KAYNAKÇA

- ABARNETHY, M., P. Bian chi, A. Del Bello, S. Labory, B. Lev, A. Wyatt and S. Zambon, (2003), Study on the measurement of int an g ib le a s sets and associated reporting practices. Commission of the European Communities Enterprise Directorate General.
- AKGEMCİ, T., (2001), Kobi'lerin temel sorunları ve Sağlanan destekler, KOSGEB, s. 5-7
- AYGEN, F., (2006): "AB'ye Giriş Sürecinde KOBİ'lerin Finansman Sorunları ve Alternatif Finansman Tekniklerinden Yararlanma Dereceleri Sakarya Örneği", 3. KOBİ'ler ve Verimlilik Kongresi 17-18 Kasım 2006 (AB'nin KOBİ Finansmanına Getirdiği Yenilikler), Kültür Üniversitesi, İstanbul
- BONTIS, N., Kew, W.C.C. and Richardson, S. (2000), "Intellectual Capital and Business Performance in Malaysian Industries", *Journal of Intellectual Capital*, 1, 1, 85-100.
- BONTIS, N. (2001), "Assessing knowledge assets: a review of the models used to measure intellectual capital", *International Journal of Management Reviews*, Vol. 39 No. 1, pp. 41-60.
- BONTIS, N. (2004), "National Intellectual Capital Index: A United Nations initiative for the Arab region", *Journal of Intellectual Capital*, Vol 5, No. 1, pp 13-39
- BORNEMANN, M. (1999), "Potential of value systems according to the VAICTM method", *International Journal of Technology Management*, Vol. 18 Nos 5/6/7/8, pp. 463-75.
- BROOKING, A. (1996), *Intellectual Capital*, International Thomson Business Press, London.
- CHEN, J., Z. Zhu and H.Y. Xie. (2004), "Measuring Intellectual Capital: A New Model and Empirical Study", *Journal of Intellectual Capital*, 5(1), 195-212.

- CHEN, M.-C., Cheng, S.-J. and Hwang, Y. (2005), “An empirical investigation of the relationship between intellectual capital and firms’ market value and financial performance”, *Journal of Intellectual Capital*, Vol. 6 No. 2, pp. 159-76.
- EDVINSSON, L. (1997) "Developing capital at Skandia", *Long Range Planning*, Vol 30, No. 3, pp 366-73.
- EDVINSSON, L. and Malone, M. (1997), *Intellectual Capital: Realizing Your Company's True Value by Finding its Hidden Brainpower*, Harper Collins, New York.
- ENGSTROM, T.J., P. W. and S. F. Westnes (2003), “Evaluating Intellectual Capital in the Hotel Industry”, *Journal of Intellectual Capital*, 4(3), 287–303
- ERCAN, M. K., Öztürk, M.Başaran ve K. Demirgüneş .Değere Dayalı Yönetim ve Entellektüel Sermaye.. . Gazi Kitapevi. 2003
- Europe commision: The new SME definition, http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/files/sme_definition/sme_user_guide_en.pdf, p. 14-16 (Erişim Tarih: 15 Nisan 2011)
- FIRER, S. and Williams, S. M. (2003), “Intellectual capital and traditional measures of corporate performance”, *Journal of Intellectual Capital*, Vol 4, No. 3, pp 348-360.
- FRUIN, W.M., (1997). *Knowledge works: managing intellectual capital at Toshiba*. Oxford University Press, New York.
- GUTHRIE, J. (2000), “Measuring up to change”, *Financial Management*, December 1, p. 11.
- GÜLER, S., (2010), Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF DergisiY.2010, C.15, S.3 s. 353-371
- HO, C. and S. Williams, (2003), “International comparative analysis of the association between board structure and the efficiency of value added by a firm from its physical capital and intellectual capital resources”, *International Journal of Accounting* 38, pp. 465–491
- İŞEVİ A.S., Çelme B., (2002), “Bilgi Çağında Yeni Hazine: Entellektüel Sermayeyle Rekabeti Yakalamak”, ÜNAK Genel Konferansı ÜNAK2002 19 Mayıs Üniversitesi Samsun 10-12 Ekim.
- JOHNSON, H. T., Kaplan, R. S. (1987), *Relevance Lost: The Rise and Fall of Management Accounting*, Harvard BusinessSchool Press, Boston.
- KAMATH, G.B. (2008), “The Intellectual Capital Performance of Indian Banking Sector” *Journal of Intellectual Capital*, 9(4), 684-704.
- KOYUNCUGİL, A. S. ve N. Özgülbaş, (2006), “İMKB’de İşlem Gören KOBİ’lerin Finansal Başarısızlıklarına Etki Eden Faktörlerin Veri

- Madenciligi ile Belirlenmesi”, 3. KOBİ’ler ve Verimlilik Kongresi, 17-18 Kasım 2006, Kültür Üniversitesi, İstanbul
- MAKKI, M.A. M. and S. A. Lodhi (2009), “ Impact of Intellectual Capital on Return on Investment in Pakistani Corporate Sector”, Australian Journal of Basic and Applied Sciences , 3(3): 2995-3007,
- MAVRIDIS, D. (2004), “The intellectual capital performance of the Japanese banking sector”, Journal of Intellectual Capital, Vol. 5 No. 1, pp. 92-111.
- MAVRIDIS, D. (2005), “Intellectual capital performance determinants and globalization status of Greek listed firms”, Journal of Intellectual Capital, Vol. 6 No. 1, p. 127-140.
- MORGAN, M.W., (1998), “Improving business performance: are you measuring up?”, Journal of Management,49(2): 10-12.
- PULIC, A. (1998), "Measuring the performance of intellectual potential in knowledge economy", in *2nd World Congress on Measuring and Managing Intellectual Capital*, McMaster University, Hamilton.
- PULIC, A. (2001), “Value Creation Efficiency Analysis of Croatian Banks 1996-2000”, available at: www.vaic-on.net
- PULIC, A. (2008), "The principles of intellectual capital efficiency – a brief description", in *Inspired by Knowledge in Organisations: Essays in Honor of Professor Karl-Erik Sveiby on his 60th Birthday 29th June 2008*.
- ROOS, G. and Roos, J. (1997), "Measuring Your Company's Intellectual Performance", *Long Range Planning*, Vol 30, No. 3, pp. 413-26.
- SALEH, N. M., M. R. C. A., M. S. Hassan, (2009), “Ownership Structure and Intellectual Capital Performance in Malaysia”, Asian Academy of Management Journal of Accounting & Finance, Vol. 5 Issue 1, p1-29.
- SEETHARAMAN, A., Sooria, H.H.B.Z. and A. S. Saravanan. (2002), “Intellectual Capital Accounting and Reporting in the Knowledge Economy”, Journal of Intellectual Capital, 3(2), 128–148.
- SHIU, H.J., (2006a), “The application of the value added intellectual coefficient to measure corporate performance: evidence from technological firms”, International Journal of Management, 23(2): 356-365.
- SHIU, H.J., (2006b), “Application of the VAIC to measures of corporate performance: A quantile regression approach”, The Journal of American Academy of Business , Cambridge, 8(2): 156-160.

- STEWART, T. A.; Kirsch, s.l. (1991), "Intellectual capital: Brain Power", Fortune, cilt 11, sayı 123, s. 44-60.
- STEWART, T.A. (1997), Intellectual capital: The new wealth of organizations, Doubleday/ Currency, New York.
- SULLIVAN, P.H. (2000), Value-Driven Intellectual Capital, John Wiley & Sons, New York, NY.
- SVEIBY, K.E. (1997), The New Organizational Wealth: Managing and Measuring Knowledge Based Assets, Berrett-Koehler, San Francisco.
- TAN, H. P., Plowman, D., Hancock, P. (2007), " Intellectual capital and financial returns of companies", Journal of Intellectual Capital, 8(1), 76-95.
- TING, W.K.I. and Lean, H.H. (2009), "Intellectual capital performance of financial institutions in Malaysia", Journal of Intellectual Capital, Vol 10, No. 4, pp 588-99.
- TSENG, C., Y.J. Goo, (2005). "Intellectual capital and corporate value in an emerging economy: empirical studies of Taiwanese manufacturers", R&D Management, 35(2): 187-201.
- VAN den Berg, A.H. (2002), "Models of intellectual capital valuation: a comparative evaluation", paper presented at the Knowledge Summit Doctoral Consortium 2002, Queen's Centre for Knowledge-Based Enterprise, Queen's University School of Business, Ontario,
- WU, Junjie, Jining, S. and C. Zeng (2008), "An Empirical Evidence of Small Business Financing in China", Management Research News, Volume 31, No:12, s. 959-975
- YALAMA, A. and M. Coskun, (2007), "Intellectual capital performance of quoted banks on the Istanbul stock exchange market", Journal of Intellectual Capital, Vol 8, No. 2, pp. 256-71.
- YU, K. Y., Ng, H. T., Wong, W. K., Chu, K. W. S. and K. H. Chan, (2010), "An Empirical Study of the Impact of Intellectual Capital Performance on Business Performance", Proceedings of the International Conference on Intellectual Capital, Knowledge Management & Organizational Learning, p. 650-659.
- ZÉGHAL, D. and A. Maaloul, (2010), "Analysing value added as an indicator of intellectual capital and its consequences on company performance", Journal of Intellectual Capital, Vol 11, No. 1, pp 39-60.

www.imkb.gov.tr (Erişim Tarih: 15 Nisan 2011)

www.kap.gov.tr (Erişim Tarih: 15 Nisan 2011)

MADDİ DURAN VARLIKLARIN KOBİ'LER İÇİN UFRS, TAM SET UFRS VE VERGİ USUL KANUNUN'DA (VUK) ARŞILAŞTIRILMASI

Mehmet GENÇTÜRK*
İsmail ÇELİK**
Nagihan KARAMAN***

ÖZET

Muhasebe alanında tüm finansal tablo kullanıcıları için ortak bir uygulama dili oluşturulması amacıyla yayınlanan uluslararası finansal raporlama standartlarının kamuyu aydınlatma yükümlülüğü olmayan KOBİ'ler tarafından uygulamasının kolay olmaması gibi nedenlerle Uluslararası Muhasebe Standartları Kurulu tarafından 9 Temmuz 2009 tarihinde KOBİ'ler için UFRS yayınlanmıştır. Türkiye'de 1 Kasım 2010 tarihinde Türkçe çevirisi yapılan ve 2012 yılında uygulanmasının zorunlu olması beklenen Kobi UFRS, Tam Set UFRS'den bazı farklılıkları da beraberinde getirmiştir. Maddi Duran Varlıklarda meydana gelen farklılık uygulamalarına odaklanılan çalışmamızda, sırasıyla Kobi UFRS'de KOBİ kavramı değerlendirilmiş, sonraki bölümlerde ise 2012 yılında Türkiye'de geniş bir uygulama alanı bulacağını düşündüğümüz KOBİ standartlarında "Maddi Duran Varlıkların" özelliklerine değinilerek bazı konularda ortaya çıkan farklılıklar örnek uygulamalarla ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kobi UFRS, Tam Set UFRS, Maddi Duran Varlık,

* Doç. Dr. Mehmet GENÇTÜRK, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Bucak Zeliha Tolunay UTİYO Muhasebe ve Finansal Yönetim Bölümü Öğretim Üyesi, Bucak/Burdur, Türkiye, mgencturk@mehmetakif.edu.tr

** Yrd. Doç. Dr. İsmail ÇELİK, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Bucak Zeliha Tolunay UTİYO Muhasebe ve Finansal Yönetim Bölümü Öğretim Görevlisi, Bucak/Burdur, Türkiye, ismailcelik@mehmetakif.edu.tr

*** Öğr. Gör. Nagihan KARAMAN, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Bucak Zeliha Tolunay UTİYO Uluslararası Ticaret Bölümü Öğretim Görevlisi, Bucak/Burdur, Türkiye, nagihankaraman@mehmetakif.edu.tr

THE COMPARISON OF FIXED ASSETS IN IFRS FOR SMEs, FULLSET IFRS AND TAX PROCEDURAL LAW (TPL)

ABSTRACT

Due to its hardness to be understood by the SMEs, which they have no obligation to inform the community, IFRS for SMEs are issued on July 9th 2009 by the International Accounting Standards Committee to create a common language for all accounting financial statements users. IFRS for SMEs, which was translated into Turkish on November 1st, 2010 and is going to be mandatory in application, has brought some differentiations about to full set IFRS. In our research about the discrepancies occurred in applications in tangible fixed assets, in turn, the term SME has been evaluated in IFRS for SMEs and it has been tried to define the differences in some subjects which arise in “tangible fixed assets” what we have thought that it would have a wide field of application in Turkey in 2012 with some sample applications.

Keywords: *IFRS for SME, Full Set IFRS, tangible fixed assets*

1 GİRİŞ

Ülke ekonomilerinin entegrasyonunda en önemli hususlardan biri finansal raporlama sürecinde tek düzeliğin sağlanmasıdır. Ülkedeki işletmelerin önemli bir bölümünü oluşturan KOBİ’ler, esnek yapılarıyla değişen ekonomik konjonktürlere hızlı bir şekilde ayak uydurarak ekonomik büyümeye hız kazandırabilmektedir. KOBİ’ler üretim teknolojilerini geliştirmeleri, ihracat paylarını artırmaları ve finansman imkânlarının da gelişmesi neticesinde uluslararası yatırımcıların da ilgi alanına girmiştir. Küreselleşme ile birlikte yatırımcılar, diğer ülkelerdeki; ihracat imkanı yüksek, finansal krizler karşısında değişime çabuk adapte olabilen ve piyasa değeri yükselme potansiyeli muhtemel işletmelere yönelmiştir.

Bu bağlamda yatırımcıların KOBİ’lerin finansal durumlarını net olarak görebilmeleri için KOBİ’ler tarafından yayınlanan finansal tabloların şeffaf, anlaşılabilir, karşılaştırılabilir olması gerekmektedir. Bu açıdan bakıldığında KOBİ’lerin en büyük problemi şeffaf ve güvenilir finansal tablo düzenleme sürecinde yaşanmaktadır. Bu sebeple muhasebe düzenleyicisi konumundaki otoriteler, KOBİ’lerin finansal raporlama sürecinde uluslararası entegrasyonu sağlayıcı hizmetler sunmaya odaklanmıştır.

Türkçe çalışmaları, Türkiye Muhasebe Standartları Kurulu (TMSK) tarafından tamamlanmış olan KOBİ’ler için UFRS, tam set UFRS’nin sadece

KOBİ'leri ilgilendiren ve uluslar arası düzlemde KOBİ'ler için tek düzeliği sağlaması amaçlanan bir rapor olarak 2009 yılı temmuz ayında yayınlanmıştır. KOBİ'ler için UFRS, kamuyu bilgilendirme zorunluluğu olmayan işletmeler için bazı konularda yenilikler getirmektedir. KOBİ standartları, gelişme imkanlarından yararlanmak isteyen işletmelerin eşit şartlarda rekabet etmesini sağlayıcı bir düzenleme olarak da karşımıza çıkmaktadır.

KOBİ'ler için UFRS sürecine odaklanılan çalışmamızda sırası ile; KOBİ UFRS'nin getirdiği yeniliklere değinilerek Türk Vergi Mevzuatı ve Tam Set UFRS'ye nazaran maddi duran varlıklar açısından KOBİ standardının getirdiği farklılıklar vurgulanacak ve bu farklılıklar örnekler ile ortaya konulmaya çalışılacaktır.

2 KÜÇÜK ve ORTA ÖLÇEKLİ İŞLETMELER (KOBİ) ve KOBİ'LER İÇİN UFRS HAKKINDA GENEL ÇERÇEVE

KOBİ tanımlarında, firmanın çalıştırdığı personel ya da işçi sayısı, bilanço değerleri ve bağımsızlık ölçütleri ön plana çıkmaktadır (Parlakkaya, 2010: 2). KOBİ'ler; halka açık olmamaları, finans kuruluşu olmamaları ve temel kamu hizmetleri vermemeleri nedeniyle kendi ülkelerinde ekonomik açıdan bireysel olarak önemli görülmezler (Demir, 2007: 45). Fakat KOBİ'ler küçük ve esnek yapıları, istihdam yaratma kapasiteleri ve ekonomide şirketlerin % 95'inden fazlasının KOBİ olması nedeni ile ülkeleri için çok büyük önem taşımaktadır (Çelik, 2010: 42). Bu nedenle Uluslararası Muhasebe Standartları Kurulu, KOBİ'ler için yeni bir düzenleme yapma gereksinimi duymuş ve KOBİ'ler için UFRS'yi oluştururken gelişmiş ve gelişmekte olan bütün ülkelerin KOBİ'lerin içinde bulunduğu şartları göz önüne almıştır. Böylelikle KOBİ'lerin finansal rapor kullanıcılarının bilgi ihtiyaçlarının karşılanmasını amaçlamıştır. Standart 5 yıllık bir çalışma sonucunda ve tam set UFRS dikkate alınarak hazırlanmıştır.

Uluslararası Finansal Raporlama Standartları, tüm Avrupa'da 7 bin işletme için kullanılıyken, yaklaşık 7 milyon küçük ve orta ölçekli işletme ise ulusal muhasebe standartlarını kullanmak zorunda bırakılarak muhasebe süreçlerini takip etmektedir. Böylelikle uluslararası finansal raporlama standartları, söz konusu Küçük ve Orta Büyüklükteki işletmeler için uluslararası rekabette herhangi bir fayda sağlamamaktadır (Albu ve Albu, 2010: 46).

Küçük ve orta büyüklükteki işletmelere olan ilginin sermaye hareketlerindeki serbestleşmeyle artması, işletmelerin sadece güvenilir ve gerçeğe uygun bilgi sunmalarından çok, uluslararası arenada karşılaştırılabilir raporlar sunması ihtiyacını da beraberinde getirmiştir.

Sermaye hareketlerindeki serbestleşmeyle birlikte KOBİ'ler, ülkeleriyle sınırlı olmayan finansal tablolar hazırlamak zorundadır. Çünkü (Demir, 2007: 3);

- KOBİ'ler, Banka ve Finans Kuruluşlarından ulusal sınırların ötesinde kredi kullanmaktadır,
- KOBİ'lerin Yabancı ülke tedarikçileriyle olan ilişkilerini artırmaktadır.
- Basel II uzlaşısıyla birlikte derecelendirme kuruluşlarının şeffaf finansal tablolara olan gereksinimleri artmaktadır,
- KOBİ'ler yurtdışı müşterilerle çalışmaktadır.

Yukarıda sayılan gelişmelerin bir sonucu olarak uluslararası muhasebe standartları kurulu, vergi mevzuatına göre kamusal hesap verme zorunluluğu olmayan ve finansal tablolarını genel amaçlı olarak sadece iktisadi kişilik dışındaki kullanıcıların kullanımı için hazırlayan KOBİ'lerin uluslararası rekabete ayak uydurmalarını kolaylaştırıcı standartları 2009 yılında yayınlamıştır.

Yayınlanan standartta kamuya hesap verme yükümlülüğünün olduğu hallere de aşağıdaki gibi değinilmiştir (IASB, 2009: 10):

- Eğer, İşletmenin borç veya özkaynak enstrümanları ulusal piyasalarda ticarete konu oluyorsa veya bu enstrümanların söz konusu organize veya tezgâh üstü piyasalarda alınıp satılmasını sağlayıcı girişimler (ihraç aşaması) başlatılmışsa,
- Ya da işletme, geniş bir üçüncü şahıs kitlesi için bunların varlıklarını emaneten elinde tutuyorsa (banka, kredi kuruluşları, sigorta şirketleri, portföy şirketleri vb.), kamuya hesap verilmek zorundadır.

KOBİ UFRS hazırlanırken, ulusal otoritelerin yaptığı gibi bir takım niceliksel faktörlere (çalışan sayısı, satış cirosu, varlıkları vs.) bakılarak işletmeler sınıflandırılmamış, KOBİ UFRS kapsamına alınacak işletmeler, “kamuya hesap verme yükümlülüğünün” olup olmamasına göre değerlendirilmiştir (Şensoy ve Perek, 2010: 51).

Bu nedenle, kamuya hesap verme yükümlülüğü bulunan ve aşağıda sıralanmış işletmelerin dışında kalan işletmeler için KOBİ UFRS hayata geçirilmeye çalışılmaktadır (Akdoğan, 2010: 4).

- Sermaye Piyasası Araçları borsada işlem gören veya kotasyon başvurusunda bulunan işletmeler,
- Yedi emin sıfatıyla geniş bir kitle adına varlıklarını muhafaza eden işletmeler,
- Bankalar,
- Sigorta şirketleri,

- Aracı kuruluşlar,
- Emeklilik ve Bireysel Emeklilik şirketleri,
- Yatırım fonları,
- Yatırım bankaları

KOBİ'ler için UFRS çalışmalarının Tam Set UFRS'nin sadeleştirilmesi şeklinde hayata geçirilme çabalarının altında yatan temel gerekçe, Tam Set UFRS'nin anlaşılması güç bir bilimselliğe dayanması olarak kabul edilmektedir(Demir, 2007: 4).

KOBİ UFRS, Uluslararası finansal raporlama standartlarıyla birlikte oluşturulan Tam Set UFRS'nin bir parçası olmaktan çok, Tam Set UFRS ile paralel olarak hazırlanmış, seçenekli uygulamaları ortadan kaldıran ve KOBİ'lerle ilgili olmayan işlemleri kapsam dışı bırakmış, aynı zamanda değerlendirme ve muhasebeleştirme yöntemlerinin basitleştirildiği bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır (Akdoğan, 2010: 6).

Gelişmekte olan ülkelerin küçük ve orta büyüklükteki işletmelerine uluslararası platformda kendini gösterme imkânı sunacak olan KOBİ UFRS, ülkeler arasındaki eşitliği inşa edecektir. Ayrıca KOBİ UFRS'ye göre finansal tablolarını düzenleyen işletmeler, rekabet ortamını lehlerine kullanarak, büyük işletme hüviyetine kavuştuklarında muhasebe sürecinin uygulamasında Tam Set UFRS'ye geçerken bir takım zorluklarla karşılaşmaktan da kurtulmuş olacaklardır (Akdoğan, 2010: 6).

KOBİ UFRS'nin benimsenmesi küçük ve orta büyüklükteki işletmelere aşağıdaki avantajları sağlayacaktır (Aksoy ve Sipahi, 2007: 33).

- KOBİ UFRS'nin benimsenmesi, KOBİ'lerin finansal bilgi karşılaştırılabilirlik düzeyini ya ulusal ya da uluslararası anlamda yoluna koyacaktır,
- KOBİ UFRS'nin benimsenmesi, finansal tablo konsolidasyonunu kolaylaştıracaktır,
- KOBİ UFRS'nin benimsenmesi, KOBİ'lerin uluslararası piyasalara erişmelerine yardımcı olacaktır,
- KOBİ UFRS'nin benimsenmesi, işletmelerin kredi notuna pozitif etkide bulunacak ve kredi kuruluşlarıyla ilişkileri güçlendirecektir,
- Tedarikçilerin alıcılarından istediği sağlıklı finansal yapı KOBİ UFRS ile sağlanacaktır,
- Halka açık şirketlerde olduğu gibi muhasebe defterlerinden çıkarılan finansal tablolar ile TMS/TFRS'ye göre düzenlenen tablolar arasındaki farklılığın giderilmesi.

- Vergi bazlı muhasebe yerine ticari muhasebe esaslarının getirilmesi (TMSKa, 2010: 3) sağlanacaktır,

KOBİ'lerin genellikle işletme sahip veya yöneticilerin ya da kamu otoritelerinin kullanımına yönelik finansal tablo düzenliyor olmaları, bu tür finansal tabloların genel amaçlı olmaktan uzaklaşmalarına neden olabilir. Her ülkenin vergi yasalarının kendine özgü özellikler barındırması, genel amaçlı düzenlenmesi gereken finansal tablolarla vergi kazancının ortaya konulması amacıyla düzenlenen finansal tablolar arasında farklılıklar meydana getirebilir. Bu açıdan bakıldığında KOBİ UFRS'ye göre düzenlenen finansal tabloların, ilgili ülkenin vergi düzenlemelerinin ölçüleme esaslarına tam uyumlu olması ihtimal dışı kalabilir. Bu sebeple her ülke, vergi amaçlı finansal raporların, KOBİ UFRS'ye göre belirlenen kâr/zarar tutarından hareketle yapılacak mutabakatlarla düzenlenmesini sağlayarak KOBİ'lerin çifte rapor düzenleme yükünden kurtulmalarını sağlayabilir (Şensoy ve Perek, 2010: 51,52).

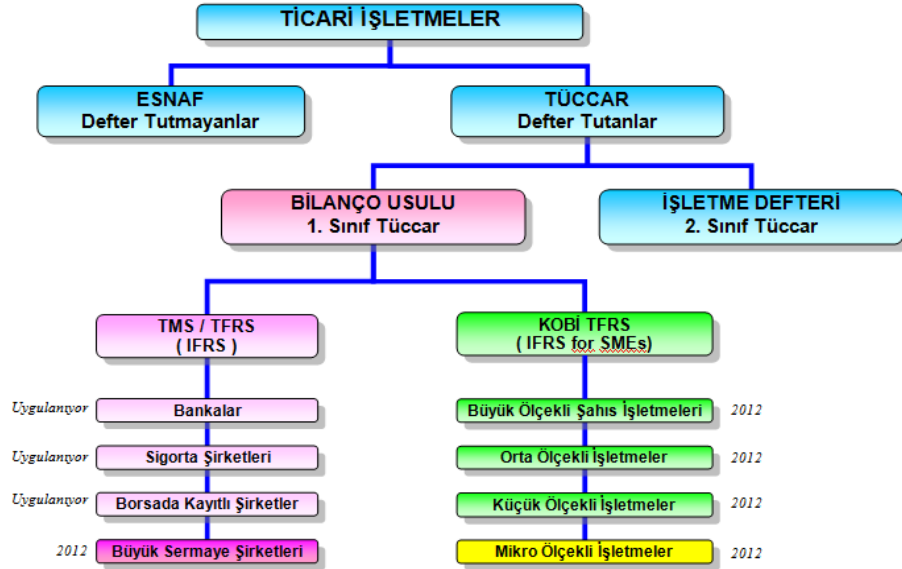
KOBİ'ler için UFRS'nin İngilizce orijinali 230 sayfa ve 35 bölümden oluşmaktadır. Standardın temel özellikleri aşağıdaki gibi sıralanabilir (Özkan, 2010: 1):

- Standarda KOBİ'ler ile ilgili olmayan konular dahil edilmemiştir.
- Tam set UFRS'lerde çeşitli muhasebe politikalarının seçilmesine izin verilmekteyken, KOBİ'ler için UFRS'de uygulanması daha kolay olan muhasebe politikaları önerilmektedir.
- Tam set UFRS'lerde yer verilen varlık, borç, gelir ve giderlerin tanınması ve ölçülmesi ile ilgili birçok ilke basitleştirilmiştir.
- KOBİ'ler için UFRS, tam set UFRS'lere göre daha az açıklama gerektirmektedir.
- KOBİ'ler için UFRS'nin yazım dili itibariyle tam set UFRS'ye göre daha kolay anlaşılır olmasına dikkat edilmiştir.

Türkiye'de banka ve sigorta şirketleri ile halka açık şirketler UFRS ile tam uyumlu Türkiye Muhasebe / Finansal Raporlama Standartlarını 2006 yılından itibaren uygulamaya başlamıştır. SPK mevzuatına tabi halka açık şirketler yasal defterlerini Maliye Bakanlığı'nca 1992 yılında yayımlanan Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği'ne göre tutmakta ve daha sonra finansal tablolarını (vergisel nitelikli) TMS/TFRS'ye dönüştürmektedirler.

Türkiye'de KOBİ'ler için TFRS uygulamasına ise 2012 yılında geçilmesi planlandığı için halen uygulanmakta olan Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği ve Eki Tek Düzen Hesap Planı, bu standartlara göre revize edilecek ve 2011 yılında eğitim çalışmaları yapılacaktır. Fakat yıllık hasılatı 1 milyon TL'yi aşmayan ve çalışan sayıda 10'dan az olan çok küçük ölçekli mikro işletmelerin KOBİ'ler için TFRS'yi uygulamakta

zorlanabilecekleri ve/veya böyle bir standarda gereksinimlerinin olmayacağı tartışma konusudur. Bu sebeple standardın bazı hükümlerinin uygulanmasının şekil 1’de de gösterildiği gibi mikro işletmelerde muaf tutulması yönünde çalışmalar sürdürülmektedir (TMSKa, 2010: 3).

Şekil 1: KOBİ TFRS'nin Türkiye'de Uygulama Alanları

Kaynak: <http://www.tmsk.org.tr>

3 KOBİ UFRS, TAMSET UFRS ve TÜRK VERGİ MEVZUATI (VUK) AÇISINDAN MADDİ DURAN VARLIKLAR

3.1 TMS 16 Maddi Duran Varlıklar ile İlgili Açıklamalar ve VUK ile Karşılaştırılması

TMS-16'nın amacı maddi varlıkların (devamlı kullanım amaçlı) ve bunların amortismanlarının değerlendirilmesi ve bunlarla ilgili olarak bilanço ve eklerinde verilmesi gereken en az bilgilerin belirlenmesidir (Örten vd., 2007: 195).

TMS-16'ya göre, varlık kalemiyle ilgili ekonomik yararların işletmeye aktarılmasının muhtemel olması ve ilgili kalemin maliyetinin güvenilir bir şekilde ölçülebilmesi halinde, yalnızca maddi duran varlık kaleminin maliyeti varlık olarak muhasebeleştirilir ve finansal tablolara yansıtılır. Muhasebeleştirilme kriterlerini sağlayan bütün maddi duran

varlıklar, ilk muhasebeleştirilmede maliyet bedeli ile kaydedilirler. Sonraki dönemde ise maliyet veya yeniden değerlendirme yöntemlerinden birini seçmek suretiyle ölçme ve değerlendirme yapılır. Maddi duran varlıklarla ilgili bütün maliyetler olduğu tarihteki değerle muhasebeleştirilir. Bu maliyetler, bir maddi duran varlık kaleminin ilk elde etme veya inşa edilmesi aşamasında oluşan ve sonradan; ekleme, kısmi yenileme ve bakım için katlanılan maliyetleri içerir (Kaya, 2007: 70).

Söz konusu maliyet unsurları aşağıdaki gibidir (TMSKb, 2010: 416,417):

- İndirimler ve ticari iskontolar düşüldükten sonra, ithalat vergileri ve iade edilmeyen alış vergileri dahil, satın alma fiyatı,
- Varlığın yerleştirileceği yere ve yönetim tarafından amaçlanan koşullarda çalışabilmesini sağlayacak duruma getirilmesine ilişkin her türlü maliyet,
- Maddi duran varlığın sökülmesi ve taşınması ile yerleştirildiği alanın restorasyonuna ilişkin tahmini maliyeti, işletmenin ilgili kalemin elde edilmesi veya stok üretimi dışında bir amaçla belirli bir süre kullanımı sonucunda katlandığı yükümlülük,
- Doğrudan maddi duran varlık kaleminin elde edilmesiyle veya inşaatıyla ilgili çalışanlara sağlanan faydalardan kaynaklanan maliyetler,
- Yerin hazırlanmasına ilişkin maliyetler,
- İlk teslimata ilişkin maliyetler,
- Kurulum ve montaj maliyetleri,
- Varlığın uygun şekilde çalışıp çalışmadığına ilişkin yapılan test maliyetlerinden, varlığı gerekli yer ve duruma getirirken üretilen kalemlerin satışından elde edilen net hasılat düşüldükten sonra kalan tutar (teçhizatın denenmesi sırasında üretilen örnekler gibi); ve
- Mesleki ücretler.

Yukarıda bahsedilen maliyet unsurları dışında kalan ve aşağıda sıralanan unsurlar ise maliyete dahil edilmezler (Sağlam vd., 2009: 402):

- Yeni bir tesis açılmasının maliyetleri,
- Yeni bir ürün veya hizmetin tanıtılmasına ilişkin maliyetler (reklam ve tanıtım harcamaları dâhil),
- Yeni bir yerde veya yeni bir müşteri kitlesiyle iş yapmak amacıyla katlanılan maliyetler (personel eğitim masrafları dâhil),
- Yönetim giderleri ve diğer genel giderler.

Bir maddi duran varlık, kullanıma hazır hale gelmesinden sonra, duran varlık için yapılan masraflar ise aktifleştirilmeyip doğrudan gider yazılır (Kaya, 2007: 71).

TMS 16'ya göre bir maddi duran varlık kaleminin maliyeti, muhasebeleştirme tarihindeki peşin fiyatın eşdeğeri tutar. Eğer ödeme normal kredi vadelerinin ötesine erteleniyorsa, peşin fiyat eşdeğeri ile toplam ödeme arasındaki fark, TMS 23'te izin verilen alternatif yöntem çerçevesinde defter değerinde taşınmadığı sürece, kredi dönemi boyunca faiz olarak finansal tablolarda yer alır (TMSKb, 2010: 418). Maddi varlık işletmede üretiliyor ve nitelikli varlık özelliğini taşıyor (inşası bir yıldan uzun süreye yayılıyor) ise finansman giderleri "Borçlanma Maliyetleri" standardına uygun şekilde maliyete dahil edilebilir. Eğer bir bina üzerinde bulunduğu arsa ile birlikte satın alınmışsa, ödenen bedel arsa ve bina için ayrılmalı ve sadece bina için amortisman ayrılmalıdır. Aynı şekilde bir bütün olarak iktisap edilen maddi varlık farklı ömre sahip unsurlardan oluşuyorsa bunlar ayrı olarak hesaplara alınmalı ve farklı kullanım sürelerine göre amorti edilmelidir (Örten vd., 2007: 196,197).

Bir işletme muhasebe politikası olarak standartta belirtilen maliyet modelini ya da yeniden değerlendirme modellerinden birini kullanmalıdır. Maliyet modeline göre, bir maddi duran varlık kalemi varlık olarak muhasebeleştirildikten sonra, finansal tablolarda yer alan maliyetinden birikmiş amortisman ve varsa birikmiş değer düşüklüğü zararları indirildikten sonraki değeri ile gösterilmesidir. Yeniden değerlendirme modeline göre ise bir maddi duran varlık kalemi varlık olarak muhasebeleştirildikten sonra, yeniden değerlendirilmiş tutar üzerinden gösterilir. Yeniden değerlendirilmiş tutar, yeniden değerlendirme tarihindeki gerçeğe uygun değerinden, müteakip birikmiş amortisman ve müteakip birikmiş değer düşüklüğü zararlarının indirilmesi suretiyle bulunan değerdir (Sağlam vd., 2009: 409-411).

VUK ve Standarda göre düzenlenen hükümler karşılaştırıldığında, maddi duran varlıkların ilk edinimiyle ilgili olarak ortaya çıkan farklı uygulamalar aşağıda gösterildiği şekildedir (Kaya, 2007: 72-74):

- Maddi duran varlık alış giderleri: Standarda göre, maddi duran varlık alımında ödenen tüm edinme masrafları maliyete ilave edilirken, VUK'a göre söz konusu masraflardan bazıları "gider" olarak kayıt edilebilmektedir.
- Maddi duran varlık ediniminde oluşan borçlanma maliyetleri: Standarda göre, maddi duran varlık ediniminde ortaya çıkan borçlanma maliyetleri UMS 23 Borçlanma Maliyetleri standardında yer alan "alternatif yöntem"e göre kaydedilmesi gerekir. Buna göre, aktifleştirme (bir varlığın amaçlanan kullanıma veya satışa hazır duruma getirilmesi için gerekli tüm işlemlerin esas itibarıyla

tamamlanması) tarihine kadar oluşan borçlanma maliyetleri maddi duran varlığın maliyetine ilave edilirken, aktifleştirme tarihinden sonra oluşan gider yazılmalıdır. VUK'a göre ise, söz konusu borçlanma maliyetleri ilgili varlığın aktifleştirildiği dönemin sonuna kadar zorunlu olarak maliyete ilave edilecek, sonraki döneme ait olanlar ise ister maliyete ilave edilecek, isterse gider yazılacaktır.

- Arsasıyla birlikte bina alımı: Standarda göre, arsa ve binalar birlikte satın alındıklarında dahi ayrılabilir maddi duran varlıklar olarak kabul edilir ve ayrı muhasebeleştirilmesi önerilmektedir. VUK'a göre ise, arsa bedeli, binanın maliyet unsuru olarak işlem görmekte ve toplam tutar 252 Binalar Hesabı'nda izlenmektedir.
- Değeri belirli bir tutarı aşmayan maddi duran varlık alımı: Bu konuyla ilgili olarak standartta herhangi bir düzenleme yer almamakta, maddi duran varlık niteliğinde olan iktisadi kıymetlerin değerine bakılmaksızın aktifleştirilmesi gerekmektedir. VUK'a göre ise bu konuyla ilgili hüküm yer almaktadır. Örneğin; 1.1.2011'den itibaren 700,00YTL'yi aşmayan maddi duran varlıklar, "gider" yazma ya da "aktifleştirme" yollarından birisi tercih edilerek muhasebeleştirilecektir.

Bu standartta maddi duran varlıkların amortismanına ilişkin açıklamalar da yapılmıştır. Standartta amortisman, bir varlığın amorti edilebilir kısmının faydalı ömrü boyunca sistematik olarak dağıtımı şeklinde tanımlanmıştır. Duran varlıkların maliyetlerinin yararlandıkları dönemlere amortisman yoluyla dağıtılması, dönemsellik ilkesinin gereğidir. Kullanılan amortisman yöntemi, işletme tarafından kullanılan varlıktan elde edilecek ekonomik yararların kullanılma biçimini yansıtmalıdır. Duran varlığın faydalı ömrünün belirlenmesinde birçok faktör dikkate alınmalıdır. Bu faktörler; teknolojik değişiklikler, fiziksel kullanımdan kaynaklanan yıpranmalar, yasal veya diğer kısıtlamalardır (Akgül Ataman, 2004: 2).

Amortisman yöntemi olarak da normal amortisman yöntemi, azalan bakiyeler yöntemi ve üretim miktarını esas alan amortisman yöntemi kullanılabilir. Kullanılan ya da seçilen amortisman oranları her yıl gözden geçirilebilecek, gerekirse değiştirilebilecektir (Örten vd., 2007: 199).

TMS 16'ya göre bir varlığın amortismanına tabi tutarı, kalıntı değer (hurda değer) düşülerek belirlenir (Sağlam vd., 2009: 425). Kalıntı değer, bir varlık tahmin edilen yararlı ömrünün sonundaki durum ve yaşına ulaştığında elden çıkarılması sonucu elde edilmesi beklenen tutardan, elden çıkarmanın tahmini maliyetleri düşülerek ulaşılan tahmini tutardır (TMSKb, 2010: 414).

VUK ile standarttaki düzenlemeler karşılaştırıldığında aşağıdaki sonuçlar ortaya çıkmaktadır (Akgül Ataman, 2004: 10):

- Her ikisinde de duran varlıkların amortismanında faydalı ömürleri esas alınmaktadır. Fakat varlıkların faydalı ömrünü belirleyecek merciler birbirinden farklıdır. Uluslararası Muhasebe Standardı'nda, faydalı ömrün tespiti işletmelere bırakılırken, VUK'da ilgili düzenlemede bu tespit Maliyet Bakanlığının yetkisine verilmiştir.
- Standartta, varlığın tahmin edilen faydalı ömrünün dönemler itibariyle revizyona tabi tutulması ve tahmin edilen faydalı ömürdeki değişikliğin, yapıldığı dönem ve sonrasına uygulanması gerektiği ifade edilirken, VUK'da bu hususa ilişkin bir düzenleme yapılmamıştır.
- Seçilecek amortisman yöntemi konusunda standartta, her ne kadar normal amortisman, azalan bakiyeler yöntemi ve üretim miktarını esas alan amortisman yöntemleri sayılmış olsa da, gerekli durumlarda diğer amortisman yöntemlerinin kullanılması konusunda serbestlik getirilmiştir. Standartta yer alan “Uygulanan amortisman yöntemlerinin periyodik olarak gözden geçirilmesi ve varlıklardan beklenen fayda da değişiklik olması durumunda farklı ve daha uygun bir yöntemle geçilmesi” ibaresi bunun kanıtıdır. VUK'da normal amortisman yöntemi, azalan bakiyeler yöntemi ve olağanüstü amortisman yöntemleri sayılmıştır. Bu yöntemlerin dışında diğer yöntemlerin kullanılması söz konusu değildir. Sadece işletmenin azalan bakiyeler yönteminden normal amortisman yöntemine geçilmesine imkan tanımıştır.
- Standartta hurda değer kavramı açıklanmış ve tahminine ilişkin bir takım esaslar belirlenmiştir. VUK'da ise hurda değere ilişkin bir düzenleme getirilmemiştir.

3.2 KOBİ'ler İçin UFRS'de Maddi Duran Varlıkların Değerlemesine İlişkin Düzenlemeler ve VUK İle Karşılaştırılması

Maddi duran varlıklara ilişkin düzenlemeler, KOBİ UFRS'nin 17. Bölümünde ele alınmıştır. “bina, fabrika ve ekipman” başlıklı söz konusu bölümde maddi duran varlıklar;

- Üretimde kullanılmak, mal ve hizmet üretimine destek olmak veya yönetim amaçlarına göre kira vb amaçlar için işletme elinde tutulan,
- Ve bir cari dönemden fazla faydalanılması beklenen varlıklar şeklinde tanımlanmıştır.

Ayrıca tarımsal faaliyetlerden elde edilen biyolojik varlıklarla, yağ, doğal gaz vb madeni varlıkların duran varlık sayılamayacağı ifade edilmiştir (IASB, 2009: 92).

Maddi duran varlıkların aktifleştirilmesinde, VUK’ndaki esaslarla paralellik gösterir şekilde “maliyet bedeli” dikkate alınmaktadır.

Standardın maddi duran varlıklarla ilgili bölümünün 10. Kısımında bir maddi duran varlığın maliyetine ilave edilecek unsurlar vurgulanmıştır. Söz konusu maliyet unsurları VUK’nda ifade edilenlerle benzerlik taşıyor niteliktedir. Bu maliyet kalemleri sırasıyla şu şekildedir (IASB, 2009: 93):

- Maddi duran varlığın elde edilmesi esnasında ödenen ve satın alma maliyetine ilave edilen, yasal ve komisyonculuk ücretleri, ithalat vergileri ve geri alınamayan alış vergileri,
- Maddi duran varlığın, yönetim tarafından amaçlanan koşullarda çalışmasını sağlayacak duruma getirilmesiyle ilgili tüm maliyetler (hazırlık maliyetleri, ilk teslimat ve yükleme, kurulum, montaj ve işlerlik test maliyetleri),
- Maddi duran varlığın sökülmesi ve taşınması ile yerleştirildiği alanın restorasyonuna ilişkin öngörülen maliyetler vs.

KOBİ-UFRS ve Vergi Usul Kanununa göre Maddi Duran Varlıklara ilişkin farklılıklar aşağıda belirtildiği şekilde özetlenebilir.

1. Standardın söz konusu kısmında belirlenen maliyet unsurlarıyla ilgili olarak, Vergi otoritesinin işletmelere sağladığı esneklik KOBİ UFRS ile ortadan kaldırılmaktadır. Bir takım giderlerin maddi duran varlığın maliyetine eklenmesi hususu VUK’nda mükellefin inisiyatifine bırakılırken KOBİ UFRS, muhasebe uygulamalarında basitleştirmeye giderek, bu tür giderlerin maddi duran varlığın maliyetine eklenmesini vurgulamakta ve tek düzelikli sağlamaya odaklanmaktadır.
2. Amortisman tabii değeri bulunurken, kalıntı değerinin – “Varlığın hali hazırda beklenen yararlı ömrünün ve yaşının sonuna gelmiş olsaydı, bu varlığın elden çıkarmasından cari olarak elde edeceği tahmin edilen tutardan tahmini elden çıkarma maliyetleri düşüldükten sonra kalan tutardır.”- düşülmesi gerekir. Ancak VUK’da böyle bir durum söz konusu değildir. (Şensoy ve Perek, 2010: 70)
3. Amortisman oranı ve amortisman yöntemi, Kobi-UFRS’de işletmeler tarafından değiştirilebilmektedir VUK’da ise, yöntem olarak Azalan Bakiyeler Yönteminden Normal Amortisman Yöntemine geçilebilmekte fakat Normal Amortisman Yönteminden

Azalan Bakiyeler Yöntemine geçilememektedir. Ayrıca, ekonomik ömürler Maliye Bakanlığı tarafından belirlendiği için amortisman oranı işletmeler tarafından değiştirilememektedir.

4. Ekonomik ömür, VUK'da Maliye Bakanlığı tarafından belirlenirken Kobi-UFRS'de işletmeler tarafından belirlenmektedir.
5. VUK'da binek otomobiller dışındaki duran varlıklar tam yıl kullanılmamış bile olsalar yıl sonunda dönemin tamamında kullanılmış gibi amortisman ayrılabilirken, Kobi-UFRS'de gerçeğe uygunluk yaklaşımına göre bu mümkün değildir. (Şensoy ve Perek, 2010: 71)
6. Kobi-UFRS'de her raporlama tarihinde duran varlıkta değer kaybı olup olmadığına bakılır ve değer kaybı zararı dikkate alınır. VUK'da ise değer kaybı için sadece Olağanüstü Amortisman Yöntemi kullanılabilir. Fakat bu yöntem için yangın, deprem vs. gibi olağanüstü durumun ortaya çıkması ve kısmen veya tamamen duran varlığın kullanılamaz hale gelmesi gerekir (Şensoy ve Perek, 2010: 71,72).
7. Borçlanma maliyetleri, Kobi-UFRS'de oluştukları dönemde kar veya zararda gider olarak muhasebeleştirilir. VUK'da ise borçlanma maliyetleri duran varlığın edinildiği dönemin sonuna kadar varlığın maliyetine ilave edilirken sonraki dönemlerde gider kaydedilir. Tamset UFRS'de özellikli varlık ise varlığın maliyetine eklenir.
8. VUK'da amortisman tutarı binek otomobil hariç yıllık olarak hesaplanırken, Kobi-UFRS ve Tamset UFRS'de varlığın edinildiği tarih dikkate alınarak aylık olarak hesaplanıp muhasebeleştirilir.

4 TAMSET UFRS, KOBİ UFRS ve VUK AÇISINDAN MADDİ DURAN VARLIK UYGULAMALARI

4.1 Maddi Duran Varlık Edinimi

Maddi duran varlıkların aktifleştirilmesinde hem Türk vergi mevzuatı hem de KOBİ TFRS açısından herhangi bir farklılık yoktur. Her iki düzenlemede de maddi duran varlığın edinimi esnasında katlanılan tüm maliyetlerin ilgili duran varlık hesabına kaydedileceği ifade edilmiştir.

Örnek: Zeytinyağı üretimi yapan bir işletme üretim faaliyetlerinde kullanmak amacıyla 85.000 TL'ye zeytin sıkma dekantörü ithal etmiştir. Söz

konusu makine için ayrıca aşağıdaki maliyetlere katlanılmıştır. Ödeme yapılan maliyetler;

- Navlun bedeli: 9.900 TL
- Gümrük vergi ve masrafları: 17.000 TL
- Montaj masrafları: 3.540 TL
- Makine operatörüne mesleki eğitim: 1.400 TL'dir.

Bu bilgilere göre; makinenin maliyetinin hesaplanmasında dikkate alınacak maliyet unsurları;

Fatura bedeli:	85.000 TL
Navlun bedeli:	9.900 TL
Gümrük vergisi:	17.000 TL
Montaj masrafı:	3.540 TL
Mesleki eğitim:+	<u>1.400 TL</u>
TOPLAM:	116.840 TL

Tüm ödemelerin peşin yapıldığı kabul edilirse

KOBİ UFRS'ye göre yapılması gereken yevmiye kaydı aşağıdaki gibidir:

253 TESİS MAKİNA CİHAZLAR		115.440*	
01.001 ZEYTİN SIKMA DEKANTÖRÜ	100 KASA		15.440

VUK'a göre yapılması gereken yevmiye kaydı aşağıdaki gibidir:

253 TESİS MAKİNA CİHAZLAR		116.840	
01.001 ZEYTİN SIKMA DEKANTÖRÜ	100 KASA		116.840

* Mesleki eğitim gider olarak gösterilir, maliyete girmez.116.840-1.400=115.440

TAMSET UFRS'ye göre yapılacak yevmiye kaydı Kobi-UFRS'ye göre gerçekleştirilen yevmiye kaydı ile benzerlik göstermektedir.

4.2 Borçlanma Maliyetleri

KOBİ TFRS'de, duran varlıkların ediniminde katlanılan "borçlanma maliyetlerinin" aktifleştirilemeyeceği ve gider kaydedilmesi gerektiği ifade edilmektedir. Türk vergi mevzuatına göre tekdüzen hesap planında ise, maddi duran varlık ediniminde katlanılan borçlanma maliyetleri varlığın aktife kaydedildiği dönemin sonuna kadar zorunlu olarak varlığın maliyetine ilave edilmelidir. Sonraki dönemlere ilişkin borçlanma maliyetleri ise, ister maliyete ilave edilebilip, istenirse gider yazılabilmektedir.

Örnek: Zeytinyağı işletmesi, zeytinyağı dolum makinesi alımı için 20.000 TL kredi kullanmış, dolum makinesi için 20.000 TL ödeme yaparak makineyi satın almıştır. Söz konusu kredi sebebiyle katlanılan borçlanma maliyeti 1.200 TL'dir. Kredi faizinin bu döneme ait kısmı 600 TL olarak tahakkuk etmiştir. Diğer kısım gelecek dönem ödenecektir.

TÜRK VERGİ MEVZUATI /			
102 BANKALAR		20.000	
	300 BANKA KRĐ		20.000
KREDİ ALIMI	/		
253 TES. MAK. CİH.		20.600	
01.002 DOLUM MAK			
	102 BANKALAR		20.600
CARİ DÖNEM	/		
	/		
780 FİNANSMAN GİD		600	
	100 KASA		600
SONRAKİ DÖNEM KREDİ FAİZ KAYDI	/		

KOBİ UFRS		/	
102 BANKALAR			20.000
	300 BANKA KRD		20.000
KREDİ ALIMI		/	
253 TES. MAK. CİH.			20.000
01.002 DOLUM MAK			
780 FİN. GİD.			1.200
	102 BANKALAR		21.200
CARİ DÖNEM		/	

TAMSET UFRS’de yevmiye kaydı KOBİ-UFRS’de yapılan yevmiye kaydı gibi olacaktır. Eğer duran varlık özellikli varlık ise borçlanma maliyeti, duran varlığın maliyetine eklenecektir.

4.3 Amortisman Uygulamaları

Örnek: Zeytinyağı üretim işletmesinin satın aldığı 20.000 TL maliyetli makinenin faydalı ömrü 5 yıl, kalıntı değeri ise 2000 TL’dir makina 19.07.2010 tarihinde satın alınmıştır. Vergi mevzuatı ve KOBİ TFRS açısından amortisman uygulamalarını karşılaştıralım.

TÜRK VERGİ MEVZUATI (EŞİT TUTARLI AMORTİSMAN)

YILLAR	VARLIK DEĞERİ	AMORTİSMAN ORANI	AMORTİSMAN TUTARI	B. AMORTİSMAN
2010	20000	20%	4000	4000
2011	20000	20%	4000	8000
2012	20000	20%	4000	12000
2013	20000	20%	4000	16000
2014	20000	20%	4000	20000

(AZALAN BAKİYELER YÖNTEMİ)

YILLAR	VARLIK DEĞERİ	AMORTİSMAN ORANI	AMORTİSMAN TUTARI	B. AMORTİSMAN
2010	20000	40%	8000	8000
2011	12000	40%	4800	12800
2012	7200	40%	2880	15680
2013	4320	40%	1728	17408
2014	2592	40%	2592	20000

KOBİ UFRS (EŞİT TUTARLI AMORTİSMAN)

YILLAR	VARLIK NET DEĞERİ	AMORTİSMAN ORANI	AMORTİSMAN TUTARI	B. AMORTİSMAN
2010	(20000-2000) 18000	20%	1800*	1800
2011	18000	20%	3600	5400
2012	18000	20%	3600	9000
2013	18000	20%	3600	12600
2014	18000	20%	3600	16200
2015	1800		1800**	18000

* $18000 \times 0.20 \times 6/12 = 1800$ TL 2010 YILI AMORT.

** $18000 \times 0.20 \times 6/12 = 1800$ TL 2010 YILINDAN KALAN

(AZALAN BAKİYELER YÖNTEMİ)				
YILLAR	VARLIK NET DEĞERİ	AMORTİSMAN ORANI	AMORTİSMAN TUTARI	B. AMORTİSMAN
2010	18000	40%	3600	3600
2011	10800	40%	2160	9360
2012	6480	40%	1296	12816
2013	3888	40%	777,6	14889,6
2014	2332,8	40%	466,56	16133,76
2015	1389,68		466,56 1399,68	18000

2010 YILI	18000*0.40*6/12=		3.600
2011 YILI	2010 10800*0.40*6/12=	YILINDAN	3600 2160
2012 YILI	2011 6480*0.40*6/12=	YILINDAN	2160 1296
2013 YILI	2012 3888*0.40*6/12=	YILINDAN	1296 777,6
2014 YILI	2013 2332,8*0.40*6/12=	YILINDAN	777,6 466,56
2015 YILI	2014 1399,68*1.00=	YILINDAN	466,56 1399,68

TAMSET UFRS'ye göre yapılacak hesaplamalar, yukarıdaki KOBİ-UFRS örneği için yapılan hesaplamalarla aynı olacaktır.

4.4 Yeniden Değerleme

İşletme 01/01/2008'de 50.000TL'ye bir makine satın almıştır. Faydalı ömrü 10 yıl olarak tahmin edilmiş ve normal amortisman yöntemi kullanılmaktadır. 01/01/2008'de varlığın amorti edilmiş yenileme maliyeti 44.000 olarak belirlenmiştir. 31/12/2008 ve 31/12/2009'da aşağıdaki muhasebe kayıtları yapılacaktır:

TAMSET UFRS'ye göre

31/12/2008			
730 G.Ü.G		5000	
	257 B. AMORT.		5000
31/12/2009			
730 G.Ü.G		5000	
	/ 257 B. AMORT.		5000

2010 yılında makinenin kayıtlı değeri (net değeri) (50.000-10.000) 40.000TL'dir. Amorti edilmiş yenileme maliyeti ise 44.000 olarak belirlendiğine göre, oluşan (44.000/40.000) %10 oranındaki artış makinenin maliyet bedeline ve birikmiş amortismanına yansıtılır. Aradaki fark öz kaynak hesaplarında oluşturulan yeniden değerlendirme artış fonu olarak kayda alınır. Buna göre 31/12/2010 tarihinde yapılması gereken değer artış kaydı aşağıdaki gibidir:

31/12/2010	
253 TESİS, MAK. VE CİHAZLAR	5000
/	257 B. AMORT.
	1000
	522 YEN. DEĞ. FONU
	4000

Ayrıca 2010 yılı sonunda amortisman gideri varlığın yeni brüt değeri üzerinden %10 oranında ayrılacaktır. Makinenin yeniden değerlendirilmiş brüt değeri (50.000+5.000=)55.000TL'dir. 2010 yılı amortisman gideri (55.000*0,1=) 5.500TL'dir. Buna göre 31/12/2010 tarihinde değer artış kaydına ilave olarak yapılması gereken muhasebe kaydı aşağıdaki gibidir:

31/12/2010	
730 G.Ü.G	5500
/	257 B. AMORT.
	5500

KOBİ-UFRS'de ilk muhasebeleştirilmeden sonra maddi duran varlıkların ölçümüne ilişkin yeniden değerlendirme modelini kullanma seçeneğine izin verilmemektedir.

VUK'a göre enflasyon muhasebesi ile birlikte yeniden değerlendirme uygulaması kaldırılmış, sadece SPK'ya tabi işletmeler için zorunlu tutulmuştur.

4.5 Değer Düşüklüğü

Bir önceki örnekte 31/12/2010 tarihinde makinenin kayıtlı değeri 55.000TL, birikmiş amortismanı 16.500TL'dir. Maddi Duran Varlık yeniden değerlendirme değer artışı fonunda ise geçmiş dönem karlarına aktarılmayan 4.000TL bulunmaktadır. Ocak 2011 tarihinde makinenin amorti edilmiş ikame maliyeti 25.000TL olarak saptanmıştır. 01/01/2011 tarihinde makinenin net defter değeri (55.000-16.500=)38.500TL'dir. Aynı tarihte varlığın amorti edilmiş yenileme maliyeti 19.250TL olarak belirlendiğine göre varlıkla ilgili (19.250/38.500=)%50 oranında yani 19.250TL'lik bir değer azalışı söz konusudur. Oluşan 19.250TL'lik değer düşüklüğünün 4.000TL'lik kısmı değer artış fonundan karşılanabilecek, kalan 15.250TL ise karşılık gideri olarak gelir tablosuna yansıtılacaktır.

TAMSET UFRS'ye 01/01/2011
Göre

257 B. AMORT ve DEĞER DÜŞ. KARŞ.		8250	
-MDV B. Amort			
522 MDV YEN. DEĞ. ARTIŞLARI		4000	
654 KAR. GİD.		15250	
	257 B. AMORT ve DEĞER DÜŞ. KARŞ. -MDV B. Amort		27500

5 SONUÇ

Maddi duran varlıklar açısından Kobi UFRS, Tam Set UFRS ve VUK uygulamalarında varlığın edinimi, borçlanma maliyetleri, amortisman tutarını hesaplama, hesaplama yöntemi ve seçimi ve yeniden değerlendirme açılarından farklılıklar bulunmaktadır.

Varlığın faydalı ömrü seçilirken TAMSET UFRS ve KOBİ-UFRS'de inisiyatif işletmelere bırakılırken, VUK'da ise bu konu Maliye Bakanlığına bırakılmaktadır. Yeniden değerlemeye Kobi UFRS'de izin verilmezken, VUK'da ise enflasyon muhasebesi ile yeniden değerlendirme uygulamaları kaldırılmış fakat SPY'ya tabi işletmeler tarafından söz konusu uygulama kullanılmaktadır. Gerekli durumlarda amortisman yöntemleri arasında Kobi UFRS ve Tam Set UFRS'de değişiklikler yapılabilmekteyken VUK'da sadece 1 defaya mahsus olmak üzere azalan bakiyeler yönteminden normal amortisman yöntemine geçilebilmektedir.

Borçlanma maliyetleri açısından ise, Kobi UFRS'de borçlanma maliyetleri olduğu dönemde kar ve zarar içinde gider olarak muhasebeleştirilirken VUK'da varlığın edinildiği dönem sonuna kadar bu tür borçlanma maliyetleri varlığın maliyetine ilave edilirken, sonraki dönemlerde ise gider kaydedilmektedir.

KAYNAKÇA

- AKDOĞAN, N., “KOBİ Finansal Raporlama Standardına Genel Bakış ve Tam Set IAS/IFRS’lerden Farklılığı”, **Muhasebe ve Denetime Bakış**, Ocak 2010
- ALBU, N. C., ALBU, N., “The Context Of The Possible IFRS For SMEs Implementation In Romania: An Exploratory Study”, **Accounting and Management Information Systems**, vol 9, no 1, 2010
- ARSOY, A. P., SİPAHİ, B., “International Financial Reporting Standarts X For Small and Medium Sized Entities and The Turkish Case”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, c 62, sayı 4, 2007
- ATAMAN AKGÜL, B., “Maddi Duran Varlıkların Amortismanına İlişkin Uluslararası Muhasebe Standardında (IAS 16) Yer Alan Düzenlemeler Ve Türk Vergi Mevzuatı İle Karşılaştırılması”, **Mali Çözüm İSMMMO Yayın Organı**, Yıl: 2004, Sayı: 67
- ÇELİK, O., “Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler İçin Uluslararası Finansal Raporlama Standardı: Ne Zaman ve Nasıl?”, **Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi**, Ocak 2010
- DEMİR, V., “KOBİ’ler İçin UFRS’nin Son Taslağı ve Değerlendirmeler”, **Mali Çözüm Dergisi**, Sayı 80, Yıl 2007
- IASB, “IFRS for SMEs”, 2009
- KAYA, U., “Maddi Duran Varlıkların Elde Edilmesinde TMS 16 ve Vergi Kanunlarındaki Düzenlemelerinin Karşılaştırılması”, **Mali Çözüm İSMMMO Yayın Organı**, 2007, Sayı: 83
- ÖRTEN, R., KAVAL, H. ve KARAPINAR, A., “**Türkiye Muhasebe-Finansal Raporlama Standartları**”, Gazi Kitabevi, Ankara, 2007
- PARLAKKAYA, R., “KOBİ’ler İçin Uluslararası Finansal Raporlama Standartları ve Kapsamlı Uluslararası Muhasebe ve Finansal Raporlama Standartlarından Farklılıkları”, http://www.tmsk.org.tr/makaleler/KobilerIcinUFRS/KOBI/KOBI_URL.makale_Doc.Dr.Rai fPARLAKKAYA.doc 05.11.2010
- SAĞLAM, N., ŞENGEL, S. ve ÖZTÜRK, B., “**TMS Türkiye Muhasebe Standartları Uygulaması**”, 3.baskı, Maliye ve Hukuk Yayınları, Ankara, 2009
- SERDAR, Ö., “KOBİ’ler için Türkiye Finansal Raporlama Standardı’na Genel Bakış”, <http://www.tmsk.org.tr/makaleler/KobilerIcin UFRS/SerdarOZKAN.doc 05.07.2010>

ŞENSOY, N., PEREK, A. A., “KOBİ’ler İçin Uluslar arası Finansal Raporlama Standardı ve Vergi Usul Kanundaki Değerleme Esaslarına Toplu Bakış”, **Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi (MUVU)**, Ankara SMMMO 2010-2, 47-73

TMSK (a), “KOBİ’ler İçin Türkiye Finansal Raporlama Standardı: Bilgi Notu”, Ankara, 2010 <http://www.tmsk.org.tr/09/11/2010>

TMSK (b), “**Uluslararası Finansal Raporlama Standartları (IFRS/IAS) İle Uyumlu**”, TMSK Yayınları, Ankara, 2010

MALİYE POLİTİKALARININ ETKİNLİĞİNE YÖNELİK PARADİGMALAR: LİTERATÜR İNCELEMESİ

Gökhan DÖKMEN*

ÖZET

Maliye politikalarının etkinliği, hem akademik hem de politika düzeyinde, uzun süreden beri tartışılan bir konudur. Standart Keynesyen modele göre maliye politikası konjonktürel dalgalanmaları kontrol etmelidir. Şöyle ki; daralma dönemlerinde ekonomiyi canlandırmak amacıyla kamu harcamaları arttırılmalı ve vergilerde indirimle gidilmelidir. Genişleme dönemlerinde ise ekonomideki aşırı ısınmayı engellemek amacıyla vergiler arttırılmalı ve kamu harcamaları azaltılmalıdır. Ancak bu geleneksel bakış açısı, mali politikaların Keynesyen olmayan etkileri olarak adlandırılan ve daraltıcı maliye politikalarının genişletici etkilerine ilişkin bazı gözlemler sonucu değişime uğramıştır. Bu çalışmada maliye politikalarının etkinliği, daraltıcı maliye politikalarının genişletici etkileri bağlamında, hem teorik hem de ampirik literatür açısından incelenmiştir. Mevcut ampirik literatürde daraltıcı maliye politikalarının genişletici etkilere neden olduğuna ilişkin çeşitli bulgulara ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Maliye politikası, mali çarpanlar, Keynesyen olmayan etkiler*

THE PARADIGMS ON THE EFFECTIVENESS OF FISCAL POLICIES: A SURVEY OF THE LITERATURE

ABSTRACT

The effectiveness of fiscal policy has been the subject of a long-standing debate from both the academia and policy-makers. According to standard Keynesian models, fiscal policy should be countercyclical. This means, increase expenditures and cut taxes to boost economy during recessions. Likewise, during expanding cycles the government should be able to raise taxes and decrease public expenditure to reduce chances of overheating of the economy. However, these conventional views have been challenged by the observation of expansionary effects of contractionary fiscal policy, so called non-Keynesian effects. This paper reviews the

* Yrd. Doç. Dr., Zonguldak Karaelmas Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, 67100, Zonguldak, Türkiye, gokhan.dokmen@karaelmas.edu.tr

theoretical and empirical literature on the effectiveness of fiscal policy especially expansionary effects of contractionary fiscal policies. The empirical evidence survey in this paper is found to provide clear support for the existence of expansionary fiscal consolidations.

Key Words: *Fiscal policy, fiscal multiplier, non-Keynesian effects*

1. GİRİŞ

İktisadi paradigmalarda yaşanan dönüm noktaları, mali politikaların etkinliğine yönelik tartışmaları şekillendirmekte ve devletin ekonomiye müdahale biçimini etkilemektedir. Günümüzde makro ekonomik düşüncüyü şekillendiren en önemli dönüm noktalarından birisi, 1929 yılında yaşanan Büyük Buhran'dır. Mali politikaların konjonktürel dalgaları azaltmaya yönelik olarak kullanılabileceği veya kullanılması gerektiği fikri, Büyük Buhran döneminde gündeme gelmiştir. Bu dönemde John. M. Keynes tarafından yayımlanan *İstihdam, Faiz ve Para: Genel Teori* adlı çalışma ile mali politikaların toplam talep üzerindeki etkileri sistematik bir biçimde incelenmeye başlanmış ve klasik iktisadi düşünceye alternatif olarak Keynesyen yaklaşım gündeme gelmiştir.

Keynesyen yaklaşım, devletin efektif talebi arttırmak amacıyla ekonomiye müdahalesi üzerine kurgulanmıştır. Devlet müdahalesini temel alan bu yaklaşım, İkinci Dünya Savaşı sonrasında pratiğe aktarılmış ve 1970'li yılların ikinci yarısına kadar yoğun bir biçimde uygulanmıştır. Ancak 1970'li yıllarda yaşanan ekonomik kriz, Keynesyen refah devletinin finansman sorunlarını ortaya çıkarmış ve söz konusu finansman sorunlarını gidermek amacıyla mali konsolidasyon politikaları gündeme gelmiştir. 1980 ve 1990'lı yıllarda uygulanan bu politikalar, Keynesyen paradigmanın öngörülerine uygun olmayan bazı sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Özellikle Danimarka, İrlanda ve Almanya'da 1980'li yılların ilk yarısında uygulanan mali uyum politikalarının özel tüketim harcamaları üzerindeki genişletici etkisi, mali politikaların Keynesyen olmayan etkilerini gündeme getirmiştir. Bu durum, maliye politikalarının etkinliğini genişletici mali daralma hipotezi adı altında hem teorik hem de ampirik olarak inceleyen birçok çalışma yapılmasına neden olmuştur.

Ekonomik konjonktürde yaşanan gelişmeler, mali politikaların etkinliğine yönelik tartışmaları şekillendirmiş ve buna bağlı olarak yoğun bir literatür ortaya çıkmıştır. Bu çalışmanın temel amacı, mali politikaların etkinliğine yönelik literatürü incelemek ve değerlendirmektir. Bu amaçla çalışmanın ilk kısmında mali politikaların etkinliği teorik bir çerçevede ele alınmaktadır. Bu kapsamda mali politikaların toplam talep ve çıktı üzerindeki etkileri, Keynesyen ve Keynesyen olmayan etkiler bağlamında

incelenmektedir. İkinci kısımda ise ampirik literatür ele alınmakta ve değerlendirilmektedir.

2. MALİYE POLİTİKALARININ ETKİNLİĞİNE YÖNELİK TEORİK LİTERATÜR

Mali politikaların etkinliğine yönelik tartışmaların başlangıç noktasında, 1929 yılında yaşanan dünya ekonomik buhranı yer almaktadır. Buhran döneminde ortaya çıkan işsizlik sorununun giderilmesinde klasik iktisadi paradigmanın küçük ve etkisiz devlet anlayışının işlevsiz kalması; kamu müdahalesine dayalı Keynesyen paradigmayı öne çıkartmıştır. Keynesyen paradigma ile ekonominin Büyük Buhran ile içine düştüğü durgunluktan çıkabilmesi için talep yönlü politikaların uygulanmasının gerekliliği öne sürülmüştür.

Çeşitli ekonomik ve sosyal amaçlara ulaşmada kamu müdahalesini temel alan Keynesyen paradigma, 1970'li yıllara kadar aktif bir biçimde uygulanmıştır. Ancak 1970'lerde yaşanan ekonomik krizle birlikte, devletin ekonomik sistemde oynadığı rol ile sisteme katılım süreci değişime uğramış ve mali politikaların Keynesyen olmayan etkileri öne çıkmaya başlamıştır. Bu kısımda mali politikaların Keynesyen ve Keynesyen olmayan etkileri teorik bir çerçevede de ele alınmaktadır.

2.1. Maliye Politikalarının Keynesyen Etkileri

Modern iktisadi düşünce içerisinde önemli bir yere sahip olan maliye politikasının temelleri, 1930'lu yıllarda atılmıştır. Söz konusu dönemde J. M. Keynes tarafından yayımlanan *İstihdam, Faiz ve Para: Genel Teori* adlı çalışmayla, maliye politikası bilimsel bir yapıya kavuşmuş ve kamu harcamaları ile vergilerin ekonomi üzerindeki etkileri sistematik ve ayrıntılı bir biçimde incelenmeye başlanmıştır.

İktisat politikası tercihinde maliye politikalarını ön plana çıkaran Keynesyen paradigma, iktisadi yapının genel işleyişi konusunda kendisinden önceki klasik paradigmadan oldukça farklı bir yerde konumlanmıştır. Keynesyen paradigmanın en temel ayırt edici özelliği, talep yönlü iktisat politikaları konusunda ortaya çıkmaktadır. Şöyle ki; Keynesyenlerin ücret ve fiyatları düşme yönünde esnek kabul etmeleri, tam istihdam dengesinin piyasa mekanizması ile kendiliğinden sağlanmasını engellemektedir. Keynesyen paradigmaya göre, tam istihdamın piyasa dinamikleri ile sağlanmadığı böyle bir durumda, efektif talebi harekete geçirmeye yönelik mali politikaların uygulanması gerekmektedir (Erkam, 2010:7-8).

Keynesyen modelde, efektif talebi harekete geçirmeye yönelik bir mali genişleme politikası, toplam talep ve çıktı üzerinde çarpan etkisine

sahiptir*. Keynesyen çarpan mekanizmasına göre, marjinal tüketim eğilime bağlı olarak, kamu harcamalarındaki bir artış ya da vergilerdeki bir azalış şeklinde kendini gösteren mali genişleme, harcanabilir geliri etkileyerek özel tüketim harcamaları ile toplam çıktıyı artmaktadır. Benzer şekilde, kamu harcamalarının kısılmasına ya da vergi artışlarına dayalı mali daralma politikası da, çarpan mekanizması yoluyla toplam çıktı ve istihdamı olumsuz yönde etkilemektedir (Heylen ve Everaert, 2000; Prammer, 2004).

Keynesyen çarpan değeri, 1'den büyüktür. Bu nedenle mali politikalarındaki küçük bir değişimin bile çıktı üzerindeki etkisi, doğrusal ve pozitifdir. Çarpan mekanizmasına bağlı bu durum, maliye politikasını çıktı ve istihdamdaki kısa dönemli dalgalanmaları hafifleterek konjoktüre karşı uygulanabilecek bir politika aracı yapmaktadır. Keynesyen modeldeki maliye politikası bu açıdan, ekonomide istikrar sağlayıcı bir rol üstlenmektedir (Zagler and Durnecker, 2003:397).

2.2. Maliye Politikalarının Keynesyen Olmayan Etkileri

Mali politikaların istikrar sağlayıcı rolüne ilişkin konsensüs, 1970'li yılların ikinci yarısından itibaren değişmeye başlamıştır. Dünya ekonomisinin bir yeniden yapılanma sürecine girdiği bu dönemde; Keynesyen refah devletinin neden olduğu aşırı harcama eğilimine bağlı olarak mali politikaların sürdürülebilirliği zorlaşmış ve talep yönlü mali politika uygulamaları sorgulanmıştır. Bu sorgulama, mali politikaların Keynesyen olmayan etkilerinin tartışılmasına neden olmuştur. Literatürde maliye politikalarının Keynesyen olmayan etkileri ağırlıklı olarak; rasyonel beklentiler hipotezi, rikardocu denklik hipotezi ve genişletici mali daralma hipotezi ile ortaya konulmuştur (Hemming, Kell ve Mahfouz, 2002; Capet, 2004).

2.2.1. Rasyonel beklentiler hipotezi

1970'li yıllarda ortaya çıkan rasyonel beklentiler hipotezi, Keynesyen Teoriye dayalı makro modellerin yapısını ve bu yapıya dayanan politika önerilerinin geçersizliğini hedef alan bir yaklaşımdır. Keynesyen makro teorinin eleştirildiği bu yaklaşımda, makro ekonomik değişkenler sistematik işlemlere ya da süreçlere dayandırılmakta ve ekonomik değişkenlerin gelecek değerleri bu işlem ya da süreçlere göre rasyonel bir biçimde belirlenmektedir (Savaş, 2000:965-980).

Rasyonel beklentiler hipotezinde makro ekonomik değişkenler arasındaki ilişkiler, beklentilerden önemli ölçüde etkilenmektedir. Bu yönüyle beklentiler, rasyonel beklentiler hipotezinin temelini oluşturmaktadır. Ancak buradaki beklentiler geçmiş dönemle uyumlu

* Keynesyen yaklaşımda otonom harcamalardaki bir değişimin gelir ve istihdam hacmi üzerinde pozitif ve 1'den büyük bir çarpan etkisi ortaya çıkardığı varsayılmaktadır.

olmayıp, rasyoneldir (Eker, Altay ve Sakal, 2009:73). Rasyonel beklentiler, ekonomik değişkenleri belirleyen bütün işlem ve süreçlerin bilinmesini ve öngörülmesini gerektirmektedir. Bu gereklilik rasyonel beklentiler hipotezindeki karar birimlerinin piyasadaki tüm bilgileri elde etme ve kullanabilme kapasitesine sahip oldukları ve karar alma sürecinde sistematik hata yapmayacakları varsayımına dayanmaktadır.

Bu varsayım, maliye politikasının toplam talep ve çıktı üzerindeki etkinliğini sınırlandırmakta hatta sınırlamaktadır. Şöyle ki; ekonomideki karar birimlerinin rasyonel olması durumunda, konjonktürel bir dengesizliğe karşı uygulanacak mali politikalar önceden tahmin edilmekte ve mali politikaların olası etkileri bertaraf edilmektedir. Başka bir ifadeyle rasyonel bir birey, devletin nasıl bir mali politika izlediğini anladığı anda tutum ve davranışlarını bu politikaya göre ayarlamakta ve söz konusu politikanın etkinliği azalmakta hatta kaybolmaktadır. Örneğin, genişletici bir mali politika uygulaması karşısında rasyonel bir birey tüketimini arttırmayacaktır. Çünkü birey, söz konusu genişletici politikanın ilerleyen dönemde vergilerdeki artış ile finanse edileceğini düşünerek cari dönemdeki tasarrufunu arttıracak ve gelecek dönemdeki vergi artışını bu tasarruflar ile finanse edecektir. Bu nedenledir ki, rasyonel beklentiler hipotezinde uygulanan genişletici bir mali politikanın çıktısı olumlu yönde etkileme imkanı, başka bir ifadeyle politika etkinliği söz konusu değildir (Briotti, 2005:10; Hemming, Kell ve Mahfouz, 2002:6).

Rasyonel beklentiler hipotezinde çıktı üzerindeki etkinlik sadece, mali politika şoklarının öngörülememesi durumunda ortaya çıkmaktadır. Ancak bu etkinlik kısa dönemde geçerli olup; uzun dönemde politikaya uyum süreci nedeniyle etkinlik sona ermektedir (Capet, 2004:7). Rasyonel beklentiler hipotezinde bu açıdan, Keynesyen modellere dayalı politika önermeleri geçersiz kabul edilmekte ve konjonktürel dalgalanmaları gidermek amacıyla uygulanan talep yönlü mali politika uygulamalarının etkin olmadığı kabul edilmektedir.

2.2.2. Ricardocu denklik hipotezi

Keynesyen teoriyi ve bu teorik yaklaşıma dayalı makro ekonomiyi eleştiren bir diğer yaklaşım ise Ricardocu denklik hipotezidir. Bu hipotez, mal ve hizmet alımına yönelik kamu harcamalarının reel etkilere neden olacağı; ancak bu harcamaların finansman biçiminin (vergi ya da borçlanma) bireylerin tüketim ve yatırım kararları üzerinde herhangi bir etkisi olmayacağı önermesine dayanmaktadır. Bu yönüyle Ricardocu denklik hipotezi, kamu harcamalarının vergi ya da borçlanmayla finanse edilmesinin önemli olmadığını; her iki durumunda da aynı sonucun ortaya çıkacağını ifade etmektedir.

Ricardocu denklik hipotezi, tüketimin cari gelirin fonksiyonu olduğunu iddia eden Keynesyen paradigmanın geçerliliğini sorgulamaktadır. Bu yaklaşımda tüketiciler, rasyonel ve devletin dönemler arası bütçe kısıtını dikkate alacak biçimde, ileri görüşlüdür. Tüketicilerin geleceği öngörerek hareket etmesi durumunda, kamu borçlanması ile finanse edilen bir bütçe açığının toplam çıktı üzerinde herhangi bir etkisi söz konusu olmayacaktır (Hemming, Kell ve Mahfouz, 2002:7). Şöyle ki; bütçe açığının borçlanmayla finanse edilmesi, tahsil edilecek vergilerin ertelenmesi anlamına gelmektedir. Bu ise kamu borcunun değeri ile borcun tekabül ettiği gelecekteki vergilerin şimdiki değerinin eşit olduğunu göstermektedir. Böyle bir durumda bireyler, gelecekteki vergi yükümlülüklerinin şimdiki değerlerini dikkate alarak yatırım ve tüketim kararları vermektedir. Bu durum mali politikaların toplam çıktı üzerindeki etkisizliğinin en temel göstergesi niteliğindedir.

Ricardocu denklik hipotezine göre; devletin bir mali genişleme politikası izlemesi durumunda, yatırımcı ve tüketiciler izleyen dönemlerde mali daralma tedbirlerinin uygulanacağına ilişkin beklenti içine girmektedir. Bu beklenti, mali genişlemeye bağlı olarak kamu tasarruflarındaki azalmanın özel tasarruflardaki artmayla dengelenmesine neden olmaktadır. Böyle bir durumda, genişletici mali politikalara bağlı olarak gelirleri artan tüketiciler, artan gelirlerini tüketim yerine tasarrufa yöneltmekte; bu ise mali politikaların kısmen ya da tamamen etkisiz kalmasına neden olmaktadır.

2.2.3. Genişletici mali daralma hipotezi

1980'li yıllarda bazı Avrupa ülkelerinde uygulanan mali politikalar, bir yandan Keynesyen paradigmanın diğer yandan da Rasyonel Beklentiler ile Ricardocu Denklik hipotezinin öngörülerine uygun olmayan sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Şöyle ki; 1983-1986 yılları arasında Danimarka'da, 1987-1989 yılları arasında ise İrlanda'da uygulanan mali konsolidasyon politikaları bir yandan özel tüketim harcamalarını harekete geçirmiş; diğer yandan da toplam talep ile çıktıda artışa neden olmuştur (Afonso, 2006:7).

Daraltıcı mali politikaların ekonomik faaliyetler üzerindeki genişletici etkilerine yönelik bu sonuçlar, maliye politikalarının etkinliğine yönelik tartışmalara yeni bir boyut kazandırmıştır. Maliye politikalarının etkin olduğuna dair Keynesyen paradigmanın argümanlarına ters olan ve Rasyonel Beklentiler ile Ricardocu Denklik hipotezinin öngörülerinin dışına taşan bu sonuçlar, literatürde farklı isimlerle anılmaktadır. Söz konusu sonuçlar "Maliye Politikalarının Asimetrik Etkileri", "Maliye Politikalarının Keynesyen Olmayan Etkileri" ya da "Maliye Politikalarının Anti-Keynesyen Etkileri" şeklinde adlandırılırken; bu sonuçları açıklamaya yönelik teorik yaklaşımlar ise "Maliye Politikalarına İlişkin Alman Yaklaşımı" veya "Maliye Politikalarına İlişkin Beklentiler Yaklaşımı" veyahut Genişletici Mali Daralma (Expansionary Fiscal Consolidations) Hipotezi şeklinde adlandırılmaktadır (Erkam, 2010:25).

Genişletici mali daralma hipotezi, maliye politikalarının etkinliğini genişletici politikalardan ziyade daraltıcı politikalara dayandırmaktadır. Giavazzi ve Pagano'nun (1990) ileri sürdüğü ve daraltıcı mali politikaların genişletici etkilerini temel alan bu hipotez, çeşitli açıklamalara konu olmuştur (Alesina ve Ardagna, 1998; Alesina ve Perotti 1996; Ardagna, 2004; Giavazzi ve Pagano, 1996; Perotti, 1999; Sutherland, 1997). Mali politikaların çıktı üzerindeki etkilerine yönelik bu açıklamalar, talep yönlü (demand-side) ve arz yönlü (supply-side) kanallardan yapılmaktadır. Talep yönlü kanallardan ilki, *tüketim üzerindeki refah etkisi (wealth effect on consumption)*'dir. Bu etki, Giavazzi ve Pagano (1990)'nun daraltıcı mali politikaların bireylerin geleceğe ilişkin beklentilerini değiştirdiğine yönelik bazı gözlemlerine dayandırılmaktadır. Giavazzi ve Pagano'ya (1990) göre; daraltıcı mali politikalar, gelecekteki vergi yükünün düşmesine yönelik önemli bir sinyal niteliğinde olup; bu durum beklenen yaşam boyu harcanabilir gelirin (expected lifetime disposable income) artmasına neden olmaktadır. Bu durum, bireylerin geleceğe yönelik beklentilerini olumlu yönde etkilemekte ve bunun sonucunda özel tüketim ile toplam çıktıda artış yaşanmaktadır (Briotti, 2005:15).

Beklentilerin mali politikaların etkinliği üzerindeki etkileri, başka bir ifadeyle pozitif refah etkisinin boyutu ve kalıcılığı, kamu borcu/GSYİH rasyosuna bağlıdır. Blanchard (1990), Sutherland (1997) ve Perotti (1999), mali politikaların özel tüketim harcamaları üzerindeki etkisini kamu borç stokuna bağlı olarak ele almıştır. Eğer kamu borç stoku aşırı düzeyde ise Keynesyen paradigmanın öngörülerine uygun olmayan sonuçlar ortaya çıkabilmektedir. Şöyle ki; bireyler, ekonomideki kamu borç stoku belli bir seviyeye ulaştığı zaman, vergilerde yukarıya doğru bir artış olacağı beklentisine girebilir. Böyle bir ekonomik konjonktürde, kamu borç stokunun beklenen seviyeye ulaşmasından önce bir mali konsolidasyon tedbirler paketi çıkartılması durumunda, vergi artışlarına yönelik beklentiler azalabilir. Beklentilerdeki bu değişim, tüketim harcamalarını teşvik ederek pozitif refah etkisine yol açabilir (Prammer, 2004:37). Kamu borç stokunun yanı sıra kamu tüketiminin GSYİH'daki payı da mali politikaların etkinliğine tesir etmektedir. Eğer bu oran belli bir eşiği aşarsa, kamu maliyesinde sürdürülebilirliğin sağlanabilmesi amacıyla harcamalarda kısıntıya gidilmesi beklentisi ortaya çıkabilir. Bu beklenti, cari dönemdeki tüketimi arttırıcı bir etkiye neden olabilir (Neicheva, 2007:6).

Daraltıcı mali politikaların genişletici etkilerine yönelik talep yönlü kanallardan bir diğeri ise *faiz oranları üzerindeki kredibilite etkisi (credibility effect on interest rates)*'dir. McDermott ve Westcott (1996), faiz oranlarındaki değişimin neden olduğu bu etkinin altını çizmektedir. Şöyle ki; kamu borç stokunun yüksek olduğu ya da kamu borçlarının hızla arttığı bir ülkede yatırımcılar, borçların zamanında ödenmeme veya enflasyon riskine

karşı faiz oranı primi (interest rate premium) elde etmektedir. Böyle bir durumda uygulanan daraltıcı mali politikalar, kamu maliyesinin uzun vadeli sürdürülebilirliğini etkileyerek, kamu borç stokunun azalmasına neden olmaktadır. Bu durum faiz oranlarındaki azalmaya bağlı olarak hem enflasyonist beklentilerin hem de risk priminin azalmasına yol açabilir. Bu ise tüketicilerin sahip oldukları varlıklarının piyasa değerlerinin, başka bir ifadeyle refahlarının yükselmesine ve faiz oranlarına duyarlı yatırımların artmasına neden olabilir (Prammer, 2004:38).

Genişletici mali daralma hipotezi, talep yönlü bu açıklamaların yanı sıra arz yönlü açıklamalara da konu olmuştur. Alesina vd. (2002), mali politikaların emek piyasası aracılığı ile ekonomiyi etkilediği arz yönlü bir model geliştirmiştir. Söz konusu modele göre; kamu harcamalarındaki bir azalma, özellikle kamu çalışanlarının reel ücretlerindeki bir düşme, özel sektördeki ücretlerin azalmasına yönelik bir baskıya neden olmaktadır. Bu baskı, emek piyasasındaki birim maliyetleri düşürmektedir. Bu ise sermayenin marjinal karlılığını artırarak yatırım kararlarını olumlu yönde etkilemektedir. Bu açıdan Alesina vd. (2002) tarafından geliştirilen arz yönlü modelde; daraltıcı mali politikaların, özel sektör ücret politikasını etkileyerek yatırımları teşvik ettiği ifade edilmektedir.

Genişletici mali daralma hipotezi genel olarak değerlendirildiğinde, Keynesyen paradigmanın genişletici mali politikaların genişletici etkiler yaratarak özel sektörün tüketim harcamalarının artmasına neden olacağını öngörüsüne uygun olmayan bir teorik çerçeve sunmaktadır. Bu teorik çerçeve aynı zamanda, mali politikaların etkisizliğini temel alan Rasyonel Beklentiler ile Rikardocu Denklik hipotezinin öngörülerine de uymamaktadır. Çünkü genişletici mali daralma hipotezinde, mali daralmanın tüketimi canlandırdığı ve buna bağlı olarak da toplam talep ve çıktıda artış yaşandığı ifade edilmektedir. Bu nedenle söz konusu hipotez, toplam çıktıdaki artışla ölçüden mali politikaların etkinliğini, daraltıcı mali politikalara dayandırmaktadır.

3. MALİYE POLİTİKALARININ ETKİNLİĞİNE YÖNELİK AMPİRİK LİTERATÜR

Mali politikaların ekonomik faaliyetler üzerindeki etkilerini incelemeye yönelik olarak çok sayıda ampirik çalışma yapılmıştır. Söz konusu çalışmalarda birbirinden farklı yöntemler kullanılmıştır. Bu yöntemlerden ilki, yapısal makro ekonometrik modellerdir. İkincisi, mali politika şoklarının etkilerini belirlemeye yönelik VAR modelleridir. Üçüncüsü ise mali politikadaki değişimlerin özel tüketim ve yatırımlar, milli tasarruflar, net ihracat ve çıktı üzerindeki etkilerini test etmeye yönelik panel veri modelleridir.

3.1. Yapısal Makro Ekonometrik Modeller

Yapısal makro ekonometrik modeller, temel makro ekonomik değişkenler arasındaki ilişkileri incelemekte ve bu ilişkiler temelinde karar alıcılara iktisat politikasının tasarımı noktasında yardımcı olmaktadır. Mali politikaların makro ekonomik etkilerini belirlemeye yönelik yapısal modeller ise mali genişlemenin toplam talep ve çıktı üzerindeki çarpan etkisini incelemektedir.

Literatürde mali çarpanların değerini belirlemeye yönelik olarak çok sayıda çalışma yapılmıştır (Roeger ve Veld, 2002; Barrell et al., 2004; Hunt ve Laxton, 2003; Ducanes et al, 2006). Makro ekonomik model simülasyonlarına dayalı olarak yapılan bu çalışmalarda ağırlıklı olarak, kamu harcamalarındaki bir değişikliğin çarpan mekanizması yoluyla toplam talep ve çıktı düzeyini nasıl ve hangi yönde etkilediğini incelenmiştir. Tablo 1’de, dinamik makro modelleme tekniklerine dayalı olarak yapılan çalışmalar ve bu çalışmalarda kamu tüketim harcamaları çarpanlarının kısa ve uzun dönemli değerleri gösterilmiştir.

Tablo 1: Yapısal Modellerdeki Kamu Tüketim Harcamaları Çarpanları

	Para Politikası Varsayımları	Kısa Dönemdeki Mali Çarpanlar				Uzun Dönemdeki Mali Çarpanlar			
		Almanya	Fransa	İtalya	İngiltere	Almanya	Fransa	İtalya	İngiltere
QUEST Modeli (EC)	Faiz oranları sabitlenmiş	0.9	0.9	0.9	1.0	0.0	0.0	0.0	0.0
	Fiyat düzeyi hedeflemesi	0.6	0.8	0.7	0.5	0.0	0.0	0.0	0.0
MULTIMOD Modeli (IMF)	Faiz oranları sabitlenmiş ve enflasyon hedeflemesi uygulanmakta	1.3	1.3	1.3	-	-0.2	-0.2	-0.2	-
NIGEM Modeli (NIESR)	Faiz oranları sabitlenmiş ve enflasyon hedeflemesi uygulanmakta	1.0	0.8	0.7	0.6	0.0	0.0	0.0	-0.1
INTERLINK Modeli (OECD)	Sabit döviz kuru ve faiz oranı	1.5	0.8	1.2	-	-0.3	0.2	-0.1	-

Kaynak: HEMMING, R., KELL, M. ve MAHFOUZ, S. 2002, “The Effectiveness of Fiscal Policy in Stimulating Economic Activity – A Review of the Literature,” IMF Working Paper 02/208, Washington.

*QUEST Modeli, Avrupa Komisyonu (European Commission-EC) tarafından; MULTIMOD Modeli, Uluslararası Para Fonu (International Money Fund-IMF) tarafından; NIGEM Modeli, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Enstitüsü (National Institute of Economic and Social Research-NIESR) tarafından; INTERLINK Modeli ise Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (Organisation for Economic Co-operation and Development-OECD) tarafından mali çarpanların makro ekonomik etkilerini belirlemek amacıyla yapılan simülasyona dayalı makro modellerdir.

Tablo 1’de görüldüğü üzere; EC, IMF, NIESR ve OECD tarafından yapılan çalışmalarda; Almanya, Fransa, İtalya ve İngiltere’de mali

çarpanların kısa dönemde pozitif; uzun dönemde ise dışlama etkisine bağlı olarak sıfır ya da negatif değer aldığı tespit edilmiştir. Şöyle ki; kısa dönemde mali çarpanların değeri, ilgili ülke ve modeller açısından 0.5 ila 1.5 arasında değişmektedir. Uzun dönemde ise QUEST ve NIGEM modellerinde maliye politikasının toplam talep ve çıktı üzerinde herhangi bir etkisi olmadığı, başka bir ifadeyle mali çarpanın değerinin sıfır olduğu; MULTIMOD ve INTERLINK modellerinde ise mali çarpanların negatif değer aldığı ifade edilmiştir (Hemming, Kell ve Mahfouz, 2002).

Maliye politikası simülasyonlarından türetilmiş kısa dönemli mali çarpanlara ilişkin diğer çalışmalarda da benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Richardson (1998) tarafından OECD'nin INTERLINK modeli kullanılarak yapılan çalışmada, kamu harcamalarındaki bir artışın çıktı üzerindeki etkisi incelenmiştir. Çalışmada, kamu harcamaları çarpanının başlangıçta pozitif değer aldığı; ancak ilerleyen süreçte dışlama etkisine bağlı olarak çarpan değerinin giderek azaldığı ifade edilmiştir. Benzer bir sonuç, Hunt ve Laxton (2003) tarafından da vurgulanmıştır. IMF'nin MULTIMOD modelinin kullanıldığı ve Euro bölgesinin incelendiği çalışmada, uzun dönemli mali çarpanın negatif olduğu ifade edilmiştir. Aynı şekilde Ducanes vd. (2006) tarafından dört Asya ülkesine (Bangladeş, Çin Halk Cumhuriyeti, Endonezya ve Filipinler) yönelik olarak yapılan çalışmada, kamu harcamaları çarpanının değeri kısa dönemde pozitif; uzun dönemde ise negatif olarak tespit edilmiştir.

Bartolini, Razin ve Symansky (1995) tarafından IMF'nin çok ülkeli MULTIMOD modeli kullanılarak yapılan çalışmada ise G 7 ülkelerinde 1990'lı yıllarda yaşanan mali yeniden yapılanmanın makro ekonomik etkileri ele alınmıştır. Çalışmada, G 7 ülkelerinde bütçe açıklarını azaltmaya yönelik olarak uygulanan mali politikaların başlangıçta toplam çıktıyı olumsuz yönde etkilediği; ancak bu etkinin orta ve uzun dönemde kaybolduğu ifade edilmiştir. Çalışmada, G 7 ülkelerinde uygulanan mali uyum politikalarının toplam çıktı ve istihdam üzerindeki etkilerinin geçici olduğu; kamu tüketim harcamalarında yaşanan azalmanın orta ve uzun dönemde özel yatırımlardaki artışla telafi edildiği vurgulanmıştır. Benzer şekilde, Avrupa Komisyonu (2003) tarafından QUEST modeli kullanılarak yapılan bir diğer çalışmada, faiz dışı fazla vurgusu ile öne çıkan mali uyum sürecinin makro ekonomik etkileri ele alınmıştır. Çalışmada, dönemler arası bütçe kısıtının mali politikaların etkinliğini azalttığı; bu nedenle mali uyum sürecinin kısa dönemde daraltıcı etkiler gösterdiği ifade edilmiştir. Ancak daraltıcı etkilerin, orta ve uzun dönemde giderek azaldığı ve genişletici etkilerin öne çıktığı vurgulanmıştır.

Yapısal makro ekonometrik modellere dayalı bu çalışmalarda, mali çarpanların değerinin kısa dönemde pozitif; uzun dönemde ise sıfır ya da negatif değer aldığı görülmektedir. Bu durum, kamu harcamalarının genişletici etkilerinin kısa dönemde oldukça yüksek; uzun dönemde ise, çarpan değerlerinin sıfır ya da negatif değer almasından dolayı, düşük olduğunu göstermektedir. Bu yönüyle çeşitli kurumlar tarafından maliye

politikası simülasyonlarına dayalı olarak yapılan çalışmalarda, mali politikaların uzun dönemli etkinliğinin düşük olduğu bulgusuna ulaşılmaktadır.

3.2. VAR Modelleri

Yapısal makro ekonometrik modellerin yanı sıra mali politikaların etkinliğini test etmeye yönelik bir diğer yöntem, VAR modelleridir. VAR modelleri, mali politika şoklarının temel makro ekonomik değişkenler üzerindeki dinamik etkilerini belirlemek amacıyla yoğun bir biçimde kullanılmaktadır.

Literatürde VAR modelleri kullanılarak yapılan çalışmalar, mali verilerin çok yeterli olmaması ve maliye politikası şoklarının belirlenmesindeki zorluklar nedeniyle çok farklı yaklaşımlara dayanmaktadır. Bu yaklaşımlardan ilki; Sims (1980) tarafından öne sürülen ve Fatas ve Mihov (2001) tarafından mali politikaların etkilerine uygulanan rekürsif (recursive) yaklaşımıdır. İkincisi; Blanchard ve Perotti (2002) tarafından önerilen ve Perotti (2004) tarafından geliştirilen yapısal VAR analizidir. Üçüncüsü; Uhlig (2005) tarafından geliştirilen ve Mountford ve Uhlig (2005) tarafından maliye politikası analizlerine uygulanan işaret kısıtları (sign restrictions) yaklaşımıdır. Dördüncüsü ise Ramey ve Shapiro (1998) tarafından geliştirilen ve Edelberg, Eichenbaum ve Fisher (1999) tarafından da kullanılan olay etüdü (event study) yaklaşımıdır.

Mali politikaların etkinliğini, VAR temelli bu yaklaşımlara dayalı olarak inceleyen çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalar, incelendikleri ülkeler, örneklemeler ve ulaşılan sonuçlar itibariyle Tablo 2’de gösterilmektedir. Mali politika şoklarının etkileri test etmeye yönelik VAR temelli bu çalışmaların çoğunda, kamu harcamaları ile toplam çıktı arasında doğrusal ve pozitif bir ilişkinin varlığı tespit edilmiş ve mali çarpanın uzun dönemde bile negatif olmadığı vurgulanmıştır. Yapılan bu çalışmalarda ayrıca, vergi indirimlerinin neden olduğu genişletici etkinin kamu harcamalarından daha fazla olduğu da vurgulanmıştır. Şöyle ki; kamu harcamaları çarpanının değerinin 1’den küçük olduğu ve giderek azaldığı; vergi çarpanının ise 1’den büyük olduğu ifade edilmiştir (Blanchard ve Perotti, 2002; Mountford ve Uhlig, 2008).

Son dönemde yapılan VAR analizlerinde ise mali çarpanların değerinin giderek azaldığı ve mali konsolidasyon politikalarının genişletici etkilere neden olduğu ifade edilmiştir (Blanchard ve Perotti, 2002; Mountford ve Uhlig, 2008; Bilbiie, Meier ve Müller, 2008; Bergman ve Hutchison, 2010). Mali politikaların Keynesyen olmayan etkileri ya da maliye politikasının asimetrik etkileri olarak ifade edilen bu genişletici etki; kredi kısıtlamalarının hafiflemesi ile finansal piyasaların etkinliğinin artması; buna bağlı olarak da tüketimin cari harcanabilir gelir üzerindeki bağımlılığının azalması ile açıklanmıştır. Buna ek olarak, finansal piyasaların deregülasyonu ve para politikasının yönetimindeki değişimlerde genişletici etkilere neden olan faktörler olarak dikkat çekmiştir (Carvalho, 2009:23).

Tablo 2: Maliye Politikalarının Etkinliğini Test Etmeye Yönelik VAR Temelli Çalışmalar

ÇALIŞMA	ÜLKE ve ÖRNEKLEM	SONUÇLAR
Ramey ve Shapiro (1998)	ABD (1947-1996)	Savunma harcamalarına dayalı genişletici mali politikaların GSYİH üzerindeki etkileri pozitifdir. Ancak bu pozitif etki, mali genişlemeyi izleyen üç yıl içinde kaybolmaktadır.
Edelberg, Eichenbaum ve Fisher (1999)	Amerika Birleşik Devletleri (ABD) (1948-1996)	Kamunun mal ve hizmet alımları; reel ücretler, yerleşiklerin yatırımları ve tüketim harcamalarını azaltmakla birlikte istihdam, çıktı ve yerleşik olmayanların yatırımlarını olumlu yönde etkilemektedir.
Fatas ve Mihov (2001)	ABD (1960-1996)	Kamu harcamalarındaki bir değişim, pozitif ve 1'den büyük mali çarpan ile genişletici etkilere neden olmaktadır.
Blanchard ve Perotti (2002)	ABD (1947-1997)	Kamu harcamalarındaki artışlar çıktıyı arttırmakta iken; vergilerdeki artışlar çıktıyı azaltmaktadır.
Kuttner ve Posen(2002)	Japonya (1976-1999)	Mali politikalarındaki değişiklikler reel etkilere neden olmaktadır. Genişletici mali politikalar Keynesyen yaklaşıma uygun bir biçimde genişletici; daraltıcı mali politikalar ise daraltıcı etkiler göstermektedir.
Chang, Liu ve Thompson (2002)	Güney Kore (1954-1996), Tayvan (1951-1996), Tayland (1951-1995)	Her üç ülke açısından da genişletici mali politikaların toplam çıktı üzerinde herhangi bir etkisi bulunmamaktadır. Bu açıdan mali politikaların ekonomi üzerinde teşvik edici bir etkisi yoktur.
Marcellino (2002)	Fransa, Almanya, İtalya, İspanya (1981-2001)	Kamu harcamaları çıktı düzeyini arttırmada etkin değildir. Benzer şekilde vergi indirimleri de konjonktürel dalgalanmaları azaltmada herhangi bir etkinliğe sahip değildir.
Burnside, Eichenbaum ve Fisher (2004)	ABD (1947-1995)	Mali politikalarındaki değişiklikler, bir yandan kamunun mal ve hizmet alımlarını arttırmakta; diğer yandan da sermaye ve işgücü gelirleri üzerindeki vergi yükünü arttırmaktadır.
Perotti (2004)	ABD (1960-2001), İngiltere (1963-2001), Avustralya (1960-2001), Almanya (1960-1989) ve Kanada (1961-2001)	1980 öncesi dönemde kamu harcamalarının toplam çıktı üzerindeki etkileri tüm ülkeler açısından pozitifdir. Kamu harcamaları çarpanı 1980 sonrası dönemde ise Almanya, İngiltere ve Kanada da negatif değer almıştır.

ÇALIŞMA	ÜLKE ve ÖRNEKLEM	SONUÇLAR
Pereira ve Sagalés (2006)	Portekiz (1977-2004)	Maliye politikasının çıktı üzerindeki etkileri, politika araçlarına göre farklılaşmaktadır. Şöyle ki; kamu yatırımları ile doğrudan ve dolaylı vergiler, Keynesyen etkilere neden olmakta iken; kamu transfer harcamaları ile tüketim harcamaları Keynesyen olmayan etkilere neden olmaktadır.
Cerda, Gonzalez ve Lagos (2006)	Şili (1833-2000)	Kamu harcamalarındaki bir artış, GSYİH üzerinde negatif bir etkiye neden olmaktadır. Benzer şekilde vergi gelirlerindeki bir artış da GSYİH'ı azaltmaktadır. Bu açıdan mali politikalar, Keynesyen olmayan bir etkiye sahiptir.
Ramos ve Sagales (2007)	İngiltere (1970-2005)	Maliye politikasının çıktı üzerindeki etkileri doğrudan ve dolaylı vergiler açısından Keynesyen; kamu harcamaları açısından ise Keynesyen olmayan etkiler göstermektedir.
Giordano vd. (2007)	İtalya (1982-2004)	Kamunun mal ve hizmet alımları, ekonomik faaliyetler üzerinde pozitif bir etkiye neden olmaktadır. Bu yönüyle kamu harcamalarındaki artışlar, kısa dönemde Keynesyen etkiler göstermektedir.
Erdoğan (2007)	Türkiye (1987-2006)	Mali daralmanın tüketim üzerinde herhangi bir canlandırıcı etkisi bulunmamaktadır. Bu açıdan mali konsolidasyonun toplam talep ve çıktı üzerinde genişletici bir etkisi söz konusu değildir.
Bilbiie, Meier ve Müller (2008)	ABD (1957-1979; 1983-2004)	1980 öncesi dönemde kamu harcamalarındaki bir değişim; çıktı, tüketim ve reel ücret üzerinde pozitif bir etki ortaya çıkarmıştır. Ancak bu pozitif etki, 1982 sonrasında değişime uğramış ve kamu harcamalarının genişletici etkileri azalmaya başlamıştır.
Claeys (2008)	ABD (1965-2003)	Mali genişleme, beklentileri olumsuz yönde etkileyerek çıktı üzerinde daraltıcı etkilere neden olmaktadır.
Caldara ve Kamps (2008)	ABD (1955-2006)	Mali politikalarındaki değişiklikler, tüketim ve çıktı üzerinde Keynesyen etkilere neden olmaktadır.
De Castro ve De Cos, (2008)	İspanya (1980-2004)	Yüksek enflasyon ve kamu açıklarına neden olmakla birlikte mali genişlemenin kısa dönemde pozitif etkileri tespit edilmiştir. Ancak orta ve uzun dönemde bu pozitif etkiler yerine negatif etkilere bırakılmaktadır.

ÇALIŞMA	ÜLKE ve ÖRNEKLEM	SONUÇLAR
Afonso ve Claeys (2008)	Fransa, Almanya, Portekiz ve İspanya (1970-2004)	Bütçe açıklarındaki artış, Almanya ve İspanya'da Keynesyen etkiler ortaya çıkarmıştır. Fransa ve Portekiz'de ise mali daralmanın pozitif etkileri gözlemlenmiştir.
Mountford ve Uhlig (2008)	ABD (1955-2000)	Bütçe açıklarına neden olmakla birlikte kamu harcamalarındaki bir artış, toplam çıktıyı arttırmaktadır. Bununla birlikte kamu harcamalarındaki artış özel harcamaları dışlamaktadır.
Bergman ve Hutchison (2010)	Danimarka (1971-2000)	Maliye politikasındaki değişiklikler, çıktı ve tüketim üzerinde Keynesyen etkilere neden olmaktadır. Ancak mali konsolidasyonun ekonomi üzerinde herhangi bir daraltıcı etkisine rastlanılmamıştır.
Jha vd. (2010)	Çin (1995-2009), Hong-Kong (1992-2009), Hindistan (1996-2009), Endonezya (1993-2009), Kore (1991-2009), Malezya (1991-2009), Filipinler (1985-2009), Singapur (1988-2009), Kuzey Tayvan (1977-2009), Tayland (1993-2009)	Genişletici mali politikaların çıktı üzerindeki etkileri oldukça düşük düzeyde iken; daraltıcı politikalar toplam çıktıyı olumsuz yönde etkilemektedir.
Kamal (2010)	İngiltere (1971-2009)	Kamu harcamalarının bütçe açığı verilerek artırılması durumunda toplam çıktı pozitif yönde etkilenmektedir. Ancak kamu harcamalarının denk bütçe ilkesi temel alınarak artırılması durumunda, vergilerdeki artışın daraltıcı etkileri harcama artışının genişletici etkilerinden daha baskın olmaktadır.

3.3. Çok Ükeli Yatay Kesit ve Panel Veri Modelleri

Mali politikaların etkinliğini test etmeye yönelik bir diğer yöntem ise panel veri analizlerdir. Özellikle 1990'lı yılların ikinci yarısından itibaren hızla artmaya başlayan panel veri modellerinde, mali politika şoklarının genişletici mi yoksa daraltıcı mı olduğu sorgulanmıştır. Bu yönüyle son dönemde panel veri modellerine dayanılarak yapılan çalışmaların mali politikadaki Keynesyen olmayan etkileri test etmeye yönelik olduğu söylenebilir.

Panel veri modellerine dayanılarak mali politikaların etkinliğini inceleyen çalışmalar; incelendikleri ülkeler, örneklemeler ve ulaşılan sonuçlar itibarıyla Tablo 3'de gösterilmektedir. Mali politika şoklarının özel tüketim ve yatırım harcamaları ile toplam çıktı üzerindeki etkilerine odaklanan bu çalışmalar, ulaştıkları sonuçlar itibarıyla iki kısma ayrılmaktadır. Hjelm (2002), Van Aarle ve Garretsen (2003), Hogan (2004) ile Schclarek (2007) tarafından yapılan çalışmalarda, Keynesyen paradigmanın temel öngörülerine uygun sonuçlara ulaşılmıştır. Giavazzi ve Pagano (1990) tarafından yapılan çalışmayı izleyen süreçte ise daraltıcı maliye politikalarının genişletici etkilerine ilişkin olarak yoğun bir ampirik literatür ortaya çıkmıştır. Söz konusu literatürde çeşitli ülkelerde uygulanan mali uyum programlarının, Keynesyen paradigmanın öngörülerine uygun olmayan bir biçimde, özel talep üzerinde genişletici etkilere neden olduğu ifade edilmiştir.

Mali politikalarının sürdürülebilirliğini ve yüksek seviyelerde olan kamu borç stokunun azaltılmasını temin etmek amacıyla uygulanan mali uyum programlarının Keynesyen olmayan etkileri, literatürde farklı şekillerde ele alınmıştır. Alesina ve Perotti (1995), Alesina ve Ardagna (1998), Alesina vd., (2002) ve Ardagna (2004), mali disiplinin sağlanmasına yönelik olarak uygulanan daraltıcı kamu harcamaları politikasının genişletici etkilerini ele almıştır. Bu çalışmalarda, kamu harcamalarında kısıntıya gidilmesinin vergi yükünün düşmesine yönelik beklentileri arttırdığı ve bireylerin tüketim ve yatırım kararlarını olumlu etkilediği; buna bağlı olarak da daraltıcı mali politikaların genişletici etkilere neden olduğu vurgulanmıştır. McDermott ve Wescott (1996), Perotti (1999), Zaghini (2001) ile Afonso (2006) ise mali uyum programlarının genişletici etkilerini, bütçe açığı ile kamu borç stokunun miktarı gibi çeşitli mali göstergelere bağlı olarak ele almış ve kamu maliyesinin sürdürülemez hale gelmesi durumunda uygulanacak mali politikaların genişletici etkilere neden olabileceğini ifade etmiştir.

Panel veri analizlerine dayanılarak yapılan bu çalışmalar genel olarak değerlendirildiğinde, mali politikaların asimetrik, başka bir ifadeyle Keynesyen olmayan, etkilerinin ağırlıkta olduğu görülmektedir. Bu

çalışmalarda, bütçe açığını azaltmak amacıyla uygulanan daraltıcı politikaların piyasalarda güven ortamı yaratarak bireylerin geleceğe yönelik beklentilerini olumlu yönde etkilediği ve buna bağlı olarak da başta tüketim harcamaları olmak üzere ekonominin birçok alanında genel bir iyileşmenin yaşandığı ifade edilmiştir.

4. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Dünya ekonomik sisteminin 1929 yılında yaşadığı Büyük Buhran, küçük ve etkinsiz bir devlet anlayışını temel alan klasik iktisatçıların yanlıgısını ortaya çıkarmış ve devletin ekonomide aktif bir rol oynaması gerektiği ileri sürülmüştür. 1929 yılındaki Büyük Buhran'ı izleyen süreçte önem kazanan Keynesyen paradigmayla birlikte, mali politika araçlarındaki bir değişimin toplam çıktı üzerindeki etkisine yönelik tartışmalar önem kazanmış ve genişletici mali politikaların başta özel tüketim harcamaları olmak üzere toplam çıktı üzerinde genişletici etkilere neden olduğu ileri sürülmüştür.

Tablo 3: Maliye Politikalarının Etkinliğini Test Etmeye Yönelik Panel Veri Çalışmaları

ÇALIŞMA	ÜLKE ve ÖRNEKLEM	SONUÇLAR
Giavazzi and Pagano (1990)		Kamu tüketim harcamaları ile özel tüketim harcamaları arasında negatif bir ilişki tespit edilmiştir.
Alesina ve Perotti (1995)	20 OECD Ülkesi (1960-1992)	Güçlü mali uyum önlemleri, ekonomide herhangi bir daralma ortaya çıkarmamakta ve işsizliğe neden olmamaktadır. Mali uyum süreci aksine, özel sektör yatırımlarını teşvik etmekte ve rekabet gücünü artırmaktadır. Bu yönüyle mali uyum süreci (bütçe açığı azaltıcı politikalar) Keynesyen olmayan sonuçlara neden olmaktadır.
Giavazzi ve Pagano (1996)	19 OECD Ülkesi (1976-1992)	Mali konsolidasyon (daraltıcı mali politikalar), özel tüketim harcamaları üzerinde genişletici (Keynesyen olmayan) etkilere neden olmaktadır. Genişletici etkiler sadece kamu tüketim harcamalarından kaynaklanmamakta; bunun yanı sıra vergi ve transfer harcamalarındaki değişikliklerinden de kaynaklanmaktadır.
McDermott ve Westcott (1996)	20 OECD Ülkesi (1970-1995)	Mali konsolidasyon geleceğe yönelik beklentileri olumlu yönde etkileyerek Keynesyen öngörüye uygun olmayan sonuçlara neden olmaktadır. Şöyle ki; daraltıcı mali politika uygulamaları gelecekteki vergi yükümlülüklerinin düşmesi yönündeki beklentileri artırarak özel tüketim ve yatırımları teşvik etmektedir.
Perotti (1999)	19 OECD Ülkesi (1965-1994)	Kamu borçlarının ve bütçe açıklarının yüksek olduğu dönemlerde uygulanan daraltıcı mali politikaların özel tüketim harcamaları üzerindeki etkisi, beklentilerin aksine genişleticidir. Bu durum mali politikaların uygulandığı konjonktürel durumun politika sonuçları etkilediğini göstermektedir.
Giavazzi, Jappelli ve Pagano (2000)	18 OECD Ülkesi (1970-1996) 150 Sanayileşmiş ve gelişmekte	Mali daralmanın tasarruflar üzerindeki etkileri genişleticidir. Kamu tüketim harcamalarından ziyade net vergilerdeki değişime dayalı daraltıcı politikalar daha büyük etkiler ortaya

ÇALIŞMA	ÜLKE ve ÖRNEKLEM	SONUÇLAR
	olan ülke (1960-1995)	çıkarmaktadır.
Afonso (2001)	15 Avrupa Ülkesi (1970-1999)	Mali uyum tedbirleri, Keynesyen olmayan bazı etkilere neden olmaktadır. Bu durum özellikle, vergilerdeki artışa dayalı mali politikaların uygulanması durumunda yaşanmaktadır. Vergi oranlarındaki artış her zaman ve her koşulda özel tüketim harcamalarını olumsuz yönde etkilememektedir.
Zaghini (2001)	14 Avrupa Birliği Üyesi Ülke (1970-1998)	Bütçe açıklarını azaltmaya yönelik olarak uygulanan mali uyum tedbirleri; ekonomideki toplam tüketim ve yatırım eğilimini arttırmış, işsizliği azaltmış, uluslar arası rekabet gücünü arttırmış ve faiz oranlarını düşürmüştür. Bu ampirik kanıtlar, beklentilerin maliye politikası üzerindeki etkilerini göstermektedir.
Von Hagen, Hughes ve Strauch (2001)	20 OECD Ülkesi (1960-1998)	1990 yılına kadar Keynesyen etkilere ilişkin bulgular elde edilmiştir. Şöyle ki; mali daralmanın toplam tüketim üzerinde negatif bir etkisi olduğu ifade edilmiş ve bu etkinin çıktının büyüme hızını azalttığı vurgulanmıştır. 1990 yılından sonra ise mali politikaların Keynesyen olmayan etkileri öne çıkmıştır. Şöyle ki; mali daralma çıktının büyüme oranını olumsuz yönde etkilemediği ifade edilmiştir.
Hjelm (2002)	19 OECD Ülkesi (1970-1997)	Mali daralma dönemlerinde özel tüketim harcamaları azalmakta; mali genişleme dönemlerinde ise özel tüketim harcamaları artmaktadır. Bu sonuçlar genişletici mali daralma hipotezinin geçerli olmadığını göstermektedir.
Alesina vd. (2002)	18 OECD Ülkesi (1970-1997)	Kamu harcamaları karlılık ve ticari yatırımlar üzerinde negatif bir etkiye sahiptir. Bu sonuç, kamu istihdamının özel sektör ücretleri üzerinde bir baskı yapması ile ilişkilendirilmektedir. Bununla birlikte mali uyum sürecinin Keynesyen olmayan etkileri söz konusudur.
Purfield, 2003	25 Geçiş Ekonomisi Ülkesi (1992-2000)	Mali dengesizliklerin olduğu geçiş ekonomilerinde uygulanan kamu harcamalarına dayalı mali uyum süreci oldukça başarılı sonuçlara yol açmıştır.
Van Aarle ve Garretsen	14 Avrupa Birliği Üyesi Ülke	Kamu tüketim harcamaları ile özel sektör yatırımları arasında kısa dönemde doğusal olmayan

ÇALIŞMA	ÜLKE ve ÖRNEKLEM	SONUÇLAR
(2003)	(1990-1998)	ilişkiler bulunmaktadır. Ancak bu doğusal olmayan ilişkiler, vergiler ve transfer harcamaları söz konusu olduğunda geçerliliğini yitirmektedir. Bu yönüyle kamu tüketim harcamaları Keynesyen olmayan etkiler; vergiler ile transfer harcamaları ise Keynesyen etkiler göstermektedir.
Ardagna, (2004)	17 OECD Ülkesi (1975-2002)	Mali daralmanın genişletici etkileri bulunmaktadır. Özellikle kamu harcamalarının azaltılmasına dayalı mali istikrar uygulamaları, GSYİH'nın büyüme oranlarını olumlu yönde etkilemektedir.
Hogan (2004)	18 OECD Ülkesi (1970-1999)	Yüksek kamu borçlanmasının olduğu dönemlerde kamu tüketim harcamalarının azalması durumunda özel tüketim harcamaları artmaktadır. Ancak bu artış oldukça sınırlı düzeydedir.
Giavazzi vd. (2005)	19 OECD Ülkesi (1964-2003)	Büyük mali daralma ya da genişleme dönemlerinde net vergilerdeki bir artış milli tasarruflar üzerinde herhangi bir etkiye neden olmamaktadır.
Afonso (2006)	15 Avrupa Birliği Üyesi Ülke (1970-2005)	Kamu tüketim harcamaları ile ilişkilendirildiğinde özel tüketim harcamalarının uzun dönemli elastikiyeti negatif çıkmıştır. Bu sonuç, kamu tüketim harcamalarındaki bir azalmanın uzun dönemde özel tüketimi arttıracakını göstermektedir.
Giudice, Turrini ve Veld (2007)	14 Avrupa Birliği Üyesi Ülke (1970-2002)	Kamu borç stokunun yüksek olduğu dönemlerde kamu harcamalarında kesintiye gidilerek yapılan mali konsolidasyon, ekonomik büyümeyi teşvik etmektedir.
Carmignani (2008)	22 Yüksek Gelirli Ülke ve 20 Geçiş Aşamasında Olan Ülke (1990-2003)	Maliye politikası normal zamanlarda geçiş ekonomilerinde Keynesyen etkiler; yüksek gelirli OECD ülkelerinde ise Keynesyen olmayan etkiler göstermektedir.

Maliye politikalarının etkinliğine yönelik tartışmaları şekillendiren Keynesyen paradigma, 1970’li yıllara kadar aktif bir biçimde uygulanmıştır. Ancak 1970’li yıllarda yaşanan yeniden yapılan sürecinde devletin ekonomik sistemde oynadığı rol değişime uğramış ve Keynesyen politikaların etkinliği sorgulanmıştır. Bu süreçte John Muth’un çalışmaları ile gündeme gelen Rasyonel Beklentiler Hipotezi, toplam talebi yönlendirmek amacıyla uygulanan mali politikaların kısa dönemde bile toplam çıktı üzerinden herhangi bir etkisi olmayacağını, başka bir ifadeyle mali politikaların etkisizliğini, öne sürmüştür. Benzer şekilde Robert J. Barro’nun çalışmaları ile önem kazanan Ricardocu Denklik Hipotezi’nde de Keynesyen çarpan mekanizmasının işlemediğini ifade edilmiştir.

Keynesyen paradigmanın argümanlarına ters olan bu görüşlerin yanı sıra 1990’lı yıllarda ortaya çıkan Genişletici Mali Daralma hipotezi de mali politikaların etkinliğini ve etkinlik koşullarını, Keynesyen paradigmanın öngörülerini dışında değerlendirmiştir. Genişletici Mali Daralma hipotezi, daraltıcı maliye politikalarının genişletici etkilerini ele almıştır. İlgili literatürde, mali uyum politikalarının özel tüketim harcamaları üzerindeki genişletici etkileri, ağırlıklı olarak beklentiler temelinde ele alınmıştır. Şöyle ki; uygulanan bir mali politika karşısında ekonomik karar birimlerinin davranışları ve dolayısıyla mali politikalarının olası sonuçları, bireylerin beklentilerine bağlıdır. Örneğin, bütçe açığını düşürmeye yönelik bir mali konsolidasyon politikasının ilk etkisinin daraltıcı olması düşünülmektedir. Ancak, söz konusu politikanın gelecekteki vergi yüklerinin azalmasına yönelik beklentileri harekete geçirmesi durumunda, özel tüketim ve yatırım harcamaları artabilir. Bu durum geleceğe ilişkin beklentilerin, mali politikaların etkinliği üzerinde ne derece etkili olduğunu göstermektedir.

Daraltıcı mali politikaların genişletici etkileri, ekonominin içinde bulunduğu duruma da bağlıdır. Eğer mali politikalar kamu borç stokunun çok yüksek olduğu bir ortamda uygulanmakta ise Keynesyen olmayan etkiler söz konusu olabilir. Şöyle ki; kamu borç stokunun yüksek olması durumunda vergilerde artış olacağı beklentisi ortaya çıkabilir. Böyle bir konjonktürde uygulanacak bir mali konsolidasyon tedbirler paketinin vergi artışlarına yönelik beklentileri kırması durumunda ekonomide genişletici etkiler gündeme gelebilir. Çünkü vergilerdeki artış beklentisinin kırılması, beklenen (sürekli) gelirin artmasına ve dolayısıyla tüketimin teşvik edilmesine neden olabilir.

Mali politikaların etkinliğine yönelik olarak yapılan çalışmalar genel olarak değerlendirildiğinde şu genellemeler yapılabilir. İlk olarak, mali daralmanın beklenen etkisi resesyon olmamalıdır. Yapılan çalışmalar göstermiştir ki; daraltıcı (genişletici) mali politikalar özel tüketim harcamaları üzerinde pozitif (negatif) bir etki yaratabilir. İkincisi, kamu transfer harcamalarında kısıntıya gidilmesine dayalı politikalar, emek

piyasasının esnekliğine bağlı olarak, ekonomide genişletici etkilere neden olabilir. Üçüncü ve son olarak ise kamu borç yükünü azaltmaya yönelik olarak uygulanan mali uyum politikaları, kısa dönemde dahi toplam çıktıyı pozitif yönde etkileyebilir. Yapılan bu genellemeler ışığında mali politikaların etkinliğine yönelik olarak yapılacak çalışmalarda; kamu harcamaları, vergiler ve borçlanmanın özel tüketim ve yatırımlar üzerindeki etkileri, çeşitli ülke grupları ya da tek bir ülke açısından incelenerek, genişletici mali daralma hipotezinin geçerliliği test edilebilir.

KAYNAKÇA

- AFONSO, A. ve CLAEYS, P., 2008, “The Dynamic Behaviour of Budget Components and Output”, *Economic Modelling*, Vol. 25, s.93-117.
- AFONSO, A., 2001, “Non-Keynesian Effects of Fiscal Policy in the EU-15” Universidade Tecnica de Lisboa, *Working Paper 2001/07/DE*.
- AFONSO, A., 2006, “Expansionary Fiscal Consolidations in Europe New Evidence” *European Central Bank Working Paper Series*, 675.
- ALESINA, A. VE ARDANGA, S., 1998, “Tales of Fiscal Adjustments” *Economic Policy*, 27, s.489-545.
- ALESINA, A. ve PEROTTI R., 1995, “Fiscal Expansions and Adjustments in OECD Countries”, *Economic Policy*, Vol. 21, s.205-248.
- ALESINA, A. VE PEROTTI, R., 1996, “Fiscal Adjustments in OECD Countries: Composition and Macroeconomic Effects”, *NBER Working Paper Series*, 5730.
- ALESINA, A., ARDAGNA, S., PEROTTI, R. VE SCHIANTARELLI, F., 2002, “Fiscal Policy, Profits, and Investment”, *The American Economic Review*, 92(3), s.571-589.
- ARDAGNA, S., 2004, “Fiscal Stabilizations: When Do They Work and Why”, *European Economic Review*, Vol. 48(5), s.1047—1074.
- AVRUPA KOMİSYONU, 2003, *Public Finances in EMU*, European Economy, No 3.
- BARRELL, R., BECKER B., BYRNE J., GOTTSCHALK S., HURST I., VE VAN WELSUM D., 2004. “Macroeconomic Policy in Europe: Experiments with Monetary Responses and Fiscal Impulses.” *Economic Modelling*, Vol. 21, s.877–931.

- BARTOLINI, L., RAZIN, A. ve SYMANSKY, S., 1995, “G-7 Fiscal Restructuring in the 1990s: Macroeconomic Effects”, *Economic Policy*, No.20, April, s. 111-146.
- BERGMAN U. M. ve HUTCHISON, M. M., 2010, “Expansionary Fiscal Contractions: Re-evaluating the Danish Case” *International Economic Journal*, Vol. 24, No. 1, s.71-93.
- BILBIIE, F. O., MEIER A. VE MÜLLER G. J., 2008, “What Accounts for the Changes in U.S. Fiscal Policy Transmission?”, *Journal of Money, Credit and Banking*, Vol. 40(7), s.1439-1470.
- BLANCHARD, O. J. ve PEROTTI, R., 2002, “An Emprical Characterization of the Dynamic Effects of Changes in Government Spending and Taxes on Output”, *Quarterly Journal of Economics*, 117, s.1329-1368.
- BLANCHARD, O. J., 1990, “Comment on the F. Giavazzi and M. Pagano Article: Can Severe Fiscal Contractions be Expasionary?. Tales of Two Small European Countries”, *NBER Macroeconomics Annual*, s.75-110.
- BRIOTTI, M. G., 2005, “Economic Reactions to Public Finance Consolidation: A Survey of the Literature”, *ECB Occasional Paper Series*, 38, October.
- BURNSIDE, C., EICHENBAUM, M. ve FISHER, J., 2004, “Fiscal Shocks and Their Consequences”, *Journal of Economic Theory*, Vol. 115(1), 89-117.
- CALDARA, D. ve KAMPS C., 2008, “What are the Effects of Fiscal Policy Shocks? A VAR-based Comparative Analysis”, *ECB Working Paper Series*, 877.
- CAPET, S., 2004, “The Efficiency of Fiscal Policies: A Survey of the Literature”, *CEPII Working Paper*, 2004-11, September.
- CARMIGNANI, F., 2008, “The Impact of Fiscal Policy on Private Consumption and Social Outcomes in Europe and the CIS”, *Journal of Macroeconomics* 30, s.575–598.
- CARVALHO, V. M. C., 2009, *Non-Keynesian Effects of Fiscal Policy in a New-Keynesian General Equilibrium Model for the Euro Area*, Faculdade de Economia da Universidade do Porto, Doctoral Thesis.
- CERDA, R. A., GONZALEZ, H. ve LAGOS, L. F., 2006, “Is Fiscal Policy Effective? Evidence for an Emerging Economy: Chile 1833-2000”, *Applied Economics Letters*, 13, s.575-580.

- CHANG, T., LIU, W. VE THOMPSON, H., 2002 “The Viability of Fiscal Policy in South Korea, Taiwan, and Thailand”, International Studies Program Working Paper, 02-09, March.
- CLAEYS, P., 2008 “Estimating the Effects of Fiscal Policy Under the Budget Constraint”, *Department of Communication of University of Teramo Working Paper Series*, 38.
- DE CASTRO, F. ve DE COS P. H., 2008, “The Economic Effects of Fiscal Policy: The Case of Spain”, *Journal of Macroeconomics*, Vol. 30, 1005-1028.
- DUCANES, G., CAGAS, M. A., QIN, D., QUISING, P. ve RAZZAQUE, M. A., 2006, “Macroeconomic Effects of Fiscal Policies: Empirical Evidence from Bangladesh, People’s Republic of China, Indonesia, and Philippines” ERD economics and research department working paper series, No.85, November.
- EDELBERG, W., EICHENBAUM M. ve FISHER J., 1999, “Understanding the Effects of a Shock to Government Purchases”, *Review of Economics Dynamics*, s.166-206.
- EKER, A., ALTAY, A. ve SAKAL, M., 2009, *Maliye Politikası (Teori, İlkeler ve Yöntemler)*, İzmir.
- ERDOĞAN, L., 2007, “Genişletici Mali Daralma Hipotezi: Türkiye Uygulaması”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt/Vol. 7, Sayı/No. 2, s.117-132.
- ERKAM, SERKAM, 2010, *Maliye Politikalarının Etkinliği: Teori ve Bir Uygulama*, T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayın No:2010/407, Ankara.
- FATÁS, A. ve MIHOV, I., 2001, “The Effects of Fiscal Policy on Consumption and Employment: Theory and Evidence”, *CEPR Discussion Paper*, 2760, April.
- GIAVAZZI, F. ve M. PAGANO, 1996, “Non-Keynesian Effects of Fiscal Policy Changes: International Evidence and the Swedish Experience”, *Swedish Economic Policy Review*, Vol. 3(1), s.67-103.
- GIAVAZZI, F. ve PAGANO, M., 1990, “Can Severe Fiscal Contractions be Expansionary? Tales of Two Small European Countries” *NBER Macroeconomics Annual*, s.75-110.
- GIAVAZZI, F., JAPPELLI, T. ve PAGANO, M., 2000, “Searching for nonlinear effects of fiscal policy: Evidence from industrial and developing countries,” *European Economic Review*, 44, s.1259-1289.

- GIAVAZZI, F., JAPPELLI, T., PAGANO, M. ve BENEDETTI, M., 2005, "Searching for Non-Monotonic Effects of Fiscal Policy: New Evidence", NBER Working Paper Series, No. 11593.
- GIORDANO, R., MOMIGLIANO, S., NERI, S. ve PEROTTI, R., 2007, "The Effects Of Fiscal Policy in Italy: Evidence From A VAR Model", *European Journal of Political Economy*, 23, s.707–733.
- GIUDICE, G., TURRINI, A., ve VELD J., 2007, "Non-Keynesian Fiscal Adjustments? A Close Look at Expansionary Fiscal Consolidations in the EU", *Open Economic Review*, 18, s.613-630.
- HEMMING, R., KELL, M. ve MAHFOUZ, S. 2002, "The Effectiveness of Fiscal Policy in Stimulating Economic Activity – A Review of the Literature," IMF Working Paper 02/208, Washington.
- HEYLEN, F. ve EVERAERT, G., 2000, "Success and Failure of Fiscal Consolidation in the OECD: A Multivariate Analysis" *Public Choice*, 105(1/2), s.103-124.
- HJELM, G., 2002, "Is Private Consumption Growth Higher (Lower) During Periods of Fiscal Contraction (Expansions)?", *Journal of Macroeconomics*, 24(1), s.17-39.
- HOGAN, V., 2004, "Expansionary Fiscal Contractions? Evidence from a Panel Data", *Scandinavian Journal of Economics*, Vol. 106(4), s.647-659.
- HUNT, B., ve LAXTON D., 2003, "Some Simulation Properties of the Major Euro Area Economies in MULTIMOD", *IMF Working Paper* No. 31.
- JHA, S., MALLICK, S., PARK, D. ve QUISING, P., 2010, "Effectiveness of Countercyclical Fiscal Policy: Time-Series Evidence from Developing Asia", *ADB Economics Working Paper Series*, No.211.
- KAMAL, M., 2010., "Empirical Investigation of Fiscal Policy Shocks in the UK", *Munich Personal RePEc Archive*, No. 26473, November.
- KUTTNER, K. N. ve POSEN, A. S., 2002, "Fiscal Policy Effectiveness in Japan", *Journal of the Japanese and International Economies*, 16, s.536-558.
- MARCELLINO, M., 2002, "Some Stylized Facts on Non-Systematic Fiscal Policy in the Euro Area" *Università Bocconi Working Paper Series*, 225.
- MCDERMOTT, C. J. ve WESCOTT, R. F., 1996, "An Empirical Analysis of Fiscal Adjustments", *IMF Staff Papers*, 43(4), s.725-753.

- MOUNTFORD, A. ve UHLIG H., 2008, "What Are the Effects of Fiscal Policy Shocks?", *NBER Working Paper*, 14551, December.
- MOUNTFORD, A. ve UHLIG, H., 2005, "What are the Effects of Fiscal Policy Shocks?" University of London, Royal Holloway College, *SFB Discussion Paper*, 039.
- NEİCHEVA, MARİA, 2007, "Non-Keynesian effects of Government Spending: Some implications for the Stability and Growth Pact", MPRA Paper No. 5277, September.
- PEREIRA, A. M. ve SAGALÉS O.R., 2006, "On the Effect of Fiscal Policies in Portugal", *College of William and Mary Department of Economics Working Paper*, 35.
- PEROTTI, R., 1999, "Fiscal Policy in Good Times and Bad", *Quarterly Journal of Economics*, 114(4), s.1399-1436.
- PEROTTI, R., 2004, "Estimating the Effects of Fiscal Policy in OECD Countries", *Università Bocconi Working Paper Series*, 276.
- PRAMMER, D., 2004, "Expansionary Fiscal Consolidations? An Appraisal of the Literature on Non-Keynesian Effects of Fiscal Policy and a Case Study for Austria", *Monetary Policy & the Economy*, 3, s.34-52.
- PURFIELD, C., 2003, "Fiscal Adjustment in Transition Countries: Evidence From the 1990s", *IMF Working Paper*, 03-36.
- RAMEY, V. A. ve SHAPIRO M. D., 1998, "Costly Capital Reallocation and the Effects of Government Spending", *Carnegie-Rochester Conference Series on Public Policy*, Vol. 48, s.145-195.
- RAMOS, X. ve SAGALES O. R., 2007, "Long Term Effects of Fiscal Policy on the Size and the Distribution of the Pie in the UK", *Robert Schuman Centre for Advanced Studies Working Paper*, 2007/39.
- RICHARDSON, PETE, 1998, "The Structure and Simulation Properties of OECD's Interlink Model", *OECD Economic Review*, No. 10, Spring, s. 57-122.
- RÖGER, W. ve VELD, J. İ., 2002. "Some Selected Simulation Experiments with the European Commission's QUEST Model", European Commission Directorate-General For Economic And Financial Affairs, No. 178, European Commission, Brussels.
- SAVAŞ, VURAL, 2000, *İktisatın Tarihi*, 4. Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi.

- SCHLAREK, A., 2007, "Fiscal Policy and Private Consumption in Industrial and Developing Countries", *Journal of Macroeconomics*, 29, s.912-939.
- SIMS, C. A., 1980, "Macroeconomics and Reality", *Econometrica*, Vol. 48(1), 1-48.
- SUTHERLAND, A., 1997, "Fiscal Crises and Aggregate Demand: Can High Public Debt Reverse the Effects of Fiscal Policy", *Journal of Public Economics*, 65(2), s.147-162.
- UHLIG, H., 2005, "What Are the Effects of Monetary Policy on Output? Results From an Agnostic Identification Procedure", *Journal of Monetary Economics*, Vol. 52(2), s.381-419.
- VAN AARLE, B. ve GARRETSEN H., 2003, "Keynesian, Non-Keynesian or No Effects of Fiscal Policy Changes? The EMU Case", *Journal of Macroeconomics*, Vol. 25(2), s.213-240.
- VON HAGEN, J., HUGHES, H. A. ve STRAUCH R., 2001, "Budgetary Consolidation in EMU", *European Commission Economic Papers*, 148.
- ZAGHINI, A., 2001, "Fiscal adjustments and economic performing: a comparative study", *Applied Economics*, 33, 613-624.
- ZAGLER MARTIN ve DÜRNECKER GEORG, 2003. "Fiscal Policy and Economic Growth," *Journal of Economic Surveys*, Vol. 17(3), s.397-418.